

**Королю Данилу Романовичу
Засновнику Львова
до 750-річчя
Його коронації**

29
2003

**Число вийшло
за участі:**

**Міжнародного Фонду
"Відродження"
(Київ)**

**Фонду Гайнріха Бьолля
(Берлін)**

**Інституту розвитку міста
(Львів)**

**Нового Міжнародного
Симфонічного Оркестру
INSO
(Цюріх-Львів)**

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк
(головний редактор)
Ірина Магдих
(куратор числа)
Андрій Садовий
Гунгард Маттес
Андрій Отко
Орест Друль
Ян Чайковський
Антон Борковський
Вальтер Моссманн
Володимир Єшкілев
Софія Онуфрів
Алла Татаренко

Адреса редакції:
e-mail: ji@litech.lviv.ua
e-mail: ji@is.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua
www.ji.lviv.ua

© Редакція журналу «І», 2003

Випускаючи число журналу, присвячене проблематиці міста, зосереджуючись саме на нашому місті, ми не можемо не усвідомлювати, що у цьому задумі, окрім гідного шани міського патріотизму, затаїлася і змія тяжкої поразки. Ми довго підходили до урбаністичної теми, аж поки врешті не опинилися у віртуальному кільці проблем, обнесених кількочисленими львівськими мурами.

Попередні числа журналу стосувалися проблематики розширення Європи і місця України у цьому процесі. Попри всі наші сподівання та посильні потуги, держава з назвою Україна все віддаляється від можливого, на нашу думку, європейського майбутнього (Журнали "І" №13 "Нова Європа", №18 "Україна. Росія. Білорусь. Три проекти", №19 "Глобалізація, Європейський Союз та Україна", №20 "Україна, ЕС, кордон, 2000+?"). Об'єднана Європа просвітників на наших очах перетворилася у Європейський Союз дрібних крамарів. Згідно з актуальним рішенням Єврокомісії, проголошувана Вольтером свобода тимчасом має зупинитися на річках Сян та Буг.

Аналіз ситуації в самій Україні – особливо її розвитку, також вказував радше на сумні, ніж втішні результати (Журнали "І" №22 "10 років "Проекту Україна", №21 "Громадянське суспільство. Україна 2001"). У країні не тільки постав, утвердився і почав успішно

стагнувати олігархічний режим, але й закралася і сформувалися великі сумніви щодо того, чого ж прагне, чи чого може досягти уявлена (за Бенедиктом Андерсоном) українська нація (Журнал "І" №26 "Топос поразки"). Значна частина суспільства зрозуміла безпомічність своїх спроб змінити бодай щось на краще. Багато хто відчув свою повну відчуженість від давно приватизованої держави з назвою Україна. Це і ветерани УПА, які не за таку державу проливали кров, це і дисиденти советської доби, які не за таку незалежність сиділи по таборах, це і ті молоді, і не тільки молоді, люди, що покидають її тисячами.

Люди почали відступати із загальнодержавної публічної сфери у регіональну, із суспільної – у приватну. Якщо ми в Україні є погорджуваною та безсилою меншістю, то відступім за Збруч, окопаймося в Галичині (Журнал "І" №23 "Федеративна Республіка Україна") – відродім *Koenigreich Galicien und Lodomerien*; якщо ми у Києві не можемо ні нащо вплинути, то спробуймо хоча б у Львові, Станіславові ("Наш Станіславів", Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2002). Це безсумнівний відступ, шлях поразки. Зрештою, так трапляється – військо деколи довго і майже безнадійно відступає. Чи повернеться – хтосьна. Виглядає на те, що на відступ приречені саме ті, для кого Україна не

просто визискувана територія, а й майбутнє їхніх дітей.

Це регрес ще й тому, що містечкова, міська, регіональна ідентичність та патріотизм є пролегоменами ідентичности та патріотизму національного (знову у сенсі "уявлюваної спільноти" Бенедикта Андерсена). З львівської, станіславівської та дрогибицької громад свого часу постала галицька спільнота. З галицької, волинської, слобожанської ідентичностей мала б народитися та розвинути українська єдність. Однак, попри всі статистично-позитивістські реляції, я переконаний – ми відступаємо. Чи наступаємо. Але це вже з позицій тих, хто згідний з повторною постсоветською советизацією та русифікацією в незалежній Україні. У цьому сенсі ми, без сумніву, єднаємось.

Отож, мусимо знову починати спочатку – з будинку, з вулиці, з Міста. Чи можуть хоча б вони стати нашими прихистками у час негоди? Чи насправді вони є нашою домівкою? Чи ставимося ми до них, як до нашої домівки?

У наших руках є Місто, успадкований від багатьох поколінь наших і не наших предків величезний архітектурний комплекс – складна машина для життя. Опанувати її, належно нею користатись, не об'єднавшись у громаду – неможливо.

Можна, звичайно, продовжувати гвалтувати це місто, так, як це робилося впродовж усього советського періоду. Що, зрештою, робиться і до сьогодні. Лють,

з якою ми у ньому живемо тому свідомством. У відповідь місто помирає. Просто закінчується фізичний ресурс поавстрійських водогінних труб і ренесансових будинків, від сирітства втомлюється і здіблюється божевільними бригадами бруківка. Ми будуюмо за спиною Адама Міцкевича гігантський, обкладений туалетною плиткою мегаліт і відтепер на всіх фото поет буде вічним швейцаром при "Укрсоцбанку". Може, у цьому наша остання історія решті не розвіяній вітром епости, тепер вже майже віртуальній польській людности нашого міста? Може, це і є конгеніальне втілення відчаю тих нещасних, що, загнані у безвихідь державою з назвою Україна (як тут не згадати славного львів'янина Леопольда фон Захер-Мазоха), відчайдушно не бачать ні краси, ні багатства цього, як колись, так і тепер поліхромного, як колись, так і тепер мозаїчного, різномовного і багатонаціонального міста. Що не відчують його, хоча неначе в ньому і живуть. Не бачать його давно невидимих, однак ще й як реальних кварталів. Його підземних (Богдан Ігор Антонич) та горішніх (Бруно Шульц) страт/рівнів.

Місто постає, роз-гортається перед нами завжди як палімпсест – не потрібно й зусиль, – дощі змивають фасади і проявляються давні кольори, написи на тепер вже чужинецьких, ба навіть чудернацьких для нас мовах. Гортання фоліантів наповнює його давно забутим гомоном, ледь вга-

дуваними у нашій теперішній мові інтонаціями. У якихось забутих Протоколах дивними пагонами вибухає і його русинськість. Навіть своєю смертю Місто свідчить про колишню розмаїтість – під будинками, що падають, відкриваються то готичні пивниці німецького Lemberg'a, то жидівського схрону – останнього прихистку нещасних – часів останньої війни. Місто відтворює свої старі карнавальні традиції у спотвореній формі бу-ба-бістських вивихів, що цілком відповідають бенкету під час чуми.

Інколи Місто віддзеркалюється у чужинецьких очах – куртуазних (Джакомо Казанова де Фаруссі) чи втомлено-солдатських (Гюнтер Айх). Однак і їхне бачення нашого Міста додає каменів у його підмурівок. Вони теж є його будівничими.

Місто є не тільки красивою чи потворною грудю каміння, спільнотою громадян чи "населенієм", але й тією невидимою, віртуальною підбудовою та надбудовою, Мітом Міста, що єдне камінь і людей – тих, хто живе у ньому, і тих, кого давно у ньому немає. Ця симфонічна єдність (Франц Ксавер Вольфганг Моцарт) і творить, на наш погляд, Місто. Місто, що його мусимо щоденно мурувати як з профанної, шорсткої будівельної, так і з невидимої цегли. Бо це найближчий (як не хочеться, щоб він був останнім) редут.

Тарас Возняк

Мартін Груневер	8	Опис міста Львова
Йоган Альнпех	14	Про природні багатства, розташування і забудову міста, людей та їх основні заняття
Себастьян Кльонович	18	Роксоланія
Бартоломей Зіморович	28	Потрійний Львів тобто Хроніка міста Львова
Bartholomaeus Zimogowicz	28	Leopolis Triplex
Францішек Яворскі	68	Гуманіст над Полтвоюю
Игорь Клех	74	Поминки по Каллимаху
Тетяна Гошко	80	Магдебурзьке право Львова
Тетяна Степанчикова	88	З історії гебрейського театру у Львові
Францішек Яворскі	98	Львів старий і вчорашній
Джакомо Казанова де Фаруссі	120	Подорож до Львова
Тимофій Гаврилів	124	Nostalgie, або повернення Казанови
Любов Кияновська	128	Франц Ксавер Вольфганг Моцарт і Львів
Станіслав Шнюр-Пепловскі	134	Контракти та ярмарки Львова
Головна Руська Рада	144	Протокол
Юрій Андрухович	148	Три балади
Leszek Mazan	152	Zdarzenia z życia naszego Monarchy
Григорій Комский	158	Письмо из Карлсбада
Ростислав Чопик	162	Причинки до флори і фауни Франкового Львова
Юрій Бірюльов	170	Сецесія у Львові
Georg Trakl	182	Im Osten
Георг Тракль	182	На сході
Janusz Wasylkowski	184	Jeśli kochać, to tylko we Lwowie
Анонім	192	Львів після російського вторгнення
Микола Колесса	198	1918 рік у Львові
Богдан Кравців	202	Листопад
Святослав Гординський	204	До польських поетів
Богдан-Ігор Антонич	208	Вірші
Антоній Плютинскі	216	Про водний шлях Шльонськ-Дністер-Галац
Львівська Архієпархія УГКЦ	222	Акти Митрополичого Ординаріату

Рабин Давид Кахане	228	Щоденник Львівського гетто
Guenter Eich	236	Lemberg
Гюнтер Айх	236	Лемберг
Альма Гечко	238	Фрагменти щоденника
Zbigniew Herbert	242	Raport z oblężonego Miasta
Збігнев Герберт	242	Рапорт з обложеного Міста
Григорій Чубай	248	Вірші
Karl Schloegel	252	Lemberg -Hauptstadt der europaischen Provinz
Карл Шльогель	252	Львов - столиця європейської провінції
Віктор Неборак	260	Вірші
Григорий Комский	266	Тени теней
Игорь Клех	276	Костел на Привокзальной
Natalia Otko	284	Poezje
Тимофій Гаврилів	290	Вірші
Кость Присяжний	294	Полювання на львів
Микола Бевз	300	Урбаністичний феномен Львова
Birgit Mueller-Wieland	308	Lemberg
Біргіт Мюллер-Віланд	308	Львів
Віталій Пономарьов	310	Львів вартий відправи
Георг Зіммель	314	Великі міста і духовне життя
Девід Фрісбі	326	Руйнування міста: соціальна теорія, мегаполіс і експресіонізм
Філіп Кук	354	Модерн, постмодерн і місто
Девід Кларк	370	Сучасність, місто і сторонній
Еш Амін, Найджел Тріфт	390	Виразність повсякденного міста
Андрій Кирчів	414	Одкровення
Andrij Kurciv	414	Odkroven'na
Ірина Магдиш	418	Тринога потвора байдужості. Київварбайтер
Михайло Мишкало	424	А чому справді?
Андрій Шкраб'юк	428	Індивідуальність на плані міста
Володимир Єшкілев	432	Місія купола
Орест Друль	436	Метрополійні візії
Тарас Возняк	446	Львів. Sine qua non - "без чого немає"

CONCERTO.

Allegro con brio

Vivaci

f *p* *f* *p* *f* *ff*

3

Мартін Груневег

*Martin
Grüneberg*

близько 1601 - 1606 рр. Опис міста Львова
Beschreibung Lembergs

...Львів... лежить у такому місці, неначе це альтана посеред раю. Дуже гарні околиці... Як тільки трохи перейти через поріг, натрапиш на стільки дивовижних речей, що деінде треба було б подорожувати сто миль, щоб таке побачити. Тут широкі поля, гори і долини, пагорби і верхи, чагарники й ліс. Відразу за міською брамою все це не тільки можна оглядати, але й досягти руками. Не знаю міста у всьому королівстві, яке було б багатше на садки. Тут ростуть горіхи і сливи, розміром з куряче яйце. Їх пакують у великі бочки і вивозять аж до Москви. Виноград з тутешніх садів не тільки носять кошиками на ринок, але й роблять вино до погребів по 50-60 бочок з одного преса. Завдяки умінню і пильності виноробів їхнє вино міцніше з року в рік, так що деякі вина приймають за привезені, а не місцеві... Кипариси і розмарин тут побачиш не тільки в вазонах, але й на ділянках. Гарні каштани, дині, артишоки та деякі інші іноземні рослини тут не дивина. І вони не лише квітують, але й дають плоди... Запашні нагідки, найкращі фіалки та інші свіжі квіти можна знайти тут в будь-який час цілий рік. І городи вони мають не тільки для пожитку, але й для забави — у городах є гарні альтанки, ставки, навіть майданчики для кеглів.

...Вся худоба, що її женуть з Поділля і Молдавії до Італії, проходить через це місто. А тутешніх шупаків їдять і у Відні, хоч там і протікає під семи мостами багатий на рибу Дунай.

Я об'їхав пів-Європи, побував у найславніших містах світу, але в жодному не бачив стільки хліба, як тут щодня приносять на ринок, і майже кожний чужинець знайде таке печиво, як у своїй країні, — хліб, струцлі, тістечка, чи як ще їх назвати. Тут величезна кількість пива і меду, не тільки місцевого, але й привезеного. А вино їм привозять також з Молдавії, Угорщини, Греції. Інколи на ринку можна побачити в стосах більше тисячі бочок вина — там його склад.

У цьому місті, як і у Венеції, стало звичним зустрічати на ринку людей з усіх країн світу в своїх одягах: угорців у їхніх малих магерках, козаків у великих кучмах, росіян у білих шапках, турків у білих чалмах. Ці всі у довгому одягу, а німці, італійці, іспанці — у короткому. Кожен, якою б мовою він не говорив, знайде тут і свою мову. Місто віддалене понад сто миль від моря. Але коли побачиш, як на ринку при бочках малмазії вирує натовп крітян, турків, греків, італійців, зодягнених ще по корабельному, видається неначе тут порт відразу за брамою міста.

Щотижня буває три торговельних дні — по середах, п'ятницях, неділях... Але торг тут щодня, бо щоденно прибувають крамарі з усієї Русі, Поділля, з Молдавії і Волощини. Отже щодня

знайдеш тут різні товари, які тільки можна придумати. Є також різноманітні добрі ремісники, навіть друкарня. І хіба не кожному відомо, як багато крамниць у Пруссії, Сілезії, не кажучи про всю Польщу, тутешні вірмени заповнюють своїми товарами...

...Свою назву місто має від гори, під якою воно лежить... Недалеко від лівової яскині, на віддалі пострілу, є ще одна гарна гора. На цій горі князь Лев надумав спорудити замок і там встановити своє владарювання. І справді, це не тільки гарна гора, але й чудо світу. А у той час вона була ще більшим чудом, поки їй не зняли вершину. Гора височить посеред вільного простору, її з усіх боків далеко видно. З сторони Любліна вона помітна ще перед Белзом, віддаленим понад 10 миль. Поки не було збудовано замок на горі, вона мала вигляд зрізаної піраміди, і здіймалася наче гора Сінай посеред пустелі. А тепер вона виглядає, як ніби їй зняли капелюх і замінили короною, як це видно на малюнку поруч... Хоч тепер замок виглядає зле, все ж видно, що князь Лев спорудив його з великою пильністю і великим накладом коштів. Він мав свій двір лише там.

Замок займає весь верх гори... Дорога туди, викувана в скелі... входить з південного боку на довгу і досить широку рівнину... Там нема жодної будови, лише замкові мури. Тільки ліворуч, з заходу, стоїть на краю дерев'яний цейхгауз позначений № 2. А праворуч від брами глибокий

рів у твердому камені. Понад ним — зведений міст до княжого палацу, який стоїть, покритий гонтами, неначе великий будинок посеред замку і з'єднується з обох сторін з мурами. У цьому будинку є чудові зали, кімнати та інші приміщення усякого виду. Зверху велика каплиця, прикрашена на руський спосіб, у якій молився князь. Лише за нею, з сторони міста, є капличка з католицьким вівтарем. Обидві зараз пусті.

Всі двері, брами, дорога, вікна прикрашені різьбленим каменем. Коли перейти згаданий міст, то під палацом веде прохід з брамою поза будинок. Тут опиняєшся на гарній і великій чотирикутній площі, в кінці якої замок завершується двома великими півкруглими вежами... Ця площа, чи двір, має навколо по мурі хід, вид з якого дає очам більшу насолоду, ніж можна було б уявити... У замку є багато староруської зброї — різних арбалетів, щитів, списів, шоломів тощо. Коли князь закінчив замок і там став перебувати як у недоступному місці, люди стали називати за іменем володаря цей замок Львовом.

Що ж стосується знаменитого міста, яке виникло під цією горою, я чув від старих людей таке. Якраз тоді, коли Лев готував для замку місце недалеко від гори Льва, його слуги з іншої гори, напроти замку, помітили ще одну високу гарну гору. Коли вони з нею знайомилися, натрапили на страшного дракона. Як тільки князь про нього довідався, учинив раду і погубив цього жаж-

ливого змія. Наказав також негайно на горі, де змій мав лігво, змурувати церкву на честь св. Юра (оскільки той також знищив подібного змія). Цю церкву надав він своїм руським священикам як парафіяльну. Вона віддалена від замку приблизно настільки, як гданська Висока брама від Мотлавської брами... Недалеко від церкви показують у скелі печеру згаданого дракона, яку називають тепер Змієвою ямою. Церква разом з будівлями духівництва займає весь верх гори. Там і тепер має резиденцію український єпископ; називають церкву “столичною”, що означає “кафедральна церква”, або “собор” (хоч у місті є більша і краща українська церква). Церква св. Юра приблизно дорівнює гданській церкві св. Варвари, але побудована на український спосіб. За моїх часів вона була повністю перемурована і прикрашена деякими новими образами, що їх намалював дуже старанно український митець Федько. Якщо хочеш побачити гарний, добре прикрашений храм, зайди в середину до цієї церкви. Назовні вона не така, хоч вже має бляшану покрівлю.

Під час будови цієї церкви почали збиратися люди..., аж поки не виросло велике село, яке ще й нині є на передмісті. А князь побачив, що було б неважко спорудити місто. Йому сподобалася долина під замком — рівне місце, оточене горами.

Як видно, церква Юра була першою будовою міста після замку... Оскільки в ті часи Полтва

блукала по долині і утворювала в лісі під узгір'ям велике болото, князь розпорядився збирати воду в рів і відпроваджувати її, осушувати землю, викорчовувати ліс. А тоді князь Лев почав під своїм замком вимірювати місто, проголосив для нього вольності і подбав також, щоб місто навечно користувалося його ім'ям і гербом...

Побачивши, що це місто ростиме великим, що воно багате на воду і дерево, люди почали туди сходитися... Від того часу дотепер місто так поширилося, що його передмістя тягнуться аж до [церкви] св. Юра. І з усіх сторін міста є такі передмістя, а в них є чудові вулички. За моїх часів місто зросло настільки, що коли я від'їжджав звідтіля, то супроти того міста, до якого я прибув, неначе виникло друге таке саме місто.

Під цією церквою гора кінчається і далі йде в іншому напрямі. На північ простяглося велике передмістя, початок якого на плані позначено хрестиком. На цій вулиці справа, біля підніжжя гори мурований храм св. Івана. А далі гарна мурована українська церква, названа Монастирем, бо там є гарний мурований будинок для їхніх ченців. Дотепер їх живе там один чи два. Кілька років тому почали вести чернече життя також українські монахині. І ця церква за моїх часів була цілком перемурована і прикрашена гарними мальовилами. Далі на цій вулиці мали українці стару церкву, яка недавно була розібрана, а на її місці споруджена нова, дуже гарна, з дерева. За україн-

ським монастирем трохи далі є вірменський монастир. Це також великий мурований будинок, при якому є і дерев'яна будівля. У монастирі стоять одна за одною дві муровані церкви — св. Марії і св. Якова. Ще, крім того, у садку одного вірменина вони мають гарну дерев'яну церковцю, її називають “при св. Хресті”, бо у тому садку знайшли яблуко з розп'яттям.

Місто Львів (середмістя) збудовано чотирьохкутником... Розміром дорівнює Торуневі. Воно має навколо два міцні мури. Перший високий і з усіх боків на ньому багато високих веж. Муром під гонтовим дашком можна дійти аж до замку. Цей Нижній замок служить королівським палацом, або двором, бо він підготований лише для житла, а не для оборони міста... [На дворі замку] стоїть церква св. Катерини. Вона була раніше руською, як ще й тепер свідчить вся її будова. Всередині, починаючи з підлоги, прикрашена мальовилами євангельських історій і святих, все на руський лад... Змурована вона дуже старанно, з особливо міцної цегли.

Цей [високий] мур оточено ще другим муром, від замку (починаючи з великої бастеї), північною стороною до Галицької брами на ньому багато високих веж. Вони напівкруглі і відкриті ззаду, але мають високі дахи з гонтовою покрівлею. Недалеко від Краківської брами між обома мурами мають міщани стрілецький город з приємною альтаною. А зі сходу мають великий

гарний цейхгауз [арсенал], сповнений доброї зброї та іншого військового обладунку, — і все це зберігається в порядку і чистоті. Далі доходимо при Галицькій брамі до майстерні ливарника гармат, яка рідко буває бездіяльною.

Хоч місто зі сходу лежить на підвищенні, навколо цих двох мурів викопано широкий рів. А за ровом іде ще вал від одної до другої брами, східною стороною. На валах палісад, або бруствер, зроблений з дерева і покритий глиною. На ньому густо стоять восьмикутні дерев'яні вежі, а також три міцні муровані бастеї. Цей палісад тягнувся ще за моїх часів далі, від Галицької брами до замку і включав там також дві муровані бастеї. Бастеї ще стоять, але палісад розкидано і на його місці насипано великий і широкий вал, який вже тепер висотою дорівнює міському мурові. Зростає він тільки за рахунок сміття і будівельного лому, що їх викидають з міста. За цим валом йде ще один широкий рів. Цим новонасипаним валом можна дійти до міської хвіртки, при якій відразу справа є платна лазня. Ще одна [є] на передмісті, під церквою Марії... Обидві брами стоять напроти одна одної, проте від однієї брами іншої не видно. На обох ще й тепер є образи святих у священних шатах, намальовані на руський або грецький вигляд.

В цілому Львів — гарно муроване місто, на усіх вулицях багато мурованих кам'яниць, прикрашених різьбою і малюванням. Проте всі бу-

динки вкриті тільки гонтою. Найкраща забудова на ринку і Вірменській вулиці... Навколо ринку перед будинками йде тротуар, гладко викладений тесаним камінням. Він такий широкий, що можуть йти чотири особи разом, або дві пари назустріч одна одній. З Ринку ведуть східці під цим тротуаром в погребі будинків. Над дверима погребів утворюється ніби уступ, з якого видно весь ринок. Якщо хочеш посидіти, знайдеш в багатих місцях, на цьому уступі і перед будинками вмуровані лавочки. Тротуар на кілька ступенів піднято, і це не допускає туди возів і коней.

Посередині ринку гарна велика ратуша... покрита жовтою та зеленою полив'яною черепицею. Над її сходами чи то сінями за моїх часів замість дашка вимурувано гарну велику кімнату. А на високо піднятому наріжному камені вміщено кам'яного лева з короною і з королівським гербом у лапах. Перед сінями за моїх часів влаштовано стовп ганьби... При ратуші з заходу стоїть гарна висока вежа, знизу чотирикутна, а зверху восьмикутна, яка ще не готова... Звідти вранці, опівдні і увечері грають на трубі. До ратуші прибудована постригальня сукна, далі є вага, за нею корита для рибного торгу... Далі хлібні рундуки, шевські ятки, будинок гончарів. Тоді вуличка з будинками шинкарів, за ними бідні крамниці з дерева і муровані багаті крамниці. За моїх часів вуличка багатих крамів була підмурована склепінням.

...Крім фарського найкращий храм Божого тіла (перша з його каплиць має вітар), у якому був тоді образ Марії, з головою, загорнутою плащем, і з дитям на руках. Хоч цей образ і тепер гарний, він, я думаю, пам'ятає початки храму: раніше він, без сумніву, був у пошані в русинів і греків. Образ намальовано на руський спосіб, є на ньому і їхні літери.

Українці мають храм Богородиці, яку вони називають Пречистою. Він має високу дзвіницю з суцільного квадратного каменю, покриту свинцем... її дав спорудити з власних коштів Костянтин Корнякт... Українська церква не набагато більша від гданської св. Варвари. Тепер її будують від підстав, з гарного і суцільного квадратного каменю. При мені була виведена вже до склепіння.

...Вірменська церква теж має назву Богородиці, вона більша від української. Верх хрестовидний, критий свинцем, і має посередині надбудований ліхтарик... друга частина церкви покрита такою полив'яною дахівкою, як ратуша. За моїх часів Бернатовичка замовила вірменському митцеві Богушу вималювати церкву гарними зображеннями євангельських історій. Ця церква має гарну дзвіницю, криту свинцем. Недалеко від неї вірмени мають свій шпиталь. А шкіл у Львові тільки три: при фарному костьолі — католицька, при українській та вірменській церквах — їхні школи...

Наукова розвідка і переклад Ярослава Ісавича

Йоган *Johannes* АЛЬШЕХ *Alembek*

Опис міста Львова
Topographia civitatis Leopolitane

Про природні багатства, розташування і забудову міста, людей та їх основні заняття (1603–1605 рр.)

... Це місто має найкращі каменоломні в порівнянні з іншими містами Польщі, чотири цегельні, багато печей для виробництва вапна, а також велику кількість дерева, придатного для будівництва. У навколишніх горах є також поклади гіпсу і гарного прозорого алебастру, якого мало де можна знайти. Місто має архітекторів і найдосвідченіших будівничих — поляків, німців, італійців, і в кожній професії настільки чудових майстрів, що ніде в Польщі не можна б краще озброїти військо, як тут...

Ринок служить як для справ громадських, де вирішуються адміністративні питання і суперечки, так і для купецьких, де виставляються на продаж всі потрібні товари. Він становить велику квадратну площу, оточену чудовими високими мурованими кам'яницями; у східній стороні ринку височить вишуканий будинок архієпископа. Можна побачити натовп купців усіх народів, які напливають до цього міста майже з цілої Європи і Азії, найбільше греків, турків, вірмен, татар, волохів, угорців, німців та італійців. Тут роз-

бещений натовп бездіяльних гебреїв — вигнанців цілого світу, — тут — майже їх “земля обітована”. Саме вони, спокійно дримаючи на міських бруках, заробляють своєю запобігливістю більше, ніж інші купці... Хоч внаслідок сусідніх воєн Львів, як торговельний центр, дуже підупав, однак сюди продовжують приїжджати купці з Туреччини, переважно греки, які перебувають під пильним наглядом присяжного міського товмача, щоб запобігти обдурюванню. Щороку вони продають приблизно 500 бочок малмазії. Це місто в достатній кількості постачає цілому польському королівству різні шовкові тканини, килими і пахуче коріння. У Львові також є воскобійні, які зайвий віск постачають німцям, італійцям та Іспанії. Восени солять тут також варті похвали щупаки, які можна порівняти з тими, які колись ловили між двома мостами у Тибрі і дуже їх цінили римляни. Навколо є багато великих ставків, де ловлять коропів, піскурів та окунів; вони смачні і дешеві. Привозять сюди угорські і молдавські вина, але вони дуже дорогі, тому населення п'є переважно солодкий мед, заправлений хмелем, і пиво — напої не тільки смачні, але й корисні для здоров'я. Є у Львові також міделиварня, де відливають військову зброю. Є великий арсенал, заповнений всякого роду військовою зброєю. У громадському шпихлірі зберігається

такий великий запас зерна, що його вистачить на довгі роки. Місто це має друкарню і папірню і все, що тільки потрібно для людського ужитку; до того ж тут незрівнянно низькі ціни на продукти, що притягає до міста велику кількість людей різних національностей і професій, а одночасно запроваджує також різноманітні пучощі і розваги.

Місто має дві брами: краківську, звернену на північ, і галицьку — на південь; стільки ж є передмість, де збудовано приблизно 1500 будинків, які магістрат наказав будувати з цегли, щоб у випадку нападу неприятелів могли бути легко знесені. На тих передмістях височить багато римо-католицьких і грецьких храмів. Місто огинає річка, яку звичайно називають “Полтва” і яка випливає з малого джерела біля цегельні Гольдберга (на Кульпаркові). Вона перепливає поїд мури міста, від півдня до півночі, далі тече між горами, через гаї і долини і, круто повертаючи, широким розливом впадає до ріки Буг під містом Буськом. У місті є сади, повні різних і розкішних фруктових дерев, декілька виноградників, які постачають ледве 100 бочок терпкого вина, багато пасік і родючі поля...

Переклад з латинської

Себастьян

Sebastianus

Фабіан

Роксоланія

Roxolania

Fabian

Кльононович

Klonovics

Авторова присвята
найщедрішому і найяснішому сенатові
преславної львівської громади

*Вас одвіку я шанував без міри,
Города батьки, наш сенате славний,
Що тобі численна громада Львова
Кориться радо.*

*Прошу вас, прийміть цей зразок моєї
Праці, що я вам присвятив і щиро
Вам приношу в дар, хоч вона, напевно,
Надто коротка.*

*Я вам про ліси й про ведмедів лютих,
Що в лісах живуть, про людей звичай,
Про міста і вежі, й людські оселі
Пісню співаю.*

*Знаємо й таке, що найвищі владці
Невеликі часом дари приймали,
Як були у тих, хто давав їх, щирі
Серце і воля.*

*Вседержителю не завжди приносять
Дорогі дари, хоч владує світом:
Часом лиш галузка і дим кадильний
Бога вблагають.*

*І в святу карнавку солимська жінка,
Вбога, мідяний лише грошик вклала, -
Ти ж у ній сподобав, великий боже,
Віру гарячу.*

*Із прихильним серцем, сенате славний,
Пісню цю прийми, я тебе благаю,
Як прийняв бог віть і царі приймали
Дар щонайменший.*

*Як про ліси ми співаєм, хай ліс буде консула гідний.
Вергілій. "Буколіки". IV, 3*

I

Музи, співайте про те, які пастовні в русів розкішні,
Села щедротні які в цій благодатній землі.
І про плодючі лани, багаті дарами Церери, -
Землю, що родить завжди над сподівання людські.
Також і славу лісів оспівуйте, пресвітлі богині,
В тій-бо країні ліси всяке багатство дають.
Люди там з довбаних пнів добувають меди; на дубах там
Зверху - жолуддя рясне, мед у вощині - внизу.
Пісню співайте про руські міста з-під арктойської зірки,
Що понад ними вгорі луком Геліки пливе.
І про святе місто Лева, й про звичаї русів співайте,

І про худобу гладку - вади у неї нема.
Славте Замостя, що ввись росте під усміхненим небом,
Славте: мурується там ваша домівка нова.
Храми високі, і замки, і вежі, що зір досягають,
Світлі, величні доми славимо в пісні своїй.

Чисті Піерії доньки, співцеві несмілому поміч
Дайте, у непрохідних хащах шляхи покажіть.
Чари аргівських земель якщо вас приваблюють, знайте:
Наша чудесна земля теж має чари свої.
Певно, живої води джерела вас надять, пробиті
Кінським копитом, і смак Беллерофонових вод?
Є такі самі й у нас, і вода з них жива струменіє,
Безліч холодних джерел, не висихаючи, б'є.
Є на Русі і річки, що широке прорізають поле,
Всякої риби завжди повно в воді річковій.
Може, вас надить Парнас, що затіння дає, ніби шатра,
Бо на вершинах його лаврові темні гаї?
Не сумнівайтесь, богині, й ми маємо гори Менальські,
Також і Альпи свої маємо ми на Русі.
Аж до небес досягає вершок гори Лева; на ньому,
Ген на самому шпилі, замок високий стоїть.
Хмари там чорні, тяжкі нависають із неба дощів'ям,
Щойно у скупченні їх гуснути стане вода, -
Мряку і тучі важкі своїми крутими верхами
Ділить гора, і пливуть води, розлившись по ній;
Шпилем своїм розганяє у висях згромаджені хмари
і не боїться вона Зевсових лютих громів.
Тут під горою, богині, по праву осісти вам личить,

Поки пройдемо ми шлях, що назначили собі,
Вчитель тут - сам Аполлон, що прояснює сяйвом країну;
Він же і пори річні змінює в ході своїм.
Русів не завжди гнітять нестерпні морози, й не вічно
Володарює у них гіперборейська зима.
Ледве розтануть сніги, Аквілонам на зміну приходять
Єври й дари золоті людям приносить земля.
Щойно відступить Борей, Фавоній теплом повіває,
В сонця промінні жаркім слабшає зразу мороз.
А як прийде Козерог із льодами й засвище зимою,
Ляжуть замети снігів непрохідних і страшних.
Бик як зійде і освітить родючі поля - повертає
Найблагодатніший час, милі для всіх дні весни.
Лев, разом з Раком небесним, як землю сарматську зігріють,
То дозрівають хліба, жовте колосся звиса.
Як Терези восени грозять холодком, хліборобе,
В тебе в коморі добра зсипано - стане на рік.
Чутка, злостива сестра Гігантів, хай мовкне й не дурить
Світ, ніби в наших краях люті морози завжди.
Мовить неправду, що наша країна біліє від снігу,
Що наші луки весь рік скуті льодами лежать.
Твердить, що наші поля неврожайні, бо студінь ворожа
Так їх взяла, що ніяк їх не прооре леміш.

Ми ж веземо наше зерно по ріках прудких аж до моря;
По суходолу й морях наші багатства ідуть.
Навіть і землі германські годуються жнивом тутешнім,
Наше зерно й Океан носить на хвилях своїх.

На пасовищах зелених пасеться весела худоба,
Землі далекі живуть гладкістю наших волів.
Все це не виплід полів, морозами вічними скутих,
Дати подібні дари може лиш тепла земля.
Тож поспішайте до нас, о Музи, дочки Мнемозіни,
Щоб ви побачить самі нашу країну могли.
Я ж помічаю: Кліо з погідного неба злетіла
І за собою веде хор геліконських дівчат.
Тут, де в Бистриці руслі спливають потоки, де гребля
Перегороджує їх, творить глибокі стави,
Частка її, що під містом тече, взята в труби надійно,
Воду солодку питну Любліну - місту дає;
Частка ж у став витікає, а інша пливе попід башту,
Башту, що воду вбира і подає догори.
Далі по бронзових трубах тече до міських уже мурів -
Так її владно женуть вкладені хитро круги.
Берег один верболозом поріс, що стинають на пруття,
Другий - укрили бори, повний живиці сосняк.
Там осока та латук болотяний пнеться довкола,

В тихій воді ситняги купами густо ростуть.
Берег зелений над тихою річкою Музи обрали,
Тут зупинився в путі чистий дівочий їх хор.
Ліру покладено й арфу, а ще - милозвучну кіфару,
Кожна співають почина при інструменті своїм;
Сіли богині на ложах, порослих рясною травою,
Місце сподобалось їм, славлять долину вони.

[...]

VI

I

Досі я ладом простим співав про ліси, та пора вже
І про міста заспівать, як і про села Русі.
З-поміж усіх руських міст найперше стоїть перед нами
Наше святе місто Львів, слава народу і честь.
Радуйся, захисте мій, ціль праці моєї, оздобо
Віри старої й красо, широко вітаю тебе!
Городе чесний, ти здалеку перший пророків нещирих
Ніби зачув і замкнув брами свої перед злом.
Не одурив тебе вовк у шкурі овечій, - збагнув ти,
Що то за пошесть іде, хоч і прикрита була.
В міста осерді стоїть на варті духовний владика,
Він святим чинам права благословенні дає.
Славний він пастир, що зло у зародку знищив, не давши,
Щоб ця біда підповзла і до суглобів також.
Пастиреві помагає сенат із мужів найзначніших,
Так, що облесній чумі - ересі - вступу нема.

Городе Лева святий, тримайся, скало марпесійська,
Віри прадавньої ти не відступайся повік!
Хмари ідуть над твоєю оселею славною, місто,
Вежі - то сила твоя, й мури, і замок, і вал.

Замок на мури оперся і грізно на скелі стрімливій
Ген височіє - усім здалеку видно його.
Піснею я Піерід сюди прикликав, щоб розрадить
Жаль, що немає у нас вкритої лавром гори.
Замок гостинний вони пізнають, оглядають все місто,
Хвалять закони святі, вірність, побожність і лад:
Благословенна в віках, пишайся, кохана оселе,
Ти у щедротних руках держиш всесвітні скарби!
Різне добро, яке ми по всяких зустріли країнах,
Зору людському всякчас гордо являєш, о Львів!
Ти межі двох просторіней великих, у світі єдиний,
На пограниччі тепла й вічних морозів стоїш.
Зводишся ти на краю просторів, снігами укритих,
Де з незапам'ятних пір дикий царює Борей, -
Збіжжя, дозріле під владою змія, що полум'ям дише,
Шле добровільно тобі спалена сонцем земля.
Також і всяке добро, осяяне сонцем полярним,
Снігом укрита земля радо тобі надсила.
І дорогого каміння, і злота, добутого в горах,

Маєш ти вдосталь - скарби з двох прибувають світів.
Вежі шпилями до хмар сягають, і горді будівлі
Зносять покрівлі свої до піднебесних висот.
Кращий із храмів міських найясніший присвячено Трійці,
З царською пишністю він щедрі оздоби несе.
Другому храмові славному й шановану назву "Синаксист"
Близком сяйливим своїм тіло Христове дало.
Третій - Бернадів оплот: суворий устав аскетичний
Тут навчає ченців скромності і простоти.
Скромним вдоволені завжди, від цілого світу відтяти,

І, згідно правил своїх, всі вони в бурих плащах.
Жебрана страва у них і заплачена стиду ціною,
Скромно вживають її, з благоговінням їдять.
Вдень і вночі вони молять спасителя й славлять піснями, -
Так цілі ночі вони часто проводять без сну.
Тіло терзають своє, батогами шмагаючи густо,
Радо наругу й біду терплять, і муки важкі.
Тут і вірмен волохатий, багатий на пахощі всякі,
Свій незліченний товар просто зі Сходу везе:
Шовк і тканини з бавовни, нитки золоті, й срібну пряжу,
І килими, що на них турок лягає спочить.
Калмуса корінь, імбир, зерно кардамону і зілля –
Те, що в народі його звуть “запашний очерет”,

Перець у нього, і лік на печінку найкращий - ребабар,
Єсть і мускатовий цвіт, і червонястий шафран.
Тут, залишивши вітчизну, навік оселились вірмени,
Давній, уславлений рід вільних і чесних мужів.
Їхні священики тут, із пишним начинням церковним,
Тут за обрядом своїм храм збудували вони.
Руси також тут живуть і держаться грецької віри,
Мають і храми святі, вірні обрядам своїм...
Годі про це - повернімось до славного міста, щоб врешті
Те, що задумали ми, аж до кінця довести.
Треба співати мені про сенат і про чинні закони,
Замки і брами згадать, і благоліпні дома;
Й вас, величаві палати, які будували сарматські
Владарі: трон там ясний, гідний Юпітера дім.
Розкошів царських оселе, веселоців місце безпечне,
Сонячна грива у дім ллється крізь ґратки вікна!

Високо вежі стрункі стримлять: унизу омиває
їхні підвалини Стікс, неба сягають шпилі.
З вежі годинник видзвонює всі скороплинні години,
Знати несхибно дає кожну хвилину життя.
Стрілки показують точно минущого часу перебіг,
Зубчасті кола й на мить не зупиняють свій рух.
Звуком подвійним, приємним для вуха сурма виграє,

Отже, засвідчує нам: часу частина пройшла.
Безповоротність годин, що прудко збігають на безвість,
Завжди нагадує нам: час - найкоштовніший скарб.

Переклав Михайло Білик

Бартоломей

Bartholomaeus

ЗІМОРОВИЧ

Zimorowicz

Leopolis Triplex

ПОТРІЙНИЙ ЛЬВІВ

ТОБТО ХРОНІКА МІСТА ЛЬВОВА

PERINCLITI
SENATUS LEOPOLIENSIS NOBILISSIMIS
VIRIIS DOMINIS CONSULIBUS

Iniuriam gravem precalaro nomini vestro infligeret, quicumque Leopolim, cuius potior pars estis, amplioribus laudibus cumulandam censerel, supra quam ab universa Polonia laudes accepit, postquam ornamentum tutamentumque terrarum Russiae ore totius regni pronuntiata est. Quo uno acroamate quid amplius ad famam eius fingi aut illustrius ad gloriam dei a quopiam poterit, cum omnes omnium panegyres in se complectatur? Non negaverim plerasque externarum urbium lata admodum agnomina indita habere, in iisque sibi applaudere. Etiamnum Romam caput mundi, orbis magistram, Antiochiam theopolim, Damascus oculum orientis, Panormum hortum Siciliae, Turingiam lumen Germaniae, Hiberniam patriam sanctorum, Antverpiam ocellum urbium, Latii lumen Florentiam, maris reginam Venetiam nominari audimus. Verum huiusmodi adulteria vocamina e cerebro fabulosi poëtae aut logodaedali rhetoris promanasse nemo infitari potest, quorum vernantia ingenia elegantis factitorum verborum potissimum solet scatere. At Leopolim, non domestici praeconis clogio aut professoria scriptoris

НАЙШЛЯХЕТНІШИМ
МУЖАМ, ПАНАМ РАДНИМ
СЕНАТУ ЛЬВІВСЬКОГО

Велику прикрість завдав би уславленому імені вашому, якщо б найобширнішими похвалами, що надходять з цілої Польщі, не оцінив Львів, чиєю визначною частиною ви є, який вустами цілого королівства проголошений прикрасою і захистом руських земель. Чи цією однією розповіддю ще більше до слави його долучитися, чи ще яскравіше, де тільки можна, говорити про славу, бо ж переповнено усе панегіриками? Не заперечував би оплески всезагально відомим іменам більшості інших міст, бо Рим столицею миру, вчителем світу, Антіохію боголюбивою, Дамаск оком сходу, Панормій житницею Сицилії, Тюрінгію світлом Германії, Гібернію батьківщиною святих, Антверпен перлиною міст, Флоренцію світочем Лацію, Венецію царицею моря насмілюємося називати. Дійсно, такі сфальшовані найменування ніхто не може заперечувати, бо ж вони пролилися з голови казкового поета чи примхливого ритора, чії молоді таланти, переважно, найбільше рясніють вишуканостями звичайних слів. А Львів, не у короткому вислові доморощеного провозвісника або мовою вчителя риторики, прихованого автора, але у публічних висловлюваннях найобширніших станів королівства на-

umbratici lingua, sed publico amplissimorum ordinum regni oraculo decus et munimen Russiae appellatam, maiore testimonio et praeconio non indigere vel ipsa invidia fatebitur. Plamarium siquidem est virum magni nominis encomiasten habere, quid totam illamque liberam rempublicam, cuius gloria caelos ascendit? Proinde neque ego tantae dignationi de meo quidquam affingere praesumpsi; comitiis tantummodo centuriatis plausum. Leoni autem vestro, in sole Sarmatico hospitanti, pompam face historiali addere statui, quamvis hanc quoque facem

“solus amor patriae ratione valetior omni”

subdiderit mihi, ut in recensendis rebus domesticis facundia cuius, in pervestigandis autem diligentia nemini cederem, hocque tenue vectigal, natali meo debitum, ad sanctius aerarium vestrum deferrem. Ut enim, quae res est, eloquar, magnam partem mei, maiorem litteraturae, si quae mihi inest, Leopoli sibi vindicat, cuius appetentiam adhuc in schola uteri materni infanti insevit, cum primo lacte sub magistro patris puero instillavit, tota denique vita ipsa cariorem redditit.

Nec dubium senatus vester regnum supra Minervam meam adii, ex quo multiplex ingenium eius iniecta, ut verbis Senecae utar, manu e caeno plebeio extraxit, neve amplius intra vulgus pateret, calamo particio per septem viros suos, excelsos

звано прикрасою і оплотом Русі, і більшого свідчення і прославлення не потребує навіть сама заздрість. Де ж взяти хвалу для мужа великого імені, увінчаного пальмами, що славу тої цілої вільної держави піднесе до небес? Крім цього, я не насмілювався до такої гідності щось від себе додати; тільки оплески такому пишному зібранню, а левові вашому, який оселився під сарматським сонцем, я вирішив додати пишності історичним факелом, хоча цей факел

“тільки любов до вітчизни сильніша за всякі підстави”

передала мені, щоб у переповіданні домашніх справ будь-кому (можна поступитися) красномовством, але у ретельних дослідженнях нікому не поступався старанністю, і цю незначну данину, належну моїй батьківщині, повернув я до священної вашої скарбниці. Бо ж навіть Львів сам вимагає сказати, як справи мають, великі щодо моєї участі, більші щодо освіченості, якщо якусь маю, прагнення до якої донині в школі лона материнського дитині прищеплено, з молоком материнським під проводом батька хлопцеві вли-то, нарешті протягом цілого життя зроблено найдорожчими.

Без сумніву, сенат ваш ставив владу поза мою Мінерву, звідки й походять її найчисленніші таланти, бо, користуючись словами Сенеки, плебея рукою з нечистот витягнув, і щоб більше не поширювався серед простого люду, пером шля-

meos, quorum nominibus gratus assurgo, supra nidum gentilem evexit, eodemque calamo, fortuna priore proscripta, fascibus consularibus Musas meas suburbanas adscripsit. Tot igitur nominibus nomen meum censui vestro obnoxium. Cum alia ratio expugnendi haud suppeteret, illum ipsum calamum a patribus vestris acceptum in patrios annales strinxi, hos fasces urbanos fastis popularibus submisi, ut scilicet patriam, quam mihi sors nascendi dedit, neque per Livios Roxanos aeternam, neque per augustos vestrates marmoream hucusque factam, saltem e latericia litterariam, e Russica Romanam pro virili mea facerem. Quia vero nemo spernit artificem, nisi qui artem eius ignorat, vos autem et litteras probe nostis et digna illis agentes odisse non potestis, Leopolim quoque meam litterariam una cum architecto eius fraterna manu excipite, in latericia longum, in litteraria aeternum vivite!

хетним за допомогою семи мужів своїх, начальників моїх, перед іменами яких вдячний встаю, над родовим гніздом виріс і тим же пером, яким перша щаслива доля підписана, відзнакам раецьким Муз моїх передміських приписав. Отже, стільком іменам ім'я моє вирішив вашому підкорити. Коли ж інший спосіб віддячування не зовсім підходить, те саме перо, від батьків ваших прийняте, до батьківських анналів нагострив, ті фасції міські хронікам народним підкорив, щоб батьківщину, яку мені доля дала для народження, ані лівійцями для роксанів вікопомною, ані святими предками вашими дотепер не зробив муровою, але з цегляної літературною, з руської римською в міру сил своїх зробив. Дійсно оскільки ніхто не нехтує митцем, хіба що не знає його мистецтва, ви ж бо і науки добре знаєте і тих, хто ними достойно займається, ненавидіти не можете, Львів також мій літературний разом з його архітектором братською рукою прийміть, у цегляному довго, у літературному вічно живіть!

IN STEMMA CIVITATIS LEOPOLIENSIS,

**LEONEM ANTERIORIBUS PEDIBUS TRES
COLLES STELLA INSIGNITOS TENENTEM:**

I

In caelo stellis, in terra montibus altis
Pulchrius atque nihil grandius orbis habet.
Haec leo Roxanus quoniam gerit ambo trophaea,
Plus illi caelum nec dare terra potest.

II

Vitiferos montes inter monumenta triumphi
Pompeium loquitur fama tulisse ducem.
Sidera qui raperet caelo, vel rapta trophaeis
Adderet astra suis, nemo vel unus erat.
Soli Roxano montes stellamque leoni
Roma triumphatrix deditione dedit.

Iosepheus Bartholomaeus Zimorowicz

НА ГЕРБ МІСТА ЛЬВОВА,

**ЛЕВА, ЯКИЙ ПЕРЕДНІМИ ЛАПАМИ ТРИМАЄ ТРИ
ПАГОРБИ, ВІДМІЧЕНІ ЗІРКОЮ:**

I

Від небесних зірок і від гір, що високо вершини підносять,
Немає на світі нічого миліш, та й не треба.
І руському Львову, який цих дарів має досить,
Нічого не можуть вже дати земля ані небо.

II

Між тріумфальних відзнак гори, лозою покриті,
Гнея Помпея вони, кажуть, зробили вождем.
З неба вхопивши зірки, немовби звичайні трофеї,
Їх роздавав для своїх – жоден ще так не чинив.
Тільки одному русинському леву і гори, і зірку
Рим, тріумфуючий сам, ніби данину віддав.

Йозеф Бартоломей Зіморович

ЛЬВІВ РУСЬКИЙ

Три Львова в одному я відкриваю:

1270. (Тут і далі – рік. *Прим. ред.*) Перший руський, закладений Левом, княжичем руським, а радше розпочатий, ніж збудований, і тому, як усі творіння давнини, безформний, незугарний, грубий, більше до військових укріплень, ніж до міста, подібний, спочатку Львигородом названий.

1340. Другий німецький, прийнятий раніше від русинів Казимиром Великим після капітуляції, як усі свідчать, очищений польським полум'ям, змінений на краще кам'яними мурами, саксонськими правами, тевтонською залогою, названий Лембургом.

1551. Третій, що став після двох попередніх польським, яким і до сьогодні залишається. Первісні жителі, що згідно з місцевими звичаями дружин брали серед ляхських дівчат, поступово перероджувалися, бо зникли чужі звичаї потихеньку, і змінилася народна культура, і місцева мова запанувала над чужою.

Нехай хтось дивується стільком обличчям одного міста, адже і люди, і їх царства мають свої чередування, обертання і падіння. Ось Рим, вічне місто, від якого, крім древнього імені, нічого іншого не залишилося, або, як говорить панормітанський поет:

“Непереможений Рим і знищений є переможцем”.

Отже, повертаюся до Львова, названого мною тригороддям, і усе, достойне знання про кожен з них, що зміг вичерпати з домашніх анналів, роблю відомим.

Першим з правителів Русі та засновником Львова був князь Лев, найстарший син Данила, короля тої ж південної Русі, а онук Бели, короля угорського, по Констанції, сильний завдяки численним зв'язкам монархів угорських і польських. Бо ж у ті часи королі польські не роздумували принаймні про образу гідності свого маєстату, коли брали руських князівень до спільного ложа і берла. Так, Казимир, вступивши на королівський трон, Марію, дочку Володимира і Анни, рідну сестру Константина і Василя, кесарів константинопольських, зробив собі дружиною, полякам королевою, а Болеславу Сміливому матір'ю. За тим же прикладом три Болеслави - Сміливий, Кучерявий, Білий, а крім них Мечислав, Казимир, Владислав перемішали королівську кров з усіма майже князями руськими через шлюбні зв'язки. Ось чому також володарі Русі, будучи (між собою) через дочок у кровних зв'язках, коли траплялися тяжкі війни, посилали своїх зятів.

Роман, дід нашого Лева, Казимиру, сину Кривоустого, родичеві по Єлені, княгині белзькій, зробив вигідну справу проти Мечислава Старого і навіть раніше захопив першість у битвах, а при річці Мозгава дістав багато поранень. Кращою була доля Данилові, батькові Лева,

який надав підтримку Болеславу Стидливому, бо ж моравів, приборканих залізом, привів до послуху, який вони порушили. Поляки своєю дією, як і сусідам своїм, яких колись відкинуто популярними діями верховних влад, ще повільніше, ніж своїм родичам, надали взаємну послугу. Бо ж дійсно, жадоба панування, привабливіша за всі пристрасті, нерідко зв'язувала обидвох між собою: поляків, яким видавалося, що зростають на загибель їм, русинів, які кричали, що поляки під виглядом допомоги собі видобувають перемогу.

1202. Таким чином, після того, як скіфи, найбільші варвари з усіх варварів, з Каспійського моря виринули, як з безодні, охоплюючи голоду та злиднів і готові до всіляких безчинств, спустошивши обидві Азії, куманів, гетів, половців, розпорошивши їх лише тільки брязканням зброї і кінським тупотом, або викинувши їх з осель з тамтого боку Танаїсу та Меотіди, вдерлися навіть до Херсонесу Таврійського і вже нависли (погрозою) над спинами русинів. Данило Романович, який на той час іменувався королем руським, першим відчув силу татар і союз з ними використав, на що охоче пристали скіфські послани, і тим своїм прикладом цілу Русь перетягнув на бік скіфів. А звідтам русини, пригнічені татарською загрозою і необхідністю, якій навіть боги підкоряються, відірвані від поляків ніби стихійним лихом, через найбільший злочин, християни з магометанами, споріднені проти близь-

ких, використали засідки, зброю, силу, об'єднали руську спритність із скіфською швидкістю і своїми головами звели міст до Польщі. Скіфи, підбадьорені такою поблажливостю русинів, бо вже майже ціла Татарія перенеслася на Русь, частіше з'являючись з прикордонних її схованок мовчазним натовпом, випереджуючи звістку про свій прихід, (проносячись) через обидві Польщі, Сілезію, Моравію, Угорщину, шаленіли в пожежах, вбивствах, розпутах і звідусіль стягали у Руські надра здобич, як до якогось величезного розбишацького лігва; знову і знову невинною кров'ю позначали свої шляхи у Польщі, полишаючи за собою порушені могили, залишаючи напівмертвих, позбавляючи спустошені поля орачів, аж поки свою жорстокість не вгамували вбивствами, а хтивість безстидствами, і ненаситна жадібність варварів не вдовільнилася грабунками.

[Лев відданий татарам у залог]. Найбільша частина цих поразок - Лев Руський, запряжений союзник варварів, наглядч доріг, головуючий військ, творець машин у завойованих твердинях, загарбник і подільник здобичі, захопленої у сусідів. Бо ж зовсім ще молодим був відданий батьком Данилом татарам у заручники і в їхніх шатрах призвичаївся до всіляких дикостей, і легко подібністю звичаїв грубого народу до себе притягував душі (людей).

1240. Тоді визнаний найзнатнішими, невід'ємний супутник татарських вторгнень, виру-

шав як солдат з Кайданом і Баттою, тиранами жахливого імені, які Угорщину та Польщу залізом потопили в крові, осквернили вогнем, спустошили грабунками. Нарешті наситившись таким розбійництвом, Ногаєві і Телебузі, найкривавішим татарським князкам, підніс князювання у Польщі і надав допомогу, зібравши численне військо з руських добровольців.

1259. Нарешті з цього королівства, найнегіднішим чином вбивствами, пожежами, грабунками спустошеного, кривавої різні, вчиненої проти переможених у Сандомирському замку, взагалі усіх нещасть, завданих татарами польському народу поза законами війни, винятковий підбурювач, помічник і довірений Ахат повстав. Проте такого роду послугами пожадливі руки скіфів, які вважають ганебним жити інакше, як з грабунків, спромігся схилити (на свій бік), але, тим не менше, на Русі трапляється і худоба вільна, і люди, як що-небудь очевидне, приводять з собою полоненого, не зважаючи ані на святині, ані на неосвячені будівлі, але, оскільки Польща не в стані (дати раду) своїм злочинам, віднімаючи союзників у ворогів, і ці прихлібники скіфського братства достатньо варварським жартом віддавали голос.

Коли Лев зрозумів, що його вовк за вуха схопив, вирішив якнайскоріше забезпечити безпеку власну та маєткам князівства, яке між кувадлом поляків і молотом скіфів знаходиться, по-

чував себе безпечнішим і влітку, і взимку, коли був оточений охороною. Оскільки жадібні до багатії здобичі татари щороку спустошували нападами Руську землю, всі пани, задумуючи охорону для великої кількості беззахисного люду, закладали укріплення або на стрімких пагорбах, або між недоступними болотами, розуміючи, що наїзди неприятельські не тільки силою зброї, але й твердиною мурів стримати можна. За їхнім прикладом наш Лев заходився будувати твердиню.

1270. Твердиня Львівська зводиться. Угледівши втім на самій границі своєї провінції гору, вигляду оборонного, знизу лісистими долинами ніби засувами опоясану, а доступом до верхівки дуже прикрим (що може стримати ворога, бо тяжко дихати на такій стрімнині), зараз же на її верхівці замок з брил, там же ж виламаних, збудував, загорожами та міцними частоколами оточив, у яких поскладав княжі клейноди, скарб, трофеї, арсенал, і сам, почувуючись на цій верхівці безпечнішим, заложив тут столицю свою князівську.

Ця гора, спочатку названа замком, створила пізніше біля свого підніжжя болотисті перепони для міста Львова, досить брудкі і не покращені жодними людськими помислами. Врешті князь перебув лише зиму в цьому замку і через невідне помешкання, що постійно обдувалося жорстоким північним вітром, також і че-

рез невігідність підйому, яким ледве піднімалася задихана худоба, зненавидів це місце.

Замок Низький будується. Недалеко другий замок, більш пристосований до житла і для оборони, поставив у заболоченій місцевості, а вищий призначив для надійного сховища від приїжджих чужинців скарбів, що там зберігаються на випадок війни, і дружина з вартою вдень і вночі без сну охороняли (скарб). А княжа служба, як-от челядь, стражі-прибічники й інші придворні, мали бути завжди готовими до виконання панських заповідей. Вони зайняли проміжок між обома замками, оселилися у побудованих поспіхом халупах, і був там постійний рух туди й сюди; так без попереднього задуму створилася перша подобизна перехідника, перерізаного вуличками, на зразок містечка під замком. І з тих пір аж до наших часів це передмістя заселене русинами, а скоріше вірменами та жидами, і дотепер існують святині, ними збудовані, бо ж їхні предки ще за панування Лева осіли на підніжжі цієї гори.

Тим часом татари, вороги Божі і людські, не переставали грабувати Русь, яка так (відчайдушно) боронилася, забираючи людей і худобу, через що селяни, вигнані зі своїх осель, щоденно юрбами втікали до Львова в такій кількості, що ані на узгір'ї, ані в забудовах на долині поміститися не могли. Лев був попереджений про таку навалу з метою очистити підзамкові сади від тої

голої долині, нижче стрімких укріплень обох замків, що густо позаростала лісом і, власне кажучи, призначалася для забудови міста, свого часу була для укріплень охороною, звідки можна відбивати натиски неприятеля, який надходить. Скупчена череда менше дбала про майбутнє, і аби тільки могла unikнути пазурів скіфських гарпій, вважала вигідним будь-який притулок, їм вказаний. Швидко заходилися вирубувати ліси, гаї і ставити доми з того ж матеріалу.

Аби безладно не осідала така вельми змішана громада, розподілив її був сам князь, згідно з громадським звичаєм, по народах, які склали населення міста, на чотири ділянки, тобто: для русинів, як своїх, (надано) сторону вигіднішу зі сходу, для євреїв і подібних до них правовірних сарацинів з полудня, для вірмен і татар, що звикли до спільного товариства, визначено (ділянку) з півночі, а для себе і свого двору обрав Лев частину західну, бо попередньо вона вже була забудована замком. Із стількох народів, що різняться між собою мовою, звичаями, обрядами та віровизнанням, складався придворний почет Лева.

Татари, згідно з укладеною угодою, зимуєючи по селах, займали найближчі зимівлі серед вигідних власних об'єднань, а багато з них творили допоміжну княжу сторожу. З тих же деякі прибудули, які всюди тягали за собою своїх вошних домочадців, шкарадних дітисьок і їхніх

матерів, більше подібних до відьм, роз'їжджали скрізь на возах і, будучи в захопленні від такої великої кількості плодючої землі, спокусившись достатком, легкістю здобичі і значною платнею, зреклися власної землі і замешкали тут. І частину міста, призначену князем, зайняли. Аби, однак, чоловічий їх рід не зник в одному поколінні, від сарматських дів, таємно викрадених невільниць, яких зажадали із-за тілесної краси та подобизни, понароджували (собі) визволенців, а пізніше, коли разом з Руссю підпали під владу поляків і захоплення чи викрадення сабінянок було заборонене, то руські матрони занадто бридилися тими правовірними, і з часом їх стало менше. До сих пір живою пам'яттю про нечестивий народ є окопище, розташоване під високим замком, а в анналах історії вулиця, що сьогодні веде від Краківської брами і зветься Краківською, два століття тому мала свою назву від татар.

Вірмени від тих же татар, переходячи поприятельськи через Велику Азію, були зрушені з своїх осідлостей наглим поштовхом і тому гвалтом загнані на Русь, спочатку були в нижній службі між піхотинцями, а пізніше, загнані юрбою до скіфських рот, могли відзначитися рицарськими доблестями, здобувши вольність. Однак, будучи християнами, об'єднаними між собою товариством і абсурдним шалом до Магомета, а також маючи характер, подібний через нелюдську відданість на татарський, до чого частково

звикли монархи, легко перейшли під хоругви Лева і, як військові, зайняли з його волі всю четверту частину міста.

Єврейські пиявиці, які звикли жирити бідністю сусідів, непрошеними до повних руських комор проникли під вивіскою купецтва подібно до щурячих зграй, коли їхні суперники татари серед Роксоланії заклали розподільник своїх експедицій, дійсно вигідний для торгу з чужої здобичі. Львів вже тоді був набагато більший за звичайне розбійницьке кубло, де просто розправлялися з невільниками, рахували (гроші) і все абсолютно від грабіжників відбирали та складали. Цим займалися визначені особи, які продавали на рахунок і міру, а насправді за безцінь, згідно із звичаєм, властивим усім розбійникам, що "легко здобутий товар швидко збувати".

Коли ж між народами рознеслася звістка про такі всезагальні торги, спритні купці навіть із заморських країв, позбігалися на Русь через скелі, вогонь і море тлумами, а з усіх, жадібних до зиску, найпершими (збіглися) шабашники, яких, за словами сатирика, крім бажання, примуше гнатися ненажерливість. Після них работорговці-сарацени ще мають досвід знуцання з людей, а також євреї, які продавали лахміття, начиння, міняли гроші, а іншим азіатським пентаполітанцям, хтивим до подібних розваг, за високу ціну продавали гарних хлопчиків, викуплених як рабів. Усі ці народи тягнулися з найвід-

даленіших країв до Львова, немовби на золотій вулці, і зайняли, як вже говорилося, четверту частину міста.

Сараценів виганяють з Русі. Плодоче єврейське плем'я розрослося до незліченого; сарацени, відомі з невіри у Христа та викрадення християнських хлопчиків, були вигнані з цілої Русі, Проте вулиця, на якій вони колись мешкали, хоча й залишена ними, спочатку називалася Сараценською, пізніше, від викрадення названа Зарванською, і донині носить ганебне ім'я.

Вважаю непотрібним писати про русинів як про прибульців, бо ж це природній паросток цього стовбура і справжні тубільці; відкладаю для наступної розповіді німців і поляків, нащадків яких раніше народи, як переварених, склали до своєї торби.

Це незугарність душі, яка роздумує, чи не заборонити поспішаючому перу далі просуватися вперед, (описуючи) об'єднані старання Руської держави зруйнувати цілий світ, з усіх майже країн до себе долучити колонії, народи, які одним лише небом між собою різняться, і зробити громадянами однієї республіки. І кожен подивлятиме корону Польського королівства, складена в одне кільце з Литви, Русі, Прусії, Мазовії, Лівонії, Жемайтії, як раніше Рим, спільна для всіх батьківщина, що сам виріс на руїнах Альби і одного дня тих самих чужинців зробив громадянами. “Подивись на більшість тих, кому лише

незмірні міста дають притулок”, - писав колись найрозумніший його громадянин, - “Велика частина цієї юрби позбавлена батьківщини, з вільних міст і колоній своїх, з цілого врешті світу постікалася. Одних привела амбіція, других необхідність громадського обов'язку, інших жадоба розкоші, пошуки багатого та вигідного місця служби, ще інших прагнення до вільних студій; когось притягнула дружба, когось прачелюбність”.

Отак це місто з чотирьох народів, як з чотирьох стихій, складене; від імені свого засновника взяло назву Львигород; невідомо, однак, чи згідно з волею князя так назване, чи дворяни його (так назвали), щоб сподобалося (володареві), бо ж прецінь Київ, Володимир, Константинов, Ярослав і інші достопам'ятні міста отримали назви від своїх засновників.

Герб Львова. Герб же, наданий цьому місту, не від короля звірів, але від князя Руського бере свій початок, що підтверджують залишки найдавніших пам'яток; а також північна зірка, яка супроводжує цього сонячного звіра. Вже навіть у найдавніші часи цей урочистий знак нашого Лева вживався великими понтифіками, імператорами, королями. Був наданий (цей герб) Александрії, як від першозасновника, потім Римові Львом IV і багатьом іншим містам. Однак мандрував він по різних землях, аж поки знайшов собі місце у Львові, де й дотепер знаходить-

ся. Чи дійсно той самий князь взяв цього звіра за емблему, чи це підходило місту, до тих пір не уславленому символом, не насмілююся стверджувати. Більш вірогідним я вважаю би (цю думку) винаходом наступних століть, коли стало звичаєм глумитися навіть з християнських імен або створювати з невідомого химери.

До сих пір я говорив про перші зародки міста, яке повставало в часи воєнних лихоліть, а тепер приступаю до опису його зростання і початку історії; того, що є значно віддаленим від наших часів, а тому видається таємничим, я торкнувся тільки скупим пером. Бо ж, як говорить поет,

“Бо, на що дивимось ми віддалік, через товщу повітря,
Те, поки зробиться меншим, розпливчастим видатись
І нечітким”.

Єдине, про що можу сказати без жодної загадковості, що Львів перевершив зруйновані Київ і Галич.

Як тільки Лев звів Високий Замок згідно з тогочасними правилами містобудування, то відразу ж переніс туди всі свої скарби, не покладаючись більше ані на Київську, ані на Галицьку твердині, з яких перша від сусідніх татар, а друга від близьких угрів була в небезпеці. З тим володарем також прибули до Львова й найдо-

рогоцінніші скарби, зібрані стараннями і давньою ощадністю його попередників, як от: дорогоцінні клейноди руських князів, митри чи корони, обсіпані перлами, княжі трони, пурпурові шати, щедро розшиті золотом і перлами, й інші красоти, які вшановувалися як героями, так і простим людом. У цих же скарбницях знаходилися трофеї, що від початку міста татари були взяли у поляків. За прикладом князя пішли також дідичі менших народів разом із своїми домочадцями, щоб уникнути постійних вторгнень скіфів, які безжалісно витопували їх землі.

Прибуття Констанції до Львова. Двір Левові збільшила також Констанція, не мати, як деяким помилково здається, а мачуха, яка порядністю звичаїв і благочестивим життям заслужила пошану пасерба. Дійсно, якщо б вона сама вродила таке звірятко та живила його дитинство, згідно з римськими звичаями та здоровими настановами, то це левеня, таке дике, материнськими ласками перетворила б на ягня. Бо ж багато значить знайти в житті школу чесноти, всмоктавши її з молоком (матері), призвичаївшись до багатств і почесей. Цього від народження бракувало Левові, який через своє ім'я зберіг до кінця войовничий чи то (що є одним і тим самим) лев'ячий дух.

Констанцію ж не менше (Лев) шанував, ніж другу мати за її виняткову побожність і милосердя. Їй, коли вона прибула до Львова, з по-

ваги відступив свій княжий палац, де мешкав сам перед будівництвом Замку. До святих покоїв Констанції у великій кількості сходилися натовпи новонавернених, навіть грецького обряду: архимандрити, ігумени, голови духовенства, монашки. Однак на першому місці серед відвідувачів були римо-католики, і в першу чергу проповідники закону благання, наставники її сповіді з ордену святого Домініка і святого Франциска, прислані на Русь для виконання святих обрядів. Довкола них справді юрмилися у незліченній кількості люди обох статей, яких Констанція навіть (забезпечувала) приданим і домашніми речами, давала на відкуп і звільняла полонених із скіфських пазурів. Під заслоном цієї героїчної (жінки) вони почали вже там будувати святі добродійні доми, а собі гнізда, що не заборонялося Левом через його зайнятість розбудовою міста.

Образ Ченстоховський. У цей же час до Львова було перенесено образ Богородиці Діви Марії, що до цього часу славився чудесами на Ясній горі. Віру в це мені надихнула книга, написана слов'янською рукою, яку я колись позичив у ієромонаха. Пішла вона мені досить тяжко через купу архаїзмів і скорочених записів, де одна літера є словом; однак прочитавши та дещо зрозумівши, передаю це на здоровий розсуд читачів. У цій книзі розповідається, що перші історики жили з платні за щоденну роботу. Навіть будучи заможними, не звалювали на своїх

підручних роботу, прикладом чого є вчитель народів, який сам виготовляв шкіряні покривала для Кушів, щоб не бути тягарем для інших, наставляючи словом і ділом своїх послідовників, щоб не даремно їли чужий хліб. З ним хіба можна поставити поряд святого Луку, який видобував собі прожиток, малюючи прекрасні образи. Про нього говориться так: "Після того, як Христос був вознесений на небо, він (Лука - прим. пер.) залишився під покровительством Марії, споглядаючи часто її божественний образ. Перш, ніж вдумати перед Христом, чого прагнув душею і серцем, будучи позбавленим таємничого Слова Втіленого, взятого з уст самої Діви та тільки їй відомого, намалював пером риси її надлюдського образу. Оскільки не був спроможний осягнути мистецтвом форму душі, то намалював (образ) пензлем на кипарисовій дошці. Цей найвидатніший витвір свого мистецтва виконав для того, щоб вгамувати розливу в собі тугу з вічної печалі благодатної Діви, принаймні увіковічнивши її для нащадків. Додає, що цей витвір не довів до завершення, бо служебниці Господа нашого, як щит, який впав з небес, це зображення прийняли і наступні християни вшановували (його) з найбільшими почестями, а образ, багато років захищений їхньою турботою і своїм іменем, як себе спочатку, так і підопічних своїх як щитом прикривав, щоб уникнули руй-

нування Єрусалиму, ненависті іконоборців, шалу ненависників почитання Марії.

Цей же образ переходить до Василя, князя Київського. Потім ще той писар говорить, що образ у замкових каплицях довго зберігали побожні правителі Єлена, Євдоксія, Пульхерія, аж поки не попав він до рук Анни, сестри цесарів Василя і Константина, яку пізніше було видано заміж за київського князя Володимира і яка принесла на Русь через шлюбний зв'язок світло християнської віри. Завезла також разом з посагом той чудотворний образ, засвідчивши перед своїм чоловіком а перед поганцями, і потім перед правовірними своє почитання цього єдиного символу оборони християнства, в чому немає сумніву. Знову стверджує той писар, що цей святий образ більше як триста років найретельніше зберігався у скарбниці руських князів, поки наш Лев, пригнічений старістю і сирітською журбою, не дозволив виставити образ для загального огляду, щоб цей небесний дар для Русі не дістався прихильникам чужої віри та не забрав з собою щасливої руської долі для ненависних народів. У цей же час саме з цього первісного твору були відмальовані інші образи рукою грека Манурія, які й дотепер знаходяться у руських церквах.

Яким чином цей образ потрапив до василіянів. Брати-василіяни не переставали турбувати князя сумнівами, більше забобонними, ніж до речними, доводячи йому, що він, змучений віком

і працею, невдовзі залишить осиротілий дім князя Мазовецьким, своїм правдивим кривнякам по сестрі, ворожим до грецького обряду, а тому повинен саме їм (василіянам) передати той дар, найдорогоцінніший як для Греції, так і для Русі, тобто образ Непорочної Діви й інші княжі скарби. Також, щоб зарадити своїм нащадкам у збереженні прав, щоб разом з родинними скарбами не переходила до чужих доля Русі, необхідно образ Марії, яка не має нічого спільного з грішниками, відокремити від родинної рухомості та не допустити, щоб первісне зображення лику Пречистої Діви спаплюжувалося нечестивими очима різновірців, а тим більше, дотиком рук усіх тих, хто шукає опіки. Такими намовами Лев був змушений довірити тим законникам чудовий витвір для зберігання і вшанування, а показувати заповідав лише русинам. Так свідчить той давній рукопис.

Отже, завдяки хитрій побожності монахів образ було вміщено в закапелках Онуфріївського монастиря. Не дістався він до рук ані Болеславу, синові Тройдена, наступнику Лева по сестрі, як спадщина, ані Казимиру Великому після зайняття Львова як здобич, оскільки перший був задоволений підписаною дідиччиною свого вуйка Лева, а другий, дотримуючись угоди, залишив недоторканими всі церковні предмети.

1382. Образ, переданий василіянам, переноситься до Ченстохови. Однак пізніше цей об-

раз забрав як додаток до здобичі Владислав Опольський, намісник короля Людовіка у Польщі. Чи було (образ) передано ченцям за обітницею, чи (взято) найвищою силою влади, але 1382 року занесено його на гору Ченстоховську, в чому запис не залишає сумніву.

Спростовується письмова розповідь. Тут у руському рукописі обривається наведена вище розповідь, що видається тим правдивішою, чим більше події наближаються до (часу) загальної впевненості. Бо ж Лев, народжений через п'ятсот років після смерті Карла Великого, ані нашої допомоги проти сарацинів не міг йому надати, ані це зображення Діви, як нагороду переможцеві, від нього забрати, якщо принаймні з історією Лукі(ні)ана порівняв би, а після завершення наступних п'ятисот років її якимсь чином затримав, коли від смерті Лева до часів Владислава, князя Опольського, не завершився й столітній (перебіг) років. Дійсно, хто би на здоровий глузд повірив, що у такий момент святиня у белзькій оборі має залишитися у безпеці, без жодного вшанування людей і військового захисту, а чи не краще з княжими клейнодами до львівської твердині якнайобережніше перевезти її, щоб з найбільшою вірою русинів у Матір Божу близько до пошани і завжди перед очима перебувала б? Невже би Казимир, засновник двадцяти священних будівель і справді великий храмобудівничий, хоча б це єдине диво християнського світу

з забутих закутків Белзького замку не переніс би до якогось з храмів, зведених його стараннями, і не потерпів би більше своєю королівською поборжністю утримування його у цій брудній мазанці? Якщо би так сталося, світ зрівняв би справедливість із святотатством: опікунку вільного народу задовго утримували у руській в'язниці, а чи не краще одноголосним рішенням, проголошеним власними вустами, королеву Польщі [визволити] з сарматських кайданів і перенести на королівський престол у відповідному святилищі на Сарматському Капітолії. Отже польський намісник вивіз безсмертну королеву Польщі на самісінський Олімп до царства зірок, з'єданого з небом, легкого для вступу та лагідного для відходу, для нас призначеного, а для прибульців прихильного, де вона й донині перебуває, зведена на престол з безсонною сторожею, під подихом легенького вітерця. У найважчі часи для королівства частіше виявляється. Так нещодавно було знищено величезні зусилля свеків, а самих безбожників скинуто у прірву. І не буде Львів з тіснин своїх заздрити Фаросу, який гордо височіє, не перестаючи осяювати гідні поваги обширні простори королівства, бо навіть на відстані слава тої владичиці величезна, надає вона своїм шанувальникам допомогу і скрізь по Русі в ті смутні часи виступає захистом для знедолених.

Мені, що ледве не загинув, жорстоко покараному, ледве вдалося уникнути долі моїх

співвітчизників, коли втретє підійшов до священних порогів чотирнадцять років тому у 1651 році, не без смаку духовного та глибокого вшанування такої величі; зобов'язаний не одною обітницею, коли іншого жертвоприношення не було, припавши до Її ніг, склав у короткий час вдячний вірш, який на колінах підніс:

“Ніжне кохання землі, щира небес насолода,
Більшої бути не може оздобу у Польській землі.
Матір свята, опікункою будь мені вічно,
Я ж бо підлеглим твоїм прагну лишитись повік”.

Нарешті, довго відпроваджуючи нашу гостю врятовану, знову повертаюся додому.

1276. Лев, як вище говорилося, заховавши в замку збірку різноманітних речей, побуджений жагою нових зисків, після смерті Болеслава Стидливого напав несподівано на осиротілу без володаря Польщу, перейшовши поспішним походом замерзлі річки, понищивши воєводства Люблінське та Сандомирське; готувався (Лев) до повернення з величезними трофеями, однак, захоплений зненацька Барзею, каштеляном краківським, з малою жменею поляків, через невідготовленість війська ані до бою, ані до захоплення полонених, був переможений у сутичці і, втративши здобич, ганебно втік з рештою уцілілих. Але втеча його, подібно до хмар, гнаних північно-східним вітром, потягла за собою не-

часні наслідки 1280 року. Бо Лешек Чорний, який скоро після Болеслава був піднесений на трон, з численним військом кінним і пішим сплюндрував Руський край біля Львова вздовж і впоперек, віддаючи око за око. Тим часом Лев, приголомшений подвійною поразкою, відклав помсту на пізніший час і зайнявся мирними справами, а саме: дальшим упорядкуванням і укріпленням міста.

На ту пору Василько, стрий Лева, князь суворого серця, як то часто трапляється у греків, провівши молодість у небачених злиднях, на старість добровільно постригся у монахи, вибравши за житло порослу тереном печеру, вдовбану під пагорбом недалеко від міста. Більше був подібний до фавна, ніж до людини: весь кудлатий, розчухраний, брудний, з навислими бровами та вусами, з довгою й широкою бородою, яка сором'язливо закривала частини тіла, як волосяний щит чи власяниця.

Цією своєю надзвичайною суворістю життя хотів він, як вище говорилося, спокутувати ту жакливу різню років 20 тому, що її вчинив у Сандомирському замку. На його побажання Лев на самій верхівці того пагорба поставив храм з букового дерева, а поряд також житло для ченців і святому Юрію, яко воєводі воїтелів Христових, присвятив, вибираючи того рицаря патроном для особливо визначних.

1282. По двох роках Лев, бажаючи перепросити тіні своїх предків, що часом його турбували, з королівськими та воєнними почестями переніс останки батька свого Данила, які 15 років покоїлися у Галичі, до Львова. Для більшої пишності того обряду запрошено було священнослужителів з усієї Русі, бояр в воевод, також князьки союзних татар прибули з власним почтом. Скоро заяснів день жалібний; йшли спочатку жалібні загони з прапорцями та схиленою до низу зброєю, а між ними сурмачі хрипкими звуками наражали вуха; за ними йшло кілька пар коней, накритих вишиваними покривалами, тут же несли штандарти та зброю, здобуту в неприятеля. Далі довгою чередою виступали монахи в клобуках і руські церковники, вбрані в рясі, співаючи хором поховальні піснопіння; були також і плакальниці, найняті для пробудження смутку та розпачу. Вдаряючи себе по головах п'ястуками, смикаючи волосся, роздряпуючи нігтями щоки, старалися блюзнірським плачем викликати жалість і витискали такі сльози у простого люду, а у розумніших викликали сміх. Перед самими ношами найшляхетніші несли дві митри - князівську та королівську, перша від народу, а друга хитрістю взята від пролегата найвищого пастиря. Поховальний катафалк, подібний до тріумфальної арки, був повністю закритий знаменами перемог та неприятельськими трофеями. Після закінчення жалібної служби,

відправленої за руським звичаєм, було влаштовано поминальний обід, чи тризну, де вихилили до пізньої ночі заупокійні келихи і не скоро очуналися вранці.

Автор твору "Квітуха Русь" твердить, ніби Констанція, вдова по Данилові, збудувала тут жіночий монастир, де згодом упокоїлися і її останки. Це не є історичною правдою, бо найбільш свідомі автори польської історії, а серед них найвизначніший Кромер, заперечують цей переказ. Усі виразно визнають, що Констанція у Львові порвала з усіма мирськими справами, бо їй набридло збіговисько різних народів, які оселилися у Львові, і скоро відійшла до Сандецького монастиря, де з двома сестрами, Кунігундою та Йолантою, благочестиво скінчила побожне життя, з чим і я погоджуюся.

1287. Нарешті Лев після завершення побожних справ, як уже згадувалося, щоб рівноцінною помстою вгамувати роз'ятрений поразкою від поляків дух, продовжував турбувати татарських вождів обітницями нагород так довго, аж поки не стягнув Нагая і Телебугу, головних розбишак страшного імені. Зміцнений їхніми хижами та зголоднілими загонами, цілу Польщу в нечуваний спосіб так спустошив вогнем і мечем, що полишив її потоплену у власній крові і попелі, бо ніхто вже не боронився. Лешек же, не будучи в стані чинити опір такій величезній могутності, радів втечі і, перейшовши Карпати,

сховався у венгрів. А могутні пани з родинами перед тою жадливою навалою заховалися у гори, болота та недоступні місця, в той час як скіфи вільно грабували і брали невольників в десять разів більше від самих себе, одних дівчат тільки з собою взяли 20 тисяч.

Ось так Лев негідно помстився і, не боячись нічого з боку поляків, намислив скасувати відтоді военний склад і спосіб життя. Йдучи за пересторогою своїх духовних, за прикладом стрийка вписався до почету слуг Божих, оголосив війну шлункові та всім неспокійним членам тіла, вгамовуючи пожадливість і злобну хтивість безсонням, постом і бичуванням згідно з прийнятим від греків звичаєм, а замість найвишуканішого вина живився во хвалу Бога виноградним соком і квасом. А оскільки під болючими ударами канчука і дикі тварини надаються до вгамування, то і Лев, вихований у тій школі побожності, лагідніший перед смертю від ягняти, спокійно завершив життя.

Погребіння мав скромне, без жодної помпи та військового почету, як сам заповідав останньою волею. Винесли його брати-василяни, прибраного у чорний саван, в руці мав образ Розп'яття, похований був під прощальний плач русинок. А місце його поховання досі невідоме. Але хто ж заборонить увічнити для нащадків пам'ять першозасновника міста коротким надгробним висловом?

“Зглянься, о добра людино, на Левове пишнее ім'я,
І прочитай над Карпатами та над Рифеєм
Вписане руським пером, а сарматським чорнилом,
Бо ж не годиться божественне ім'я читати

на малих надгробках,

Годі шукати слідів його і на пилюці,
Кроком військовим прибитий на Марсовім полі.
Серце стурбоване - як же порушити камінь,
Щоб відшукати ім'я того, хто ліг там навк.
Так, як Осса колись, неспроможна гігантів останки
В лоно прийняти своє, запалала, подібно до Етни,
Так і тепер опалила б кістки навіть мертвого Лева.
Гору чи дух - обидвох візантійських титанів
Кинув Олімп гордовитих до ніг Ватикану,
Поки три пагорби монтеальтинські для Львова

знайшлися,

Ніби рукою Юпітера Капітолійського дані на Левів
надгробок.

“Все ще пручається він, час од часу піднятися прагне,
Та авсонійський Пелор йому праву обтяжує руку,
Ліву - Пахін, а на ноги йому Лілібей навалився”.

(Овідій, Метаморфози, V, 349-251, пер. А. Содомори)

“Отже, даремно шукатимеш пам'ятник Лева
звичайний,

Бо ж надзвичайні діяння ще більшим його сотворили
Через звитяги, якими життя його повне.

Львів лиш один - то пам'ятник руського Лева,

Створений ним і освячений іменем власним,
Став спадкоємцем трофеїв воєнних, Левом здобутих
Від ворогів християнства та від правовірних,
Що у землі роксоланській народжені перебувають.
Львову залишив у спадок зброю своєї Беллони,
Також і вістря заліза страшне, квітуче на вістрі
таланту.

Може людина одна у світі цілому прожити.
Як же прожити живому, котрий живих пережив?
Стільки дітей залишив, скільки мав громадян,
Мертвий померти не може.
Добра людино, пізнай же із пазурів іншого лева,
Нашого ж Лева лише з міста його ти пізнай”.

ЛЬВІВ НІМЕЦЬКИЙ

Колись Александру було сказано скіфами, що мертвий лев стає здобиччю наймізерніших тварин, а (тепер це) втілив наш Лев. Після смерті його литвини з мазурами у великій кількості понаїхали на Русь, і обоє стверджували, що (вона) належить їм згідно з родинним правом. Бо ж дві рідні сестри Лева породили потомство княжим синам: Агафія Любартові Гедиміна, а Марія Тройденові Земовіта, яким після бездітного вуйка належали руські володіння. І невдовзі потім литвини зайняли без труднощів Волинь аж по Дніпро, мазури Поділля і Покуття Підкарпатські. Львів же хоробро оборонявся спільниками Лева - татарами, сарацинами, вірменами й іншими прибічниками князя, закривши брами перед чужими володарями, відкривши їх лише після угоди, укладеної 1327 р.: щоб Болеслав, взявши собі титул князя Руського, дозволив міському люду жити цілому та неушкодженому за своїми правами та звичаями, щоб від княжих клейнодів, як від святинь, стримав би свої руки та нічого б у громаді без спільної ради не чинив.

Зворушений такими пропозиціями, Болеслав прийняв Львів, де у тимчасовому княжінні провів кілька років у достатках і втіхах. Зачарований покірливою люб'язністю очей, притаман-

ною руським дівчатам, а потім, не маючи змоги стримати свою хтивість від їх принад, віддався чарам і поступливості жіночій, так що його слушно назвали чоловіком усіх жінок. Цим усім русини, народжені для зброї, нехтували, вважаючи ганебним, а себе набагато вищими, і явно зневажали безбожного пана.

1338. Однак довше були б терпіли його розбещеність, нешкідливу для чоловіків, якщо б Болеслав не почав (відкрито) займатися розпустою з жінками і дав волю пристрастям, які руйнували чужі шлюби, та драгувати простий народ податками.

1339. Смерть Болеслава. У той час нарешті руські бояри покарали подвійну княжу хіть отрутою.

Правління Казимира. Смерть Болеслава відкрила Казимирові Великому надійну владу над Руссю, яка залишилася без правителя. Він спішно, а тому зненацька, прилетівши з польськими орлами, схилив на свій бік несподіваним брязканням зброї руських бояр, які радились про наступника та даремно вже шукали володаря чужого. І Львів також після менших володарів охоче вшанував польське берло, пересвідчившись, що велика прихильність Казимира та багато інших королівських чеснот, ніколи не бачених у княжат, є великим щастям, добровільно схилив перед ними без пострілів переможеного голову. За головою народу легко пішли й інші члени,

названі вже вище мною досить докладно, і я не хочу повторюватися.

Спалення Львова Казимиром. Але коли Казимир довідався, що провінція, щойно здобута, особливо безжалісно та вперто ставилася до поляків із-за чужого обряду і ніколи не потерпить римського панування і противиться йому, то, аби назавжди утримувати її у послуху, вжив різноманітних засобів для підкорення духу русинів. Верхівку цього народу прийняв до шляхетського стану, військових приборав під свої хоругви, селян увільнив від панщини, а міщан від поденної роботи і схизму, якої боялися найбільше, пустив на самотік, а Львів, побачивши обидва його замки, щоб мешканці не насмілились їх надійність (порушити) розбійництвом, відсік безмежним вогнем (аби бунтівні мешканці не сміли бунтувати). Проте, побачивши, що мешканці не хотіли залишати згарищ замків і цієї гори рідкісної неприступності, яка єдина в Сарматії першому-ліпшому наїзникові була виставлена на здобич, з королівським задумом розпочавши королівську справу, надумав на руїнах давнього міста побудувати нове.

1342. І невдовзі, ніби бавлячись, на поверхні гори, що справді сягала хмар, по всій її довжині з каменю збудував замок, подібний (формою) до співучої лютні, вужчий фасад якого підноситься над містом, а в середній частині зна-

ходяться більш обширні приміщення і спальні, де колись жили королі.

1345. Два роки по тому Казимир, погодившись на прохання люду, що мешкав у ближній долині у великій кількості і жалівся, що дома їх виставлені для неприятельських нападів, любляючи великі справи, оперезав ту низину, оточену пагорбами, кам'яним муром, зміцнив численними баштами. Фортеця, самою своєю суттю пристосована до духу тогочасних подій, була досить (міцною) проти граничних нападів і найпершою між руських замків. Тому швидко почала розростатися, наповнена водночас челядниками, навіть прибулими чужими купцями задля вигідності місця, як безпечного притулку. Це теж швидко прийшло на думку Казимирові, який мислив собі, що ця його улюблениця (фортеця) в очах суперників прекрасна та приваблює до себе руки загарбників. Для того, щоб звільнитися від усілякої боязні та відняти надію у заздрісних сусідів на панування над містом, впровадив до фортеці залого з заслужених німців, що ворогували між собою; кажуть, що їх було тисяч двісті. Залога і під час миру, і під час війни завжди була вірною та міцною. Ще давно Тацит у Римській історії засвідчив, що серед смертних немає нікого, вищого за німців у зброї і вірності; а Казимир, почувши це, повністю довірився військовій славі, а найбільше витриманості німців. Тільки їм було доручено охорону

його власної особи, гарнізону та найбільших міст, що перед ним робив і Лешек Чорний, за свідченням Кромера, який за вірність, виказану йому до остатку проти Конрада, князя Мазовецького, тільки німцям довірив уряд міста Кракова, а перейнявши від них їх вбрання і звичаї, надзвичайно їх шанував. Про Казимира ж той самий літописець говорить далі, власні слова якого, на підтвердження моєї оповіді, охоче долучаю: “Коли Польщу і Русь, частково знищену мором, побачив, менше благоустроєну через попередні війни та менше заселену, людям німецької нації, які прийшли чи насильно, чи добровільно, пороздавав землі, яких немало на Прикарпатті та в краю, граничному з угорцями; існують вони на Русі до сьогоднішнього дня, уживаючи мову більш грубу та подібну до тої, яку скрізь уживають у Сілезії та Прусії; їх старанням і працею Польща почала заселятися і забудовуватися селами та містечками; бо ж вони більш стримані й уважніші від поляків щодо управління і збереження краю і живуть вигідніше; так що і тепер легко побачити тим, хто подорожує по селах і містечках, де живуть вони, а де поляки, і бачимо, що мури занепадають у деяких містечках, ними збудованих, як свідчать самі назви, коли живуть і урядують поляки. Був також Казимир прихильнішим для тих німців, як теж і для інших міщан і селян, і не допускав навіть, щоб їх його намісники, або навіть самі

пани чи шляхта, притискали тяжчими роботами, чи податками, чи якими-небудь тягарями, а тому скрізь його називали королем хлопів чи громади; дозволив не лише самим німцям, але навіть своїм полякам уживати права саксонського чи магдебурзького”. Ці та багато інших речей на похвалу німцям наводить з повагою літописець-прелат, славний життям і талантом досить докладно, і варто додати, що поляк прославляє противний йому народ, з яким ведуться віковічні колотнечі за славу і за перемоги в битвах. Але цноти і у противників гідні похвали.

Спочатку німці були у Львові найманцями, готовими (дати відсіч) кожній ворожій силі; згодом поволі, вражені гачкуватими стрілами руських амазонок, так розм'якшили войовничі душі у бездіяльності, що перейшли від відзнак Марса до табору Венери, почавши від рядових. Оскільки начальники не забороняли цього, захоплені загальним порушенням, самі за ними пішли. Бо ж головним звичаєм у руських дівчат, під небом чи під дахом, було у святкові дні забавлятися танцями, тобто різні підскоки, групки, кола створювати спритним рухом рук і сплетінням ніг під музику, в той час як заручники вільного часу дивилися на них з подивом під поглядами коханців, щоб не забрали коханих, що легко ставали подружжям і поспіхом переходили від подружньої присяги до військової. Де-де, а у Львові найбільше було розповсюджене прислів'я:

“Багато хліба і жінок
Зловили німці на гачок”.

Захоплені віншуванням Церери та Венери, подібно (до тих, кого) гомерівські лотофаги солодкістю плодів заманювали, забувши взагалі про рідний край, (німці) піднесли Львів вище від батьківщини та вважали себе його громадянами з іншого роду. Що й для Казимира було приємною справою, бо ж він думав, що їх замисли через укладені подружні зв'язки більше будуть прив'язаними до цього краю, для чого оголосив їх першими громадянами своєї нової осади, звільненими від військової повинності, і доручив німцям самим урядування над іншими місцевими жителями та опіку над містом. І щоб підтримати їх чаяння і довести прихильність проти переслідування більш потужних, зміцнив правом тевтонським і своїми вироками, обдарував ґрунтами довкола мурів, а меншим містам, розташованим на Русі за угодою, якою радо могли б захопитися, встановив і наділив іншими ласками, гідними королівського маєстату. Заохочені цим наші предки, що недавно боронили чужу Спарту, а тепер Львів, уже як свій власний, чимраз більше не переставали покращувати, аж поки він не став столичним містом. Що тільки Львів до нинішніх часів посідає святого чи найкращого, усе це перейняв від найперших німців, особливо ж богобоязнь, вшановування монархів,

любов до своїх домашніх, гостинність до чужих. Бо ж на початку (свого існування) Львів (був) ще варварським і відірваним від духовного тіла правовірних, осквернений огидними зграями татар, сарацинів і суботників (жидів) і їх лихослівними найогиднішими обрядами, цілий кишів ворожками, звідницями, пророчицями, розпусниками й іншими безсоромними схизматиками. З приходом німців позбувся цих потворних забобонів, бо численні, за прикладом кращих з русинів, від облудних грецьких помилок повернулися на правильний шлях, вигнано шкідливих облудників і ворожок, безбожність магометан і їх звирячі крики в першу чергу придушено, а потім їх виселено з міста, сама ж жидівська голота, хоча й ненависна небу та людям, на видовище гніву Божого залишена серед мурів, щоб своїм прикладом щоденно попереджати християн у той час, як їхнє багатство уїдливиий Несех поглинав. Отак німці до Бога прийшли, організувавши громадян, перш ніж стати під хоругви, після чого були внесені до міського списку і ще більшими зусиллями почали завойовувати (прихильність) неба. Їх старанням і коштами збудовано для міста кілька костелів, переведено здалека чернечі згромадження, перенесено митрополичий престол з Галича; допіру на той час на Русі побачили Муз і гостинно прийняли, семена слова Божого розсіяно по цілій Русі, і в умислах шляхти визріли (вони). Стосовно станового

складу міського населення, на якому ґрунтується міська громада, то його належить приписати лише німецькій спритності, бо ж тільки їм Львів зобов'язаний саксонським правом, крайовими судами, основними урядуваннями, становищем люду, ласками, привілеями на торгівлю, ремісничими цехами, а також захистом значніших міст, консульськими відзнаками, курульними кріслами, почесними шатами перших громадян і самим інструментом покарання, що боронить права. Навіть не спираючись на теперішній час, але щоб увіковічнити свої добродійні справи у найвіддаленішій пам'яті нащадків, проти чужої сили місто, згідно з вимогами тих часів, замкнули довкола валами, ровами, баштами; давніми творіннями, а особливо лише у той час винайде-ною ручною зброєю нового зразка, достатньо захистили, запасом живності на випадок довгої облоги забезпечили; нарешті, що для мене є найголовнішим, добрі звичаї, які німці, за свідченням Тацита, більше шанують, ніж права, впровадили до Львова. Оскільки згідно з найдокладнішим запевненням того ж писаря, суворі шлюбні звичаї германців “цнотливістю обгороджені”, “жодного пробачення за порушення”, “пізня Венера для молоді”, молодь “неослаблена”, підлітки міцні, “стіл без витребеньок, без вишуканостей”, “відкрита та гола у всіх думка”, “жодного вихвалання”, “ніхто тут не сміється з недоліків”, усі (їх) позбавляються, “не говориться, що вік

псує або псується”. Ці й інші чесноти німці запровадили з собою у Львів, про які я, щоб ясніше уявили нащадки, коротко на загал перекажу про роках.

1340. Отже, Лев, як я вже оповідав, збудував першу оселю у місті Львова, яку Казимир, з вигляду величний, а у вчинках великий, знищив вогнем і в короткий час на тих же згарищах збудував новий Львів, зміцнений подвійним муром, замком і сторожею. Вчинив численнішим через новоприбулих, залюдненим через шлюби, заможним через ґрунти, і за 30 років, скільки жив від захоплення Русі, королівською ласкою зробив з містечка місто, про що вельми слушно написав поет:

“Не той творить міста, хто потужні вежі
та кам’яні мури зводить,
А той, хто сприяє (їх добробутові), той творить”.

1346. Відомо також, що 45 замків, 26 міст, а між ними Львів, визнають одного й того ж засновника, однак між усіма ними Львів займав у душі Казимира найкраще місце, подібно до єдиної дочки, якій призначено більший, ніж іншим, посаг або задля доброти до молодших дітей, відомої рідним, або тому, що заслужила цього. Крім цього, найшляхетнішу частину, ніби чоло Русі, назвав львівським іменем, взятим від міста, і хотів, щоб одне славетне ім’я було у країни та міста, у провінції і столиці.

1348 рік серед тих років голодом і мором пам’ятний багатьом людям у Польщі. Казимир, відкривши шпихліри на Русі, привабив (цим) Львів та впровадив їх у місті.

1350. У цьому ж році Казимир, пригнічений розгромом руської шляхти, жалюгідно знищеної та згубленої молдаванами у Плонінській тіснині серед звалищ дерев (використав) крайній засіб, щоб ворог не прагнув перемоги, і короткими шляхами з відбірним військом прийшов до Львова, де своїм прибуттям підніс дух граничної сторожі, рештки знищеного війська радо прийняв, вшанував тіні вбитих пишним погребінням і християнськими обрядами, де численні вдови, чоловіки яких загинули в тій руїні, недаремно ридали.

1351. А оскільки литовці не припиняли меchem впроваджувати на Русь право Любарта, а сам Любарт, знищивши повністю підступно взятий Галич, щоденно погрожував місту Львову, то Казимир, переживаючи за новозбудоване місто, послав туди свіжі загони тевтонів, щоб забезпечити там захист машинами, провіантом, укріпленнями, і як довго жив, ніколи не припиняв покладати повну довіру на германську міць.

1356. Німці наставники війни та міста. Німці ж, жадібні до хвали і королівською прихильністю як сигналом підбадьорені, достатньо виконуючи скрізь веління Казимира, винахідливі у мирі, суворі на війні, але й тут і там вірні, за-

охотили надзвичайно короля до надзвичайної прихильності. Він оселив їх, ще не ветеранів, але вже заслужених, на плодородних полях, наділив батьківськими законами, звільненням від земельних податків, міськими посадами, зробивши з воєнних наставників вчителів громадян, так що Львів заслужено міг би іменуватися Казимирівською колонією (*colonia Casimiritana*), якщо б сам король, милостивий навіть до ворогів, не залишив би йому (Львову - прим. пер.) древнього імені.

1344. Згромадження освічених. Надалі німці, щоб краще відповідати своїм очікуванням і королівським обітницям перед Всевишнім сприяти, перед усіма споглядали на небеса, знаючи, що людські справи благочестям зміцнюються. Виконуючи донині під хоругвами воєнний обов'язок, ті, хто щойно доторкнулися до літер або (пізнали) перші слова, гуртом записували свої імена до згромадження Богородиці Діви Марії при костелі під мурами, який недавно зафундували, а головою своїм вибирали одного з обраних, і звідтам донині це згромадження називається товариством освічених.

1350. Оскільки цей костельчик не міг умістити всіх, в короткий час розширили його тісне приміщення, додавши, спереду пресбітеріум, а збоку сакристію, а це все фундувалося з військової казни.

1387. Каплиця радних. Надалі виборні серед громадян для громадської охорони надзвичайно ревно турбувалися про вшановування Марії. Завдяки їхній передбачливості колегію співтоваришів перенесено всередину міських мурів (1405), Якубом Стрепою, предстоятелем Галицьким, затверджено, і в наступні часи саме згромадження було приписане Григорієм Сакоцьким до каплиці радників (1470).

1377. Незадовго до тих часів стараннями тих же тевтонів відкритий шпиталь святої Єлизавети, перший у цьому місті, призначений для утримання виснажених віком або пригнічених нещастями.

1430. Каплиця св. Духа. До нього (шпиталю - прим. пер.) потім було приписано молільню під покровительством св. Духа.

1382. Школа засновується. Щоб не здавалося, що члени товариства лише номінальне носять гарний титул учених, не розкриваючи наук своїм нащадкам, заснували на ґрунті біля шпиталю школу тривіальну, там, де потім опинилася стародавня частина костелу товариства, призначили до неї звичайного вчителя, який втлумачував тиронам першоелементи (знань), а оплачували з соляного податку.

Найбільша ж побожність німців проявилася у зведенні та вибудуванні базиліки, тепер митрополичого (костелу).

1370. Початок львівського митрополичого костелу. Казимир розпочав з обітничі, проте, зайнятий більш важливими справами, залишив на фундаментах, а місто продовжило (будівництво) з власної волі у вільні часи, але тільки через два століття дійшло до завершення, у більшій надії на майбутню величину, якщо б спромоглися скромні внески народу, проте цю велич нащадки більше прикрасили, ніж збільшили, як говорять римський історик про Капітолій.

Домініканці та францисканці. Не меншу турботу виявляли наші предки про інші храми, зокрема про одночасне завершення головної базиліки. Два храми, Тіла Христового, ордену проповідників, і другий, Хреста Господнього, послідовників святого Франциска, зводилися в той час, але повільним ходом через незначну кількість правовірних і обмежених попервах їхніх маєтків. Однак міцна побожність наших правителів завдяки ощадливості винайшла стільки скрнтих коштів, що їх внеском обидва храми та прилеглі монастирі були завершені.

1363. Церква вірменська і св. Юрія. У той же час вірмени зводили свій храм, (подібний) до гермафродита, частково цегляний, використавши одного і того ж архітектора Доре, який, можливо, будував для русинів Святоюрський храм на горбі, що височить над містом, і обидві будівлі, очевидно, зробив подібними за планом і оздобленням.

1360. Намісники. Король Казимир, намагаючись непомітно навіть душі русинів підкорити своєму берлу, коли не знайшов більш поважного приводу дістатися до їх помислів, ніж через ланцюги закону Христового, щоб його русинам приємніше впровадити, запросив від (Папи) Урбана V намісників обраних, корисними настановами та прикладами численними навчених, хоча й більш скороченим шляхом, але виведених на правильну дорогу.

1362. Голод і пошесть. У ці роки сестрифурії, голод і пошесть, незмірно згубні для смертних, усіма силами винищували Польщу. Люди, виснажені цими муками, рятуючись від голоду, принесли за собою на Русь мор. Наступної зими, коли отрута повітря зменшилася, приваблені (обіцянкою) роздачі хліба, вчинили вони перехід до Високого Замку, де, без сумніву, були запаси збіжжя, причому червоно керувало будівництвом і давало сили, для виконання обов'язків, а Казимир через своїх довірених розподіляв провіант.

1366. Казимир настільки оцінив Львів, що достатньо показав це, заїжджаючи до нього в окремі роки. Того року провів у Львові ціле літо, поки решту Русі переводив під свою владу, а Белз звільнив від незаконних володарів литвинів. Присутність короля надала запалу для прискорення будівництва міських і замкових укріплень.

1368. Він же, бажаючи краще відзначити королівською прихильністю вірність мешканців,

відновив новою грамотою надання (місту) 70 ланів.

1370. Смерть Казимира. Отак Казимир великими кроками прийшов до вершини безсмертя. Князь, у приватних справах нікому не обтяжливий, у публічних вчинках кожному корисний, кому достатньо поза хвалами: Русь, приєднана до Польщі, стала правою рукою його королівства, і вона, озброєна, як щит, протистояла варварським племенам, під тінню яких поляки нерідко тріумфували над воюючими русинами.

Львів, який він (Казимир) увінчав короною мурів, на погребінні батька батьківщини не міг стримати сліз, особливо простий люд щиро оплакував короля, (гідного) свого імені. Хоча автор Лехіади додав багато чорнила до його дуже заслуженого попелу, називаючи його чоловіком усіх жінок, проте зробив більше для затвердження свого скромного імені, ніж для королівського казимирівського, переступивши обітницю мовчання, (передбаченого) уставом, бо обманутий не помітив, що Казимир повністю згладив помилки рицарськими цнотами та прикрив нічні помилки денними вчинками, а оскільки не знав, що на вершині щастя вияви маєстату є іншими, ніж людяності, і що краще, коли король забавляється у королівстві. Казимир жив достойно, як годиться королю і мужу, але, як затьмарене сонце, не знайшов славословного писаря. Ми ж скромнішим пером після стидливих і сміливих

Болеславів також скромно похвалимо Казимира, виставивши нашому визволителю похвальний пам'ятник.

“О громадяни, сюди поспішайте,
Пальмові гілки та лаври несіть!
Для Казимира, короля надзвичайного
Ближчу до неба гробницю зведіть.
Краще за пам'ятник пам'ять про нього,
Скрізь залишається той, хто з Богом.
Дух Казимира ніде не забутий,
Ім'я в містах, ним заснованих, чути.
Двадцять присвячено Богу костелів,
Замків мурованих аж сімдесят.
Решту душі він у Львові лишив.
Слухаймо бо слів мудреців:
Більше присутній дух там, де любить,
Зовсім не там, де подих свій губить.
З мертвих у Львові король повстав,
Місто любив, і як міг надихав.
З пащі русинського лева звільнив,
Ляшським орлом, як крилом захистив.
Перснем рибалки з Христом обручив,
Ласкою митрополита зміцнив.
Військо, закони тевтонські та стіни
Ніби руками Львів оточили.
Скільки для Львова король прислужився
Стільки людей серед мурів міських

Від турків і скіфів, даків і москів
Надійно сховавши, їх захистив
Вдячні нащадки, пам'ять вкарбуйте
В груди свої, а не в мармур німий.
За Казимира щасливі львів'яни,
Їм завдяки хай він буде живий".
[...]

ЛЬВІВ ПОЛЬСЬКИЙ

У ті часи німці посідали у Львові чільне місце, розподіляючи всі міські посади лише між своїми родичами, виключивши з ради поляків; але постійним було перемішування тих двох народів між собою, як також і поєднання через спільні громадські обов'язки, так що і полякам відкрилася дорога і підхід до (міської) ради. Бо ж багато уже років двомовне місто обома мовами, слов'янською і німецькою, залагоджувало свої розмови та торгівлю. Щоденні справи (акти) записували частково латиною, частково німецькою, промовці гомоніли двома мовами, саме місто було двоіменним - називалося то Львів, то Лембург. Нарешті, коли німці прислухалися до голосіння сарматських жінок, з якими одружувалися, то й полякам полегшили перший крок до влади завдяки своєму дозволу. Призначені на вищі посади, легко потягнули за собою родичів, а в короткий час меншу кількість німців поглинули, як широке море (поглинає) ріки, що в нього впадають, або ж перетягнули їх на свої звичаї, обряди й одяг. Відтоді, коли поляки та німці, кермо влади тримаючи спільною рукою, керували міською громадою, посилювалася турбота обох народів про примноження і прикрашування міста, бо всі майже жертвували громаді

щось виняткове. Коли ж траплялося, що таке їх поведження загострювало насмішки, берло міста поверталось до народних верств, так, що шість річних райців мали громадську владу, а після всіх ішло по черзі місячне головування. Щоб такі обов'язки, які частіше виконувало мало осіб, не заважали господарству, до ради обрано шість інших мужів, які б щорічно заступали на місце перших. Коли річні райці мали відпочинок, на той час право життя і смерті над міщанами віддавалося міському судді, встановлено трибунал дванадцяти райців, громадські об'єднання обмежено 40 мужами, право обирання сенату, суддів, лавників, скарбників довірено з королівською повагою самому міському урядові, ремісничі цехи поділено відповідно до занять і відзначено певними правами. З зали засідань, добре обладнаної, як з чистого джерела, струмки доброго порядку розливалися на ціле місто, міська вежа і вал біля мурів надбудовано, мури та башти завершено, ливарню для військової зброї і арсенал збудовано подібними до святині Януса, визначні будівлі та стародавні князівські доми (дістали) шпичасті завершення, а нові пристосовано згідно з тогочасними вимогами; впроваджено багато духовних згромаджень на обох передмістях і, ніби на чатах, заселено. На зразок громадських побудовано також багато приватних домів, найбільше з каменю чи цегли; високі пороги та ганки перед сіннями, що

закривають небо, зліквідовано в місті, яке на решті прибрало вигляду більш приємного й урочистого, що ми й бачимо тепер не без внутрішнього хвилювання. Я, як уже розпочав, запропонував очам читачів рік за роком.

1551. Цього літа бідний урожай у Польщі позбавив річної надії; звідси численні прибульці, які, даремно клацаючи зубами по кам'янистих полях Мазовії, на Русь, батьківщину плодів, перенесли ларів, а деякі, особливо мешканці міст, осіли у Львові.

1554. Петро Стажеховський, дивний вірець ревного пастиря, чотирнадцять років дбайливо пильнуючи стадо, часто повторював, що не вівці для пастиря, а пастир для охорони овець приставлений. Звертаючись до пастви, переконував її сльозами, що були у нього для красномовства, більше переконуючи плачем, ніж промовою, турків звичайно називав прибічниками антихриста, євреїв підданими злих духів, попів бантами (фракійські жерці, що очищувалися через омовіння - прим. пер.), вбивцями душ, посохом відкидав їх з дороги, спочатку затуляючи ніздрі, щоб не наразитися на їх сморід. Нарешті, знесилений глибокою старістю, ледве не впав перед вівтарем увінчаною жертвою, якщо б оточуючі не занесли його напівживого додому, де серед численних ридань і зітхань помандрував до країни веселощів.

1555. За Стажеховським, Гераклітом свого часу, Фелікс Лігенза з Бібрки, справжнісінький Демокріт, відразу прийшов і ціле місто самою привабливістю щасливого імені закликав на своє прибуття. У супроводі брата Сигізмунда, чашника королівства, і роксоланської шляхти, усім влаштував розкішний триденний бенкет, заявляючи, що однаково героїчним є вистроїти військо і стіл - отаким був той щоденно пристойний і ненажерливий прелат.

1557. Сигізмунд Лігенза, помилкою сліпої вдачі у розподілі (благ) життя отримав келих замість інфули, яку старший брат йому вихопив, смиренно обіймав (посаду) чашника королівства, управління містом здійснював тверезий, однак сухою смертю відійшов у землю живих.

1559. Після смутних сцен Львів споглядав також на забави, подібні до дитячої бійки: Беата, вдова князя Острозького, Єлизавету, єдину дочку, через природну вдачу, придане та багатства надзвичайно жадану кращою сарматською молоддю за законну дружину, замкнула у королівському гінекеї, як Данаю у неприступній вежі. Але в цьому театрі, коли показала свою постать, водночас виставила і цноту. Найпершим з шляхтичів Лукаш Гурка, улесливими нашіптуваннями і гарною молодечею постаттю вуха й очі панни, а в короткому часі і душу опанував і, не зволікаючи з королівським дозволом, зв'язав себе законним шлюбом. Прибула відразу мати з ви-

разом надії на обличчі, а в глибині серця тримаючи жаль, привітала свою дочку і, як Борей викрав Оріфію, так і вона спішно приготованими кіньми привезла (дочку) до Львова. Відразу ж за нею (кинувся) спритний зять; оскільки йому божок кохання дав крила, прилетів, щоб запобігти (викраденню) і відразу віддав королівські накази Петрові Барзі, комендантові міста, щоб кохану навіть насильно примусити дотриматися слова. Але мати, передбачаючи перепони, біля вівтарів Домініканського костельця схоронила-ся і там з дочкою цілий місяць ховалася в келії. Коли тим часом комендант очікував другого королівського наказу, Сімеон, князь Слуцький, під виглядом жебрака проникнувши до ув'язнених, за волею матері здійснив шлюб (з дочкою) і після всього комендант, наляканий грізними наказами, оточив монастир більш посиленою охороною, поперетинав водогінні рури, повністю залишив обложених без провіанту. Коли ж і тими воєнними засобами не спромігся переламати жіночий опір, притягнув мідні машини для розбивання воріт. Мати, зламана озброєними проханнями, нарешті дозволила побачити дочку, а зятя ані на хвилину не побажала бачити; він потім помер від укусу гадина, прийнятої до грудей, зазнавши з мимовільною дружиною усього злого і нічого доброго - такою тяжкою справою була примуса до кохання.

1560. Фелікса Лігензу, коли солодким голосом лебедя кликав смерть, було забрано від живих у Дунайовці. Тут, насміхаючись з провісниць близької смерті, відійшов з людських очей, але не порадився з нею, що його віддала під тиск історії, бо ж кожного дня ховали його поминальними бенкетами, і з бенкету його виносили, як з битви, про що досі розповідається. Не залишив жодного заповіту, бо, поки жив, самого себе записав дідичем; обійшлося помірним коштом, бо не вистачило на більше, але примусив довго ридати ліри та плакати кіфари.

1562. Петра Тарла з Щекажовиць призначили єпископом у передміській каплиці святого Андрея Валентин Гербурт, єпископ Перемишльський, і Леонард Плочевські, єпископ Кам'янецький, і в присутності обох він вступив до міста, як до папської столиці, де мешканці, почувши про його прибуття, велику радість засвідчили радісними вигуками.

Валентин Гербурт, єпископ Перемишльський, плащ, отриманий з тіла св. Петра та присланий Святим Отцем, у якому, як свідчить Книга Церемоній, міститься повнота папської влади, поклав на плечі свого митрополита. Давній звичай від жерців Юпітера - білу шапку, зроблену з спини білої вівці, присвяченої Юпітеру, з належними оздобами, - прийнятий церквою та змінений на краще, митрополиту нашому достоїнство

збільшив. Бо хрест, який раніше несли перед ним, сам тоді вперше взяв до рук і, спираючись на нього, благословив народ знаком хреста.

Анджей Овадовські, за дорученням короля провівши ревізію арсеналу Високого Замку, виявив там залізні підпори, шпихлір, наповнений провіантом, каплиці з усім необхідним богослужбним причандаллям, розкішні королівські покої, також муровані переходи та непошкоджені приміщення для сторожі, крім того десять гармат і серед них одна велика (з гербом) Одровонжа, балліст, катапульт і більшої зброї величезну кількість, пороху, скільки треба. А тепер з цього нічого не залишилося, крім суєти.

1564. Петро Тарло, працюючи над залікуванням ран, завданих церкві його попередником, скликав збори цілого духовенства, на яких призначив генеральну люстрацію, щоб розхитану дисципліну підсилити корисними пересторогами. Диктатор для себе, цензор для інших, нерідко навіть домашні порушення карав інфулою, а всіх (інших) суворістю.

Він же, поки дбав про більші прикраси святого дому, у перші дні року, вражений передсмертним хрипом, викликаним спазмами, перенісся до кращих (світів). Виконавці заповіту поклали тіло у його пастирській резиденції, а пам'ятне зображення, вирізьблене з каменю, вмістили на протилежній стіні напроти входу.

Щорічні урочистості Страсної Седмиці голота порушила своєю розбещеною необережністю. Коли ціле місто в сутінках дивилося містерію Тайної вечері Спасителя роду людського в оливковому саду, (голота) підпалила стайню біля кафедрального костьола від вогню, що погано охоронявся, і ця пожежа, підхоплена віянням полуденного вітру, знівечила третю частину дільниці по вулиці Краківській з критими переходами та перехрещеними вулицями. Шпиталь з каплицею, костел св. Хреста з монастирем. Низький замок з усіма забудовами було знищено, як уже подавав я в окремому меморіалі.

Томша, князь волоський, протягом цілого часу свого панування вчинив багато ворожих кроків, пропускаючи таємно зграї татар через свої землі до Польщі, вбиваючи через своїх шпигунів купців, продаючи деяких задля вигоди туркам, нагромадивши такими засобами незмірні багатства, начхавши на які, Александр з сильним загоном оттоманським напав і одним лише брязканням зброї примусив Томшу до втечі, але той, уникнувши рук Александра, оскільки ніде не мав безпечного притулку, безцільно через гори та перепони поспішав пересікти границі Польщі (і податися) до Угорщини, однак попав з дощу під ринву, схоплений сторожею стрийського коменданта, що пильнувала границі, і був відправлений до Львова. Там його разом з прибічником Мачугою Станіслав Крasicькі, ко-

ролівський придворний, через генеральний суд засудив на страту мечем за порушення права народів. Томша шукав засобів уникнути смертної кари, оповідаючи, що скарби закопав у бочці в скритих печерах; що відкрив самому королю таємниці оттоманської Порти, ніби знав таємні задуми. Врешті, коли ці спроби виявилися даремними, а Мачуга, допитаний окремо, розбив задуми Томши, обоє силою закону були страчені і в церкві св. Онуфрія, якій своєю останньою волею призначили своє майно, були поховані.

1565. Станіслав Сломовскі, перш ніж став архієпископом, був гідний не тільки інфули, бо чесноті його вже раніше вік, а пошані звичай бездоганні надали відповідної ваги, а тепер нарешті намісником Христа з тоги до плаща святішого покликаний, прибув до Львова з скромним почетом, але з більшою ознакою громадського шанування, яку прийняв від громадян, що вийшли поза мури, в митрополичому костьолі каноніком Петром Скаргою був привітаний почесною промовою.

Щоб писареві не було забагато, а читачеві не було занудно, коротко повідомляю про виснажливу працю будівельників, щорічно посвячену укріпленню міста. Цілий вік проводили вони на будівництві міцніших башт, зведених на міських мурах, і ледве наприкінці століття завершили справу.

1566. Петро Барзи, до Філіппа, короля Іспанії, відправлений за легата, залишив на управлінні уряду Адама Семушковського. Сам же помер від пекучого палу Іберійського сонця, до якого непривичасний мешканець зимового клімату, залишивши Андрея Барзу, свого рідного брата, спадкоємцем посади.

1571. Як зрадник Іуда своїх апостолів, що пливли в одному човні, наразив на небезпеку, так одноплемінники його русинів і вірмен, сусідів своїх, втягнули до одної і тої ж пожежі. Цілу околицю міста на схід зі Шкотським ринком і верхньою частиною дільниці вогонь, що виривався з смердючих жидівських буд, понівечив і не оминув навіть руської святині. Однак, храм Божого Тіла, вільний від зловісности підступного народу, з повагою (вогонь) здалека обминув.

1572. Занепад домів і людей від двох шкідливих чинників - вогню і мору - описав я в окремій праці, а тепер же достатньо буде для пера, яке поспішає через щити років, тільки згадати про нього. Протягом усіх тих трьох років Польща потерпіла від повітря, що приносило хвороби, і Львів також два роки був просякнутий шкідливим віддихом. Однак після приходу зими лихо ще погано на той час вгамувалося і, вибухнувши нарешті на третій рік, тяжку ціну поголовну для цілого суспільства заплатило.

Сигізмунд Август, пробувши при владі рік три роки, поклав сумний край і життю (своє-

му), і періодові Ягеллонського панування, маючи достатньо для об'єднання вільних народів, примирив Литву з Польщею. Львів, справедливо вшанувавши найсправедливішого короля, оточив ворота сторожею.

1573. Низький Замок зводиться з цегли. Заздрісник римського щастя сльозами навіть пожежу Вічного міста не вагався згасити, бо ж тільки з праху Рим повстав ще прекрасніший; Львів же, обпалений пожежею, перед двома засоромлений і розлучений, не менш прекрасного набув вигляду. Бо ж Анджей Барзи Низький замок, збудований перед тим пруським муруванням з паленої цегли в тому вигляді, як ми його тепер бачимо, звів, верхній фасад якого, замість пірамід і зубців увінчав скіфськими вазами з вушками. Звідси жартики свавільного люду, який сходився до якогось місця, присвяченого Бахусові, і заявляв, що це відзнаки не судочинства, але корчмаря, що закликає вихилити келихи задля рівного становища.

Закладаються підвалини Руської вежі. У ті ж дні Константан Корнякт, недавно записаний до (числа) громадян, заклав підвалини Руської вежі, щоб при вході до неї збудувати каплицю для своїх співвітчизників.

Зводиться міський арсенал. Міські урядовці-будівничі, що завжди турбувалися про збільшення міста, випросили частину загальної складки сумою 2 тисячі золотих від згромаджен-

ня шляхти, яке утворилося під час безкоролів'я, і, використавши фундаменти старого арсеналу, нижче вибудували святиню Беллоні та її арсенал, а вище поставили високий шпихлір Церері.

1574. Король Валуа тікає до Франції.

Немає нікого більше, хто життям і смертю не виправдав надій, ніж Генріх Валуа. Він, названий королем цілої Польської землі, піднесений на трон руками всіх станів, звів громадське очікування до пустої надії; на четвертий місяць своєю королівською втечею порушив сподівання всіх. Львів, призвичаєний включатися до волі держави, прибуття короля радісними оплесками, а осиротілість спільними риданнями супроводжував, після того, як довго даремно благав Всевишнього про його повернення, отримав на решті для охорони міста п'ятдесят піхотинців.

1575. Велика татарська навала. При довгому безкоролів'ї старання відкликати Генріха (виявилися) даремними, а границя Русі, оголена та беззбройна, татар, душоубців цілого світу, заохочувала до здобичі. Вони не поспішним з нападом, але силами усіх орд, прикликаними одним сигналом, і навіть зібравши безсоромних амазонок для збільшення остраху війська, завдали абсолютну і ніколи досі не чувану поразку королівству. Бо ж якщо у Русі щось віднімається, то і Польщі збитки. Поділені на три колони, у той же момент Волинь, Польщу, Покуття пожежами, грабунками, вбивствами винищивши,

звідти з двох боків обійшовши Львів, слідуючи вздовж Сяну, білими водами Вісли, що у них вчинком, гідним похвали (вважається), коней змучених напоїли; а як що-небудь з дороги не могли забрати з собою, то знищували вогнем. Менші міста, захоплені сліпим наступом, пограбовані, спалені, усі села кінськими копитами втоптані, більше як половина селян і майже повністю худоба забрані. Два місяці ці нелюди продовжували різню, пам'ять про яку донині на Русі зберігається. Донині батьки її дітям у вільний час переповідають, і не знайдеться жодного, хто би не знав про татарське Покровне. Бо ж у свято Пречистої Діви Марії захисниці, зване на Русі Покровою, вдерлися. Тогочасний поет це все таким дистихом відмітив:

“Власною кров'ю залита, в риданнях суцільних
втопилась,
Русь захлинулась ціла у зливі подвійній”.

Смерть архієпископа Станіслава Сломовського. Станіслав Сломовскі, пригнічений збитками, завданими татарами полям і людям, накликав на себе хворобу тіла стражданням душі і невдовзі, сповнений жалю, полишив людські турботи, здобувши у людей заслужену славу, а у небес благодать за суворе виконання архієпископського (обов'язку). Виконуючи обов'язок і священника, і єпископа, сам за небо воював і своїх

спільників завжди тримав у такому ж стані. Їх скромність на обличчях, постійне дотримання звичаїв називав короною усіх чеснот, райців задля права патронату, наданого митрополитом, спів'єпископами звичайно називав і не вважав поза своєю гідністю, що вони, приходячи до ратуші, у вирішення церковних справ втручаються. Таким нехтуванням величі більше ім'я вписав у людські душі, як і громадяни, які на другий день після погребіння влаштували йому другу тризну, бажаючи йому радості навіть щасливими слезами.

1576. Стефан Баторій зброєю у християнському світі уславлений, духом своїм героїчним довів, що, крім королівства, нічого вже не потребує. Врешті обітницями станів з трансільванських тіснин вибравшись на обширні поля Польщі, п'ятого квітня вступив у Львів. Тисяча двісті угорців обступали його по боках, а між ними Самуель Зборовскі, викинутий з громади за вбивство Ваповского, тоді звичаєм і одягом перетворений в угорця. У цьому почті виділявся Соліковскі, міністр святих справ і корифей релігії. Сам король у пурпурному плащі і шоломі, прикрашеному пір'ям чаплі, їхав на фракійському коні. Його руська шляхта через свого воеводу, Ієроніма Сенявського першим привітала на дорозі, а потім місто радісними вигуками. Серед них Стефан голосом, сповненим надзвичайної гідности, схвально відміченої чужими

письменниками, виголосив: “Скоро я покажу, чим король, заслужено прикликаний бажуючими на трон, відрізняється від тих королів, запрошених людьми, яких доля народження обманула”. Не затримався у Львові довше, як на три дні, і спішно виїхав до Кракова. Його Ієронім Сенявський зі своїм братом Миколаєм з численними натовпами підлеглих добровільних супутників супроводжували.

1577. Іван Підкова, який носив ім'я від залізних підков, що їх ламав руками, окутий залізом по руках і ногах, дорогою до Кракова і місту Львову дав на себе надивитися, коли всі велетенську його постать, барки Мілона, силу Геркулеса з подивом споглядали.

Потім Остап Дашкевич, отаман ніжинських козаків, припливши швидкими чайками на Чорне море, захопив кілька приморських міст, які були під турецьким володінням, а недавно Петра, воеводу Молдавського, загалом відданого королю Стефану, позбавив князівства. Коли той повертався з Валахії із здобиччю, Ян Збарзкий, воевода Брацлавський, дружнім листом запросив його до себе і відразу допоміжним військам, посланим королем до Петра, які швидко надійшли, видав зв'язаного, у їх супроводі його відправили до королівської резиденції.

Ян Сенінскі-архієпископ. Ян з Сенна, приємний старець поважного віку, звиклий докидати жарти навіть до серйозного, після того, як до-

статньо зробив як муж за законом природи, за законом ласки серед людей був обраний архієпископом, впроваджений з почеснями на митрополічу кафедру духовними і світськими станами. Бо ж хоча й не відшліфував гострого розуму серйозними науками, проте при дворах і наметах військових розпускав грубуваті жарти. Відтоді (вважався) дивним майстром виняткового гумору і гостем, здатним на гострий вибрик; однак нічого в нього абсолютно не відхилялося від християнського життя, як каже той же сатирик.

Трясіння землі у Львові. Дня першого квітня земля страшенно тряслася і тим трясінням показала, що не носить на собі нічого більш нестерпного, як невдячність жителів, ніби бажаючи струсити з свого лона ненависних урядові міста, бо аж зсередини самої здригнулася.

Декілька ремісників-кушнірів, які у своїх майстернях обробляли шкіри, звернулися з позовами аж до Маріабургу (Мальборка?) до королівського трибуналу, останніми силами та майном домагаючись у нього одного, щоб забрати насильно фасції і сокири з рук найвищого стану, або принаймні послабити міць його авторитету, щоб народ, точніше багатоголові страховиська, могли входити до сенату і сягнути до підніжжя курульних крісел. А найсправедливіший король, знаючи, що зухвалі вибрики натовпу для поширення підступів проти своїх володарів є надзвичайно дієвими, прийнявши з ува-

гою їх скарги, залишив відзнаки магістратські непорушними в руках райців і поклав під точильний камінь, як притуплені стріли.

Комета у Львові. У той же час під кінець року комету протягом 21 дня ясно було видно у Львові. Багато осіб, темних розумом, зробилися віщунами.

1578. Король Стефан, готуючись до московської війни, з верхівкою руською провів чотири місяці у Львові. У цей час угорські вельможі, обтяжуючи королівські вуха, вимагали від нього скасувати деякі декрети, обтяжливі для міста, про що йдеться у коментарії Соліковського, тогочасного свідка.

13 червня посол турецького султана привіз королю папери, у яких вимагалась голова отамана Івана Підкови, недавно схопленого насильника. Для цього його привезли з Кракова до Львова, і хоча він був виснажений муками довгого ув'язнення, проте духом не підкорився суворій долі, овшій із-за сили тілесної нерозторопний і бурхливий, через дане йому та недотримане слово кидав недоречні погрози, а коли йому було виголошено смертний вирок, нестриманим язиком прискорив собі смерть. Отже, на світанку дня 16 червня король виїхав до близьких лісів на полювання або, ймовірніше, для того, щоб не чіплялися до нього прихильники Підкови, яких було багато серед магнатів. Тим часом королівська сторожа привела Підкову до кам'яниці

Матвея-аптекаря, що тепер зветься Дибовицькою, і там маршалок Литовський Колович засудив його на страту мечем, а (Підкова) безстрашним голосом закликав небеса помститися за недотримання слова і за свою кров. Потім, виведений з приміщення суду, сказав, що голову свою і руки, що часто перед тим освячував турецькою кров'ю, радо віддає у жертву християнському імені, впав на коліна, і відразу мечем, який сам подав катові, в присутності турецького чауша, що дивився зблизька, був страчений. Тіло (його) руське братство занесло до своєї церкви (Успення) Д(іви) Марії і там, прикрасивши ще непохованого трояновими вінками, не без таємного жалю віддали землі.

Зведено Руську вежу. Константин Корняк довів до дзвіниці руську вежу, подібну до піраміди, в іонічному стилі, немалим коштом, бо під час будівництва завалилася; покрив сріблястим свинцем, крім того, величезним мідним дзвоном, на зразок кафедрального; зробив голосною, проте неприємною для вух тих, чия думка є найвищою. Бо ж чути, як реве хрипко, щоб не сказати, зовсім грубо.

Того ж року Валентин Вонсик, львівський котляр, за спалення Полоцького замку обдарований рицарським гербом, тобто рукою, яка тримає смолоскип, пробитий стрілою, і поіменований Полотинським, через пияцтво наробив у Львові багато помилок. Магістрат відпустив

його, покаравши тільки словами, знаючи, що так трапляється у нових рицарів. Але той, прийнявши попередження за несправедливість, погрожуючи, подався до Варшави і там, охоплений тою самою облудною думкою, ніби збираючись одружитися з Вандою, стрімголов кинувся у Віслу, втопивши разом з собою і шляхетство.

Потім Леонард золотник за зраду, вчинену проти богині Монети, був відданий у Львові іншому кульгавому богові, тобто чоловікові Венери, і так,

“Та Кара, хоч вона й кульгає,
Рідко злочинника з рук упустить”.

У той же час два жорна, однаково віддалені від двох ратуш - Єрусалимської і Львівської, були намічені цегляними знаками, з яких на ближчому Христос на покривалі Вероніки своєю власною кров'ю був зображений, а на другому - як від тягара хреста звільнений Киренеєм. Про це я більш докладно оповідав при описі костелу Св. Хреста.

1580. “О, жорстоке кохання, куди ведеш ти коханців нещасних?” Двоє суперників, Павло Єльонек і Урбан Убальдіні, один флорентієць, а другий патрицій, шалено закохалися в Анну Вільчкуну, і коли на весіллі Анни Лонцької обидва Париси запросили до танцю ту Єлену, подали простодушна панночка руку італійцеві, до

якої додав своєї руки і наш львів'янин, вліпивши йому ляпаса і тої ж хвилини від скривдженого італійця отримав смертельний удар. Обох відправлено до дому того (Єльонка - прим. пер.) батька, на той час першого консула, а там того – до казенного, до в'язниці. Оскільки переступив межі безпечного захисту, про голову його йшлося на засіданні; однак при втручанні жінок, які оплакували смерть обох закоханих, а особливо панночки, що гіркими сльозами оплакувала свою провину; і на прохання вмираючого сина, який усю вину взяв на себе, батько подарував йому життя, а Убальдіні сумний вигляд на веселий в короткому часі змінив. Бо рятівниці голови своєї себе цілого віддав подружньою відплатою і свідками поверненої відплати лишив нащадків на многая літа.

Цей же рік, що поспішав до завершення, потягнув за собою Миколая Гелязіна, найпершого в місті з Ради, доктора права, однак якого мужа? Хай розкаже його надгробок: “Оракул міста, святий захисник права, посередник у законах, постійний член Ради, джерело золото-плинного красномовства, ось Гелязін, якому ані раніше не було рівного, ані потім не буде мати ніколи це місто”.

1581. Недрімущий вогонь розбудив свого сплячого сторожа і багатьох інших, а потім ціле місто. Спочатку оволодів броварнею Шимона пивовара, звідтам, розповсюджуючись на при-

легли дахи, скалічив убогі тильні доми за м'ясними ятками, і лише натовп людський запобіг дальшому спустошенню, а шкоди завдано семи домівкам.

1582. Смерть архієпископа Сенінського. Ян з Сенна, архієпископ, після влаштованої ним п'ятирічної забави зі сміхом і оплесками слухачів, закінчив комедію фамільярними жартами, пам'ятними донині, які навіть при божественних (відправах) ненавмисно вириваються. Достатньо одного вишуканого жарту з багатьох. Під час відправи, коли дякон читає Євангеліє, де предки Христа перераховуються безперервним рядом, коли йому текст Євангелія подається для цілування, наказав показати собі пальцем ім'я Спасителя, щоб помилково не поцілувати якогось смердючого жида в спину. Такого роду раптових жартів навіть смерть йому не відібрала, роблячи несмішних смішними. Перебуваючи на крайній межі у цьому змаганні (смерті) з життям, сказав: “Нічого гідного плачу не зробив, але усе чинив задля сміху і блазнем Бога без Бога не буду”, і перестав існувати та пустувати серед живих.

Королю Стефану, котрий поспішав для примноження перемог над москалями, вигнаними на Русь, Миколай Язловецькі представив волоського господаря Янкулу, схопленого на Покутті під час втечі від турків. Королю, що давно уже ненавидів Янкулу через листи, які він надси-

лав до Туреччини, а Янкула, всупереч правам народів, відкривав їх. Тому король, відмінивши свій вирок, запізно підкореного передав львівському суду, який визнав його винним за образу маєстату. Перш ніж виступив на місце страти, (Янкула) одного дня випросив собі тіло, бо ж потім обіцяв повернути до човна Петра, від якого був відведений саксами, посланцями Лютера. Виголосив ті доводи, потім францисканець о. Лозинський поєднав його з Богом і наставив на шлях (істинний) Св. Дарами. Рано-вранці наступного дня, 28 вересня, убраний у широкий єдвабний плащ, виступив на загальне оглядання і, безстрашний, подав катові власний меч, а потім підставив і шию. У ратуші до нашого часу показують меч, а тіло було віддане дружині, яке вона три дні обмивала сльозами, зберегла для себе волосся з голови, а набальзамоване (тіло) після останніх поцілунків і ридань дакійських поклала в гробівець, який недавно збудувала у отців-бернардинців. Пам'ятаю, що той гробівець потім через тридцять років, коли вивозили рештки давнього костелу, бачив я, будучи хлопцем, цілий оббитий всередині таким самим єдвабом, яким була покрита труна. Зруйнувавши гробівець, непорушену труну внесли до нової гробниці.

1583. Прихід архієпископа Соліковського.
Ян Деметрій Соліковскі, якого прихильні небе-

са обдарували вдачею, вченістю та іншими багатствами, за виняткові старання і чесноти у цьому році досяг вершини архієпископського достоїнства. Його прибуття з великим почтом друзів місто спочатку схвалило веселими вітаннями гармат з підніжжя Високого замку, потім з офіційними почестями належного вшанування зустрівши при брамі, відпроварило до костелу.

Наступного дня, який припав на Різдво святого Йоанна Хрестителя, коли архієпископ приймав гостей і магістрат на гучному бенкеті, тривіальна школа, уславлена в той час чужими та своїми учнями, перед приміщенням міської ваги прикрасила сцену, де представлено, як в пустині попередник Христа, з дикими звірами, увінчаними лаврами, тобто хлопчиками, одягненими в звірячі шкіри, проповідує мир і злагоду. Після його переконливої промови Лев Роксоланський перед єдинорогом, гербом архієпископа, схилив коліна і зброю у супроводі хору музикантів, (що виконував) гімн Більбілітанський "Не знали леви, кому служать". Позаду митрополичого костьолу [молодь], голосом і одягом подібна до дівчини, того ж єдинорога, солодкою милозвучністю, як ланцюгами милосердя заплутаного та закутого, до середини храму весело тягнули, а на завершення панегірик святому Амбросію з трубами по черзі відспівали. Це архієпископові було приємним для ока та милим для

душі. А оскільки розумів, що все зроблено стараннями магістрату для його імені, великою людяністю пообіцяв віддячитися.

Проте невдовзі двоє священнослужителів, що уже раніше зненавиділи магістрат, напустивши на обличчя фальшиву побожність, з великим пієтетом, звернулися до архієпископа з несправедливими звинуваченнями, доповівши, що райці, які здійснюють опіку над хворими, приховали у себе підношення вбогих. Але рахунковими записами, які опікуни добровільно представили, і (зізнаннями) сотні жебраків, що визнали правильність розрахунків, проведених при розподілі, звинувачення виявилися фальшивими. Архієпископ же проти такого роду заздрісників чужої слави віршики, які (про це) нагадують, доручив написати на своєму столі:

“Хто славу відсутніх применшити скаргами любить,
Хай знає, що стіл цей ніколи не буде його.”

1584. Пожежа. Уже місто, в більшій частині краще зміцнене мурами, винесло за стіни святилище [вогняного] божка. Ця ганьба так його розлютила, що довго серед ларів передміських під зрадливим попелом плекав підготовану помсту, аж після св. Матвія від дому Лісянського виникнувши, перші 36 будинків біля Галицької брами одним нападом зрівнявши з землею, витиснув щедрі сльози у своїх пожилців, понад міру за вогонь і воду, заборонені йому в місті, полум'ям і сльозами передміщанам помстився.

[...]

Переклала Наталія Царьова

Францішек *Franciszek* Яворскі *Jaworski*

Гуманіст над Полтвою
Humanista nad Peltwia

Про те, що славетний гуманіст і приятель Яна Ольбрахта, Філіп Каллімах Буонакорсі, закохався у Львові у якусь звичайну кельнерку – добре знають історики нашої літератури. Зрештою, запальний італієць зовсім не приховував свого почуття і написав до свого ідеалу з-під зеленої вівіски таку кількість любовних віршів, що сьогодні отримав би пальму першости поміж поетами з каварень, що зітхають за панночками при касі. У такий спосіб на віки залишилася в історії вродлива львівська дівчина, і завдяки не якомусь посередньому віршу, але цілком добрій латинській поезії, над котрою сьогодні роздумують філологи, котру перекладає п. Ян Магера, з якою розкошує п. Казимир Хлендовскі та над котрою ламають голови історики: ким би могла бути ота Фаньоля – львівська дівчина з-під зеленої вівіски?

Бо замало для неї означення львівської дівчини, на красу котрої склалася уся львівська природа, і не вистачить сказати, що її лица золота зоря рум'яниться блиском ягід і калини, а гнучка береза її матір'ю була, і срібна осика боязнь принесла тремтливу. І забракне, коли сказати, що від сходу і заходу блиск падав у її золоте волосся, з неба хмари – в очі ясні, що червінь троянди вилилась на її полум'яні уста.

Коханець латинської музи, приятель Помпоніуса Летуса і Платіни, двох сонць гуманізм

му, той самий Каллімах, котрий снував змову на життя папи Павла II, у котрого були закохані римські “damigelle”, закохався сам аж у Львові, та ще й у кельнерку з винної господи! Якщо дев'ять олімпійських муз не остовпіли на ту звістку, якщо Аполлон не розтрошив своєї лютні зі злости і якщо не схопили спазми ревнощів лесбійську Сафо, то, очевидно, та львівська дівчина з-під зеленої вівіски була гідна любовного запалу поета і гідна його латинської лютні.

Проте, історик прагне довідатись, ким була Фаньоля, що стала пасією людини, славної в історії?

У темній задушливій пивниці тільки залізний каганець постать її освітлював, а у напівтіні поміж винними стелажми панував сміх та грубуваті розмови відвідувачів. Іноді лунала пісенька фривольна та безбожна, і вульгарний жарт оточував дівчину, котра під зеленою вівіскою розносила золотий напій.

Однак, вона з усмішкою приймала пияцькі залицання, бо була от такою собі веселою дівчиною, що вино у шинку подає.

І отакій-то дистихи співав Філіп Каллімах, той що втікав від папської вендети, немов би його з місця на місце гнали дикі фурії, на хижому коні перелітав через скелі Апулії, перепливав Тиренське море, втікав з Пелопонесу – він, нещасний поет, котрому ні на Кіпрі, ні на Криті не дали жити папські легати, котрий осів з розтрощеною лютнею аж у Каноусі, у гирлі Нілу, над берегами Скамадру, і оплакував свою долю, а від папської помсти втікав на Родос, Делос, до

Константинополя – той самий Каллімах, котрий вже навіть у Львові знайшов собі приятеля, та не якого-небудь, а самого Гжегожа з Сянока, львівського архієпископа, – і це він писав вірші Фаньолі, котра у шинку вино розносила!

Отак між архієпископом та кельнеркою точилося життя переслідуваного італійця в холодному готичному Львові. Дні проходили у вчених розмовах у палаці, а вечорами вислизав колишній автор папських булл до господи, де серед пияцьких залицянь та сороміцьких жартів співав до розсміяної дівчини, що охоче роздавала поцілунки й вино.

Коли б ти була народжена на острові Делос, то перед тобою, дівчино, відійшли б у тінь чада Латони, і уславлений був би острів делійський на віки ім'ям Фаньолі.

Коли б Орфей відчув на собі проміння твоїх очей, то з певністю не шукав би на світі жодної Евридики – бо одна є лиш Фаньоля єдина!

Бо ж виросла ти з касталійських хвиль, о прекрасна, та один лиш Маро здатен вроду твою описати.

Зовсім нічого не розуміла з чудернацької мови Гануся, заправська дівка, але сміялася вдячно, сміялася солодко з таких мадригалів і з італійця дурного.

А він добряче, вочевидь, хильнув з хвиль кастальської глибини, бо усіх олімпійських богів спровадив до львівської господи та співав уперто, плутаючи з лілією троянди пурпурові, очі ясні з персами білими та рум'янцем, волосся божественний ореол з вирізьбленим із слонової кості

профілем. Славу принад своєї коханої прагнув рознести поза рівнинні береги скитійських рік, поза часи майбутніх віків.

Проте сміялась вона з італійця, рідиною золотою щедра частувальниця, та знову й знову по винній господі сміх шалів п'яними каскадами серед веселих гостей: той дівчину обіймає, інший поцілунку просить, і до кожного улегливою бути Гануся мусить, бо от такою собі була дівчина, що не гордує ні грошем, ані ярмарковим подарунком.

Грошей, однак, не набув надто багато італійський вигнанець, тому стогнав та зітхав зі смутком глибоким: коханій хотів принести те, що лісова дріада й німфа серед гущі дерев відшукає: горіхи зелені та квітів оберемок, голубів з пташками – хотів їй може хмари з неба принести срібні, сонця промінь золотий, з листя дерев зелені чудову...

І якщо його, котрий ніс такі дари до господи, хлопським словом не облаяла дівка заправська, то лиш тому, що вчений гуманіст видався їй якось ніби не зовсім... сповна розуму. А може то сила малмазії та аліканту такі дурні думки йому до голови несла?

Отож, шкода стало їй італійця, а вслід за цим усміх солодкий впав на його упокорену постать і... Філіппо Буонакорсі, внук ясноволосої Латони зі звучною лютнею, став коханцем білявої кельнерки з-під зеленої вивіски.

І так потужно хильнув з кастальської глибини, аж йому латинські рими і радісні слова блукали у голові й вилітали у світ пісенькою про Фаньолині поцілунки, про обійми і так далі... Бо

дуже нестримним був учень Помпоніуса, не вмів зберігати таємниці, любив похвалитися прихильністю дівчини, що під зеленою вівіскою вино розносила в господі.

Щастя Каллімаха було б однак повнішим, коли б грім вдарив в “однооку мамку” Фаньолі, вихор виніс усіх гостей з-під зеленої вівіски, а сама Фаньоля так зуби не вишкірювала б до кожного, хто тільки завітав до господи.

Ще “матуся” з одним оком не була аж надто великою небезпекою, бо в разі потреби вміла те око примружити вдячно і скромно, але п’яні гості настільки безцеремонно поводитися з ідеалом антагоніста папи Павла II, що той одразу відчув у собі антиалкогольний дух і потребу у стриманому товаристві у Львові:

Нехай блискавку зішлють боги на того, кому прийшла вперше огидна думка вродливе дівча посадити за бочкою вина та її личком гожим, буйними розкішними персами, золотим ореолом волосся привабити до господи пияків.

Забуло однак вразливе серце приятеля латинської музи, що коли б не львівська господа під зеленою вівіскою, може і не зустрів би він Фаньолі на своєму шляху – і ще більше забулася душа поета, коли всіх, хто вино пив, блазнями вона назвала, не пам’ятаючи, що і Філіп Каллімах Буонакорсі не з самої лиш кастальської пив глибини...

Але найбільш вороже дивилася душа співрозмовника кардинальських бесід, коли швидка дівка з-під зеленої вівіски не пам’ятала про домовлені побачення, коли сміялася негідни-

ця з натхнення латинської музи, коли від п’яного натовпу брала все: поцілунки та гроші. Тоді Каллімах був цілковито подібний до декадента сьогоднішніх часів, метав похмурі слова, крик зраженої душі ніс по готичному Львову або понуро потягував напій Бахуса, що ніс, як вода з Лети, забуття.

У такі-то хвилини він також погрожував, що за зневажене кохання помститься Фаньолі Зевс громовладний, що Посейдон тризубом її своїм дістане і Діана стрілою серце її прошиє...

Сьогодні з такої погрози дуже розсіялася б львівська дівчина, та й Гануся, попри поетичне ім’я Фаньоля, не надто багато видно мала поваги до повелителів Олімпу і до нестерпного італійця, що на чолі цілого почету грецьких богів крокував під зелену вівіску, до господи.

Раптом, посеред тієї поетичної зливи, грянув грім. Лиш не Зевс громовладний випустив його із своєї руки, а значно ближчий сейм у Пйотркові, ухвалюючи рішення видати Каллімаха папі Павлові II як такого, що готував замах на главу Костьолу. Папська вендета сягнула навіть до Львова, а водночас з нею з’явився перед очима поета привид понурих казематів у підземеллях замку св. Ангела і жовті хвилі Тибру, в котрих зникали трупи засуджених смертників.

Отож, знову змушений був утікати наосліп поперед себе. Здавалося, що його, співця, вже навіть грецькі боги покинули. І у таку-то чорну годину залишився з гуманістом лишень Гжегож з Сянока, львівський архієпископ, та тільки Фаньоля, львівська дівчина.

Саме в той час над берегами Золотої Липи, посеред лісів і боліт, недалеко від Перемишлян, Гжегож з Сянока добивався для спадкового архієпископського села Дунаїв назви містечка. Сам там дуже охоче і часто перебував, а зараз, у хвилину тривоги, привіз у той затишок італійця, знаючи, що буря над його головою рано чи пізно стихне, а у такому Дунаєві не знайде його навіть сам папа Павло II. За Каллімахом потягнулася також Фаньоля, і така мала, проте дуже особлива компанія: архієпископ, поет і з-під зеленої вівіски дівчина, опинилася над чарівним дунаївським ставом.

Було то дивне товариство, але на ті часи, на переломі середніх віків, траплялися і такі особливості. Зрештою, Фаньоля не могла нічим скомпрометувати оселі в Дунаєві, бо ж вроду її оспівував славетний гуманіст, а сам архієпископ, що “від природи певним чином до цноти призначений”, зовсім не зважав на злісні людські язика.

Отож, бажаючи справити гуманістові приємність, він часто запрошував до свого столу львівську дівчину, а сам навіть латинським віршем кпив з Каллімаха та його любовного запалу. Останній відповідав йому також латинськими епіграмами і так вони там в Дунаєві забавлялися: архієпископ, поет і... з-під зеленої вівіски дівчина.

А коли у 1472 р. Філіп Каллімах Буонакорсі, виїжджав на широкий світ до Кракова, де його чекали великі почесті та королівська прихильність, то поряд зі схлипуваннями та сльозами

ми Фаньолі, що пливли немов рясним потоком діамантів, віз у подорожній торбці тридцять дві елегії і двадцять вісім епіграм, написаних на честь... от такої собі дівчини, що вино під зеленою вівіскою розносила в господі.

Він пішов до вершин, а вона заміж вийшла, вродлива дівчина, і отак з великого кохання залишилися лиш оті епіграми та елегії, котрі Каллімах на багато рук та примірників наказав переписати і на них-то свою поетичну славу збудував серед знайомих...

Бідна львівська дівчина! Ніби-то славу її принад розніс по світу щасливий коханець, ніби-то про неї ще довгі роки не забував і все божественною Фаньолею називав – однак, з часом спогадів свого любовного шалу в господі соромитися почав, а самі елегії вигладжував неодноразово, поправляв, сміливі, нескромні, нестримані місця перекреслював і навіть сільське походження Фаньолі зміг одягнути у брехливу оторочку шляхетського пурпуру...

Немає, зрештою, нічого дивного, бо став Філіп Каллімах у Польщі великою людиною і було соромно королівському приятелю, що колись був він закоханий... в таку-от собі львівську дівчину з-під зеленої вівіски.

Отож, з повною безцеремонністю поета і сьгоднішнього парвеню дав своїй коханці стрія-магната і навіть написав це в історії варненської битви, що поруч короля Владислава стояв лицар Леско Бобрітіус, стрий божественної Фаньолі.

І перекутив метрику львівської дівчини так, що сьогодні даремно шукають історики справжнє ім'я тієї, котра знаменитого мужа музу надихнула багатомовною латинською піснею.

Але чи Фаня, Анна, Свентохна, Бобриція була більшої чи меншої шляхти, чи з боку варненського лицаря шукати її кривих, чи може також, що легше, у міських книгах у Львові, де часто зустрічається ймення Бобрів, Бобрків і Бобреків, то нічого у суті питання не змінить:

Назавжди вона залишиться дивовижно вродливою, ясноволосою юнкою, яку запальний італієць кохав ще тоді, коли сидів на львівській бруківці сумний і вимучений; ніколи про неї не забуде дослідник минулих часів: про Ганусю, що вино золоте розносила.

Переклала Адріана Гриновець

Игорь

Игорь

Тризна за Калімахом

Клех

Клех

Поминки по Каллимаху

[...] Он шагнул на брусчатку улицы, по которой въезжали в город некогда негрозные польские короли. Галицкая брама, каплица Боимов — кортеж останавливался в Низком замке, а позднее в одном из палаццо площади Рынок, — две недели лилась мальвазия, сменялись делегации, холеные львовские патрицианки выскальзывали в ночь и появлялись из ночи в освещенном палаццо, скользили тени в окнах.

Днем на площади толпился рынок, у садов с живой рыбой нанимали слуг и торговали басурманскими детьми, стояли корзины с виноградом и бочки с *гниченой* сливой; береты, тюрбаны, чепцы и ермолки, пробуя и торгуясь, исчезали в бутафории торговых рядов за зданием ратуши в лесах. Правом склада, помимо магдебургского права, наделен был королевской властью вольный город Львов — столица Галицкой Руси, — и толклись купцы со всей Европы, мешались наречия, кипел *интерес*, заключались сделки — пена Вавилона, лишенного величия, брейгелева слюна, дух мечущейся смертной плоти Средневековья.

Но от Льва взяв лишь имя, презрел он тайны венецианского стекла, безумие трансмутаций и яростные споры Сорбонны, — сыновей своих посылая в Болонью и Падую и получая оттуда торговцев, юристов, врачей, выписывая архитекторов из Италии, часового мастера из Перемышля, палачей из Германии, — город-перекупщик,

близорукий привратник Европы на час. Призрачны были его сила и права, и пали они враз с падением Константинополя, Каффы и Белгорода — от внешней этой причины, под взмахом отуманенного полумесяца, — в столь густо замешанном котле города не выбродила, не выварилась культура, именем завещанная, и бурдой были кормлены все поколения его обитателей наперед.

Через Галицкую браму с валашскими продавцами скота въехал однажды в город Каллимах Буонаккорси, поэт.

***

К зеленому холмлению на равнине стремились дальние пустынные тракты, ближние тропы от хуторов и фольварков сползались ужами и сплетались вокруг него, растекались отсюда по равнине ручьями речки. В глубине его среди расходившихся земляных валов, будто в гавани под горой, стоял на якоре громоздкий флагман — укрепленный город, весь в мачтах башен, в готических снастях, лесах и вымпелах, окруженный двойным поясом стен, насыпными валами и рвами, замкнутый скандирующим ритмом бастей и оборонных веж — каждую возводил и защищал один из ремесленных цехов города. Вот перечень их — он как оглушительный воз сена, застывший навеки в Средневековье, но запах его проникает через столетия и кружит голову нашей прозе:

- 1) над Краковской брамой — скорняков;
- 2) мешочников, жестянщиков и мыловаров;
- 3) мечников;
- 4) ткачей;

- 5) шапочников и седельщиков;
- 6) пивоваров и медоваров;
- 7) шорников;
- 8) каменщиков;
- 9) канатчиков и токарей;
- 10) сапожников;
- 11) гончаров и котельщиков;
- 12) над Галицкой брамой — кравчих;
- 13) бондарей, столяров и тележников;
- 14) резников;
- 15) кузнецов, слесарей, игольчиков;
- 16) лавочников;
- 17) пекарей;
- 18) золотарей.

Целая флотилия поселений, укрепленных монастырей, церквей и водяных мельниц колыхалась вокруг флагмана на большом и малом расстоянии.

На веслах контрфорсов проплывал под стенами города ковчег нищих — госпиталь — костел и монастырь св. Станислава.

Пламенели на закате шоломы церкви св. Юра — змеборца, тонким копьём идеи казнящего на горе кольчатую гниду.

Над сиротским, оставшимся вне стен русским княжым городом — Подзамче, над городом Льва — Леополисом, Лембергом и над всем ландшафтом до горизонта господствовал, заняв вершину утеса, сторожевой форт — сложенный из грубых каменных блоков Высокий Замок. Тайный подземный ход связывал его с Подзамче. Посреди двора вырыт был глубокий колодец.

В четыреста десятом году в его подземельях дожидались выкупа взятые в плен при Грюнвальде рыцари. Гарнизон замка состоял из пятидесяти солдат. Оставляя их для защиты города, король не забыл оговорить для них право бесплатного мытья раз в неделю в городской бане.

Прилепившаяся к стене Низкого замка баня была людным местом. *Клехи* приводили сюда под пение «De profundis» мыться своих школьников, купцы назначали здесь встречи, заключали сделки — сюда приходили отдохнуть, очистить поры кожи, обменяться новостями, провести время, совокупиться.

Город сочился нечистотами, вонью бычьих кишок — идущей от дощатых желобов канализации, зудел проделанными под ним и в нем крысиными ходами, будто встроен был в него и стремительно расстраивался параллельный город-костоед, вкладыш, растворяющий его кость и мозг, грозящий превратить основной города пустотелую декорацию, камень — в папье-маше, в готовую рухнуть в себя оболочку. Прибирался город дважды в год — на Пасху и на Рождество. Для пущего усердия населения поставлен был руководить уборкой городской палач. В другое время он сам на своей скрипучей колымаге свозил за город сжигать всяческую дрянь и падаль — в ожидании своего звездного часа на парадном алом помосте, посреди расходившейся мертвой зыби голов.

Сердцем Леополиса был занявший его центр желудок — Рынок, площадь. Торговая ба-

зарная стихия кипела и плескалась вокруг восьмигранной башни ратуши — футляра для часов и власти, с тотемами каменных львов у входа в угрюмый механизм. Приливной волной теснила она вахту, торговалась на ступенях эшафота, вспучивалась шатрами и халабудами торговых рядов, целыми улочками складов, лавок и мастерских, ракушечной колонией обрастали камни мостовой, задний фасад ратуши. В подвалах ратуши торговали вином навынос, оттуда же глядели на толпу решетки тюремных казематов. Плеск подземных озер доносился из трюмов средневековой республики. Земля была как разошедшаяся местами палуба над бездной, и уверенности в ней не могло быть даже у архиепископа.

Как в козацкий кулеш бросали все, что у кого было в карманах и в торбах — сало, поджаренное пшено, *тютюн*, — так в город, на круг, были брошены и поделили его между собой немцы и армяне, поляки и русины, жида и итальянцы, валахи и греки, в город неродной для всех, приют оторвавшихся народов и сердец, чтобы изжить в этом нищенском мире неродственность, свою и его. Армяне возводили каменные дома, мостили двory, перестраивали свою церковь; евреи замыкали свою улицу ночью на цепь; босяки-русины приживалками теснились под восточной стеной и торговали солью; в ратуше звучала немецкая речь; поляки спешно достраивали кафедральный собор — под стенами его, еще в лесах, уже хоронили городской патрициат. В слова молитв вплетывались временами крики, доносив-

шиеся из ближайшей вежи резников — из пыточной палача. Стучали по крыше плотничьи молотки. Ревела на бойне скотина. Высокий голос ксендза покрывал гудение мессы — шла литургия. С крошечного клочка земли поднималось к небу столько звуков, накладываясь и переплетаясь, смешиваясь по пути и сливаясь — уже в божьем ухе — в одно неразличимое мычание: муку земли.

На этот-то клочок земли и выбросила Каллимаха его с цепи сорвавшаяся судьба.

***

Каллимах продолжал писать Фане полные восторгов и упреков стихи и нашел наконец путь к ее сердцу — хоть и не им благодаря, она готова была уже слушать их и даже стараться понять, о чем же идет в них речь, ибо запаса польских и итальянских слов пока явно не хватало в их общем словаре.

Зато расширился с каждым днем их любовный словарь. Им исправно служили столы и табуретки в погребке, после его закрытия, они умело пользовались уходами Фаниной матери, через день отстаивавшей вечернюю службу, — и хотя та и подозревала дочку в чем только могла, перечить ей не смела, находясь на ее попечении, — и дальше предупреждений и угроз в адрес беспутного итальянца дело не шло. К счастью, не общаясь с итальянской колонией, она не знала пока и десятой доли прегрешений безбожного дьяволианца Каллимаха и, главное, того, что занесло его во Львов, тем более не догадывалась она,

жертвой сколь изощренной порчи и чудовищных причуд стала ее дочь — уж тут, несомненно, она сочла бы его воплощением дьявола. Дочь же ее совсем потеряла ум от своего итальянца и едва что не запустила дела.

По воскресеньям после утренней службы, а то и в будний день Каллимах заходил за ней и забирал на прогулку за стены города. Стояло жаркое лето, и они уходили далеко по холмам вдоль Глинянского тракта, оставляя за спиной Высокий замок и минуя предместья, находили прогалину или ручей в глухой чаще и начинали свои уроки любви. Каллимах расшнуровывал ей рукава, отстегивал их, освобождал ее от юбок, снимал котт и последними прозрачные сумочки, поддерживающие грудь, затем позволял ей то же самое проделать с ним, начиная с плаща и заканчивая обтягивающими шосссами. Здесь обнаженные, как героини мифов, как сатир и дриада, как Гермафродит и Салмакида, сплетались они, разыгрывая вечную мистерию любви, не сдерживая наконец голоса и стонов, заласкивая друг друга до полусмерти и оживая вновь и вновь. Здесь,

наткнувшись однажды на растущий во мху гриб, Фаня осторожно, с опаской, как пробуют носком ноги холодную воду, лизнула впервые — сначала его, а затем — Каллимаха. Так оказались они ввергнуты в пучину соленых русалочьих ласк — с погружением в которую рябью подергивается и опрокидывается зенит, — свиваясь в абсолютное кольцо, горький сок жизни снимая с межножья друг друга, с его раскрытых створок.

Возвращались они в город на закате с охапками полевых цветов и трав, которыми устилают полы в домах. Огнем горели в касательных лучах солнца Фанилины всегда распущенные волосы, убранные свежим венком, и, хотя ныли колени и поясница и зудела исколотая травой и покусанная насекомыми кожа, как царица, легко и свободно проходила она сквозь расступавшуюся, блистающую грудными латами стражу в расплавленном золоте арки Краковских ворот.

Каллимах был без ума от своей Фани. Воспаленная его кожа истаивала от не находящей себе исхода нежности к ней. [...]

Тетяна *Tet'ana* Гошко *Hoško*

Магдебурзьке право Львова (XIV-XVII ст.)

Magdeburz'ke pravo L'vova (XIV-XVII st.)

У Львові перші німецькі поселенці з'явилися в XIII ст. Припускають, що вони заселили південну частину міста над річкою Полтвою, де і постав новий міський осередок з центром на теперішньому Старому Ринку.

Приєднавши до своїх володінь Галичину, Казимир III відкриває дорогу широкому напливу німецьких колоністів і протегує розповсюдження німецького права в цих землях. З другої половини XIV ст. у Львівській землі починається масова колонізація села на німецькому праві, яка тривала до XVI ст. Хоч в окрузі Львова чи не єдиними мешканцями німецького походження були солтиси (сільські старости), вони мали певний вплив на життя регіону, що й відобразилось у місцевій топоніміці, де й досі збереглася низка німецьких назв – Замарстинів (Sommerstein), Клепарів (Klopper), Кульпарків (Goldberg) тощо.

Загалом німецька колонізація все ж була спрямована на міста. Особливо багато німецьких колоністів осідали у великих містах, таких як Львів, де вони становили кістяк патриціату (щоправда, лише на так званому німецькому етапі історії міста, в XIV – на початку XVI ст., згодом відбувалось їх спольщення та асиміляція). Саме чисельність та значимість німецьких поселенців у Львові дали право М.Грушевському констатувати: “З кінця XIV ст. Львів, наприклад, – це чисто німецьке місто (говорячи саме про привілейоване місто, а не про його передмістя), і такий був він все XV ст. і навіть частину XVI, а тим часом він

в сім часі – культурний центр України, митрополія механіків (ремісників)”.

Вплив німецьких колоністів у Львові в XIV-XV ст. був таким значним, що в офіційних документах вживалася німецька мова, і назва міста часто-густо подавалась на німецький кшталт. Так, німецька назва Львова використовувалась у грамоті князя Юрія II від 1334 р., де місто назване Lemburg, та в низці інших документів XIV ст. Але це всього лиш одна із форм назви міста. У документі Владислава Ягайла, де Львову підтверджується магдебурзьке право (1 жовтня 1389 р.), теж вживається назва Lemburg, але поруч із нею – “civitas nostra Leona”. Крім того, трапляється в документах форма Lamburg. У документах Владислава Ягайла від 25 березня 1426 р. та 14 травня 1427 р. вживається конструкція “civitas nostra Lamburgensis alias Leopoliensis”, що, очевидно, фіксувало перехідний період у становленні використовуваної в документах форми назви міста.

Німецька колонізація супроводжувалася запровадженням магдебурзького права, однак не була єдиною причиною цього процесу. Надання містам магдебурзького права свідчило про їх значний економічний розвиток і про формування міщанства як стану. Міщани потребували певного правового забезпечення своїх прав, а отже й органів, які б такі права відстоювали. Як уже зазначалось, найпоказовішим з цієї точки зору був Львів – найбільше місто України XIV-XVI ст. Першим збереженим привілеєм на магдебурзьке право для Львова є грамота Казимира III 1356 року, однак, документ 1352 року фіксує, що маєтки під Львовом “даровані визначному мужеві Бертольд, колиш-

ньому львівському війтові, їхньому дідові, великим володарем, блаженної пам'яті Львом, князем Русі, за його вірну службу”, а це означає, що у Львові були елементи міського самоврядування за німецьким зразком не пізніше, як за часів Льва Даниловича.

Міський магістрат Львова складався з ради і лави. Якщо лава виконувала здебільшого судові функції, то рада була органом адміністративним, хоч нечіткість законодавства часто призводила до перекривання сфер діяльності ради і лави.

Функції ради були досить різноманітними: крім посередницької діяльності між загальнодержавними установами та міщанами, вона здійснювала поліцейський нагляд у місті, розподіляла міські ґрунти, здавала в оренду прибутки і міське майно, встановлювала мита, такси на продукти споживання, затверджувала всілякі громадянські угоди стосовно майна, вирішувала суперечки, які не потребували притягнення до справи свідків, опікувалася вдовами та сиротами міста, затверджувала вибори цехмістрів тощо.

Однією з важливих і відповідальних функцій ради була опікунська. Король делегував магістратам міст право і обов'язок опікуватись сиротами, затверджуючи це, як правило, окремими привілеями, хоч саме ця функція передбачалась самим магдебурзьким правом як таким. Так, привілей, наданий Львову Яном Казимиром 13 листопада 1666 р., зазначав: “...наказуємо і розпоряджаємось, а саме, щоб кожного року, у перший день виборів урядовців міста, той раецький магістрат Львова вічними часами хай вибере, іменує й урочистим вибором запише двох райців з грона магі-

страту на патронів сиріт та доглядачів, інспекторів та цензорів опікунів будь-якого походження статусу і нації...”. Окрім того, в постанові для користі сиріт і збереження їхніх статків визначався особливий порядок їхньої участі у судових процесах: “...Львівському раецькому магістрату серйозно наказуємо, щоб справи і судові дії всіх сиріт вирішив, присудив і визначив скороченим і стисненим процесом, без будь-яких відтермінувань і вилучень, не в судовому порядку і без форми звичайного процесу, зберігаючи видатки і витрати сиріт...”

Ось як узагальнено писав про обов'язки ради правник XVI ст. Бартоломей Гроїцький: “Обов'язком Ради й бурмістрів є принаймні раз на тиждень або завжди в разі необхідности збиратися до ратуші, щоб радитися про добро громади й запобігати шкодам; залагоджувати й розсуджувати всілякі суперечки, вишукувати способи, щоб їжа й напої в місті не були дорогими, а перекупників, які порушуватимуть розпорядження радців та їхні спільні ухвали, карати, оскільки через те велика дорожнеча буває. Крім цього, вони мають наглядати за пекарями, різниками й шинкарями, запобігаючи ошуканствам у мірах і вагах під час продажу їжі, напоїв та інших товарів. Рада також має запобігати сваркам у місті, боронити від кривд сиріт та вдів і викорінювати шкідливі й небезпечні ігри, як то: нарди, кості й таке інше, негідне. Кожного року рада мусить звітуватись про всі міські прибутки перед старшими й найзначнішими людьми з громади”.

Деякі привілеї Львова були унікальними в українському контексті, однак характерними для низки європейських міст. Прикладом є привілей

Владислава III від 17 липня 1444 р., за яким Львів одержував право ловити по всій руській землі злочинців, вбивць та злодіїв, спроваджувати до міста і вже тут їх судити і карати. Незадовго до цього, 3 червня 1444 р. подібний привілей отримав Краків (жодне інше місто Корони не удостоїлось такої честі). Однак, це право Львова поширювалось лише на руські землі, а Кракова – на всі землі Корони. Привілеї, ідентичні до згаданих вище, були доволі поширені в німецьких землях, де магдебурзьке право мало давніші та міцніші традиції. Зокрема, подібні документи були видані Регенсбургові (1310 р.), Любеку (1374 р.), Дінкельсбілю (1435 р.) тощо.

Важливою практикою діяльності міської ради була регуляція співжиття національних громад міста. У 1444 р. король встановлює залежність від міської влади всіх купців, що прибувають до Львова: греків, вірмен, сарацинів, євреїв та представників усіх інших національностей та віросповідань. Щоправда, лише 1460 р. львівський староста визнає це право міського суду. Як бачимо, особливою чіткістю і обов'язковістю існуюча в державі правова система не відзначалась. Отже, юрисдикції львівського магістрату з XV ст. безпосередньо підлягали іноземні купці, що проїжджали через місто або тимчасово перебували в ньому. Італійці ж, які провадили зі Львовом широку торгівлю, мали в місті свого консула (“Messopero Petrus Italicus de Ansaldo, heres Likostomi, consul Francorum”).

Однією з найважливіших функцій ради було **прийняття до міського права** (*ius civile*). Львівське громадянство міг набути повнолітній чоловік, за-

конно народжений, пристойної поведінки, християнин. Міське право надавалось лише на підставі рекомендаційних листів “*Littera recommendatorie*” або “*Litterae mansionis et conservatoriae*”, які засвідчували походження пошукувача громадянства і видавались місцевою канцелярією чи старостинським урядом того міста чи села, звідки він прибув до Львова. Були випадки, і далеко не поодинокі, коли набуття міських прав відбувалось без такого документу, але тільки у тому разі, якщо пошукувач зобов'язувався представити свідчення до обумовленої дати, а за дотримання даного слова мали поручитись кілька львів'ян.

Громадянство у Львові не було спадковим. Навіть народжені в місті особи мали із досягненням повноліття формально набути право міщанства. І лише представники дуже славних або давніх львівських родин не подавали до магістрату листа про своє походження. Міське право не могли отримати неодружені молодики. З 1411 р. вони мали сплачувати місту спеціальний податок *vestigal taurinum* (bykowe в люстрації XVI ст.).

Радники (райці, *consules*) відзначалися особливими почеснями і за самим своїм становищем отримували титул шляхетних. У 1538 р. члени львівської ради набули титул *Spectabilis et famatus Dominus* (видатний і славний пан), який проіснував до 1662 р., коли Львів отримав нові прерогативи висування депутатів до сейму і підписання королівської елекції; тоді радники стали іменуватись *Nobilis et Spectabilis Dominus* (відомий і видатний пан), а лавники *Nobilis et Honoratus* (відомий і почесний), члени гміни – *Honoratus* (почесний). Якщо радник або лавник був доктором ме-

дицини або філософії, то до його титулу *Honoratus* додавалось спочатку слово *egregiur*, а докторів права величали *Nobilis et Clarissimus*.

Хоч радник і не отримував грошової платні безпосередньо за виконання своїх обов'язків, оскільки ця посада була почесною, однак і не платив жодних податків від свого нерухомого майна, ні королівських, ні, тим паче, міських. Зокрема, львівські урядовці були звільнені від повинності надавати гостювці кімнати. Правда, у випадку великої нерухомої власності радника намагались обмежити неоподатковану частину, як правило, до будинку, в якому сам радник мешкав, але і це було істотно.

Крім того, урядовці отримували на свята подарунки, найчастіше провізією. Коли одружувався сам радник чи його син, або коли йшла заміж його донька, вони отримували від ради міста цінні подарунки. Про розмір цих дарів можемо судити з того факту, що в середині XVII ст. приймається рішення, що відведені на шлюби витрати ради не повинні перевищувати 60 злотих на одного обдарованого.

Рада засідала постійно в певні дні тижня. Головуючий поміж радниками називався проконсулом, президентом чи найчастіше бурмистром. У Львові було три проконсули, які виконували свої обов'язки по черзі: рік поділявся на чотири частини, протягом яких бурмистри по черговою головували у раді. Цей період називався каденцією даного проконсула. У кінці року кожен бурмистер мав скласти перед радою звіт щодо витрачених ним коштів. На церемоніалі вибору радників, бурмистер (*proconsul senior*) зі згоди ради представляв ста-

рості трьох членів (з числа шести *consules residentes*), щоб староста обрав одного з них королівським бурмистром (*proconsul regius*). Саме його каденція була першою в році. З інших двох поспільство обирало одного своїм бурмистром (*proconsul communitatis*), а третій з них ставав бурмистром панів радних (*proconsul dominorum consulum*). Проконсули мали право самі вирішувати окремі суперечки і чинити суд, іноді в себе вдома, таким чином в документах часто фігурує суд проконсульський (*officium proconsulare*) на відміну від суду радників (*officium consulare*).

Зустрічається в документах і така посадова особа, як сеньйор (*Senior*). Одного із річних консулів обирали сеньйором на цілий рік, таким чином забезпечувалась постійність авторитету у магістраті при змінності бурмистрів протягом року. Він був представником міста перед вищою державною владою і перед королем, саме через нього подавались прохання і апеляції до королівської канцелярії. Окрім того, сеньйор мав привілей і в самому магістраті: якщо при виборі чиновників траплялась рівність голосів, його голос вважався подвійним.

Вибори членів магістрату відбувались за певною чіткою схемою і встановленим в даному місті ритуалом. У Львові, як одному з найповажніших міст держави, це виглядало особливо урочисто. Після виборів рада присягала на вірність громаді перед королівськими комісарами. (Така присяга, причому не лише райців, але й інших міських урядовців, була загальною традицією у містах середньовічної Європи). Присягу читав писар ради. Далі староста в супроводі двох кон-

сулів ішов у Вірменську церкву для прийняття присяги старійшин вірменів. Минулорічна рада звітувала про витрати, після чого обирались лонгерії. Наступного дня бурмистри приймали присягу новообраних цехмістрів.

Поступово формується кілька могутніх родин, які прибрали управління містом у свої руки. Скажімо, Вольф Шольц (XVI ст.) був радником і бурмистром, його син – вйтом, а два зяті і трі родичі засідали в раді. “Рада переходить від аристократичної форми правління до олігархії”.

Боротьба поспільства, однак, не припиняється, хоч спершу не є такою енергійною, щоб змінити перебіг подій. І лише нова хвиля невдоволення, яка зростає вже в 1576 р., привела до певних змін. Після низки перипетій і судової тяганини 25 травня 1577 р. король Стефан Баторій видав у Мальборку постанову, якою затвердив довічність уряду радників та їхнє виключне право на маєтності Сихів та Зубра, які закуплені були з фондів радецької каси; громада натомість осягнула своє представництво у вигляді інституції *Quadragesimavirat*-у (Колегії 40 мужів), який складався з 20 представників купецтва та 20 представників від ремісників. Але вони не увійшли до складу міського уряду, не мали ніякої реальної влади і були тільки контролюючим органом, без згоди якого не можна було провести ніяких важливих змін у міському господарстві. Очолював колегію регент (*famatus regent honoratae communitatis*), або так званий маршал.

Що стосується Львова, то ще одним певним успіхом громади було встановлення фінансового контролю в формі спеціальної комісії (*лонгерії*), до

складу якої мали входити представники ради, 4 лавники, 6 представників міської громади та евентуально представник короля. Перед цією лонгерією рада мала звітувати про використання громадських коштів.

Лаву очолював *вйтм*. Ознакою вйтівської влади у Львові був срібний скіпетр, з яким вйт зобов’язаний був з’являтися на всіх міських урочистостях. Як впливає з грамоти Казимира III, спершу вйт був чи не основною особою в системі самоврядних органів міста. Але з часом статус його радикально змінюється.

Грамотою 1378 р. Владислав Ягайло надав львівським міщанам право вибору вйта: “...Передаємо і даруємо дарунком вічно та непорушно уряд вйта магдебурзького права у Львові й оплати, до цього уряду належні, для тримання, володіння та у користування згаданому нашому містові Львову... Хочемо також, щоб згадані міщани з нашого відома вибрали своїх райців, й вище згадані райці нами мають бути затверджені. Потім обрані райці мають вибрати із свого грона вйта, якого хочуть, коли і стільки разів, як їхній волі сподобається...”

Однак цей привілей так і не був впроваджений у життя. 29 вересня 1388 р. у Любліні Владислав II підтвердив згаданий привілей з уточненнями: радники мають обирати вйта – особу “відому і поважну”, а “з цього вйтівського уряду і його прибутків нам і нашій величності повинні відступати вічними часами два денарія, також хочемо призначити постійно людину при збиранні і підсумуванні (прибутків); а третій денарій цього вйтівського уряду для користі та покращення

мурів нашого міста і для (потреб) його жителів повинен відступатися відтепер і навечно”. Дана грамота повністю була підтверджена Сигізмундом I грамотою, виданою у Вільні 2 липня 1541 р.

Першим обраним війтом став А. Зоммерштайн (Andreas Sommerstein), котрий збудував недалеко від мурів міста велику садибу, яку німці спершу називали Sommersteinhof, згодом ця назва трансформувалась в Замарстинів.

Під владою війта перебувала лава – судовий орган міста. За нормами магдебурзького права війтові заборонялось виносити вирок без узгодження з лавниками. Про первинну організацію львівської лави немає точних відомостей. Перша офіційна згадка про львівських лавників у документах, які до нас дійшли, міститься в привілеї Казимира III від 28 грудня 1360 р.

Лавники обирались у Львові довічно, що відповідало нормам магдебурзького права. Практично кожен мешканець міста після 21 року міг стати лавником. Проте цю посаду не могла обійняти жінка, а також чоловік не сповна розуму, лунастик, німий, сліпий, глухий, проклятий, виволаний, відступник від християнської віри, єврей, неодружений чи незаконно народжений.

У Львові законом 1661 р. було встановлено, що лавником міг бути обраний якщо не член Колегії 40 мужів, то лише доктор права, медицини чи філософії, або ж міський писар чи синдик.

Крім судової влади лава мала право провадити слідство. Її члени складали заповіти і ділили майно померлого, подаючи своє рішення на затвердження раді тощо. До речі, тестаменти, як усталений документ, поширились на польських та

українських теренах лише у XV ст. Вони вписувались спершу у книги ради, а потім у книги лавничого суду, і нині є важливим джерелом вивчення історії міст і міського самоврядування.

Особисті права лавників були практично такі ж, як і радників. Вони отримували щорічний пай із земельної власности лави, судові податі та штрафи, також частку від кожного новоприбулого члена гміни.

Лавничий уряд мав свою окрему канцелярію, своїх писарів. Результатом діяльності лавників є збережені до наших днів численні судові книги “Inducta et protocolla officii civilis scabinalis”.

Судова влада у містах була представлена судами різного роду. Це перш за все бурграфський великий суд (*Burgrabialia seu magna*), який збирався три рази на рік. У Львові, як і в Кракові, на місці бурграфа був бурмистер, або хтось із радників, призначений бурмістром, а на місті солтиса – війт. За два тижні до початку суду його оголошували, і щонайменше як за три дні до нього судді мали познайомитись із справою. Бурграфський суд вирішував найважливіші справи, що були у компетенції міських властей: напади на дорогах, наїзди на будинки, узаконення продажу і купівлі майна, майнові та боргові позови, дії проти релігії та церкви тощо. Цей суд мав право приймати рішення про вигнання злочинця з громади.

Два рази на місяць засідав гайний суд (*Gajony wylozony, Iudicia exposita bannita*). Він розглядав справи про успадкування майна, боргів, майнових кривд, суперечки про рухоме і нерухоме майно, утверджував дарчі записи тощо.

Поточний суд (*Potrzebny sąd, Iudicia necessaria bannita*), що розглядав в основному справи по заповітах, збирався три рази на тиждень. Складався він щонайменше з двох-трьох присяжних і війта. Для розгляду справ між міщанами та іноземцями скликався Гостинний суд (*Sąd gościnnie, Opportuna vel hospitem bannita*) у складі не менше як трьох лавників. Щоденно засідав так званий Гарячий суд (*Gorące prawo, Ardua criminalis seu manualis facti*), для розгляду справ осіб, що були затримані на місці злочину (причому суд мав відбутися не пізніше, як за 24 години після його скоєння і проходив за скороченою процедурою: злочинець не мав права на апеляцію і не міг бути випущеним під заставу).

Головним управителем при міському господарстві був так званий *господар*, або, іншими словами, *люнар, шафар, прокуратор*. Його обирала рада з-поміж *Колегії 40 мужів*. Ні радники, ні війт не мали права втручатись у сферу його діяльності під загрозою штрафу в 100 гривен. Спершу влада шафара практично збігалася з владою регента: він видавав квити, без яких неможливими були грошові операції. Але згодом шафар став лише помічником регента. Прокуратор, як міський чиновник отримував у Львові платню 20-50 злотих.

Правоохоронцем у місті був *інстуратор*. Він був зобов'язаний не допускати галасу під час судів у ратуші, видавати позови, збирати судові штрафи, забезпечувати присутність сторін на судовому процесі і самому бути там; кожної п'ятниці він мав пред'являти суддям реєстр судових рішень.

Влада інстигатора часом ставала обтяжливою для громади. З підсиленням влади регента інстигатор став його помічником.

Одним із важливих і шанованих міських чиновників був *писар паду* (*notarius actorum Officii Consularis*), якого часом називали просто міським писарем (*scriba civitatis*). Він мусив володіти кількома мовами, мати правничу освіту. Писаря зобов'язувала відповідна присяга. Окремого писаря мала і лава (інколи ці посади суміщалися).

Маючи широкі повноваження, писар мусив нести особливу відповідальність перед законом за правопорушення і злочини: його могли звільнити з посади, позбавити міського громадянства; писареві, котрий зробив хибний запис, відрубували руку, якщо ж він сфальшував магістратські книги, то його карали вогнем.

Такими в загальних рисах були принципи самоврядної організації нашого міста, що відіграла чималу роль в його історії. Саме завдяки мадебурзькому праву у Львові утверджувались демократичні традиції, правова культура, елементи толерантності. Воно було одним з найважливіших чинників інтеграції міста до європейської спільноти. Водночас, саме через вивчення функціонування німецького права у Львові можна якнайкраще прослідкувати споконвічний мультикультуралізм міста.

З книги: Тетяна Гошко "Нариси з історії мадебурзького права в Україні XIV - поч. XVII ст. - Львів: Аффіша, 2002.

Тетяна Степанчишкова

*Tetiana
Stepanchikova*

З історії гебррейського театру у Львові
Z istoriji hebrejskoho teatru u L'vovi

Пуримшпіль

Вважають, що гебреям театр забороняє Талмуд. Вважають, що вони різних видовищ уникають, наче гріха. Але це — легенда. Так, дійсно, Талмуд забороняє діяння публічні, особливо жінкам. Добродесна гебрейка очі перед сторонніми не підніме, ніколи слова не промовить.

Але от приходиться свято Суботи. Хто є головним героєм Шабатовим? Жінка. Коли вона, в святковій одежі, промовляє благословення над свічками, то хто не скаже: “Оце театр!” Тут не тільки треба знати, що говорити, але й вміти те сказати.

А чи ви бачили обряд благословення їжі? А процесію гебреїв у синагозі з Торою? А як б'ють тарілку на заручинах чи як під хуппою стають під час вінчання? Це ж все — театр.

А вже як святкують Песах, Хануку, які забави гудять на свято Пурим! На цілий Львів чути їхні карнавали. Чого тут тільки не побачиш! Найби львівські хлопці зі своїм “Святом Дурнів” повчилися. Їхнє вшанування “дурнуватого короля” не годне й в слід вступити гебрейським віншуванням “Пуримського Ребе”. Гебрейського карнавалу і Талмуд не заборонить: під маскою, в костюмах — кажи, що хочеш, виробляй, що можеш. Це

як в русинів на свято “Меланки”, де хлопці граються в козу, у ведмедя, в ката...

Веселе свято Пурим! Напився досхочу червоного вина й волай на ціле місто. Бо на те в гебреїв свято, щоб раз на рік дурити привселюдно. Ніхто не заборонить. Хочеш — волочися за “Пуримським Ребе”, хочеш — удавай із себе бургомистра й чіпляйся до людей з повчанням; той напнув волохату шубу й каже, що він цап. І пропонує за його, за цапову душу, подати ще червоного вина. Одні хлопці переодягнулися в дівок, інші чіпляються до них, немов не знають, що жінкам на карнавали — зась! Той також перебрався в жінку і плаче немов вдова, на метр хустинка витирати сльози. Аж ось вшкварила музика — і він вже гопцяє: ноги вище голови. На карнавали кого лишень нема: сторожі з помелами, чорти з рогами і хвостами, жінки з довгими — до пояса — язиками; кажани, собаки й віслюки з великими потворними вухами, рогаті тварюки й лицарі з мітлою замість списа... Що й не кажи, а веселе свято Пурим!

А сам *пуримшпіль* — народна сценка, розіграна гебрейськими акторами, яких здавна називають пуримшпілерами. Вони все про “Книгу Естер” знають: про те, як вона врятувала гебреїв від злочинця Омана разом зі своїм дядечком Мардохаєм. Але ж і весела то забава! Від найменших “школяріків” з хедера до дорослих учнів з ієши-

ви, від старших гебреїв з Передмістя до молодиків — всіх єднає святкова вистава пуримшпіля. Ролі всі знають, наперед змалечку знають, чия родина кого представляти буде: от ти, Мошко, — Цар. І син твій буде, як виросте, Царем. А ти, Соломоне, — Естер, і синочок твій буде Естер. Мендель — Оман. От внук його вже підростає, і знає, що також буде Оманом. І костюми в кожній родині зберігаються. Раз на рік витягаються зі скрині — і до діла!

І кажуть, що гебреї бояться театру? Та хто з гебреями зрівняється у театральній справі? Хто заспіває так, як ті хазани? Не думайте, що вони лише у синагозі під час відправи духовні пісні співають вміють. Авжеж! Он до польських багатіїв гебрейських хазанів задля забави запрошують. Думаєте, не йдуть? Ще й як! За гроші? Лапсердак підшиють, бороду поголять й підуть! Їх навіть до шинків просять. Бо ніхто так, як вони, й народної пісні не вшкварить. Яку вам треба пісню? Гебрейську — будь ласка! Русинську — маєш русинську! Польську — нема питань! Німецьку — так німецьку! А от арії з опер не заспівають! Арії з опер? От вам і арія з опери — без проблем!

[...]

Бродерзінгери

Гебреї Львова завжди любили місто Броди, що славилася досвідченими майстрами — реальними конкурентами цеховикам Львова. Тому ті й не дозволяли бродівчанам селитися у Львові.

Зате тут, у Бродах, гебреї були самі собі господарі. Вироблені ними товари збувалися на численних ярмарках, котрі вирували навколо протягом майже цілого року. На тих торговищах траплялося купців видимо-невидимо: зі Стамбула, з Києва, з Будапешта, з Бухареста, з Варшави, зі Львова. Життя у невеликих Бродах буяло, гебреї багатіли, особливо ті, що провадили оптовий гендль. Про їхні достатки слава котилася по всіх усюдах. Коли ж побудували у Львові перший театр — знамените видовище Булля, а при ньому ще й залу редутову, то бродівські гебрейки блиском своїх коштовностей викликали заздрість львівських шляхтянок. У Бродах все і завжди було найкращим. І через це прозвали місто Галицьким Єрусалимом.

У такому славному місті і зростав Бер, син Маргуліса. І хоч його батько не належав до тих, хто їздив до Львівського театру Булля, зате ходив з хлопчиком до синагоги, і там син підспівував своїм чистим голосочком та мріяв: от коли підросте, то буде таким, як кантор...

Та йому ледь минуло десять років, коли помер батько. Лишився Бер малий сиротою. Прочитавши, як годиться синові, семиденний кадиш (заупокійну молитву) по батькові, пішов шукати притулку у шевській майстерні. Головне було не втрачати надії, покладатись на Бога і вірити у свою долю.

Звичайно, краще було б піти йому вчитись на кантора. Бо досі згадують бродівчани: як співав хлопчисько, бувало, в синагозі “Владико Небесний!”, то не лишалось жодного гебрея, не кажучи вже про жінок на галереї, хто б не витирив очі. А як виводив він “Вісімнадцять благословень!”...

Так, кантором бути добре, але мусиш мати в руках “рукомесло”. Він же чоловік, мусить матір підтримувати. І старанно працюючи у шевця, Бер продовжував виводити своїм голосочком знайомі та рідні духовні солоспіви. Якось він заспівав такої, що ніхто ще не чув. Це була його власна пісня, натхненна безсмертним “Владико Небесним”! Новий хлопчик, що працював другий тиждень поруч з ним, приголомшено великими круглими очима втупився у нього:

- Звідки ти того навчився?
- Сам придумав.
- Сам!?!..
- Хочеш, і тебе навчу?..

На другий день вони вже співали вдвох. А потім... Потім до них приєднався третій, а далі четвертий, і так пішло. Хлопці виводили дружно і так щемливо, що до вбогого будиночка, де проживав Бер з матір'ю, вдовою Маргуліса, вечорами почали сходиться люди. ... У дні липневого ярмарку приїхав у Броди український хор. Бер і всі його хлопці побігли слухати, як співають русини. Такої краси співу вони не чули навіть у синагозі. Дивлячись, який успіх мали мандрівні артисти, хлопці вирішили: а нумо й собі утворимо свій хор – гебрейський.

На перший, оголошений ними виступ, зібралася вся вулиця. Хлопці співали ангельськими голосами, а жінки плакали. Потім співали для чужих – і також успішно. Та незабаром ярмарок скінчився. Хлопці вирішили поїхати до сусіднього містечка.

Їх ще ніхто не знав, тому й не здивувалися, почувши, як один сторонній запитав: “Де тут нині оці “бродерзінгери” співатимуть?”

“Бродерзінгери” – це було про них. Віднині і назавжди вони стали “бродерзінгерами” – співаками з Бродів.

Співали те, з чого починали літніми вечорами біля будиночка вдови Маргуліса: з духовних солоспівів, серед яких і найпрекрасніший “Владико Небесний!”, далі пісні народні, пісні самого Бера. Їхні виступи часом нагадували ри-

мовані оповідання, які люди слухали й дивувалися: правду співали хлопці про гебрійське важке й принизливе життя. Ніхто з них – ні хористи, ні сам Бер – ніколи не їздили до Львова, не бували у тамтешній німецькій опері. Але ті, що відвідували ті вистави, а потім слухали бродерзінгерів, казали, хитаючи головою, що їхні виступи часом нагадують сцени з опер. Вони стали провесінню гебрійського професійного театру. Згодом вони будуть записані до всіх без винятку енциклопедій світу як перші гебрійські актори.

Ми далекі від думки, що, здобуваючи на шляхах Галичини свій нелегкий хліб, бродерзінгери когось наслідували. Їхня творчість була абсолютно самобутня, хоч і розвивалась за тими ж законами, що й демократичний театр будь-якого народу. Трупа мандрувала з Бродів до Підкам'яна, звідти до Яси, шукаючи кращої долі, вищі гонорари, ситніші обіди...

Там, у Яссах, у 1868 році захворів та помер сам Бер Маргуліс, залишивши своїм побратимам близько 200 створених та оброблених ним самим пісень.

[...]

Шолом-Алейхем і львівський гебрійський театр

У 1905 році до Львова, рятуючись від чорносотенців та погромників у Росії, приїздить Шолом Рабинович. Нині він добре відомий усім як великий письменник Шолом-Алейхем. У Галичині Шолом Рабинович був вражений зовсім іншим устроєм життя. Тут гебреї – й бідні, й багаті – відчували себе повноцінними громадянами. Замешкавши із сім'єю на вулиці Котельній, 1, у колишньому Краківському передмісті, письменник уважно придивляється до гебрійських поселень.

Очевидно, що воно дуже відрізняється від життя його одновірців у Наддніпрянській Україні. Адже там, у Києві, у великому столичному місті, гебреї не має права навіть заночувати в готелі, і змушений був шукати притулку десь у приміських або дачних поселеннях. Вразила Шолом-Алейхему наявність 27 синагог у Львові: ортодоксальних, хасидських, прогресистських, цехових, братських, молільних домів тощо. Звичайно, були колись і тут утиски, бували й погроми. Але після конституції 1867 року гебреї певно ж почуваються вільніше.

Трохи далі від старого й нового центрів міста, на вулиці Св. Терези, 26, вони побудували свій Єврейський академічний дім з великою залою та приміщеннями, де розташувалися товариства “Спілка” та “Штука” (мистецьке об’єднання), хор “Кінор”, під керівництвом його засновника, обдарованого музиканта Яна Галля, камерний єврейський оркестр і ще чимало чого. У 1904 році споруджено будинок єврейських ремісничих об’єднань “Яд-Харузім”, де знайшла притулок знаменита на весь світ єврейська Театральна Корпорація, заснована А.Гольдфаденом. Корпорація пильнувала і професійні права, і чесноти акторські, підтримувала матеріальну незалежність єврейських лицедіїв.

У міському оркестрі, що його утримує сам магістрат теж більшість музик – євреї. Керує ним знаменитий австрійський військовий капелмейстер Маурицій Фалль, син відомого австрійського композитора Леона Фалля, чії оперетки грають у театрі Скарбека.

Театр Скарбека такий величезний, що за три дні не обійдеш! Тут у брамі № 5, як від площі Каструм повернути ліворуч, а потім ще трошки пройти, а далі праворуч, а потім ліворуч, тільки на другий поверх не ходіть, бо треба на перший, то там знайдете льокаль, де є Товариство дрібних купців, звісно ж єврейських. Там вони слухають лекції та концерти. А поруч, недалеко від Котель-

ної № 1, де він, Шолом-Алейхем, тепер мешкає, є ще зал “Хасса”. Його туди недавно, на Шпитальну, 38, запрошували – знову якийсь вечір музичний. Отак живуть євреї у Львові. А є ще тут єврейське Товариство освітянське. Називається “Тоїнбііхала”. Теж запрошує. Де ж це видано, щоб у центрі такого великого міста, як Львів, євреї утримували б освітянські клуби, де читали б лекції професори, виступали б єврейські письменники? На вулиці Сикстуській, 23 – Клуб інтелігенції єврейської. На площі Смолки – єврейські кав’ярні.

У єврейському театрі, на вулиці Ягеллонській, 11 Шолом Рабинович познайомився з достойником Якубом Бер-Гімплем – антрепренером, та його синами: один – музикант, другий – адміністратор; з художником Лілієном, який прагне на сцені зберегти дух і традиції релігійних та народних свят єврейства.

Переживши перший шок після зіткнення з новим укладом життя, з вільним розвитком єврейства у Львові, Шолом Рабинович незчувся, як знову повернувся до свого натурального ества, яке називалося великий пересмішник Шолом-Алейхем.

***

Вистави єврейського театру Гімпля у Львові не могли залишити байдужими нікого. Поступово склався той імідж театру Гімпля,

який потім буде позначено в енциклопедії як “визначний, істинно гебрєйський театр Європи”.

Як же тоді розуміти вбивчу характеристику театру у знаменитому гебрєйському театральному романі Шолом-Алейхема “Блукаючі зірки”? О, ви забули, з ким маєте справу. Адже все ставало об’єктом його іронічного дослідження, у якому перепадало всім – і акторам, і глядачам.

Що таке гебрєйський театр? “Світ, де люди переодягаються, перевтілюються, крутяться й вертяться, вимовляють дивні слова, співають, танцюють й виробляють такі “штучки”, що просто дивиєшся: або до того смішно, що тріснути можна, або так сумно, що слізьми обливаєшся”.

А публіка? “Гебрєйська публіка, яка понині не дуже розбещена ані хорошим театром, ані талановитими п’єсами, ані знаменитими акторами?...” “Публіка напосідала на театр, билася за квитки і аплодувала, відбиваючи собі руки”, “...публіка бігла до театру не через те, що розумілася на тонкощах мистецтва, а швидше тому, що весь світ дивиувався на це чудо”, а “світ, як то кажуть, ще з глузду не з’їхав”.

Про акторів: “Всій гебрєйській мандрівній трупі в цілому – гріш ціна. Гебрєйський театр... не більш як балаган, блюзнірство, темрява безпросвітна. Він мертвий, немов цвинтар”...

І лише поява окремих талановитих акторів-“зірок” спроможна перетворити це видовисько:

“з тієї хвилини як на сцені з’являється Рафалеско, відразу з’являється світло у всіх її куточках. Світло, тепло й радість. Все оживає, все рухається. Це вже більше не сцена, не театр. Це саме життя”.

Опис гебрєйського театру у самому Львові базується не лише на зображенні театру Гімпля. Це швидше узагальнення всього побаченого і почутого серед гебрєїв Львова. На сторінках книги – гротескне втілення всіх тих рис, що принижують театр як явище мистецтва. Тут перо сатирика не шкодує нічого: від тьмяної гасової лампи, яка ледь освітлює залаштунковий простір, до примадонни, котра донедавна прала чужу білизну, а нині крутить хвостом на сцені. І все завдяки своїй “чудовій талії та величній фігурі”.

І у Львові, де “віддавна існував гебрєйський театр”, публіка також специфічна. “Тй абищо піднесеш – вона все рівно пальчики обсмокче, буде горлати “браво” та шаленіти” Театр тут, як і скрізь, годує публіку мелодрамами, що крають душу, та трагедіями із гучними назвами: “Шміндер Втікач на аутодафе”, “Кривава інквізиція часів Собєського”, “Ізабелла з тонкою талією”, а також іншими, подібними до них перлами, які вигадуються у сутінках... розбійниками пера”. Поняття “літературна драма” тут відсутнє. Замість нього граються “сучасні” п’єси на кшталт “Хінке-Пінке”, “Шлойма Горгл”, “Скачи в ліжку”, “Велвеле їсть компот”. Про акторів пишеть-

ся ще нещадніше. Письменник не шкодує фарб для змалювання не лише красуні-примадонни Генрієтти Швалб, але й ще гостріше висміює її брата – трагіка Ізака Швалба, незадовго перед тим “папіросника”, гондляр-сигаретника. (“Коли він грає лиходія, тирана чи просто бандита, на нього прямо дивитися страшно: його розбишацькі очі наливаються кров’ю... а червоне обличчя, обличчя виродка, робиться страхітливим”. Десь промайне тепла посмішка при змалюванні характерної актриси мадам Черняк. Її називають ім’ям героїні п’єси А.Гольдфадена “Брайнделе-Козак” (мабуть, за виконання чільної ролі). Вона маленька, повненька, немов діжка, з білим круглим, як місяць обличчям, з японськими оченятами, смішно вбрана, завжди у якійсь невідповідній віку та статусу одязі. Але душевна доброта, незахищеність і просто талант людяності визначають її серед інших акторів, роблять однією з головних героїнь роману. Та Брайнделе-Козак – це виняток. Серед “львівських” акторів – жодної особистості. Всі вони невизначені, сіренькі, затуркані бідністю та безталанням люди. Єдина розрада для них – це вечера за рахунок “мецената” у кафе “Монополь” на площі Мар’яцькій, 8, де подають кошерну ковбасу та пиво.

“Сальон” каварні, вбраний у стилі “сесесії”, задекорований червоним оксамитом, свідчить про те, що “льокаль” є досить престиж-

ним. Тут встановлені три нові, виписані з Відня, більярди, є велика читальня з книгами “письменників краю та закордонних” – різними мовами. Різними мовами і газети. Господар кнайпи, Францішек Гексль, зустрічаючи гостей, з гордістю повідомляє їх, що в нього в “льокалю” встановлено освітлення Ауера й досконала вентиляція, що можна випити “каву, гербату й чеколяду” й скористатися телефоном. Це клуб, який відіграє помітну роль у житті творчої інтелігенції міста.

“Тут бідний... митець, що зазвичай мешкає в найпідлішій норі, без світла, без повітря і без тепла зимою, знаходив... комфорт: вигідне сидіння, тепло, чимало світла... цікаве товариство і розвагу та хвильове забуття невеселої дійсності – все це за ціну кільканадцятьох сотиків, які він платив за чай чи каву. За цю ціну він впродовж цілих годин міг грати роль справжньої людини і мав змогу працювати інтелектуально”, – згадує поет “молодомузівець” Петро Карманський.

З любов’ю пише Шолом-Алейхем про кнайпу “Монополь”, бо там довелося йому бесідувати з Іваном Франком, який, до речі, володів мовою ідиш настільки, що був перекладачем деяких творів гебрейського письменника українською. Гебрейський театральний роман, крім сарказмів, містить у собі й прекрасні сторінки поетичного театрознавства.

Гебрейський письменник так само, як і І. Франко, страждає, зустрічаючи на сцені “брак всякої штуки”, боляче переживає відсутність смаку або акторську безпорадність на сцені гебрейській. Його болить, що у гебреїв немає театральних шкіл, “немає меценатів, вчителів, підручників, ані абетки театрального мистецтва”, що гебрейський театр пасе задніх серед інших театральних культур Європи.

Одним з найзначніших факторів піднесення гебрейського театру Шолом-Алейхем вважає працю для нього “людей з освітою”. Роль такої людини в романі виконує тихий суфлер львівського театру (вважай: театру Гімпля – Т.С.) Бена Горгл. Це саме він знаходить п'єсу К. Гуцкова “Уріель Акоста”, перекладену ідиш, з якої й починається його справжній, а не утворений провінційними газетами тріумф. А другим фактором стає проблема виховання театром своєї публіки. “Не всі знали, що за п'єса “Уріель Акоста” і хто її автор – Латайнер, Гордін, Лібін чи професор Якобі. Були й такі, що очікували, коли в наступних актах їм заспівають веселу пісеньку, щось на зразок “Мойше”. Так по всьому “театральному

роману” розсипано міркування, котрі, будучи об'єднані у струнку систему, здатні скластися у послідовну естетичну програму національного гебрейського театрального мистецтва, початки якого Шолом-Алейхем зумів оцінити й витлумачити у Львові. І, без сумніву, не без впливу театру Гімпля та його зіркової творчості перших десятиліть ХХ ст. письменник міг зробити у своєму романі висновок, вкладений в уста героїні Рейзл, тепер уже великої співачки зі світовим ім'ям Рози Співак: “гебрейський театр, який вона колись бачила у всім його убозстві, міг у такий короткий час піднятися до істинного мистецтва. Важко було повірити, що серед гебрейських акторів, якими вона їх знала, може зрости такий гігант, така велетенська постать, такий великий митець, як Рафалеско”.

Так складімо ж усі висновки письменника до купи, і запалиться ліхтар, що освітить гебрейському театрові шлях до вершин, куди і готове, і спроможне було рухатись мистецтво національної сцени. Втім, це станеться пізніше, коли роман, розпочатий у Львові, буде завершено.

[...]

Францішек

Яворскі.

Львів старий і вчорашній

Lwów stary i wczorajszy

Філософ і його теща

Незважаючи на повний спокій на обличчі і пронизливе бачення людської суті справ до самих глибин, Себастьян Петрицій ніколи не міг спокійно дивитися на триповерховий будинок на львівському Ринку, відразу навпроти головної ратушевої брами. Багато спогадів викликала у нього понура вітальня, де понад 300 років тому варив пиво Томаш Найсарек і його наступник пан Бехтлоф, а від усіх фігур та оздоб, вирізьблених з каменю, падали довгі тіні спогадів аж в саме серце батька польської філософії. Саме в цьому будинку, який всюди називали Фронцфеніковским, народилася його дружина, звідси пішла вона за висловом перекладача Арістотелевої “Політики” на спільну долю і недолю, сюди приходив він пізніше до батьків своєї дружини, до дідуся та бабусі своїх трьох дітей, на хліб і пиво, тут також тішився щастям свого достатку.

Однак, все це було у 1597 році і все це минуло. Зараз у старому будинку Фронцфеніковського сиділа тільки його теща, про яку Себастьян думав як про вогненного дракона та біблійного лева, як про страшну машкару, котра ночами

відбирає сон з його очей і котрої він боявся більше, ніж апокаліптичної бестії, більше, ніж мук у чистилищі.

Учень та прихильник великого Стагірита зустрічав “маму” лише тоді, коли з сувоєм паперів під пахвою поспішав до Ратуші на чергове засідання суду. Саме в цей час і в цю годину виходила з будинку Фронцфеніковського пані Анна і там, в залі суду, перед образом страшного суду, стояли обоє, і не було між зятем і тещею жодного теплого погляду, ані не було жодної покори між філософом та міщанкою.

Були лише дві сторони, котрі вперто сперечались: “Excellms dominus Sebastianus Petricus, medicinae doktor” та вдова Анна Венігова.

Суперечка між славним уже в той час і відомим з розуму та добродієності мужем і львівською міщанкою виросла, як сірий бур’ян на могилах, а фоном йому служили застигла луна любові та пошарпане лахміття родинних зв’язків.

Небіжчик Францішек Веніг, чи Францвенігем, або щиро по-польськи названий Фронцфенікем, був знаним купцем, котрий володів великим маєтком. У його будинку росло кілька дітей, і між ними син Станіслав, що мав велику схильність до наук, та донька Анна під пильним оком матері, пані Анни. Саме до неї, одначки, також Анни, розгорілося любов’ю серце пана Себастьяна Петрисіго.

Пан Себастьян народився в Плізні, освіту здобув у Кракові і Падві, магістр Ягелонської академії, доктор філософії і медицини, великий фахівець з філософії Аристотеля, закохався у Львові найбільше з інших міст. Він добре розумів, що “в Познані дуже поважаний, у Львові – добрий оратор, а в Кракові – кращий за інших”. Але серед всіх цих похвал найбільше припала йому до душі та серця Анна Фронцфеніківна. Гордовитий знавець естетики Аристотеля зрозумів, що Гануся, як ніхто інший, відповідає його ідеалам краси, ще більше поваги, що можна побачити у її “плавному помаху руками, нахилі голівки і сором’язливому погляді”. Її риси, разом взяті і кожна зокрема, були настільки чарівними, що він, не вагаючись, повів до шлюбного вівтаря прекрасну Анну.

Якщо можна вірити, що наш філософ застосовував свої філософські теорії на практиці, то родинне гніздечко польського Аристотелька відповідало тому, що він описував. “Що дім повинен бути добре впорядкований, з багатьма картинами, це річ пристойна і потрібна для жінки та для дорослих доньок, щоб не захоплювались небезпечними прогульками”. Могло бути і так, що він переконав свою дружину, щоб не була такою, “як багато інших жінок, котрі їздять всюди – по місту, по костелах, просто по вулицях – як пави,

показуючи своє пофарбоване пір’я, тобто якийсь дивний одяг”.

Але незважаючи на це, подружнє життя філософа було дуже коротким. Його жінка померла дуже швидко, залишивши йому трьох сиріт: синів Яна Себастьяна і Габрієля та донечку Зузанну. Дуже швидко помер також і старий Фронцфенік, і філософ залишився один на один зі своєю тещею.

Як і більшість львівських міщанок цього часу, теща була доволі округлою і володіла хистом протистояти всім життєвим бурям і незгодам. Розумна, як кажуть “підкута на чотири ноги”, з чоловіком доробилася тяжкою працею незлого маєтку, і по смерті чоловіка змогла добре урядувати, витягувати борги із своїх боржників і з чоловікового маєтку не спустила ні гроша, навіть власним дітям. Вона була пані дому, господинею до останньої хвили свого життя. І хоча тогочасні закони говорили про інше, пані Анна тим не журилась, і всі ці правила сприймала зі справжньою жіночою зверхністю.

Цілком инакше уявляв собі все Себастьян Петрисій. Бачачи, що вже не так довго його будуть носити на руках у Львові, почав вимагати, щоб задля його дітей було проведено інвентаризацію заповіту по Фронцфеніку і аби йому виділили належну частину.

На що пані Анна, як можемо собі лише уявити, заглядаючи до її замкнутої душі, сказала собі: не дочекаєшся. Але не говорячи цього вголос, почала з Себастьяном філософські переговори. Ніби й погодилася на інвентаризацію і навіть запросила для цього в якості свідків двох службовців з Ратуші – Пшездецького і Шольца. Разом з Петрисієм почали вони описувати маєток. При цьому панувала згода і найбільша гармонія. Службовець Шольц, як свідок, дуже детально і з великою долею сентиментальності описав ці родинні розмови: як пані Анна показувала все своє добро, як пан Себастьян, доктор, на все тільки кивав головою. “Була там тільки суперечка про килими, бо панові докторові здавалося, що занижена їхня вартість. Але потім пан доктор сам сказав, що заплатить гроші за килими згідно з ціною і килими забере собі. Він згадував також, що не всі речі пані показала, хоча сказала, що всі. Писав також, що при цьому описі були обоє дуже спокійні і врівноважені, аж приємно було працювати. “При цьому також були і діти пана доктора”.

Однак, згодом Петрисій переконався, що вся ця родинна комедія не мала жодного значення і була інсценована пані Анною тільки для замилювання очей своєму зятеві. Через три роки зять остаточно зрозумів, що не отримав нічого з маєтку, і йому не залишається нічого іншого, як подати до суду на перегляд заповіту.

З цього моменту почалася для нещасного філософа смуга гірких витрат і смутку. Пані Анна стала перед судом з цілковитою жіночою впертістю та арсеналом жіночої логіки. На кожен аргумент доктора мала десять інших аргументів. Не шкодувала жодної отруєної стріли, якщо лише можна було хоча б вколоти противника. І коли вже не було ніяких аргументів, і всі цитати з правничих кодексів та законів були вичерпані, і вже не можна було використати відповідно ані німецьке, ані римське, ані церковне право, і не можна було якось все це відповідно прокоментувати – тоді пані Анна підносила страшний лемент і плач, волаючи до Бога, що чинять кривду вбогій вдові і самотній жінці.

Себастьян Петрисій спочатку судився за допомогою адвокатів. Однак, бачачи, що не дає собі ради з тою бабою, став особисто перед судом. Використовував свої знання для редагування спірних листів, котрі сам перед судом зачитував і сам вносив до справ. Але, незважаючи на це, відчував, що і тут його теща чимраз більше “притискає його до стіни”.

І непросто було докторові філософії і медицини, магістрів природничих наук, чимдалі частіше покидав його філософський спокій і щораз частіше сховався Себастьян Петрисій з правничого Олімпу на землю сварок і брехні...

Власне йому, тому, хто стільки років викладав у Кракові логіку Аристотеля, львівська кумася закидала брак всякої логіки в розумінні – йому, хто політику, економіку, риторіку Стагірити знав, як облуплену, власна теща весь час витикала різні суперечності, доводячи, що Себастьян Петрисій не може логічно мислити...

І так в'їдливо при цьому називала свого зятя “паном доктором”, і так йому при цьому пригадувала, що вона є бабусею його дитей...

А він, тим часом, з великим запалом пробував пояснити, що не можна спільних речей привласнювати, і що він мусить підставити чоло, аби не віддавати те, що йому належить. Даремне пробував він пояснити цій жінці, що інвентаризація зробить добре як їй, так і йому, і його дітям. На що “вбога вдова” мала єдину відповідь: “щоб від цього була звільнена”. Бо, наприклад, її рідні, котрі теж мають поважні роки, не чинять цього і не вимагають жодної інвентаризації.

Зі всіх боків правда була на боці Себастьяна Петрисія. Тому місцевий суд виніс вирок на його користь, а коли пані Фронцфенікова у 1598 році подала апеляцію до вищого суду, королівський декрет також виніс вирок на користь філософа.

Незважаючи на це, судовий процес не закінчився, а розгорівся з новою, подвійною силою. Пані Анна почала закидати зятеві нічим не дове-

дене шахрайство і вимагала від нього застави з метою покриття судових витрат. Петрисій, думала з властивою їй жіночою логікою пані Анна, не має в місті жодного маєтку, а тому може, програвши суд, просто втече зі Львова!

Цього філософові було вже забагато. Мало того, що був стороною покривдженою, мало того, що мав королівський декрет, то ще й вимагають від нього грошей, якщо б раптом програв судовий процес! Про це філософ з великим обуренням описав в одному з судових листів. Він сказав, що на нього “ця підозра не падає, оскільки він є *Honestus persona* і дивно йому, що він, притягаючи когось до відповідальності, не може сам знайти справедливості. Він підкреслив, що не є голодранцем. І хоч не володіє нерухомостями, але має рухомі маєтки, і то такі, що б не міг принести в торбі.

Побачивши, що з заставою не можна нічого зробити, теща несподівано вдарила по струнах ліричних. Зі сльозами на очах, шматуючи на собі одяг, почала лементувати “щоб пан доктор згадав ці добродієства, які зустрів в цьому домі, що він мав би бути підпорою їй, матері його дружини, і не кривдив її в правах”.

Отож, вбрався чорт у рясу і хвостом до Служби Божої дзвонить, міг би коротко сказати Себастьян Петрисій, коли б був тривіальним стосовно тещі. Натомість він лише рішуче заперечив

супроти тих приятелів “котрі йому значні вигоди посвідчували” у випадку відступництва.

Тепер почала розказувати пані Анна зворушливі спогади родинної ідилії, яка панувала в її домі три роки тому. Почала пояснювати судові, що справжня інвентаризація, про котру говорить Петрисій, вже готова і буде виконана “згідно зі звичаями, що панують в порядних домах”, а Петрисій сам був при інвентаризації і сам інвентаризаційний акт читав.

Згадка про цей родинний інвентаризаційний акт, на котрий свого часу згодився Петрисій, довела його до шалу і вивела повністю з рівноваги. Він став дуже неделікатним. Цей учень великого Стагіриту висловив здивування, що пані Анні “не соромно говорити про те, що є брехнею”, бо передовсім він цілком “не мав інвентаризаційного акту так довго, щоб міг його прочитати... навіть чверть години він не був у його руках”. А зрештою, інвентаризаційний акт, написаний в домашньому тлумі при кухлі пива, не може мати жодної правничої сили.

Тепер знову підскочила пані Анна, ніби її вкусила отруйна змія. Згадку про родинну атмосферу визнала як особисту образу, не тільки собі але й службовцям Шольцу і Пшездецькому, котрі брали в ній участь в якості свідків. Тому з великим обуренням почала викрикувати: “До кого тут

пан доктор говорить? – чи поважній вдові, матері і добродійці своїй, знаній в цілому місті зі всілякої статечности і тверезого мислення – чи тим шанованим людям, котрі були при інвентаризації – службовцям цієї Ратуші?”.

Незважаючи на все це, судовий процес наближався до завершення. Перед самим вироком жалібність пані Анни зростала і нарешті вибухнула патетикою і полилась рікою. “З великим жалем дивиться вона на таку велику невдячність до своїх добрих починань і вчинків, що їх всі бачили і багато хто пам’ятає. Не хоче зараз нагадувати тут про це, нехай лише сам Бог розсудить, бо всі бачили, як багато добра отримував в її домі пан доктор і тоді, і тепер. У всякому випадку, кривди він не зазнав”.

Незважаючи на це присяжні мали іншу думку і судовий вирок винесли знову на користь Себастьяна Петрисіго. Нескорена і непоступлива вдова знову подалася до Варшави, де склала апеляцію і дочекалася, що в 1599 році було видано новий королівський декрет, у якому їй було наказано, щоб згідно з зятевим побажанням приступила до роботи над інвентаризаційним спадковим актом.

Не знав би хтось тодішнього судового процесу, коли б подумав, що цими двома королівськими декретами закінчилась справа між зятем та

його тещею. Бо майже відразу на наступній сторінці після вписування королівського декрету можна побачити у міській книзі скарг такі нові перипетії щодо інвентаризаційного акту, ніби справа тільки-но потрапила до суду. Обидві сторони та їх адвокати знову почали розглядати всі деталі з завзятістю та впертістю пса, котрий, крутячись довкола, прагне обов'язково вхопити себе за власний хвіст.

Раптово стих всякий шум в залі суду, як тільки війт почав переслухувати свідка, якого прізвище письменник написав як dominus Stanislaus Wenicius, artium baccalaureus.

Хто ж це такий, Веніціуш, бакалавр наук артистичних? Це Станіслав Веніг, син пані Анни, який приїхав з Кракова, щоб дати свідчення у справі своєї матері та свого швагра. Його слухали з великою увагою, коли він розповідав, що є на рівні з Себастьяном Петрисієм спадкоємцем по Фронцфеніку, однак, не хоче, і не потребує жодного інвентаризаційного акту, і хотів би, щоб весь маєток залишився при матері, яка “була великою помічницею небіжчикові батькові при нагородженні маєтку”.

Пані Анна слухала його з великою насолодою, доктор Себастьян Петрисій також слухав його, може трохи присоромлений, а Станіслав Венікус промовивши все, пішов із залу суду.

Разом з ним із залу суду вийшов і весь трирічний судовий процес між зятем і тещею. Так ніби вдарив грім відразу у всі аргументи правничі, так все відразу змовкло, настала велика тиша довкола філософа та його надзвичайної тещі.

...Згодом надibuємо доктора Себастьяна Петрисія на шляху до ... Лотарингії. Знавець Аристотеля і зять пані Анни їхав туди, як придворний лікар владика краківського та кардинала Бернарда Мацієвського.

Переклала Софія Завада

Зачарований трикутник

У подружньому трикутнику лише один кут – третій – і він завжди зачарований. У ньому можна почути чарівну розкіш любовної пісні та грім життєвої бурі, побачити місячний чар, заляканий близькістю смерті, та відчути холодне вістря серед радісного буття. У цьому третьому куті подружнього трикутника ламаються душі і народжуються злочини, ганьба і смерть. Смерть завжди жахлива: інколи дізнаємося з родинної хроніки про тортурну страту середньовіччя.

Але це все великі трикутники, третій кут яких пламеніє, ніби буря чи ріка життя... Проте, краще подивитись у судових актах на львівське передмістя, дізнатись про те, як там вимальовувались маленькі, але завжди зачаровані, трикутники, повні нечистої сили, такі небезпечні для подружнього життя.

Суд неодноразово виносив свої великі і неспростовні вирокі, засуджуючи чари трикутників, але чари розквітали в країні передміських судів знову, як тільки соловейко защебетав, над хвилями жита лани волошок зашуміли, а пісня злетіла метеликом.

Діялося це у Краківському передмісті Львова. Відразу ж на третій сторінці судової справи вимальовується маленький подружній трикутник – такий нікчемний, сірий і тривіальний. Львівський суд, зважаючи на це, виніс свій вердикт:

“Яцек Кулавчук бив свою жінку, сильно бив і калічив, на здивування всіх сусідів, а свою наложницю, Маріанну Папроцьку, шанував і поважав, а тоді, забравши гроші і все, що йому до вподоби, втік з цією мавпою”. Незважаючи на буденність справи, суд був глибоко переконаний, що в цій історії замішані чари та нечиста сила і це прозвучало в його вирокі.

Суд постановив, щоб коханку “за її публічні безчинства (in foro publico) на ринку в місті, per publicum executorem, потрібно відшмагати, тобто вона має отримати 300 ударів різками і то наступної п’ятниці – а потім мусить бути вислана з міста”. До цього вироку додав суд ще один пункт, а саме: “буде страченою через відрубання голови, якщо вона і надалі користуватиметься чарами або помстою”.

Віроломному чоловікові і коханцеві в одній особі присуджено вирок: “має отримати двісті батогів перед Нижнім Замком, а для биття суд використає наймитів з Замку, і покарання має бути виконане в наступну п’ятницю”.

Як бачимо, в старі добрі часи не лише тільки солов'ї співали...

І не тільки троянди напоювали своїми пахощами повітря в цих старих, добрих часах. Суд і вироки розвіяли чари подружнього трикутника на Краківським передмісті Львова.

У той же час “поважна” Катарина Пекарова розмістилась на куті іншого подружнього трикутника. Навіщо вона, не маючи жодних чарів, ані навіть жодної зацікавленості стосовно подружнього зв'язку, брала таку активну участь у судовому процесі – це залишиться таємницею душі, серця та думок цікавих львівських кумась. Фактом є лише те, що з найкращих міркувань і любові до ближнього вона влізла між Павлом Ніжанковським та його жінкою і вийшла звідти сильно змотлошеною, посиняченою, з величезним дефектом зачіски на голові.

І це ще не все. Коли в ім'я права і справедливості побігла до суду Краківського передмістя, повинна була вислухати ще сувору догану судді, а щонайгірше – мусила заплатити штраф у розмірі гривні.

Можна собі уявити, що “поважна” Катарина Пекарова виконала це з почуттям людини, котра несподівано поклала здорову голову під Євангеліє. Натомість суд описав цю історію наступним чином: “У справі між поважною Ката-

риною Пекаровою з одного боку та Павлом Ніжанковським із іншого про те, що бив свою жінку майже до смерті, коли Катарина Пекарова вступилась за неї і просила його, щоб не бив жінку та рятувала її, а він, покинувши жінку, взявся бити Катарину, тягав її за волосся аж до самого порогу хати і там знову ще більше бив її...”

“Але оскільки Катарина Пекарова дала підставу Павлові до сварки, своєї зневаги і биття, відповідач однак як мужчина мав би бути толерантнішим і розумнішим, не повинен був сам чинити суд, і тому суд визнає його винним і призначає йому за цей вчинок піти до в'язниці завтра зранку і бути там цілий день і цілу ніч, а також заплатити Катарині Пекаровій за кривду три гривні, а судові півтори гривні”.

“А оскільки Катарина не мала з цього жодної кривди, оскільки відповідач бив свою жінку, а вона втрутилась до цього побиття, а відповідача зневажила – мусить відповідача, коли він вийде з в'язниці, перепросити і заплатити йому півтори гривні, а судові одну гривню”.

Ми не знаємо, як довго жила ще Катарина Пекарова, але подружніх трикутників, зачарованих і болісних, напевно ретельно уникала.

Переклала Софія Завада

У диму каварень

У півтемрявах каварень живуть цілі групи людей, що є цілком особливим товариством, ведуть своє громадське життя, цікавляться кожною подією, нервовим порухом і просто диханням Європи. Це видно зі шпальт списаних паперових серветок, наповнених плітками великого міста та його життя, котре палахкотить на хвилях миготливого світла, в арабесках диму, серед окриків до офіціантів.

Знаю одного журналіста, котрий із захопленням розповідає, що найкращі свої статті створив саме в каварні, знаю урядовців, що несуть на плечах тягар бюрократизму, як шати Деяніри, але тільки в каварні дихають глибше, а останнім часом навіть цілі родини з великою пихою і урочистістю йдуть в неділю до каварні. Сьогодні каварня стала своєрідною інституцією, практично громадською, нейтральним місцем для людських зібрань і дискусій, а інколи навіть великим торговим місцем, де вирішуються настільки різні справи, наскільки різним може бути життя.

Серед цієї багатобарвної і крикливої людности каварень, можна побачити у кутках групки

тихих, замислених людей. Часом занурені у фігури на шахівниці, іноді у бездумну гру в карти, вони байдужі до навколишнього світу. Нічого не бачачи і не чуючи довкола себе, дивляться, ніби сорока в кістку, у “дев’ятки”, “десятки”, “аси” і “піки”.

Кожен такий столик, оточений групою спостерігачів, теж тихих і замислених осіб, що не грають, а лише придивляються до гри з таким же, а може й ще більшим зацікавленням, ніж самі гравці. Це так звані “вболівальники”, цілком специфічна група аматорів гри, котрих можна поділити на активних і пасивних. Якщо пасивний вболівальник тільки приглядається, то активний хоче якось допомогти, за що, як правило, буває пошановий у випадку перемоги.

Є також “вболівальник-бухгалтер”, котрий відмічає і записує кожну позицію, ще інший вболівальник має дорадчий голос і після закінчення гри бере активну участь у дискусії та взаємних звинуваченнях, а також отримує частину виграшу, якщо вона виплачується натурою, наприклад цигарками, пляшками пива і т.п. Є також вболівальники, котрі за допомогою поруху ноги чи інших телеграфно-мімічних знаків попереджають своїх клієнтів про можливу небезпеку.

Незвичайними є часом постаті вболівальників, особливо при грі у шахи, коли їх міміка

і рухи, захоплення, радість чи злість, красномовно свідчать про те, що клієнт грає добре, або ж навпаки, здає позиції на кожному кроці. Часто можна бачити гравця, котрий підніме шахову фігуру догори і довго думає, де б її поставити. Саме тоді голови всіх вболівальників раптово схиляються і вони дивляться на фігуру знизу, ніби щось знайшли там, або принаймні сподіваються знайти щось дуже цікаве. Цей порух голови схожий на те, як люди дивляться на брилу снігу, котра ось-ось має впасти з даху.

Існують конкретні правила щодо поведінки вболівальників, що викладені у 21-му пункті, копії з яких блукають каварнями. Деякі з цих правил стосуються товариських обов'язків вболівальника, наприклад, заборона плювати на черевики *vis a vis* партнера. Інші пункти не дозволяють сильно втручатись у гру, є такий, що забороняє виказувати своє незадоволення, якщо хтось грає зле і недоречно.

Однак, під віденським блискотливим світлом сьогоднішніх каварень без сліду зникли давні типово львівські заклади. Останній такий заклад був закритий у грудні 1902 року.

Це була найстаріша у Львові каварня Я. Добровольського, котру популярно називали “Пекелко”, відкрита вдень і вночі, наповнена шумом і гамором розігрітих людей, з типовими

для каварень сценками, з виром нічного життя міста.

За старим вікном, оточеним написом “Каварня Добровольського”, розмістилося два невеликі приміщення зі старими склепінням, закопченими і просякними димом.

Перше приміщення було довге, ніби надута кишка. Це була кімната – читальня, а переходячи через так звану “вузьку шию” і минаючи кілька сходинок, потрапляєш до кімнати – буфету. Загалом каварня була схожа на коридор, головою якого був буфет, наїжачений пляшками, а хвіст шелестів плахтами газет та яскравими ілюстраціями першої сторінки гумористичних часописів. Серед блакитного шару диму, миготливого світла ламп та відблиску лакованих стін тут півстоліття гуділо крикливе і гучне життя, ніби без міри і меж, широке, як бурхлива людська натура, а однак пусте і нічого не варте; сміх з такого життя і з таких розперезаних витівок, для яких лише сірий ранок та твереза дійсність є єдиною нагородою, затуманений погляд п'янички є єдиним спогадом.

Однак, хто пам'ятає каварню Добровольського в останні роки, той ніколи не здогадається, чим було “Пекелко” в минулі роки, яку роль воно відігравало в товарисько-кавовому львівському житті починаючи від 1848 року. Наприкінці каварня Добровольського стала останнім прихи-

стком пияків та найрізноманітнішої бідноти, котра по цілоденній мандрівці шинками тільки там лікувала себе чорною кавою чи чимось іншим.

Поки не закрилась ця каварня, її гості вважали своїм святим обов'язком наповнити її нелюдським криком. А оскільки, як відомо, кожен п'яний гість має свою, тільки йому властиву, вразливість, тому неодноразово літали там склянки в повітрі, не раз можна було почути гучні ляпаса при залагодженні “гонорових” справ і не один, зі спресованим циліндром, з перекривленим хребтом, вилітав під акомпанемент копняків, рясно падаючих ще й на вулиці. На жаргоні це називалося “викидання” гостя. Одним словом, “Пекелко” було млинком на ребра і кості своїх клієнтів, свого роду “консерваторією” для захриплих і пияцьких співів, що своїм звучанням не раз лякали спокійного перехожого з вулиці Краківської.

Але був час, коли “Пекелко” було першокласною каварнею у Львові і згорда споглядало на інші заклади, такі як “Під жовтим простирадлом” на вул. Камінського, господар якого вже кілька років лежав хворий, обкладений подушками, на більярдному столі, або на каварню “Під прекрасною Геленою” на Ринку, куди сходились гості з жахливого шинку “Під Каноною”, на Вірменській вулиці, чи з ресторану “Під Циранкою” з Валової, де разом з дешевим обідом можна

було отримати ляпаса, а також з молочарні в брамі Андріюля, де кульгава баба продавала молоко. Сьогодні немає вже й сліду цих, і багатьох інших, місць.

Натомість до каварні Добровольського приходили гості першокласних ресторанів. У пообідню пору, незважаючи на переповнення, панувала там мертва тиша. Всі гості були занурені в газети, яких читальня Добровольського мала найбільше, та у вивчення найновіших політичних подій. Найменший шум міг би викликати там справжню сенсацію.

Одного разу там сидів поважний міщанин, що вирізнявся зростом та силою. У той час відкрилися двері і, підозріло оглядаючись, зайшов якийсь чоловік. Поважний міщанин зірвався з місця, схопив відвідувача за комірць і вигукнув: “Пане, ти мав відвагу з'явитись у Львові?! Якщо б на світі не було вже жодної сухої верби, то я б повісив Тебе на власних плечах!” Як згодом виявилось, підозрілий чоловік був шпигуном, котрий в часи повстання 1863 року шпигував на користь поліції. Побитий, пошарпаний іншими відвідувачами, вибіг він з каварні якнайшвидше, тільки його й бачили.

Взагалі цікаві це були постаті – постійні гості “Пекелка”. На жаль, сьогодні вже не зустрінеш тих крикливих, розбурханих, але завжди

дуже симпатичних критиків і фанатиків. Революціонери за темпераментом, політики, що спрогнозують навіть Європейську війну, демократи зі шляхетною фантазією та старопольською зверхністю, вони одною ногою стояли ще в епосі великих перетворень та революцій, яка на своїх плечах мала нести для нас незалежність, а вже перед ними починалася смуга політичного застою та яловости. І власне ті, що бачили Весну народів, не могли знести цього духу ялових часів...

Тому засідали вони за столиками в каварні задумані над тим, що робить француз, чи також хоче надати допомогу польській революції, чи Бісмарк нічого нового не видумує, або що замислює Гаррібальді чи Маззіні. Але європейська війна за волю народів якось не надходила, а вони щодалі були тихішими, щораз більше рідшали їхні ряди. Аж нарешті не стало їх і в каварні Добровольського.

Не стало також і львівської літературно-журналістської братії, що починала свою роботу нічної пори серед шуму, крику і великої кількості трунків, з яких народжувались найрізноманітніші проекти лише для того, щоб через хвилину втопитися в келишку коньяку чи горілки. Просиджували там Лям, Стебельські, Подгурські, Хохлік-Загурські та інші.

З каварнею Добровольського канув в минуле величезний зріз львівської ресторанної традиції та міського гомінливого життя.

На похвалу цій каварні, можна сказати, що ніколи, навіть у часи занепаду, там ніколи не грали на людських струнах своїх клієнтів.

У часи зовнішнього лиску, дешевого комфорту, потоків електричного світла, “Пекелко” пробувало залишитись завжди тим самим “Пекелком”, але не було вже його колишніх шляхетних відвідувачів, каварня котилася до рівня закладів найнижчого гатунку, і врешті-решт через конкуренцію просто перестала існувати.

Переклала Софія Завада

Карнавальний шал

У різнокольорових хвилях світла розпочинається карнавал – такий блискотливий, барвистий, як танок метеликів, як забави русалок на позолоченому дзеркалі води. Веселка ілюзій їх сповиває, на шовковому сувої шаленство виграє їм гіпнотичну пісню кохання й умиротворення, і світ стає прекрасним.

А гурт людей все йде. Урочисто зодягнений, строкатий, стає в коло шаленого танцю, впадає в замріяний вир розкоші. Шовк, газа, блискучі шати, смаковиті жарти дають дівчатам-нареченим ангельські крила і вони плывуть і плывуть, як ранком рожеві хмарки навколо партнера, що хвостами фраку, ніби величезна ластівка, торкається позолоти тихої поверхні ставу...

Саме таким є щастя, а оманує є те, що створює світло ламп, такі то є ангельські крила, котрі можна купити в магазині на метри, і шал, котрому сприяє ця заклична музика. Коли б так зібрати всі ці зітхання і карнавальні приготування, цей вибух ейфорійних фантазій панночок та батьківських фінансових затрат, а потім додати всі роз-

чарування після забави, то невідомо, чи варта аж такого ця хвиля шалу і забуття...

Але в житті так мало променистого світла, так мало нам вклоняються квіти і так мало сміху у танці. Бо якось так спливають години, ніби йдуть по грудках землі, ніби стежками зітхань і плачу йдуть людські потоки. Рутинна щоденних справ не дає змоги почути поклик душі і вся земля стає ніби сповита в імлистий серпанок, ніби якесь величезне коло, де рухаються приречені пройти по ньому певну кількість років.

І саме тому вони заслужили на цей шматочок святкової годинної сваволі, невеликий окраєць карнавальних шаленств, саме тому, що є сумними і спраглими світла, або хоча б його хвилинної ілюзії.

І тому нехай забудуть у веселому вальсі, про те, що було вчора і не думають про те, що буде завтра. Нехай цей зал із штучними пахощами стане для них садом мрій, щастя, кохання і шалу. Нехай нарешті затанцюють всі разом ті, що вичерпані щоденною працею, що ніби тіні блукають у затуманених просторах.

А у нас, у Львові, один вечір цих веселощів належить тим, для кого життя починається кожного першого дня місяця, тим, хто затиснений у ранги й умовності, тим, для кого вічним танцем

є невелика платня, для котрих ходіння різними інстанціями є єдиною розвагою. І саме тому:

*“...щонайгрубіші танцюють “konwoluto”
І ти підскакуй, маленька, як можеш
Розгладь своє личко, думками забите,
Поважна і старша “регістратуро.”
У шаленому танці нехай піде колом
Весь “експедит” разом з “протоколом...”*

Люблю забави з танцями, хоч це дурниці й ілюзії. Люблю дивитись на барвистий, гарно одягнений натовп, який, посміхаючись, витанцює в такт кількох музик, що вибивають такт, а натовп підхоплює цей ритм і дихає ним.

Люблю хороводи жіночих суконь. Вони завжди нагадують щось давно минуле. Може якісь журливі спогади, може жартівливі пустощі херувимчиків, що їх споглядала душа, поки її ще не було поміж людей.

І ще тому люблю розтанцьований натовп, що серед нього життя хоча б на хвилюк обламує своє терня, світ здається добрішим, ніби оповитий променями ореолу. І хоча цей ореол сплетений з жебрацьких промінчиків, хоча після забави прийдуть пустка та розчарування, хоча у тому шалі поруч йдуть проза з банальністю та пустими балачками, однак людей притягує до себе вир танцю, а може бажання поринути у розгуляну

брехню. Нічних метеликів завжди вабить світло ліхтарів.

Серед карнавалу є лише одна мить істинного шалу – над ранок, коли здається, що кожна частинка повітря в залі рухається в такт музики і з цього поруху утворюється ніби темний німб, який сповиває газові ріжки світла кількома колами різних кольорів. Це і є хвилина бального екстазу. Тоді у тумані залу пролітають веселкові примари, поєднані в таку монолітну оргію кольорів і ритмів, що стираються окремі учасники, а все стає ніби єдиним організмом – переплетенням людських тіл, над яким панує всевладний карнавальний шал.

Львів вміє і любить танцювати. Танцював і в найменш відповідні часи історичних перетворень, і в особливих обставинах минулого. Одну з таких обставин описав для нащадків панегірик XVIII століття. Це був незабутній для глядачів – зубожілих нащадків ділового львівського міщанства, що заповняли в другій половині XVIII століття обдерті і пошарпані мури міста, обряд чернечого постригу з танцями. Справді гучна і чванлива забава магнатів була в ці важкі часи єдиною розвагою, котра луною розліталася жебрацьким містом. Вступ княжни Теофілії Вишневецької до монастиря перевищив усякі знані до того часу фестини, ця подія була настільки цікавою і стиль-

ною, що навіть наш сучасник, читаючи цей опис у брошурі св. Поліковського не може надивуватись і тим часам, і тим людям.

Передовсім, що може мати спільного такий акт покори і покаяння, як вступ до монастиря, з танцями, забавами і фестинами? Звичайно, сьогодні цього зв'язку затишку за монастирською брамою та гучних банкетів зрозуміти неможливо. Але в той час примірка чернечого вбрання була такою самою okazією для пиятики і світської забави, як наприклад весілля, хрестини, або і тризна.

На схилі довгого і багатого життя, княжна Теофілія Вишневецька вирішила відійти врешті до монастирського спокою і решту своїх днів провести в молитві. Маючи спільне коріння з королями, сенаторами, гетьманами, вона започаткувала один із найбагатших польських родів. Її найстарша донька вийшла заміж за князя Міхала Радзивілла, великого литовського гетьмана, молодші дві доньки також повиходили заміж і громадою онуків оточили її старість. І саме тому могла вона спокійно схватись за монастирським муром, як це робили багато інших жінок того часу.

Місцем молитви мав бути монастир Домініканок у Львові, для котрого багато років вона була меценатом. Цей монастир вже не існує, костел зараз є греко-католицькою церквою духовної семінарії при вул. Коперніка. Сам акт постри-

гу в черниці відбувся 11 лютого 1753 року з великою помпезністю.

Вже за тиждень про цю подію було оголошено по всіх костелах, а капела князя Міхала Радзивіла, який на той час мав у Львові свій палац в околиці вул. Красіцких, “цілий тиждень на вежі костелу W.W.Papien, зранку і ввечері вигравала різні прекрасні марші”. Одночасно почали з’їжджатися запрошені гості. Багато часу зайняв би їх перелік, досить лише сказати, що все, що було в ті часи в Польщі елегантне, аристократичне, магнатське – все це прибуло до Львова. Зречення від світського життя княжни Теофілії Вишневецької стало для *cause celebre* тогочасного шляхетського Львова публічними урочистостями, які можна порівняти за помпезністю і розмахом, до величних державних святкувань.

У суботу, напередодні постригу, близько одинадцятої години перед полуднем, пройшла святкова відправа єпископа Єзерського, на котрій “капела при винятковому резонансі вшановувала гарнізон Великої булави, *pro praesidio*, який на той час був у місті і виступив парадом через цілий цвинтар”, а св. Поліковський з детальнішою сучасного репортера записав, що “послушниця була одягнена в сукню “*drag d’or*”, дорогу, з розкиданими квітами дивовижної краси”, і переліснув довгі списки елегантних гостей, які цьому релігій-

ному дійству надавали вигляду світського маскараду. Далі можна прочитати, що цього ж дня, ввечері, в присутності гостей, капела виграла кандидатці до чернечого стану “різні гарні музичні твори “а в палаці князя Радзівіла” відбувались найкращі модні танці.

Справжня урочистість відбулась наступного дня, в неділю. Розпочалася вона маршами капели Радзівіла. “Весь костел прибраний особливо багато і святково своєю особливою симетричністю, кармазиновим оббиттям, тішив око відвідувача. Навколо костелу частково для порядку, а частково для участі в урочистостях, стояв парадно одягнений полк Великої булави, а гостей, що зібрались під костелом, капела забавляла прекрасними італійськими музичними творами. Потім відбулась костельна урочистість “при звуках фанфар та вибухах salve гармат”, а св. Поліковський мав проповідь у дуже елегантному стилі. По відправі князь Радзівіл запросив всіх гостей до свого палацу і там вже при звуках труб і гармат, а також при декоративному освітленні палацу і альтанок бавились до пізньої ночі”.

Одночасно банкет відбувся у самому монастирі, де онучки княжни самі прислужували при столі “марципани кожній особі, особливі цукри розносячи, частували”.

Саме так попрощалася княжна Теофілія Вишневецька зі світським життям та його суєтними справами.

Переклала Софія Завада

Львівські годинники

Годинник на Ратуші. Перша згадка про годинник на львівській Ратуші походить з 1404 року і від цього часу книги магістрату пильно відстежують усі видатки, пов'язані з годинником, бо йому було довірено найточніший, головний вимір часу Львова. Місто не могло існувати без годинника, тому пильнували його, незважаючи на витрати, як зіницю ока.

Історію годинника на Ратуші можна відтворити дуже детально. У 1491 році, за часів Яна Ольбрахта під час перебудови Ратуші та її вежі було встановлено годинниковий дзвін вагою 11 центнерів, відлитий Мацеєм за формою, створеною пушкарем Валентою. Цим дзвоном вручну вибивалися години, аж поки чернець Григорій не зробив новий годинник, який встановили на вежі Ратуші у 1504 році. За звичаями середньовіччя годинник мав бути гарно оздоблений, і тому місто домовилося з художником Яном, який за чотири червоних золотих погодився розмалювати годинник. Величезна на той час сума свідчить про те, що оздоба мала бути багатою. Спостережником за роботою призначили львів'янина Яна Гібелі-

товського. Власне саме цей годинник Бартоломей Зіморевич називає у своїй хроніці автоматичним, оскільки він сам вибивав години.

Після великої пожежі, котра у 1527 році спопелила практично весь Львів, як не дивно, годинник на Ратуші вцілів, хоч потребував ремонту, як і сама Ратуша. Ремонт вежі здійснив архітектор і різьбяр Лукаш, годинник відновлював монах з ордену Домініканів Алексій.

Через двадцять років ратушний годинник знову було реставровано, замінено канати, тягарі з каменю, полотняні крила до механізму. Столяр Шимон зробив нові вказівки та циферблат, на котрому поряд з цифрами було зображено також рух сонця і місяця. Інші оздобы виконав за 22 гроші годинниковий майстер разом зі своїм помічником, а художник Августин, син Блажея Поручника з Кам'янки подільської отримав за розмальовування та посріблення циферблату 6 фунтів і 3 гроші.

Нова пожежа 1571 року повністю знищила з такими зусиллями і затратами відновлений годинник. Запрошений годинниковий майстер з Перемишля Балтазар Словік визнав, що старий годинник відремонтувати неможливо. Тому його зняли з вежі, а там тимчасово повісили годинник з Галицької брами. Майстер Мельхіор Тил зі Шльонска взявся за виготовлення нового годин-

ника. Робота тривала майже два роки, Балтазар Словік, визнав цю роботу доброю і у 1574 році новий годинник був вже на вежі. Окремо було додано дзвін для вибивання чверть години, великий залізний хрест, на котрому були розміщені вказівки, нові тягарі, два канати довжиною 36 сажнів кожен, котрі ретельно змастили оєм і жиром. Аж тоді наступила серія видатків за оздобу: Павлові за виконання циферблатів на всіх боках Ратушної вежі – 30 фунтів, Войцехові, художнику, за розмальовування циферблатів – 34 фунти, за мідь і позолоту індексів – 8 фунтів і т.д. Саме цьому годинникові присвятив Себастьян Кльонович кілька віршів у своїй “Роксоланії”.

На початку XVII століття за реставрацію Ратуші і годинника взявся дуже гоноровий львівський бургомістр Марцін Кампіан. Реставрацію годинника здійснив годинниковий майстер Себастьян Швайновскі, а вже у 1641 році над годинником працювали малярі і зодчі, реставруючи гіпсових ангелів, що оточували циферблат.

З того часу ратушний годинник вибивав для міста лише години, або мовчав у часи воєн і нападів, котрі від половини XVII століття постійно спустошували Львів.

Новий механізм було встановлено в 1721 році, а у 1788 році, після ліквідації ордену, міська громада купила годинник з вежі костелу Єзуїтів.

Однак, він розбився разом з вежею, котра впала у 1826 році.

На новозбудованій вежі було встановлено годинник, виготовлений у Політехніці Відня. Робота і механізм годинника викликали здивування в сучасному науковому середовищі Львова. На жаль, функціонував він лише 11 років, до обстрілу Ратуші у 1848 році, коли він згорів разом з верхівкою вежі. Після її відновлення у 1851 році було поставлено новий годинник з фабрики Вільгельма Штілле під Віднем.

Годинник на Галицькій брамі. У часи добробуту і з нагоди свят отримало місто другий годинник – на вежі над Галицькою брамою. Ця брама завжди була в особливій пошані міського уряду, котрий дбав про її вигляд, а також практичне використання для міських потреб. Після великої пожежі у Львові у 1572 році, акти міської ради з сумом сповіщають про те, що Галицька вежа над брамою, дуже цінна і великим коштом зведена, згоріла. Найбільшою оздобою тут був годинник, встановлений у 1549 році. Меншою цінністю була міська тюрма, котра була розташована відразу під годинником, а найменшою втратою були торгові крамнички в самій брамі і відразу за брамою в межах міста.

Годинник на Галицькій брамі був поставлений одним з ченців о. Бернардинів, сином

львівської міщанки Станцель Газової. Принаймні так свідчить згадка у міському Архіві, де говориться, що влада міста Львова нагородила вказану особу двома горнцями малмазії за працю коло годинника на вежі Галицької брами. У цьому ж році (1549) було піднято на вежу годинниковий дзвін, а майстри, котрий доглядав його і накручував, підвищено платню до 12 грошів на тиждень, а пізніше навіть до 15 грошів.

У 1564 році згадуваний вище Балтазар Словік, годинниковий майстер з Перемишля, котрий отримав громадянство у Львові, зробив новий годинник на Галицькій вежі, загальною вартістю 70 золотих. Місто надало йому майстерню в Краківській брамі. Вигодувавши годинник, він повернувся до Перемишля, а його годинник був перенесений на вежу Ратуші, де стояв до часу, поки Мельхіор Тил не виготовив новий.

Більш детальну реставрацію, а також оздобу годинника на Галицькій брамі було зроблено у 1638 і 1639 роках, коли годинниковому майстрові було виплачено 40 золотих, “ковалеві від індексного кола, котре в нього годинниковий майстер з робітниками робив два дні – 2 злотих”. Столяр виготовив циферблат, а муляр встановив цей годинник на вежі, де коваль прибив його шістьма гаками і півкопою цвяхів.

Незважаючи на всі ці витрати, годинник на Галицькій брамі дуже швидко занедбали. У 1644 році служба контролю міської господарки подала клопотання про ремонт годинника “щоб годинник на Галицькій брамі було розібрано і відремонтовано, оскільки їм було виплачено 20 золотих”. Ревізійна комісія у 1666 році при огляді міських башт не змогла знайти навіть ключів від годинникової комори. Це можна прочитати у звіті про стан Галицької вежі: “Дзвін там є годинниковий з молотом, а про ключі до самого годинника не могли дізнатись, всі вдавали, що хтось має ті ключі, а не відомо хто. Кола годинникові видно, що поржавіли і повно там сміття”.

Це була остання згадка про годинник на Галицькій брамі.

Годинник на вежі Єзуїтів. Ульрик Вердум, що подорожував Польщею у 1670-1672 роках згадує, що Єзуїти на своєму костелі мали годинник “німецький, як його тут називають, котрий вибиває тільки дванадцять годин і показує їх. У той час коли всі інші годинникові дзвони вибивають двадцять чотири години. З цього випливає, що Єзуїти перші у Львові запровадили сьогоднішню лічбу часу. Під час великої реставрації костелу в XVIII столітті, збудовано велику вежу і на ній у 1756 році розміщено годинник “з великою вигодою для міста і студентів”. Після переїзду ордену

Єзуїтів годинник, який залишився на спустошеному костелі, відкупило місто і встановило його на Ратушній вежі. У 1830 році було розібрано і саму вежу костелу Єзуїтів, щоб з нею не сталося того самого, що й з вежею Ратуші.

Годинник на костелі Кармелітів босих. Кармеліти босі, які мали свій монастир і костел при Галицькій вулиці, де потім був розміщений суд та гімназія Франца Йозефа, в половині XVIII століття отримали годинник для вежі, який їм подарувала Йоанна Яблоновська з Бегумів. Цей годинник разом з вежею і дзвонами згорів у 1769 році під час нападу конфедератів на Львів.

Годинник Бернардинів був за панування князя Венанта Тишковіцького у 1753 році. У 1785 році після вигнання о. Бернардинів з їхнього місця, годинник разом з вежею занепав і став домом лише для птахів і криївкою для кількох ченців о. Бернардинів, котрі ховалися там, очікуючи кращих часів для свого ордену. У 1817 році, коли Бернардини повернулись, було відреставровано і годинник, котрий після падіння Ратушної вежі був єдиним годинником на вежі у Львові. Власне тоді “старий і незграбний” годинник було відремонтовано заново, однак виникла проблема, хто має доглядати годинник, оскільки настоятель ордену стверджував, що годинник служить місту і місто повинно оплачувати годинникового майстра для

нього. Зі слів очевидця, годинникового майстра Йозефа Вайса, це був годинник такої старої конструкції, що жоден годинниковий майстер Львова не захотів його ремонтувати. Його змушені були відправити до Праги, де годинник дуже добре полагодили. Це було заслугою старого монаха, який цей годинник так полюбив, що власним габітом затикав діри і шпари на вежі, щоб навіть найменший подув вітру не міг зашкодити механізму.

Ще два годинники на вежах були встановлені значно пізніше. Годинник на костелі святої Анни було встановлено у 1862 році під час реставрації цього костелу і дещо пізніше було встановлено годинник на костелі Марії Магдалини.

Хатні годинники. Про розвиток годинництва у старому Львові можуть дати уявлення лише пам'ятки старовини, коли б вони збереглися. На жаль, за винятком декількох екземплярів з кінця XVIII століття, ми не маємо жодних слідів годинництва, лише кілька архівних згадок у спадкових інвентаризаціях, котрі описують, які годинники залишилися в спадку.

Поряд з механічними годинниками в повсякденному житті використовувались пісочні годинники, клепсидри чи водяні годинники. Ще у XVIII столітті серед купецького краму є “годинники, що течуть”, названі нюрнберзькими. У самій Ратуші години для влади рахували за допомо-

гою клеписдри. Окрім цього, використовувався також “великий пісочний годинник ратушний”, за ремонт якого у 1590 році якомусь Бернарду було виплачено 20 грошей.

Вже з половини XVI століття використовували також механічні годинники. Не підлягає сумніву, що ці годинники були виготовлені у Львові, тим більше, що багато годинникових майстрів, котрі отримували відзнаку цехового майстра, дарували магістрату, як показ власної майстерності, власноручно зроблені годинники. Так зробив у 1580 році годинниковий майстер Шимон Соколовський, котрий “за новий позолочений годинник, з півгодинами і квадрансами, який було визнано мистецьким витвором і подаровано панам до Ратуші, отримав титул, задовольнившись 15 злотими”. Очевидно, що це був годинник значно більшої цінності, оскільки йому тут же було подаровано “скриню для пороху”. У 1603 році Блажей Козарські, годинниковий майстер з Кам'янця-Подільського подарував для Ратуші годинник, на позолоту якого йому було видано чотири червоні золоті. За ці заслуги він отримав міське право у Львові.

По Йогану Алембеку залишилось аж шість годинників і між ними один, “на якому позоло-

чений кінь, а на ньому селянин сидить”. Бартоломей Зіморевич мав наприклад п'ять різних годинників.

Звичайно, не всі ці годинники були виготовлені у Львові, тим паче, що мистецтво виготовлення годинників розквітало повсюди. Між іншим, в Перемишлі була велика група годинникових майстрів, серед яких один, вже згадуваний Балтазар Словік працював у Львові, його батько, Павло Словік, їздив до Варшави, аби виготовити годинник на ратушу Варшавську. У Підбїрцях працював в половині XVII століття великий годинниковий майстер Павло Добростанський, виготовлений ним годинник є у Львівському музеї. Виготовляли годинники також в Кросно, Ярославі та інших містах.

Більше даних про львівські годинники з XVIII століття немає. Поряд з відомими вже виробами Яна Камінського, його сина Антонія, Станіслава Скажинського, Яна Гацкла, з кінця XVIII століття зустрічаються також годинники фірми Ігнаціго та Яна Коха, Станіслава Домбровського, Робертса та інших.

Переклала Софія Завада

Подорож
до Львова

Джаккомо

Казанова

де Фаруссі

[...] Я прибув до Львова на шостий день після того, як виїхав з Варшави, адже я на кілька днів зупинявся у принца Замоїського. У нього було сорок тисяч дукатів на рік, але разом з тим і епілепсія.

– Я віддав би всі свої статки, – сказав він, – тільки б зцілитися.

Я приголубив молоду дружину Замоїського. Вона пишалася своїм чоловіком, а тепер була змушена відмовляти йому, адже приступи хвороби завжди починалися у нього в моменти любовного збудження. Її доля була гіркою – постійно відмовляти чоловікові і навіть тікати, коли він ставав надто наполегливим. Цей великий достойник, який невдовзі після цього помер, тимчасово поселив мене в чудовій кімнаті цілком позбавленій меблів. Таким є польський звичай – брати свої меблі з собою.

У Львові я зупинився у готелі, проте невдовзі переїхав звідти, щоби замешкати зі знаменитою Камінською, яка була смертельним ворогом Браніцького, а разом з ним ворогом короля та всієї влади. Колись вона була дуже заможною, але нескінченні змови зруйнували її мастки. Вона розкішно розважала мене впродовж тижня, проте

цей візит не задовольнив до кінця жодну з сторін, оскільки вона володіла лише польською та німецькою мовами.

Зі Львова я поїхав у маленьке містечко, назву якого я не запам'ятав (польські назви дуже нерозбірливі, нечіткі) для того, аби принц Любомирський представив мене Йозефу Ревуцкому. Ревуцкі – маленький старий чоловічок, що носив довгу бороду на знак протесту проти новацій, принесених у його країну. Він був багатим, освіченим, забобонно релігійним та надзвичайно ввічливим. Я залишався у нього впродовж трьох днів. Ревуцкі був командувачем фортеці з гарнізоном у п'ятсот осіб. Першого дня, коли я був у його покоях з кількома іншими офіцерами, близько одинадцятої години ранку зайшов ще один офіцер і прошепотів щось Ревуцкому, а тоді підійшов до мене і прошепотів мені на вухо: “Венеція та святий Марк”.

– Святий Марк, – відповів я вголос, – є святим покровителем Венеції.

Після цих моїх слів всі почали сміятися. Я зрозумів, що “Венеція та святий Марк” – це пароль для вартових, і почав багатослівно вибачатися, після чого пароль змінили.

Старий командир говорив зі мною дуже ввічливо. Він ніколи не бував при дворі, проте він зважився поїхати до Сейму, щоби всіма силами

протиставитися росіянам. Бідний чолов'яга, поляк старої закваски, був одним з чотирьох, кого Репнін заарештував і вислав на Сибір.

Після того, як я покинув старого патріота, я поїхав у Христінопіль, де жив знаменитий граф Потоцький – один з коханців імператриці Анни Іванівни. Він заснував місто, в якому жив, та назвав його на свою ж честь. Цей достойник все ще перебував у чудовій формі та утримував прекрасний двір. Від вшанував графа Брюля, поселивши мене у його домі на два тижні, та висилаючи мене на щоденні прогулянки з його лікарем, знаменитим Стірнеусом, запеклим ворогом Ван Світена, ще відомішого лікаря. Крім того, Стірнеус був людиною високоосвіченою, хоча, на мою думку, дещо екстравагантною та забобонною. Він притримувався Асклепієвої системи, яку інші лікарі вважають неспроможною ще з часів великого Бургава. Тим не менше, на цей раз система працювала.

Вечорами я завжди бував з графом та його двором. Гра не була важкою і я завжди вигравав, що було на той час дуже доречним і навіть необхідним для мене.

Після надзвичайно приємного візиту до графа я повернувся до Львова, де тиждень розважався з милою дівчиною, яка після цього так полонила старосту Снятина графа Потоцького, що

він одружився з нею. Ця “чистота” крові є постою у ваших благородних сім'ях!

Залишивши Львів, я поїхав до Палавії – чудового палацу на Вістулі, на відстані 18 ліг від Варшави.

Якою б чудовою не була оселя, проте самотня людина занудьгує і у ній, якщо тільки у неї не буде втіхи від книг чи від якоїсь великої ідеї. У мене не було ні того, ні іншого, і невдовзі нудьга далася чути.

Приваблива сільська дівчина увійшла до моєї кімнати, і, оскільки вона сподобалася мені, я спробував показати їй це, не вживаючи слів, яких вона і так би не зрозуміла. Проте, вона опиралася і кричала так голосно, що зайшов служник і запитав мене:

– Якщо вам сподобалася дівчина, чому ви не зробите все так, як належить?

– А як це?

– Порозмовляйте з її батьком і владняйте справу полюбовно.

– Я не знаю польської. Чи могли би ви все владнати?

– Звичайно. Я думаю, ви дасте за це 50 флоринів?

– Ви смієтеся. Я охоче дам 100, якщо вона виявиться цнотливою і буде покірною, як ягнятко.

Жодних проблем у перемовинах не виникло, і операція з усунення цноти відбулася того ж вечора. Щойно операцію було завершено, бідне ягнятко вибігло у такому поспіху, що я почав підозрювати, що батько, ймовірно, змусив її погодитися на мою пропозицію. Якби я знав про це, то не допустив би такого.

Наступного ранку мені запропонували кількох дівчат. У всіх були закриті обличчя.

– Де та дівчина, що була вчора? – спитав я, – Я хочу побачити її. Я хочу побачити і їхні обличчя.

– Для чого вам обличчя, коли з іншим все гаразд?

– Обличчя надзвичайно важливе, – відповів я, – а решта для мене є лише додатком.

Вони не зрозуміли цього. Нарешті обличчя дівчат відкрили, але жодна з них не викликала мого бажання. Зазвичай, польські жінки потворні. Зустріти красуню – справжнє диво, а привабливі жінки є рідкісним винятком. Наприкінці тижня, коли нескінченні бенкетування викликали втому, я повернувся до Варшави.

Таким чином я побачив Поділля та Волинь, які кількома роками пізніше були названі Галичиною та Лодомерією, оскільки зараз вони є частиною Австрійської імперії. Кажуть, що в цей час в Галичині настав добробут, якого не було ніколи раніше. [...]

Переклав Олег Демків

Тимофій Гаврилів

*Тимофій
Гаврилів*

Nostalgie, або повернення Казанови
Nostalgie, або povernennia Casanovy

Хто не знає про пригоди Казанови? Хто потайки не заздрив його невідворотному успіху? Кого він не жахав? Кого не захоплювала його шибенична відчайдушність? Кого не обурювало його скандальне нахабство? Син здібної акторки, для якої Карло Гольдоні (кілька п'єс видатного італійського драматурга свого часу заблукали на сцені українських театрів) написав комедію "Підопічний". Брат художника Франческо Казанові (справедливість вимагає іншого співвідношення; художник Франческо Казанова, брат Казанові, — так те, що знаємо гірше, ми прагнемо врятувати, шукаючи аналогій із загальновідомим). Агент, який виконував конфіденційні доручення володарів тодішньої Європи, відвертаючи або — залежно від бажання замовника — провокуючи двірські скандали і збройні конфлікти, і, не виключено, що саме Казанова заклав інтригу, яка згодом гак зухвало спрацювала в Сараєво, розкрутивши метафоричний маховик і перетворивши якщо не всю, то принаймні Центральну Європу на арену з'ясування стосунків — і хтозна, чи не приводила його та чи інша таємна місія у Львів, чи він не зупинявся під прикриттям (крилом) лева з розгорненою книжкою у кам'яниці на площі Ри-

нок, в якій колись мешкав венеційський купець і консул Іван Массарі (життєпис Казанови такої можливості чітко не спростовує). Творець сонетів і втаємничений у піфагорійську містику каббали. Філософ, який вів едуковані бесіди з Фрідріхом Великим й імператрицею Катериною — як і його приятель Марі-Аруа Вольтер: Фрідріх Великий хотів призначити Казанову виховником-наставником елітної кадетської школи для померанських юнкерів — Казанова уник посміховиська, вдавшись до наглої втечі і не виклавши до кінця своїх міркувань про делікатну розбіжність між освіченим монархом і монархом-філософом і про помилку, якої припустився Платон і яка мало не коштувала йому життя, — розгублений імператор марно слав навздогін гінців з багатом і пряником. Гравець, який упродовж однієї картярської ночі вигравав і програвав маєтки. Ловелас, непоборним чарам якого улягали черниці суворих католицьких орденів, не кажучи вже про світських паней і — особливо — панянок. Дискутант, який мав переконливий аргумент, що побивав мури монастирів, замків, в'язниць. Спритник, якого не могли впіймати на гарячому і впіймати поготів ні численне військо двірських сексотів, ні високооплачувані нишпорки. Винахідливий і витончений знавець мистецтва, в знамениту колекцію якого мріяли потрапити перші леді Європи.

І, нарешті, автор спогадів, з яких ми все це і більше черпаємо.

Однак чи бодай раз пробували ми увити собі Казанову в, скажімо, сімдесят п'ять років? Коли шкіра береться брижами, сльозяться очі, тремтять руки, а запах з ротової порожнини дедалі важче перебити духмяними рослинними екстрактами, коли відкривається гротескна невідповідність між пожаданнями духа і (не)спромогою тіла? Хто уявляв собі Казанову на схилі років? Артур Шніцлер спробував написати про п'ятдесятітьохрічного авантюриста. Про велику ностальгію. Про небажання змиритися з тим, що життя, завершуючи акціональність, входить у неративну фазу, в якій дедалі менше подій і дедалі більше спогадів. Про вигнанця (втікача), якому в обмін на принизливу послугу дозволено повернутися на батьківщину. Про, можливо, останню велику і блискучу пригоду старіючого коханця. Це саме той вік, в який австрійський письменник створив цю свою — найкращу — новелу.

NOSTALGIE – французьке слово, означає “туга за батьківщиною”. Всяка інша туга – то tristesse.

Любов Кияновська

*Любов
Кияновська*

Франц Ксавер Вольфганг Моцарт і Львів

Franz Xaver Wolfgang Mozart i L'viv

Романтичні ідеали торкнулись всіх видів мистецтв, але чи не найбільше – саме музики. Та романтизм тлумачився музикантами доволі вибірково. Взірцем для австрійських і польських авторів, котрі жили у Львові в той час – Медеріча Детто Галлюса, Йозефа Башни, Йоганна Рукгабера, Йозефа Ельснера, Кароля Курпінського та інших – служив все ж німецький, або й ще стисліше, “віденський” романтизм. Називаємо його так тому, що він був зорієнтований найбільше на творчість першого романтика Франца Шуберта та інших менш відомих, проте свого часу популярних авторів пісень, а також авторів зінгшпільв та мелодрам, котрі жили і працювали в австрійській столиці; цей регіональний різновид романтизму виділяється на відміну від французького чи італійського. Ранні романтики, представники австро-німецької культури, особливу увагу приділяли поетизації побутових жанрів, салонному лірико-сентиментальному виконавству, втіленню фантастичних образів, пов’язаних з національними легендами (на кшталт “Вільного стрільця” чи “Евріанти” К.М. Вебера), і віддавали перевагу народнопісенній мелодиці як у вокальних, так і в інструментальних опусах.

Крім того, саме музичне життя Галичини набувало поступово нових форм, відповідно до естетики романтизму. Більшість із вищезгаданих композиторів органічно поєднувала творчість і виконавство, педагогічну й організаторську діяльність – така заангажована позиція була притаманна і музикантам попередніх поколінь, оскільки ера “вільних митців”, що могли без перешкод віддатись лише композиції, ще не прийшла. Проте варто зауважити істотну різницю між роллю музикантів у церкві, придворних салонах та театральних осередках у XVIII ст. та іншим значенням творця-музиканта з утвердженням нового романтичного світогляду. Насамперед звернемо увагу на розширення кола учасників і слухачів, поступову демократизацію, що почалась із оперного театру, але з часом захопила й інші форми музичного життя. Організація розмаїтих товариств, гуртків прихильників мистецтва, виникнення артистичних, а навіть “богемних”, товариських мистецьких угруповань, побудованих на особистих контактах, – все це вже свідчить про ознаки нового часу і нового світогляду. Тому в огляді важливіших персоналій однаковою мірою враховуватимуться риси їх композиторського стилю, і функції їх суспільно-культурної праці з позиції романтичного стилю. Відтак коротко охарактеризуємо постаті важливіших

австрійських композиторів Галичини тієї доби, що прислужились становленню музичної культури краю – Ф.К. Моцарта та Й. Рукгабера. Діяльність інших чеських та австрійських композиторів, зокрема, Й. Багшного, Медерічі Детто Галлюса вартує в цьому контексті лише побіжної згадки, оскільки їх творчість та діяльність не мала такого істотного впливу на становлення музичної культури галицького краю.

Першим поважнішим композитором, виконавцем, педагогом у цьому переліку виступає молодший син В.А. Моцарта, Франц Ксавер.

Як вже наголошувалось, у творчості Франца Ксавера Вольфганга Моцарта, молодшого сина геніального митця, так званого “львівською Моцарта” помічаємо численні риси ранньоромантичної стилістики, незважаючи на збереження типово класичних норм структури та гармонії. Серед усіх австрійських композиторів, котрі творили в перших десятиліттях ХІХ сторіччя у придворному, церковному та салонному середовищі Галичини, саме він є найбільш помітною особистістю як у творчому, так і в культурно-просвітницькому плані. Його творчість не сприймалась ніколи надто серйозно в тіні неперевершених здобутків батька, але якщо абстрагуватись від його походження і від порівняння з шедеврами Вольфганга Амадея Моцарта-старшого, то Франц Ксавер писав цілком професійну, не позбавлену твор-

чої інвенції музику, що і сьогодні заслуговує більшої уваги і цілком може включатись до концертних програм.

У Галичині він пробував більшу частину свого життя – від 1808 року, коли прибув сюди на запрошення графа Віктора Баворовського (Bawowski) у село Підкамінь коло Рогатина як вчитель музики його молодших дітей, і з невеликими перервами мешкав тут аж до 1838 року. Після перебування у Львові виїхав до Відня, а згодом до Зальцбурга. Помер у Карлсбаді 1844 року.

У Галичині він працював здебільшого як приватний вчитель музики у багатих польських дворянських родинах – Янішевських (у селі Сарки Рогатинського повіту), Погоцких, Чарторійських, Сапег (у Львові), а також існує таке припущення, що він був капельмайстром місцевого театру. За час перебування у Львові він лише зрідка виїжджав до Відня та Зальцбурга до родини та на гастролі європейськими містами.

До історії Львова Ф.К. Моцарт увійшов насамперед як педагог, видатний організатор культурного життя, як один з тих, хто, почавши від приватних лекцій музики аристократам, надалі приклався до заснування музичних професійних осередків.

За повідомленнями тогочасної преси можна відтворити основні віхи культурно-просвітницької діяльності Моцарта-сина. Так, однією

з найвидатніших подій, що залишилися в історії музичної культури міста став вечір пам'яті Вольфганга Амадея Моцарта 2 грудня 1826 р., у якому взяли участь видатний польський скрипаль Карл Ліпінські, син композитора Франц Ксавер і хор новозаснованого інституту співу “Товариство св. Цецилії”. Це був перший захід нового товариства, заснування якого стало живильним струменем культурного життя галицької столиці. Його діяльність мала вельми важливе значення для подальшого розвитку професійної культури в Галичині, і водночас воно відіграло роль попередника професійних музичних освітніх осередків, підготувавши появу спочатку “Галицького Товариства приятелів музики”, а згодом і консерваторії Галицького музичного товариства.

Діяльність культурного осередку готувалася ґрунтовно. Для початку Моцарт-син замовив картину із зображенням патронеси хору, яку виконав придворний маляр герцога Ангальт-Кетенського Енгерт, що довгі роки працював у Львові. Наступного року про новозасноване товариство вже згадується у пресі, зокрема повідомляється, що в Редутній залі відбувся концерт, організований Товариством за участю Пансіону вдів та сиріт, в якому звучали *103-й Псалом Й.У. Ноймана*, кантата *Вічний змилює тебе над тобою* Моцарта, *Дует для двох фортепіано Фердинанда Різа* і ораторія *Створення світу*

Гайдна. Наступний виступ хору відбувся у травні 1827 року і був присвячений пам'яті Бетовена. Цього разу хор виконував *Реквієм* Керубіні. Де кілька разів Ф.К. Моцарт організував концерти пам'яті батька у день його смерті. Як свідчить поетичний відгук Карла Маліша – черговий раз 5 грудня 1827 р. у церкві св. Юра, центральному греко-католицькому храмі, силами хору було виконано *Реквієм* Моцарта. Це був, очевидно, один з останніх виступів хору Товариства св. Цецилії. У 1829 році хор Товариства розпався, бо повідомлень у пресі про його виступи більше не було, як також і згадок у листах та документах композитора.

Сам Моцарт-син здебільшого провадив активну педагогічну діяльність. І хоча серед його титулованих учнів більшість ставилась до музики досить поверхово, та були і винятки. Дуже доброю піаністкою, тонким музикантом і освіченою меценаткою, з котрою приязнився Шуман, була баронеса Юлія Бароні фон Кавалькабо. Її твори навіть вийшли друком у Ляйпцігу (видавництво “Брайткопф і Гертль”) і про них досить схвально відгукнулася “Ляйпцігська музична газета”. Він також встановив у Львові тісні контакти з провідними місцевими музикантами, підтримував дружні стосунки з Каролем Ліпінські, Медерічем Детто Галлюсом, Йозефом Ельснером. Останній, переїхавши до Варшави, запросив Моцарта-сина

приїхати до польської столиці з концертними виступами, які відбулись у 1819 р.

Творчість Ф.К. Моцарта досить численна кількісно і включає твори різних жанрів. Він, як і його геніальний батько, досить рано почав komponувати та імпровізувати на концертних естрадах. Його перший фортепіанний концерт написаний у 1805 р., тобто у чотирнадцятилітньому віці. Найбільша кількість опусів була створена, природно, в Галичині. Більша їх частина писалась або з присвятою титулованим покровителям, або до якоїсь події. Особливий інтерес представляють його камерно-інструментальні опуси – фортепіанні мініатюри, цикли варіацій, *Другий фортепіанний концерт Es-dur* op. 25, *Терцет* op. 29, а також хорові кантати op. 28. Серед хорових опусів з циклу кантат особливо популярною в Галичині була його кантата *Перший весняний день*, присвячена дочці австрійського імператора Кароліні Августі. Відобразився у його творчості й інтерес до українського фольклору – *Фортепіанні варіації ре мінор* написані на тему української жартівливої пісні “У сусіда хата біла”, в інших публікаціях згадується також “*Думка на руську тему*”.

Стиль Моцарта-молодшого цілком вписується у моду того часу і, хоч і спирається на класичну основу, все ж опосередковано втілює риси раннього романтизму. Це найбільше по-

мітно у розвинутій, кантиленній мелодиці, вишуканій віртуозній фактурі. Він вже досить рішуче відходить від класицистичної стилістики, найповніше представлена у творчості його батька, і, хоча і переймає певні засади класичної композиції у гармонії, формі, все ж пристосовує їх до потреб нового часу. Як слушно зауважує дослідник творчості Ф.К. Моцарта, Д. Колбін, “та музика скомпонована переважно в стилі раннього романтизму і салонного “brillant”¹.

¹ D. Kolbin. Syn Mozarta we Lwowie. – “Ruch muzyczny”, № 38. – 22.09.1991. – S. 6.

Станіслав Шнюр- Пепловскі.

Контракти та ярмарки Львова

[...]

Редутні зали, споруджені поруч з театром, служили як для розваг, так і для залагодження усякого роду угод у період контрактів. Славилися львівські контракти численними зібраннями, під час яких вирішувалося безліч справ, і гучними забавами, що жодним чином не поступалися тим, що відбувалися в інших містах Речі Посполитої. Саме тому одним із перших розпоряджень, виданих львівською губернією після прилучення Галичини, була постанова, проголошена двадцять шостого листопада 1772 року, що дозволяла проведення контрактів, хоча на той час усякі з'їзди і засідання були суворо заборонені. “Заради уникнення будь-яких сумнівів, – йшлося у зазначеному розпорядженні, – даним універсалом зібрання і з'їзд цей, навіть на наступний 1773 рік, що від свята Трьох Царів починається і три тижні тягнутися мусить, з усіляким справ земських чи приватних залагодженням, лиш би на зле не були використані чи на змову яку, усім громадянам польським, як в охоплених воєводствах замешканим, так і стороннім, – дозволяємо”.

Наскільки важкою була стилістика поданого вище декрету, настільки легко, весело спли-

вав час контрактів у місті Лева, куди з'їжджалося панство з цілого краю з жінками і доньками. Чоловіки залагоджували справи орендні і заставні, купували або шукали вигідних для своїх капіталів вкладень, а прекрасна стать робила закупи на цілий рік, молодь, користаючи з карнавалу, що розпочинався о тій порі, гуляла до нестями.

Контракти були місцем збору шляхти, порою рясних жнив для львівських купців та ремісників. Найгучніший контрактний з'їзд припав на зиму 1795 року, коли, за свідченням Богуславського, який прибув в тім часі до Львова, на тутешньому бруку опинилося пів-Варшави. Відкриті прийоми влаштовували в той час і панство Теодорових-Потоцьких, і губернатор Уерменій, дуже доброзичливий чоловік, що любив поляків і навіть переходив зі словацької на польську, і Архієпископ Кіцький, і відома на цілу Річ Посполиту пані Косаковська, котра займала упродовж багатьох років палацик руських єпископів під святим Юром, Ольшевські, Баворовські, Тарновські, Мерові, Домінікові Дульські, Забельські і староста Калиновський – це далеко не повний перелік аристократичних імен, представників старих родів і величезних маєтків. Львів, усі жителі якого налічували трохи більше як тридцять тисяч, справляв враження чудової і велелюдної столиці. Грушей було тьма, адже сюди вливалися мільйони

з боку багатих заїжджих гостей, що у мурах Львова шукали безпечного прихистку від воєнної загрози. У князя Адама Понінського шалено гралося в карти і вигравалося неймовірно на ті часи суми. Досить сказати, що сам господар, незважаючи на величезні видатки на утримання дому і прийняття гостей, зберігав у своїй касі 94.000 дукатів, які йому дісталися від вигравів. Заповзявся, однак, дотягнути ту суму до рівня ста тисяч. Тим часом щастя відвернулося від нього, і заледве з двадцятьма тисячами дукатів князь виїхав зі Львова. У товариській життю верховодили пан письменник Ревуцький і Міхал Вельогорський, і, хоча й не бракувало в такому багатолюдному з'їзді котерій та інтрижок, та при тім жоден "гучний паштет" – як казали в ті часи – не скаламутив погідної веселої атмосфери Львова. Узимку, впродовж цілого Стрітіння і контрактів, – як пише у своїх спогадах Охоцький, – щодня бував маскарад, щодня пікнік, щодня Бургер-баль, скрізь повно, скрізь молодь по два рази з місця на місце переходила. Додати до цього партикулярні забави, вечірки принаймні в кількох домах, балі по магнатських палацах, і скрізь повнісінько – з того можна собі уявити, як у ті часи людно і весело було у Львові!..

Попри товариські зібрання, у місті не меншало публічних видовищ. Були тут польський

театр Богуславського, німецький Bulli, що ставили драму, комедію, оперу, балет і пантоміму. Була галерея воскових фігур, що займала просторі зали, існували звіринець і мандрівний цирк, у якому багатша молодь брала уроки верхової їзди. За годину платилося три злоті, а за прикладом Ревуцького, який щодня бував у манежі, тут панувала така тиснява, що квитки треба було замовляти за день наперед. Словом, бавилося без кінця, кохалося до загиби, гралося в карти без пам'яті і пілося на смерть.

Тому й не дивно, що, коли зі зміною політичної ситуації спав зі Львова стихійний наплив, місто справляло враження пустки і вбогости. Мабуть, з тих часів походить віршик зі збірок Ієроніма Полянського:

O Lwowie, niegdyś zabaw wszelkich wynalazku!
Pełno w nim było ludzi, pełno wszędzie wrzasku,
Dawniej, gdzie czas przepędzić, gdzie pieniądze stracić,
Nigdzie, tylko we Lwowie, choćby i przepłacić.
Lecz minął już czas dawny, niema w nim tej chluby,
Zniknęły owe stroje i fioki i czuby.

Термін контрактових зібрань було змінено 28 жовтня 1796 року розпорядженням, у якому заповідалося, що з 1798 року контракти розпочинатимуться з першого лютого. Водночас

влада запевняла, що дбає про дотримання громадського порядку на вулицях, а також про забезпечення міста відповідними запасами харчу. Уряд також обіцяв усіляке сприяння і допомогу щодо добропорядних вимог, висловлюючи зі свого боку надію на те, що “кожен прага на утримання публічного спокою і маючи на увазі добрий поліцейний порядок якнайчіткіше дотримуватися захоче”.

Докладний опис львівських контрактів з того часу подає Юзеф Роггер у своїх спогадах про мандрівку Галичиною взимку 1802 року. Час контрактів був тоді вирішальним для львівського купецького світу. Коли ж контракти не справджували сподівань, львів'яни скаржилися на довгий рік, погані часи. Натовп гостей наповнював о тій порі крамниці модних товарів: Нагажевського, Маховського, Цьлотса, Кобервейна і братів Бліргерів, тоді як пані робили закупи в жидівських гендлярх Цудика, Балабана і Гоцля. Гуляли не лише дорослі, але гасала й дівтора на дитячих забавах, уряджених метром танцю Куртцом, ельзасцем за походженням.

Вершки суспільства так само бували на редутах (костюмованих балах), які уряджав розпорядник німецького театру Булль у ним же збудованих редутних залах на площі Castrum, лишень не брали участі в танцях. Витанцьовував зате

людський загаль, перебраний на краков'яків, пастухів, турків, волохів та іспанців. Жиди, мурини і середньовічні лицарі, закуті в сталь, кружляли залами або тиснулися біля буфету, в якому подавали морозиво та холодники.

Найбільша гармонія, принаймні зовні, панувала між місцевими і німцями. Після театру збиралися зазвичай у першокласному ресторані “Під трьома гаками”, утримуваному Зоєю Гоффманом, де так само точилися жартівливі дискусії на різноманітні біжучі теми, щедро скроплені “Eglaueum” або маслячем (солонке угорське вино – прим. перекл.). Настільки ж відвідуваною була каварня Леваковського, який задля приваблення німецьких гостей говорив з ними їхньою мовою.

Справи полагоджувалися головно вечорами, між шостою та дев'ятою годинами, у редутних залах, тоді як у позаконтрактіву пору найохочіше збиралися в казино Гохта при єзуїтському саду (тепер будинок сейму). Вступ до редутних залів під час контрактів коштував п'ятнадцять крейцарів, за порядком наглядали комісар разом з вартовим офіцером. Той нагляд був завше збитковим, оскільки контрактіві гості відзначалися, можливо, незвичною для німців сердечністю при взаємному вітанні, але ніколи не давали приводу до втручання стражів порядку. У великій залі робилися справи, причому головну і помітну роль

відігравали адвокати. Держковські, надзвичайно тілистий, вбраний у польський стрій, люблячи похизуватися своєю ерудицією, завжди збирав довкола себе в коло численних слухачів. Дотепний, скорий до гулянки Венгленські і Новаковські, товариш Радзивіллів, були стовпами львівської адвокатури, тримаючи в своїх руках справи не лише галицьких мешканців, але й землевласників з Волині, України і російського Поділля. Якщо торги ішли в головній залі, пиятика найліпше відбувалася в бічних кімнатах, де тісно кружляли склянками, наповнені гарячим пуншем...

Контрактові гості розміщувалися переважно у помешканнях, за які платили загалом від десяти до п'ятдесяти дукатів, замовлених у приватних будинках на час з'їзду. В період контрактів родини власників тиснулися як могли в комірчинках від подвір'я, віддаючи свої житлові кімнати прийжджим. Лише в той спосіб вони були спроможні покрити високу плату, що не поступалася цінам помешкань у Відні. З цього погляду цікаві дані подає німецький мандрівник Кароль Файерабанд, що відвідав Львів 1798 року. Кілька невеликих кімнаток, без меблів, коштувало на той час від вісімдесяти до ста двадцяти дукатів річно, а власники кам'яниць були настільки самовпевнені, що радше допускали, аби помешкання пустувало, аніж мали б його здавати за нижчою

ціною. Окремої умебльованої кімнати неможливо було дістати менше як за шістдесят дукатів на рік...

Частина контрактових гостей, менш вибаглива, оселялася в жидівських будиночках, густо розсіяних між теперішніми вулицями Ягеллонською і Городоцькою. Щоправда, деякі контрактовці мусли приставати до брудної хати, в якій, окрім тапчана на долівці, кульгавого столу і триніжка, не було жодних вигод, а кімнатну прислугу представляло миршаве мишеня. У 1802 році існував у Львові один єдиний готель в європейському значенні того слова, утримуваний Гохтом. Там, окрім матраців, можна було знайти і умивальник, і спеціально навчену прислугу. Одначе той рай кусючих цін був доступний лише щасливим обранцям долі.

Попри всі ці незручності і ціни, контрактові гості поверталися до Львова карнавальної пори, поєднуючи справи фінансового штибу з розвагами. Такий порядок речей існував аж до 1808 року, відколи термін початку контрактів перенесли на двадцять четверте травня.

[...]

З контрактами, які в пізніші роки розпочиналися допіру в перших числах червня, співпадали два ярмарки. Вовняний ярмарок увійшов у звичай

лише з 1837 року і тривав тиждень, тобто з першого по сьоме липня. Запровадження вовняного торгу у Львові мало запобігти зискові з боку старозаконних перекупників, котрі, мандруючи від двору до двору, скуповували вовну за ними ж встановленими дуже низькими цінами. Місто, сподіваючись значних доходів з того ярмарку, побудувало за три тисячі злотих шопи для розміщення вовни, не беручи наразі від продавців жодної оплати. Ті будівлі розташувалися на вільному місці біля єзуїтського саду. На жаль, і несприятлива погода, і приховані інтриги посередників, що боялися ярмарку і тому викупували готові запаси вовни з дрібніших вівчарень, спричинилися до того, що вже перший вовняний торг на львівським ринку спіткала ганебна невдача. Через дощі, які безупинно ішли впродовж травня і червня, багато власників, хоч і не продали своїх запасів жидівським гендлярям, відклали стриження на липень.

Отож на перший ярмарок було доправлено заледве 1700 центнерів з першорядних вівчарень: Войцеха Голуховського, Борковських, Любомирських, Сап'егів і Семінських, але й та невелика кількість товару не знайшла покупця, адже заледве двоє замських купців з'явилося на торг. Ще гірше пішло наступного року, коли знеохочені першою невдачею власники довели лише 1450

центнерів товару. При тім не дивно, що заграничні купці не з'явилися на таку порівняно дрібну закупівлю. І хоч виробники грозилися, мовляв, у наступних роках львівський ярмарок буде чисельнішим, однак до щасливого розвою тих торгів не дійшло, і з 1855 перенесено їх до Бродів.

Успішнішим мав бути ярмарок на святої Агнешки, що випадав спершу на січневі контракти, а потім був перенесений на червень і канув у забуття. У 1856 році його скоротили до терміну від 26 червня до 4 липня. З цією метою призначено площу Голуховських місцем продажу сирівцю, а Галицьку і Бернардинську площі перетворено на торговища коней і возів. На площі Фердинанда (тепер Маріацька) повинні були продаватися фабричні та бакалійні товари, на площі Castrum – дерево і горшки. Ота новинка мала успіх у перший рік, навіть попри сльоту, що ознаменувала відкриття ярмарку. Не бракувало ні покупців, ані запровадження американської реклами, про що свідчили написи, вміщені на деяких товарах, які сповіщали щось на кшталт: “Лікоть рушників за чотири центи!” або “Три шклянки кави за крейцар!” Один тутешній продавець прянощів навіть вдався на спосіб – перебрав свого хлопця в оригінальний східний стрій, завдяки чому біля його намету довго панувала тиснява, а його ріжки, льодяний цукор, фігі і фініки мали шалений по-

пит. У наступних роках ярмарок св. Агнешки втратив смак новизни і відійшов майже цілком у забуття.

Літні контракти відігравали у місті Лева важливу роль також і з огляду на товариське життя. Вулицями і в місцях прогулянок снували численні нові чи принаймні оновлені екіпажі з панями, вбраними за найсвіжішою весняною паризькою модою. Головною постачальницею модного одягу для великого світу була модистка Папіусова, що здобула собі успіх на тюлі, тканинах з газу, штучних квітах і мереживі. Досвідченою в питаннях моди і світського етикету, особливо для пань і панянок, які щойно виходили у світ, була дружина губернського радника Людвіка Бобовска, котра померла 1855 року. Була то салонна дама в повному сенсі слова. Статна, елегантна, красномовна, цікавилася всім і про все знала. Маткувала паннам на балях, давала заміжнім жінкам поради щодо одягу, уряджувала добродійні фантові лотереї і – як усі особи, що посідають значуще місце в суспільстві, – мала довкола себе багато прихильників і недоброчинців.

На контракти приїздилося не лише заради справ і забави. Не одні батьки, щедріше поблагословлені потомством, аніж статками, везли на львівські контракти дозріваючих чи перезрілих пань, що шукали собі ідеальних чоловіків, які б

не допитувалися про посаг до шлюбу. Не один молодик з дальших сторін Поділля чи Покуття поспішав на позичені гроші до Львова, щоб, блиснувши шиком і позірною успішністю, поправити своє хитке становище. Словом, літній карнавал у Львові відігравав у давні часи ту саму роль, що сьогоднішні курорти. Одначе коштував наполовину дешевше.

Контрактова публіка не могла поскаржитися на нестачу видовищ. Не рахуючи павільйонів з панорамою і звіринцю, призначених для широкого загалу, на арені під езуїтським садом розбивали свої намети мандрівні цирки: Рентца, Шлецака, Гінза. На тому самому місці Камінський ставив драму “Карл XII під Бендерами”, прикрасивши військовими кінними показами, “Битву під Полтавою” і “Розбійників” Шіллера.

Загалом під час літніх контрактів Львів оживлявся до найвищої міри. Було людно в театрі, крамницях, каварнях, на прогулянках весело і гамірно. Анонімний автор статті, вміщеної в “Rozmaitościach” за 1825 рік (Вацлав Залескі?), свої враження про літній карнавал Львова закінчує такими словами: “Зичимо надалі контрактам таких щасливих часів, аби менше було бажаючих позичити гроші, більше тих, у кого є що позичати, більше орендарів, ніж оренди, більше ретельних боржників і менше упертих кредиторів,

більше чоловіків, ніж панянок, які готуються до подружнього життя, – і тоді контракти були б єдиною забавою і найуспішнішим устроєм посвячені, купці б не скаржилися, хоч, може, й менш слушно, на малу кількість покупців, театр – на небагатьох прихильників”.

[...]

Інакше виглядає ярмарок під Юром на картині Галінського, тутешнього художника, написаній близько 1845 року. На літографській репродукції тієї композиції, виконаній у друкарні Піллеровської, площа під святим Юром заповнена будами, возами, крамом. Серед наметів – стоси виробів бондарських, палають вогнища, снують натовпи людей, зайнятих купівлею різноманітних речей. У тому, що картина не була найменшою мірою фантазією митця, легко переконатися з описів у місцевих часописах, виданих між 1849 і 1859 роками, тобто в період найвищого розквіту тих ярмарків, також з картини відомого місцевого пейзажиста Лягна, літографська репродукція якого міститься в збірці гравюр бібліотеки Павлівкових.

По лівий бік площі, з боку парку Скриньських, зараз зайнятого значною мірою новими будівлями, ставали зазвичай у ряд величезні вози з бондарськими виробами, що знімалися, як

староримські бойові вежі на спинах слонів. Побіля них різнобарвними колами вилискували величезні запаси розкладеного на землі посуду – глиняного, кам'яного, фаянсового. Господині, вибираючи котрийсь горщик, дзвонили в нього, що у поєднанні зі свистом вимальованих у білі смужки глиняних коників, який видувало молодше покоління Львова, творило імпровізовану серенаду. Свинина, що шкварчала на пательнях, виставлених на вогнищах, розпалених під відкритим небом, на милю дражнила нюх гостей тих ресторацій “під сонцем”, як їх називали на львівським жаргоні. Не зневажали вони й теплої води, в якій варилося м'ясо чи ковбаса і яку називали помпезно росолом, що служив безплатним додатком до м'ясної страви. Чорні глиняні мисочки і дерев'яні ложки не першої свіжості становили сервіз тих недорогих їдалень, у яких гості бесідували стоячи або присівши на піску, який вкривав усю поверхню площі. За рестораційними ярмарковими лотками тягнувся ряд лотків і яток, заповнених звичайним празниковим крамом. Мідні медальйони, яскраві образочки Ісуса Христа і Матки Божої, мальовані крикливими фарбами, в рамках чи без рам, займали одну половину товару, що мандрував по колу по всіх важливіших галицьких відпустах і ярмарках.

Друга половина ярмаркових яток була присвячена світським дрібничкам. Вбирали очі гарні стяжки, люстерка, вправлені в позолочені паперові рамки, дерев'яні ляльки з потворними лицами і формами Венери Готентотської, ножики за гріш, звані перочинними, і багато інших цяцьок, на які міщухи дивилися з презирством, а селюки – з неприхованим захопленням. Тут так само купчилася дітвора довкола стосів архіпримітивних тарахкалець, виструганих з білого дерева скрипок, возиків і упряжі для ляльок, зроблених не надто зграбініше, але сильно і міцно, розмальованих у фантастичні квіти, в яких теперішні любителі виробів крайового промислу обов'язково відкрили би для себе цікаві народні мотиви.

Посередині площі вирізнявся ряд наметів під полотняним накриттям, нап'ятим на овальні дуги, прикрашених сосновим гіллям із встромленими позолоченими горіхами. Уже здаля долиною гамир і відгомін гучної музики, що приграла до танцю, вістував невігласам, що наближаються до святині Бахуса і Терпсихори. Пілося тут і танцювалося до упаду. Навпроти тих гучних наметів розклалися зі своїм солодким товаром пряничники на чолі зі старим Ловіцьким. Львівські пряники з давніх-давен мали усталену славу, оскільки купівля "юрашка" для дітлахів було моральним обов'язком кожного поважного батька

родини. Уже в першій половині нашого століття виробляли пряники ванільні, кавові, помаранчові і мигдальні, лишень новинкою в нас були пряники оздоблені, що представляли гусарів з вусами, дітваків у сповитку, кошики і серця, які вперше з'явилися на святоюрському ярмарку у 1841 році.

Цілу праву сторону площі займали вози з товаром, творячи дві головні вулиці. Хтось їх влучно назвав "тлуста" і "тепла". В "тлустій" вулиці вилискували жовті кусні солонини, збаразькі ковбаси творили фантастичні гірлянди, шваррки і грудинки будили пожадливість злидарів. Жида в той бік не заманиш навіть за гроші... Натомість затятий шваргіт старозаконних перекупників зустрічав перехожих на вході другого поперечного ряду, заваленого сокирами, опанчами, пасами, шапками, кожухами. Хитрий жидок, вбравши хлопа в новий сіряк і високу баранячу шапку, вів його до надтовченого люстерка і викрикував з удаваним захопленням: "Глянь, Іване! Чи ти не виглядаєш, як пан староста!" Однак, по довгім крику і битті долонь на знак згоди, шойно справа скінчилася, як бідний Іван випихався, нерідко й кулаком, за поріг мандрівної крамниці.

Галас, курава і тиснява на площі святого Юра були ознаками вдалого ярмарку, на який

поспішали не лише натовпи селян з околиць Львова, але й поважні численні сонми міського витонченішого люду. Не бракувало поміж ярмарковими ятками і храмів народного мистецтва, якщо так можна назвати намети акробатів, жонглерів та інших безкостих, які містилися поблизу возів, що своїми розмірами і формами нагадували Ноїв ковчег. З 1849 року до моменту з'єднання Львова залізницею із західними провінціями монархії датується – як тут уже згадувалося – доба найвищого розвою святоюрських ярмарків, на які почали з'їжджатися купці з Відня, Праги, Берна. Не розбивали, однак, вони своїх наметів під святим Юром, лишень розкладалися з товаром у готелях: англійському (тепер будинок Ощадної Каси), Лянга (тепер французький готель) або ж у Жоржа.

У наступних роках, заохочене зростаючим побутом, з'їжджалося в тім часі до Львова щораз більше гроно нетутешніх купців.

Переклала Мар'яна Савка

Головна ГОЛОВНОЕ Руська Русское Рада СОВБРАНІЄ

Протокол

Дѣянiя

Дѣянiя
затимчасового Головного¹
Галицко-Руского Собранья
во Львовѣ
въ справахъ своихъ народныхъ

Заседанье первое

въ забудованью святоюрскомъ
дня 20 Березня²/2 Мая 1848 о 6-той
годинѣ по полудню сойшлися премноги Ру-
сины духовны й мiрски. Всечестный крыло-
шанъ й схолярхъ Михаилъ Куземскій вы-
бранный на предводителя запросилъ, абы ся
тiи списували, котры бы до сего Собранья
належати хотѣли на слѣдующой оумовѣ:

а) щобы во всякой вѣрности къ импе-
раторско царскому Величеству Фердинан-
ду, конституційному Царю Галиции н Воло-
димiрии и къ Его Габсбургско лооаринскимъ
наслѣдникамъ;

б) оукрѣпляти й розвивати нашу рус-
ку народность такъ,

г) юкъ въ прошенiй руского народа
въ Галиции зъ дня 19 Березня 1848 жадано,
все же сiе на основанiи Патента Конституцій-
ного, который каждую, то й нашу руску на-
родность забезпечает, и который на собра-
нья народны созволяет.

Съ великою радостiю вписувалися Ру-
сины й приставали на такое Собранье

Съ притомныхъ Поляковъ предложилъ
панъ совѣтникъ магистратуальный Шлас-
кiй³, абы Русины пристали на оба проше-
нья Поляковъ, и абы покенувше кириллику
приняли буквы латински. Русины отповѣли
особливо всесильнымъ словомъ алумна Алек-
сеа⁴ Заклинского, же они жичливы народ-
ности польской мають однако св[яту] по-
винность дбати о свою руску народность, а
тое не може Полякамъ вредити овшѣмъ они
повинны собѣ того великодушню жичити.
Промовляли также священникъ Юаннь Жу-
ковскiй и Юлиусъ Вислобоцкiй. Русины

показали нередь небомъ и землею, юкъ имъ ихъ народность мила й дорога, юкъ то въ нихъ кровь живо грае, коли иде о народность, й юкъ они ожити хочуть. Дай Боже одинъ духъ и одно сердце, а mezi всѣми народами взаимну жичливость! Читала ся также “Згадка на священника Маркіана Шашкевича” поборника⁵ руской народности й стихъ: “Гей кто Русинъ, веселися”.

Потому были выбраны затимчасовы члены, котры бы справами Собраня займалися; число тихъ членовъ мае⁶ нарастати.

Около 9-той години окончилася перва нарада, отспѣвалася пѣснь “Христось воскресе”. Потому многолѣтствовалося Царю⁷ Фердинанду, Преосв. Еппу Григорію Іахимовичови и крылошану Михаилу Куземскому и всей собраной братіи, а за і тимъ розойшлисмося.

Читано на другомъ засѣданю⁸ дня 21 Березня/3 Мая 1848.

¹ В оригіналі змінений порядок слів. Далі закреслено слово “руско”.

² Йдеться про квітень.

³ В оригіналі: “Шларскій” із закресленим “р”.

⁴ Ім’я вписане над рядком замість закресленого “Іоанна”.

⁵ В оригіналі: “поборники”.

⁶ Далі в оригіналі закреслено: “приро”.

⁷ В оригіналі закреслено: “Цару”.

⁸ В оригіналі закреслено: “собраню”.

Юрій

Андрухович

Маммонос

Три балади

Try balady

Лемберзька катастрофа 1826 р.

“Дня 14 липня 1826 р. прийшла подія, що потрясла цілим Львовом: стара ратушева вежа по полудні зарисувалася й о годині чверть на сему вечором з великим тріскотом завалилася. Наперед вже спорожнено ринок з людей, але все-таки у звалищах погиб трубач, двох жовнірів і кількох робітників”.

І. Крип'якевич. “Історичні проходи по Львові”

З того дня суремного, як завалився ратуш,
усе навіки зважене і вписане в архів:
“Понесено у людности не так велику втрату:
погиб трубач, двох жовнірів, кількох робітників”.

Маленька апокаліпса на ринковому пляці:
з розпуки позіхнуло трагічне місто Львів,
мов гер таємний радник над аркушем реляції:
один трубач,
двох жовнірів,
кількох робітників.

Зібрали вдовам на свічки, а матерям на ліки.
Дітей забрали в інтернат на вулицю сиріт.
На поминках буяла чернь і мандрівні каліки
і гупав кульгавими о брук увесь калічий рід
(і кожен чесно їв, і пив, і плакав як умів:
погиб трубач, двох жовнірів, кількох робітників).

Поховані під вежею, вони ввійшли в комори,
де світло мре і твердне кров, де вже не чути з тьми,
як на майданах і в шинках реве житейське море.
Там інше світло – і воно біліє над кістками.

Вони зійшли в підземну хлань, немовби в інше
місто, –
їх не любили на землі й забули серед хмар.
Ішов попереду трубач.
Він дув натхненно й чисто –
так ніби не трубу тримав, а вогняний ліхтар.

Коли ж посмертні очі в них зітліли, мов одежа,
вони злягли на дно камінь – плече коло плеча,
лиш не вгавав, як джерело, і виростав, як вежа,
таємний і хрипкий сигнал – відозва трубача.

Дидактична вистава в театрі Богуславського

“Велике вражіння у Львові зробило те, як один із акторів відкрив домовини з людськими кістяками, – при перебудові костела на театр забуто усунути з підземелля давніх покійників...”

І. Крип'якевич “Історичні проходи по Львові”

Панове публіка, для трепету і млості,
для гостроти і свіжості в серцях
репрезентуєм підземельні кості.
Панове, всі ми ходим по мерцях,

як по мостах. Вони лежать під нами,
тверді, мов підмурівки у домах, –
ростуть униз невидними вогнями.
Пройміться світлом ницих костюмах...

Розкішно вам у ложі, мов на лоні,
на галереях – тупіт і аншлаг,
ви так бурхливо плещете в долоні,
немовби винні в смерті бідолах...

Панове, цить!
(Стікає воском люстра...)
Мерці мерцями, їм не в голові.
А ми – мов лишаї на тілі людства –
Голодні, геніальні і живі.

Тож порятуйте нас! і лорнетуйте
Худу й безкровну шкіру галатей.
Подайте хліба, рани побинтуйте –
панове, всі ми схожі на людей,

зігравши королів і принців крові,
у вицвілих плащах, мов у мішках,
підем у тьму – в мансарди вечорові –
і спати полягаєм на дошках...

Нашіптування віків

“В 1885 р. Франц-Йосиф відвідав знову Замок у вечірній порі, в каварні гостила його шляхта, з балкона каварні цісар оглядав ілюмінацію Львова на його честь”.

І. Крип'якевич “Історичні проходи по Львові”

Мій цісарю, хвала тобі – яка щаслива нація,
що ти ступив на наш пісок вечірньої пори.
Кущем небесним зацвіла ясна ілюмінація,
остроги в тебе срібляні. Ти дивишся з гори.

І дим ракетниць очі їсть – яке палке зворушення!
У церемоніймейстера з напруги карк упрів.
Ми всі готові хоч на смерть, мов посполите рушення,
і сльози капають з очей гицлів та шандарів.

(Наш загумінок став як сад. Петардами і бомбами
обстріляно небесне дно для більшої краси.
Оркестри віддано ревли тромбонами і тромбами,
Повії прагли негліже і пудрили носи).

Ілюмінація! Оркестр! Волаємо і граємо –
цісарська доля – наче сфінкс, і що вона пошле? –
чуму, пожежу чи війну, небіжчика в Сараєво,
тож веселися, цісарю, ти ще дитя мале!

Ще маєш білого коня і капелюха з перами,
твердиня влади, мов горіх, імперія без меж,
таємно вішаєш когось, обдурюєш паперами,
і де ще той двадцятий вік, в якому ти помреш?.

Leszek

Семер

Mazan

Мазан

Zdarzenia z życia naszego Monarchy

*Графунки з життя
нашого Монарха*

Dociekliwy funkcjonariusz

“Pewnego roku, w upalne żniwa, chcąc poznać dolę swego ludu, nasz Monarcha, w chłopskim przebraniu, zatrudnił się jako parobek u jednego z galicyjskich gospodarzy. Strudzony drogą przespał wschód słońca: nieludzki rządca, za niestawiennictwo w terminie do orki, kazał wymierzyć “Parobkowi” 25 batów. “Parobek” wysłał czem prędzej swego towarzysza po oddział cesarskiej jazdy. Przybyli na czas żołnierze, w proch przed Majestatem upadłszy, głośno wielbili mądrość i dobroć Cesarza, srogiego rządcę rozszarpali końmi, a na miejscu stajni, w której raczył nocować Monarcha, postawili pomnik. Sam Cesarz, usiadłszy na przydrożnym głazie wedle kapliczki, najpierw długo płakał nad niedolą swego ludu, a potem kazał znieść pańszczyznę”.

Opowiadanie to tak się spodobało Dworowi i urzędnikom w Wiedniu, że kazali czem prędzej pomieścić je w wypisach dla szkół galicyjskich.

– To wspaniałe. Wasza Dostojność - pochylił z szacunkiem głowę kompetentny funkcjonariusz ministerialny VIII rangi – tylko, że...

– Że co, mój panie? – zdenerwował się przełożony.

– Że... że pańszczyznę zniesiono w Galicji i Lodomerii nieco wcześniej, nim nasz Najjaśniejszy Pan raczył wstąpić na tron...

Ostatnie pożegnanie

Prezydent Lwowa, Stanisław Ciuchciński, wygłaszając w 1903 roku na Cmentarzu Łyczakowskim mowę pogrzebową, pożegnał wsuwaną do grobu trumnę słowami:

– Bądź zdrow, Andrzeju. (*)

Gdy wiadomość o tym dotarła do Wiednia sędziwy monarcha polecił wezwać Ciuchcińskiego i zaproponować mu stanowisko dyrektora wydawnictw wojskowych Ministerstwa Wojny. Prezydent odmówił z uwagi na nawał pogrzebów, które musiał teraz obsługiwać we Lwowie.

(*) Andrzej Gołąb, literacki archetyp Felicjana Dulskiego – bohatera sztuki Zapolskiej.

Sława Ci! Sława!

W czasie żadnej z podróży Franciszka Józefa nie powitało go tyle wierszowanych oracji, jak w Galicji.

– Twój przyjazd, Najjaśniejszy Panie, wyzwolił ogromne pokłady miłości, szacunku i oddania – tłumaczył monarsze już w pierwszym dniu wizyty namiestnik Alfred Potocki.

– Tak ogromne, że oracje na cześć Waszej Cesarskiej Mości pisze dziś każdy, kto pisać umie.

– A ilu umie? – zainteresował się Cesarz. Otrzymawszy odpowiedź, że zaledwie co szósty, wezwał ministra oświaty i coś mu surowo polecił.

Na całej trasie podróży inspekcyjnej Monarsze wręczano – lub po prostu wrzucano do jego wagonu – tysiące listów prośbnych o wsparcie, interwencję, sprawiedliwość itd. W czwartym dniu tej listownej lawiny, przerażony jej ogromem Najjaśniejszy Pan wezwał ponownie ministra oświaty i wydał mu równie surowe co wcześniej polecenia, których jednak nie ujawniono.

Wioń życia kwiatem nad młodym światem

Stawny Monarcho – wioń nad Karpatem!

A nieśmiertelny zdobędziesz wieniec,

Czołem-ć uderzy starzec – młodzieniec.

Przed Tobą ludzkość z wieńcami stoi

Uchyła Tobie złotych podwoi.

Wnijdź, Synu Sławy! Na wieków grobie

Pieśń zmartwychwstania wieszcz zagrzmie Tobie!

I triumfalne wzniosą Ci łuki

Naszycy potomków rozkwitłe wnuki.

Szymański Stanisław, Nauczyciel prywatny

Łaski, Najjaśniejszy Panie!

W czasie całej podróży inspekcyjnej po Galicji, zgromadzony wzdłuż trasy kolejowej lud na widok cesarskiego pociągu nabożnie klękał i zdejmował czapki: na dworcach w Łańcucie, Przeworsku, Jarosławiu, Przemyślu i Lwowie do okien salonki wrzucano listy proszalne. Osobisty lekarz Cesarza, dr Kerzl, zaklinał Monarchę, by nie brał tych listów do rąk; w Galicji panowała wtedy epidemia cholery. Cesarz jednak, z właściwą sobie odwagą, własnoręcznie wrzucał listy wraz z mikrobami do specjalnej skrzynki w wagonie.

Równocześnie na mijanych dworcach tajni agenci policji aresztowali masowo nadawców pod zarzutem organizowania zamachu na Najjaśniejszego Pana.

Po powrocie do Wiednia Cesarz darował winę wszystkim autorom próśb, polecając – w drodze szczególnej łaski – uwolnić ich z więzienia.

Skandal w operze

– Moje gratulacje, panie burmistrzu, bardzo mi się podoba wasza opera – powiedział Franciszek Józef do burmistrza Lwowa, Ciuchcińskiego, w antrakcie przedstawienia operowego w stolicy Galicji, w 1903 roku. Ciuchciński, czerwony z emocji i szczęścia, odparł:

– Jawohl, Majestät! Die Sänger sind gut, nur die Chören sind schlecht! (Tak, Najjaśniejszy Panie! Śpiewacy są dobrzy, tylko dziwki złe!)

Cesarz był zupełnie zaskoczony.

– Mówiliście mi, moi panowie, że jestem we Lwowie, a okazuje się że to Budapeszt!

Dopiero pod sam koniec antraktu udało się wytłumaczyć Miłościwemu Panu, że pan burmistrz miał na myśli autentyczne chóry, a nie “Huren” czyli k...wy. Nie ma więc podstaw do mylenia Lwowa z Budapesztem, nazywanym w Wiedniu, dla wielkiej ilości domów publicznych, “Hurenpesztem”.

Monarcha jednak do końca przedstawienia był w widoczny sposób poruszony, poprosił o lornetkę i śledził spektakl z niespotykaną u niego uwagą.

Григорий Комский

*Григорий
Комский*

Письмо из Карлсбада

Лист із Карлсбада

От переводчика

Недавно, роясь в букинистических развалах на Унипляц в Хайдельберге, в обветшавшем фолианте “Die Zeit der Ottonen und Salier” я наткнулся на заинтересовавшее меня письмо, датированное 1-м марта 1913 года. Оно написано на фирменном бланке отеля “Империял” в Карлсбаде легким и уверенным женским почерком, свидетельствующим о сильном характере и недюжинной образованности его обладательницы.

Мне не оставалось ничего иного, как перевести его, опустив наиболее интимные места, с тем, чтобы предложить его вниманию читателя. Ведь написано оно ровно 90 лет тому назад.

Григорий Комский, Хайдельберг, 1 марта 2003

Meine liebe Rike,

der Winter ist Gottseidank vorbei. Man wittert schon in der Luft einen duennen Fruehlingshauch. Meine Seele freut sich darauf¹.

Мигрени мучат меня лишь эпизодически после того, как доктор Карл Юнг провел со мной сеанс психоанализа. Он считает, что мой недуг вызван подавляемыми сексуальными фантазиями. Этот диагноз взволновал меня до такой степени, что ночью мне приснилась дионисийская оргия, в которой меня, совершенно обнаженную, ласкали одновременно Наполеон, Казанова и эрцгерцог Фердинанд, а доктор Юнг наблюдал это в замочную скважину и делал научные пометки на невообразимо длинных своих манжетах, сворачивающихся, как Тора, в свиток. Проснулась я в мокрой постели совершенно изнуренной, кожа моя горела, сердце готово было вырваться из груди. Как замечательно, что медицина совершила такой прорыв в непознанное, – подумала я, испытав безграничную благодарность к моему доктору. Он посоветовал мне завести знакомство с кем-нибудь из постояльцев. Но сейчас в Карлсбаде мертвый сезон. Ловеласы предпочитают здешней скуке Вену. Из людей нашего круга здесь лечится лишь генерал Его Высочества кавалерии граф фон Румсфельд, у которого вместо правой руки и шеи – протезы, результат падения на него ганноверской лошади. Протезы изготовлены на нюрнбергских часовых заводах. Это, – как хвалится их обладатель, – точнейшая механика, абсолютно подражающая живым организмам. Один

недостаток: генерал все время тикает, причем, достаточно громко, будто бы размеренно икает. Это отпугивает мою столь чувствительную натуру перед лицом возвышенности воображаемого. С другой стороны, такты механики приводят меня в неопишное возбуждение, утоляет которое лишь вода из терезианского бювета. Но генерал проводит все свободное время в манеже и говорит, что кобыла – венец божественного творения, с коим ничто не вправе сравниться. Поговаривают, что он разрабатывает новый тайный устав кавалерии, согласно которому, всадник не будет восседать, как прежде, на лошади, а должен располагаться в специальной люльке под ее брюхом, что сделает его неуязвимым для прямых попаданий противника. Вроде бы, люльки уже плетут из лозы в селе Сихов, что под Лембергом, в обстановке абсолютной секретности. Это новшество должно произвести на противника эффект психической депрессии. Целые армии сойдут с ума, когда увидят неуправляемые табуны. Можно предположить, что доктор Юнг приложил к этой идее свою руку. Его часто можно увидеть прогуливающимся с фон Румсфельдом.

Помимо генерала, мужской пол представлен на водах пожилым литератором из Галиции Яном Франко, очень корректным господином низших сословий. Он поразительно похож на Фридриха Ницше и все время что-то записывает на полях сочинений г-на Бакунина. В бювете я отважилась заговорить с ним о литературе. Очень мягко он ответил мне, что литература в настоящий момент не инте-

ресует его вовсе: он размышляет о свободе украинского народа. На мой вопрос, – где этот народ проживает, – он с достоинством ответил: повсюду; и глаза его наполнились невыразимой грустью. Человек, который так сильно любит свой народ, не может полюбить на курорте женщину, – подумала я и оставила его наедине с г-ном Бакуниным.

Моя соседка по столу, кэртенская мешанка фрау Хайдер-Шикльгрубер, узнав мой диагноз, загорелась желанием познакомиться со своим сыном Ади, начинающим акварелистом из Мюнхена. “Он очень застенчив”, – сказала она, – “и у него проблемы с женщинами, вы понимаете, что я имею в виду? Но он божественно рисует натюрморты с цветами. Лучше всего получаются у него гладиолусы и душистый горошек. Он уверен, что в один прекрасный день нарисует такую акварель, от которой весь мир падет к его ногам ниц. Он одержим искусством. Но эти снобы не в состоянии понять истинную цену его таланта. Поверьте мне, он будет знаменит. В нем дремлет огонь нечеловеческой страсти, и вы могли бы разбудить его”. Она достала из ридикюля дагерротип, изображавший угреватого юношу с розой в петлице коричневого пиджака. Мне он не показался, и я попыталась перевести разговор на другую тему.

Сегодня утром горничная, взбивая перины моей постели, рассказала, что она видела во сне мертвого эрцгерцога Фердинанда, шептавшего министру тайной канцелярии: “Ищите принципы! Найдите хотя бы одного принципа!” Министр,

обнажив саблю, вытянулся по стойке смирно и повторил: “Яволь, Ваше Величество, как же-с, без принципов монархия невообразима-с; принципы, они краеугольны и всенепременны-с.” Мы посмеялись над скудной и мрачной фантазией простолюдыя. А моя вторая соседка по столу, фрау Канетти, задумчиво сказала: “Народу надо вложить в руки Шнитцлера. Это разовьет в нем чувственность и наполнит его сны добротой и любовью к короне”. Восемнадцатилетний сын фрау Канетти тоже пробует свои силы в литературе, несмотря на то, что изучает химию во Франкфурте. “Он пишет роман и пьесу”, – не без гордости сообщила она, – “но это у него на нервной почве. Знаете ли, он рано потерял отца, которого очень любил. И вот теперь пишет. Это – посттравматическая сублимация”. Тут я передала содержание моего разговора с доктором Юнгом, которому издатель прислал на рецензию роман “Улисс” некоего Джойса, ирландца, живущего с семьей в Триесте. “Этот роман – порождение шизофренического ума. За многочисленными оболочками ничего нет: одна пустота. Его можно читать с одинаковым успехом что с конца, что с начала, – поведал мне Юнг, побряхтывая смешком в присущей ему манере. – Джойсу не романы писать, а лечиться надо бы. Так-то, моя дорогая, а Вам обязательно надо подыскать что-то подходящее, но, упаси Господи, напороться на такого вот перца Джойса-с. Он заразит Вас своим ботулизмом. Ха-ха-ха”. Если бы ты знала, дорогая

Рике, какое это счастье – каждый день испытывать на себе излучение живого гения.

Сегодня на солнце было 15 тепла. Я сидела на скамейке и нежилась в первых весенних лучах. Пожилая цыганка предложила погадать мне судьбу. Вопреки обыкновению, я согласилась. Карты легли как нельзя лучше. Я встречу своего исцелителя, причем еще в Карлсбаде. Он будет военным в высоком ранге. Меня ожидает счастье и удовлетворение. Монархии предстоят десять безоблачных лет процветания и мира. В Вене, на Пратере, построят гигантское колесо обозрения, с которого в хорошую погоду будут видны Елисейские поля. В Америке установят конституционную монархию, на манер нашей. В Европе введут общую валюту – крейцер. Военные союзы будут распущены, а конфликты будут разрешаться в Лиге Европы. Процветут искусства, благонравие и любовь к ближнему.

Рике, я так покойна и счастлива в этот первый весенний день, как никогда прежде. Желая и тебе насладиться этим божественным чудом, несущим надежду. Надеюсь, что тяготы ремонта вашейлетней резиденции уже позади. Кланяйся от меня Клаусу. Да хранит вас Господь!

*Твоя кузина Аннетт.
Карлсбад, 1 марта 1913 г.*

¹ Дорогая Рике, слава Богу, зима уже позади. В воздухе чуеться уже легкое дуновение весны. Душа моя радуется.

Ростислав *Ростислав* ЧОПШК *Сорчук*

Причинки до флори і фауни
Франкового Львова

“Ніч. Довкола тихо, мертво. Там в долині місто спить у осінній млі холодній; тільки глухо десь кипить у далекім середмістю спізнених фіакрів рух. У тиші при лампі звільна розвиває крила дух...”¹

Це – одна з поетичних медитацій Івана Франка на тему власного творчого процесу, котрий, як бачимо, зачинається за участю Львова. З інших творів додаймо биття годинника на Ратуші, гомін вуличної юрби, акорди “банди”, що доливають з міського “городу” – і будемо мати акустично-візуальне тло, на яким виформлювалось Франкове “*quae scripsi, scripsi*” (написав те, що написав), – тих “яких 70 томів” (за підрахунками внучки Зені). Франко і Львів – мов Франко й білий світ. Втім, пам’ятаючи надто непрості колізії цих взаємин, не одразу і виважиш, що (?) – завдяки, а чи всупереч, визначало їх більшою мірою. Мабуть, все ж завдяки. Завдяки тому, що всупереч.

Причинок 1 (“фауна”)

Перші Франкові враження від Львова неймовірно гнітючі. Його рецепцію “фауни”, в середовищі якої опинився в 70-их роках позаминулого

віку, майже вичерпно охоплює метафора “Галапагос” (за Ч. Дарвіном і К. Воннегутом). Архіпелаг “черепашачих островів”, ізольованих від материка 1000-кілометровим океанічним прошарком; часопросторовий казус, де спинилася еволюція, законсервувавши на одній з ранніх стадій огром “закаменіlostей”, “заскорупіlostей”, “задеревіlostей”, герметично закатаних покришкою власного панциря. Винятковий, аж гротесковий консерватизм – чільна ціха більшости субкультур, із якими зіткнувся на сухім узбережжі “Галапагосу”. Без огляду на партійні та національні відмінності у чисельниках, на взаємну ворожість, витворюють спільний знаменник своєї раси, що колективним зусиллям захоче від посягань європейського поступу оцей заповідник середньовічної цноти.

Особливо показові тут москвофіли, котрі на той час усе ще склали головний масив “галицько-руської” інтелігенції – “Ботокуди” (однойменна поема), “Рутенці” (сатиричний прозовий цикл), ексклюзивні продукти “Сморгонської академії” (заголовок памфлету) – “обителі печерних медвідей”. “Дивну пустоту мислі, пустоту бесіди і пустоту діла”, штучність, “бібульність”, а тому яловість цього середовища ранній Франко фіксує крізь окуляр “експериментальної” методи (серед іншого – вплив Е. Золя), акцентуючи згубну дію

мертвої води львівського середовища на занурених туди живих, потенційно багатих “інгредієнтів”. Ось, приміром, “Русалка Дністрова” – “се якесь неясне, а сильне чуття дитини, котра рветься на волю силою вродженого потягу [...]. Се ніжне чуття, мов запах лугів напровесні...”² – занурювання в “Галапагос”... – “правдива трагікомедія”, коли руками своїх же кривляків-земляків (москвофілів, “твердих” русинів) ту русалку потоплено (австрійський цензор Копитар “умив руки”).

Ще одне “діло рук галицької інтелігенції” (тут уже й українофільської, народовської) – “оскоплення” Ю. Федьковича. 1872 року прибув до Львова, де йому мали створити максимально комфортні умови для праці. – Занурювання... – Ефект соловія у клітці: “За кілька літ з давнього Федьковича [“таланту свіжого та саморідного”] остався тільки мізерний наслідувач Шевченка, нічим не оригінальний, окрім бесіди, остався ще мізерніший драматик, пародіюючий Шекспіра та засновуючий драми на фантастичних, гарячкових споминах з “Вічного Жида” Ежена Сю...”³. Звісно, можна й не поділяти цієї діагностики (творчу кризу Федьковича викликав не лише львівський брук, а й фаталізм його гуцульської вдачі, що спричинив безпліддя пера та подальші заняття астрологією і в рідному Сторонці). Однак Франків кате-

горизм тут цікавий як зайве потвердження типології явища – його власних рахунків з контекстом, в якому жив і з яким не уживався. Ні в іпостасі “якогось галицького феномена” (за М. Павличком), ані – “проскрибованого”, дисидента, ізгоя. Втім, причинки політичні й біографічні, з огляду на їхню хрестоматійність, наразі оминаю, а згадаю передчасно згаслу Марію Бартус – польську поетесу, смерть якої Франко списує на конто все тієї ж “галапагоської” “фауни”:

“Холодом нав'яні були похорони “найсимпатичнішої поетки польської”, як виражались шумно похоронні афіші. Важкі, болющі чуття будились в моїй душі на вид того похорону. Ось дівчина, обдарована без сумніву талантом поетичним, з живою і чуткою душею. Не знаходить в душі нікого, хто зумів би направити її думку і фантазію на відповідну дорогу, а зато попадає під вплив доживаючих свого віку прихильниць старого романтизму нижчого, містичного сорту і починає переспівувати на новий лад старі, давно пережиті і забуті пісні, робиться епігоном тої школи, котра здавалось, вимерла безпотомно [...]. Що ж вона винна, що для свого таланту не найшла підмоги, проводу, що доля казала їй уродитись у Львові, серед тої часті польської суспільності, котра [...] не маючи здорового, питомого кореня в оточуючій народі, мусить бути призраком, мусить годуватися мріями, фантазією та містикою?”⁴

Є ще чимало прикладів, особливо з художніх творів. Наостанок наведу один з них. В оповіданні “Із записок недужого” (1880) йдеться про кохання молодого домашнього вчителя з ученицею – сестрою польських магнатів. Довідавшись про таку “ганьбу”, ті брати (“два пишні передпопові мастодонти”, чий замок стережуть “камінні дракони, ящірки та костوماхи”) виганяють закоханого і влаштовують йому повну обструкцію, аби втратив усе: роботу, житло, здоров’я. Оля з туги вмирає... Не потрібно особливої інтуїції, щоб упізнати за цим недавні колізії Франкових взаємин з Ольгою Рошкевич, гвалтовно розірвані її батьком, і подальші митарства юнака. Але ж о. Михайло – “москвофіл”?! А ініціативу влаштувати Франкові громадський бойкот нарівні з поляками підтримували “народовці”?!

Різні нації, різні культури, але “раса” – одна. Як одне “середовище” у приблизно однім же “моменті”. Львів часів сьомого-восьмого десятиліть ХІХ-го віку з точки зору позитивіста, представника культурно-історичної школи, далекий від образу грядки, на якій проростають таланти. – Каменистий архіпелаг, дивним чином порізнений з “рештою” світу; річ у собі, що, страждаючи від кисневого голоду, чомусь вперто блюде анемічно-безкровний статус; консервна банка, “острів пінгвінів”, “ботокудія” – Галапагос.

Причинок 2 (“флора”)

У малих і великих прозових творах Франка дуже багато львівської топонімійної конкретики. Дитинство “андрусів” Владка і Начка (“Лель і Полель”) минає на Вульці, біля Пелчинського ставу; у каварні на Вірменській кельнерує гетера Кишенька (“Батьківщина”); у Львівській ратуші служить канцеляристом Калинович (“Герой поневолі”), котрому відтак перепадають “героїчні” пригоди межі барикад “бурливого” 1848 року. Ті ж вуличні бої на тих же вулицях (Галицькій, Краківській, площі Ринок) – у новелі “Гриць і панич”; на Бригідках (нині початок Городецької) відбуває свій термін “Панталаха”, а оповідання “Різуни” побудоване у формі листа Маньки з Городецького до Касі з Янівського передмістя, і ще, і ще...

Найбільш “львівським” же текстом Франка можна вважати роман “Для домашнього огнища” (1892). Тут і Стрільниця на Курковій (нині вул. Лисенка), і офіцерський касин на Фредра (нині Палац шахів), і будинок сейму (головний корпус університету), і Єзуїтський город (парк І. Франка), і пляц Мар’яцький (площа Міцкевича), і ще десятки вулиць і вуличок. Епіцентром подій – помешкання Ангаровичів, що знаходиться за напроцуд “чистоконкретною” адресою: Пекарська, 4. Це розмаїття топонімів потрібне не лише для локального колориту, але й для створення

“ілюзії правдоподібності” – однієї з наріжних засад поетики “наукового реалізму”, яку сповідував прозаїк (твори-студії, твори-дослідження соціально-психологічних явищ).

Втім, не тільки ілюзії. Принагідно читає дізнається про масу цікавих подробиць із життя тодішнього Львова. Іноді може здатись, що Франко поміняв місцями сторінки художнього твору і шпальти “Kurjera lwowskiego”, де в той час працював. Наприклад: “Понад містом пройшла буря, коротка, напрасна, літня. Загриміло кілька разів, густий грубий дощ пролився протягом десяти мінут, а за півгодини знов вияснилось. Вулиці були скроплені, курява змита, оскільки на се дозволяла Полтва з притоками”⁵ (працюючи над повістю “Маніпулянтка”, звідки взято цей уривок, Франко мешкав по вулиці Зиблікевича (нині І. Франка). Дорогу до редакції “Kurjera lwowskiego”, що містилась на Хорущині (нині Чайковського), суттєво скорочувала вуличка Стежкова (тепер Саксаганського), на всю ширину якої “глибоким коритом пливла тоді не засклеплена ще львівська річка Полтва”. Тож Франко мав щоденну нагоду на всі груди вдихати її “пахощі”⁶. Або: “Служниці, носячи коновками воду, поналивали на тротуар води, через що тротуар, покритий верствою гладковтоптаного снігу, покрився зверху гладкою, як скло, ледовою корою. Таким робом на гладкій

дорозі зробилася дуже небезпечна машина, звісна в механіці під назвою похилої площі, а в практиці називана львівським карколомом. Правда, у Львові обов’язує припис посипати такі карколоми піском, попелом або іншими подібними приладами, та всі такі приписи, досить старанно виконувані в середині міста, тратять свою обов’язкову міць тим повніше, чим далі йдемо від середини до границь міста, а на вулиці Пекарській виповнюють їх аж тоді, коли кілька або кільканадцять осіб поляже жертвою такої невинної піддривки і коли між тими особами знайдеться якась горда і непокірна душа, що вдасться до поліції, або коли яка з тих жертв наскочить на таке поважне ушкодження, що зробиться скандал і галас на цілій вулиці і поліція не може не звернути на се уваги”⁷.

“Імовірно, це вираз способу мислення раціонального складу людини, яка у своїй творчості дотримується принципу відповідності життєвій правді...” – зазначає львівська дослідниця Н.Тодчук і продовжує: “Традиція зображення простору міста в реалістичній літературі великою мірою відштовхується від *фізіологічного нарису*, який у 30-40 рр. позаминого сторіччя знаходився на піку популярності у французьких (а в 40-50-ті в англійських та російських) читачів”⁸.

У цитованій щойно монографії Н.Тодчук зустрічаємо й інші, надзвичайно цікаві, аспекти

розгортання семантичного віяла. Львівські “локуси” твору (“Для домашнього огнища”) бачаться як “низки назв, завжди супровідні до домінантного процесу мислення персонажа”, що постають лише у співвідношенні до стану його душі, “як відображення реального світу в його свідомості”. Приміром, “капітан Ангарович, збентежений і пригнічений випадком у його домі (зіткнення Редліха з Юлією), порушенням ідилії зустрічі [із дружиною] та незрозумілими йому самому підозрами, несвідомо звертає свої кроки горі Пекарською вулицею, що закінчується Личаківським кладовищем. Рельєф вулиці відповідає тягlostі й неспішності його думок, а сумна перспектива – настроєві “чорної меланхолії”. Іншого разу [...] (після виклику Редліха на поєдинок) капітан рухається зовсім інакше: це швидкий, нервовий хід-плутання звивистими вулицями із нерівним гористим рельєфом. Автор прямо співвідносить ритм внутрішнього простору персонажа (сум’яття у думках, прагнення якнайскоріше визначитись і неможливість це зробити) [...] із рельєфом шляху, що його обирає собі Ангарович”⁹.

Направду, таки найбільш “львівський” текст І. Франка. Бо затуляє, не випускає із лабіринту своїх “локусів” (не-львів’яни часто скаржаться на заплутану топографію нашого міста: бракує симетрій, паралелей-перпендикулярів,

“ліній”, “стріт-авеню”... Натомість – химерна диктатура ландшафту: вулиці – серпентини узгір’їв, наземні дублікати підземної річки, валів і мурів, котрих вже давно нема)...

Але ось капітан Ангарович із низин Пекарської завертає на Францисканську, поспішаючи до Куркової. Рельєф міста у цих околицях – “постійний підйом догори у напрямі руху до Високого Замку” – “змінює його хід думок до протилежного, підіймає із занепаду духу і відчаю до відновлення віри й любові...”¹⁰ – Ця траєкторія руху Франкового духу у Львові найбільш характерна. Excelsior – догори, до найвищих, панівних над місцевістю пунктів. Так, свій перший великий твір “Петрії і Добошуки” завершував сценою присяги молоді на Високому Замку: “Вийшли на вершину Замкової гори [...], відітхнули свобідно чистим воздухом [...] Мало нас, то правда, – але чи для того і нам пропадати, як пропадають многії? Ні, панове! Під нами розвалини сумної нашої минувшості! Над нами ясне небо – образ ліпшої, яснішої будучності! А круг нас той “пречудний нещасний край” – поле нашого ділання! На тім місці, панове, нині присягніт...”¹¹

У “сучаснім романі” “Лель і Полель” не оминув нагоди помилуватись розкішним видом панорами десь, напевне, із Цитаделі: “Ось хлопці вже й вийшли на вершину гори – і внизу, під їхніми

ногами увесь Львів півмісяцем розсипався по долині; невеликий левик на міській ратуші блищить і палає в останніх променях заходячого сонця; бернардинський годинник видзвонює сьому; десь біля св. Миколая муляри, б'ючи у дошку, оповіщають фаерабанд; напівпрозорий блакитнуватий туман стелеться понад містом і зливається вдалині з темною зеленню густого ліска на Високому замку¹².

Окрім Цитаделі й Високого Замку, наді Львовом панує ще одна висота. “На Святоюрській горі” – поема, де “Хмельницький” пояснює переможеним засадничі правила співіснування у “спільному” домі. Один із маршрутів капітана Ангаровича теж, до речі, вивершувавсь на Святоюрській горі, а в оповіданні “Гриць і панич”, пошукуючи тактику захоплення контролю над Львовом, генерал Бем міркує уголос: “Поставлю дві гармати на Високому замку, а дві на платформі коло церкви св[ятого] Юра, і маємо весь Львів у руках”¹³.

***

Франко не став урбаністом. Тобто митцем, котрий спеціально, цілеспрямовано, “тематично” опановує “genius loci”; котрий “завойовує” місто як простір, необхідний для самореалізації. Дух здебільша польського Львова його часів, ясна річ, не був українським, а шукати у ньому привиди з княжих часів означало б хіба уподібнення до

москвофілів. Франків Львів – то не тема, а тільки причинки до теми. Із моря його безберегої спадщини їх слід вимивати, маючи на увазі не лише “свято место” в тематичнім числі “І”, але й “дивнії перли” потенціалу, що лишивсь недореалізованим. Вже й тих кілька повищих цитат достатньо, аби відчутти, що їх пише “львівська дитина” (перифраза від І. Франка). Адже кожному, хто пожив, чи тим більше прожив у Львові, гадаю, добре знайомі і “фірмовий” консерватизм його “фауни” (то герметично-задушливий, то, без сумніву, рятівний, а то просто “старий і добрий”); і “de profundis – excelsior” львівської “флори”, коли від тісняви проблем, що юрмляться по заплутаних вуличках середмістя, знаходиш розраду в чистім ковтку повітря на Високому Замку.

Там так багато обрїю! І той обрїй такий розмаїтий, так насичений формами й змістами чарівних перспектив! Там є “точка”, з якої “речі і істоти видно всебічно” (за Є. Маланюком). Це добре місце.

Франко все життя шукав такі точки. Бо й поезію бачив як “згущену, сконцентровану, скристалізовану дійсність”; і в прозі хотів зображати людину “во весь рост”, з усіма pro- і contra – “стереоскопічно”; і в науці та перекладацтві засягав од “Найдавнішого київського літопису” до “останніх десятиліть XIX віку”, від Рігведи й Ат-

гаргваведи до Гьоте й Золя; й у філософії повсякчас намацував рівнодійну “скомплікованого паралелограму сил”; і загалом – був “цілим чоловіком”, організуючи в єдність природне і рукотворне.

І ще. Саме у Львові реалізувалась ідея того “в багатьох розуміннях серцевинного для долі української культури періоду”, котрий нині зємо Франківським¹⁴... Втім, про це вже писало багато розумних людей.

¹ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 3. – С. 44.

² Там-таки. – Т. 26. – С. 92.

³ Там-таки. – Т. 26. – С. 76.

⁴ Там-таки. – Т. 26. – С. 349-350.

⁵ Там-таки. – Т. 18. – С. 71.

⁶ Лукіянович Д. Мандрівка Івана Франка по львівських квартирах // Спогади про Івана Франка / Упорядкування, примітки та вступна стаття М.І. Гнатюка – Львів, 1997. – С. 563-566.

⁷ Там-таки. – Т. 19. – С. 65.

⁸ Годчук Н. Роман Івана Франка “Для домашнього огнища”: простір і час. – Львів, 2002. – С. 180.

⁹ Там-таки. – С. 176-177.

¹⁰ Там-таки. – С. 178.

¹¹ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 14. – С. 243-244.

¹² Там-таки. – Т. 17. – С. 295.

¹³ Там-таки. – Т. 21. – С. 281.

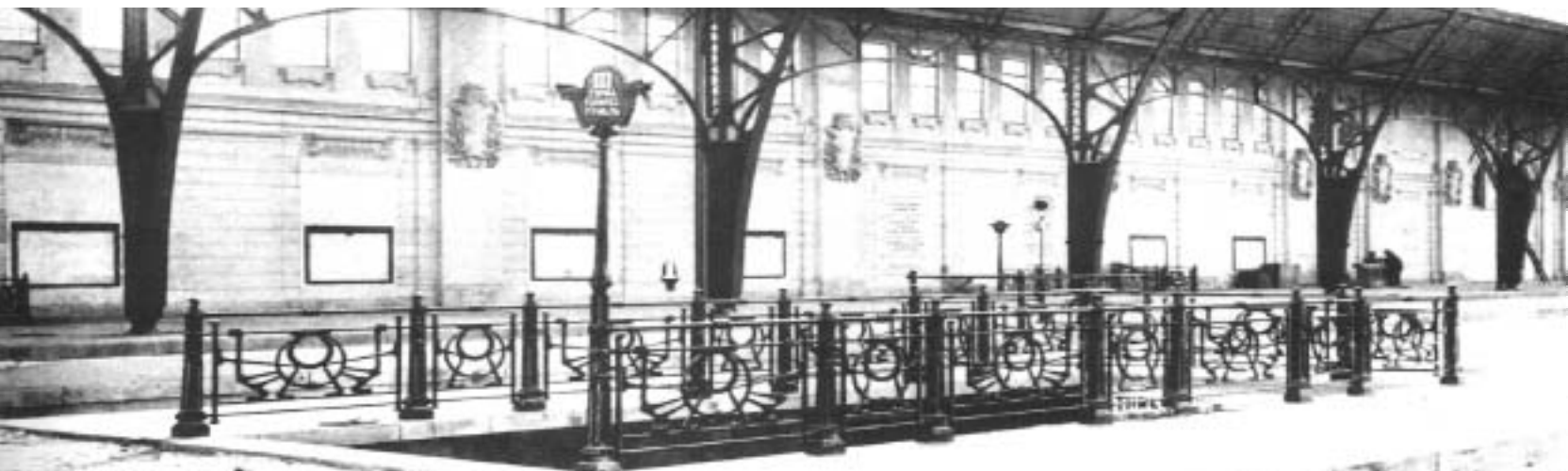
¹⁴ Забужко О. Філософія української ідеї та український контекст: Франківський період. – К., 1992. – С. 12.

Юрій Бірюльов

Сецесія у Львові
Secesija u L'vovi

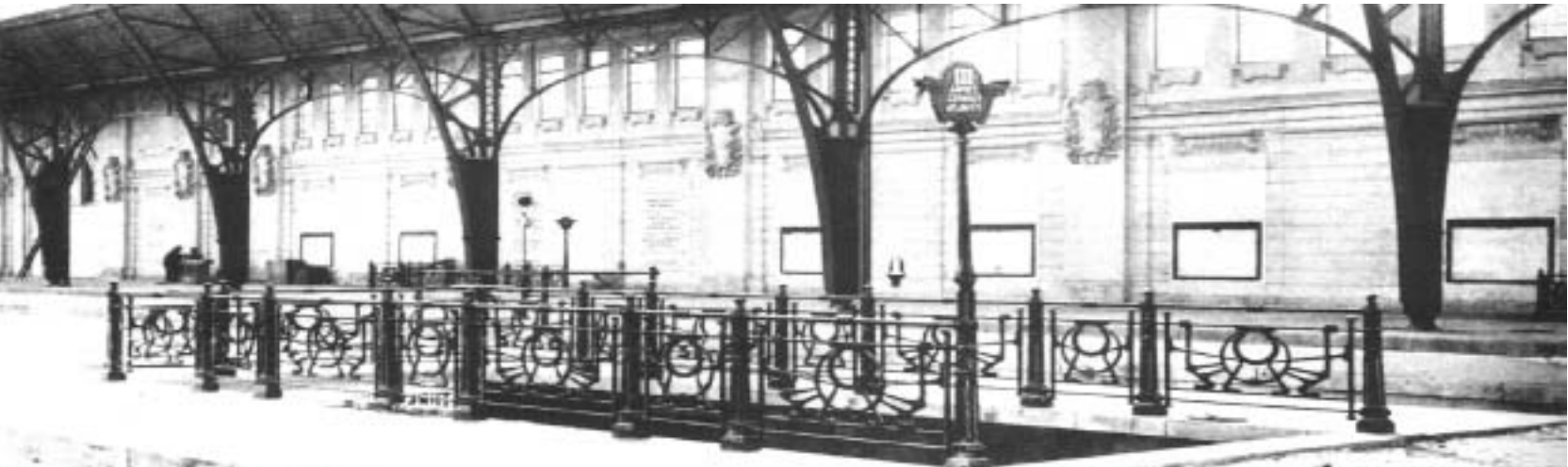
Обриси мистецької культури Львова на переломі XIX і XX століття зазнавали змін, які стали відчутними у довготерміновій перспективі. Після сповільнення розвитку у 1860-1890 роках місто знову переживало мистецьке пожвавлення, відроджувалися славні традиції місцевого мистецтва XVI-XVIII століть. Формування нової ситуації в мистецтві пов'язане, передусім, з суспільним та економічним розвитком міста. З кінця XIX століття у Львові тривав демографічний вибух: в 1890-1914 роках населення зросло майже на 75 відсотків (90 тисяч осіб). На початку століття Львів вдвічі перевищував за кількістю населення Краків, друге за величиною галицьке місто. Інтенсивний вплив багатонаціональної людности до Львова був викликаний його роллю політично-адміністративної та економічної столиці Галичини.

Вже в 90-тих роках XIX століття почався жвавий рух у будівництві. Швидко будувалися не лише урядові та громадські будівлі, але також житлові будинки (особливо для здачі в оренду), було прокладено десятки нових вулиць. В 1890-1907 роках усучаснено комунальне господарство (водопровід, систему каналізації, газу та електропостачання, телефонні мережі, з'явився перший електричний трамвай в Галичині і так далі).

Обриси міста виразно змінювалися. Будівельна лихоманка співпала з періодом розквіту сецесії, яка призвела до глибокої архітектонічної трансформації Львова. Впродовж п'ятнадцяти років місто перетворилося у справжній ансамбль сецесійної архітектури, подібний до Брюсселя чи Риги.

Стрімкий темп та масштаби будівництва і урбанізації, у чому Львів перевищував не лише міста Галичини, але і Відень, сприяли формуванню сильного економічного центру. У Львові з'явився головний галицький залізничний вузол, тут містилися великі торгово-фінансові, промислові та будівельні фірми. Найкраща фабрика будівельних матеріалів і будівельна фірма належали Івану Левинському, українцю, одному з чільних архітекторів сецесії. Незважаючи на певну перевагу торгівлі і дрібного ремісництва Львів відзначався найбільшою концентрацією промислової продукції і фінансового капіталу у Східній Галичині.

Урбанізація та ділове пожвавлення створили об'єктивні передумови для появи сецесії як продукту міської культури. Розвиток будівництва, поліграфії та різних відгалужень легкої промисловости сприяли народженню нової архітектури і пов'язаного з нею декоративного мистецтва, сецесійного друкарства та промислових методів продукції мистецьких предметів широкого вжитку. З іншого боку, економічний і науково-

технічний поступ викликав зворотну реакцію – негативне ставлення митців до урбанізації, бажання повернутися до природи і прагнення перенести її форми до мистецтва, потребу романтичної втечі від міської цивілізації до гуцульських сіл у горах. Насправді ці тенденції були виразом ностальгії мешканців міст, оскільки, природу і сільське життя сецесійні митці сприймали через призму міста.

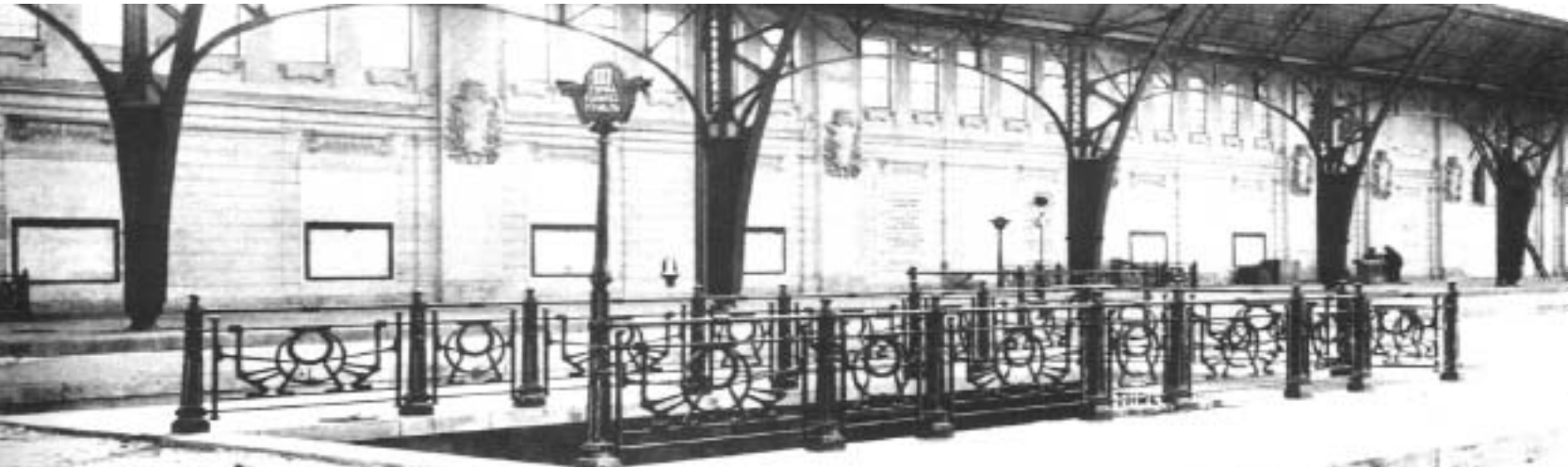
Рафінований естетизм і пошук прекрасного, мрії про гармонію у житті, характерні для сецесії, можна, передусім, пояснити переломом у суспільній та індивідуальній мистецькій свідомості, яка негативно реагувала на прозу міщанської екзистенції і гострі цивілізаційні контрасти: злидні і загурканість сільських районів Галичини, безробіття і голод, які постійно дошкуляли львівській бідноті.

Неоромантичні настрої у львівському мистецькому середовищі з'явилися одночасно з посиленням політичної боротьби. Пожвавлення суспільного реформаційного руху знайшло відгук у львівській сецесії. Хоча ідейні риси сецесії не були однозначними, однак у її програмних засадах позначилася радикальна суспільна орієнтація та пафос змін.

Визначальний вплив на мистецьке життя Львова та на формування сецесії мав розвиток національної свідомості. Близько половини на-

селення Львова становили поляки, іншу половину складали українці, євреї та інші, менші, національні групи: вірмени, чехи, німці, росіяни, італійці та інші. Стабільність львівського етнічного конгломерату наприкінці XIX століття була традиційною. Львів, який ще середньовічні хроністи називали містом ста народів, витворив впродовж довгого часу власну оригінальну багаточасарову культуру, мішанину звичаїв щоденного життя, власну міську мову на щодень. Львів, як центр Східної Галичини, був втіленням її окремішності, становив культурно-історичний мікро-регіон. Суспільний рух, який прагнув до повної реалізації національних прав у сфері культури (це формально гарантувалося правом про автономію провінції (1867), був потужною цементуючою силою, яка спричинилася до творення оригінальної культури галицького регіону. Завдяки автономії у Галичину проникали нові тенденції західноєвропейської культури, вона уможлиблювала вільний вираз оригінальних мистецьких ідей.

Мозаїчний, багатонаціональний характер мистецьких явищ у Львові на переломі століть був відбитком складної повної суперечностей суспільно-етнічної ситуації. Проти панування Австрії зверталися і народно-визвольний рух львівських поляків та українців і національна свідомість євреїв, яка стрімко розвивалася в той час. Багато видатних поляків висловлювалися за польсько-

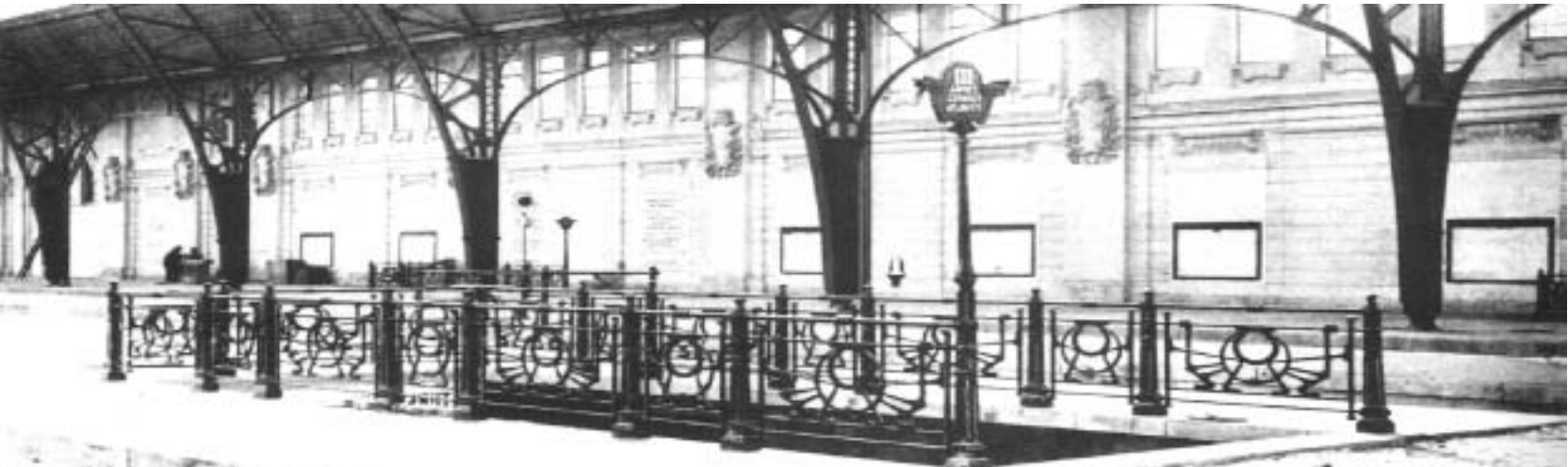
українське поєднання. У контактах обох народів велику роль відігравали у цей час також і діячі української культури, яка дуже швидко розвивалася. Відомі численні приклади близького товаришування і взаємовпливу львівських письменників, вчених, журналістів та митців різних національностей. Серед прихильників сецесії тісні контакти підтримували Зигмунт Курчинські і Владзімеж Блоцкі з Михайлом Яцківим, Сидором Твердохлібом і Михайлом Паращуком, Роман Братковський і Хенрик Збержховські з Іваном Трушем, Альфред Захаревич і Тадеуш Обмінські з Іваном Левинським, Олекса Новаківський з Виспянським і т. д. Зв'язки двох основних етнічних елементів: польського та українського, яким товаришували менш розповсюджені: жидівські, вірменські, чеські, німецькі, італійські – були впродовж століть найважливішою рисою львівської культурної спадщини, чини якої, згідно з Богданом Янушем, “нерідко є унікальними у загальноєвропейській культурі”.

Взаємовплив національних мистецьких культур на переломі XIX і XX століть можна було спостерігати не лише у Львові, а й у всій Європі. Взаємовплив посилювався у цей час, не стираючи, однак, самобутності окремих культур. Українські, польські, жидівські та інші митці були учасниками монолітного мистецького руху, а при односторонній етнічній ідентичності їхня творчість

у той же час належить до кількох національних культур.

Мистецьку спадщину цього періоду не можна розглядати відірвано від специфічного регіонального контексту, від конкретної історичної ситуації. Аналізуючи мистецтво львівської сецесії потрібно зважати на її багатонаціональний характер.

Економічний розвиток, поживлення суспільного життя і національних рухів, яким товаришував розквіт культури спричинили те, що Львів на переломі століть став головним осередком духовного життя Галичини. Завдяки більшій доступності середньої та вищої освіти, яку після впровадження автономії підтримували громадські пожертви, значно зріс прошарок інтелігенції. У Львові з'явилися Університет, Політехніка та Аграрна Академія. Плідно розвивалася наука, в чому велику роль відіграли Наукове Товариство імені Тараса Шевченка, Науково-літературна Спілка, заснована у 90-их роках XIX століття, та інші товариства. Багато польських та українських вчених співпрацювали між собою. Слід згадати, наприклад, про дослідження слов'янської народної творчості, які проводило Товариство фольклористів. Спільне зацікавлення польською та українською етнографією йшло поряд з народницькою орієнтацією сецесії. Базою культурного розвитку були бібліотеки, архіви та музеї:

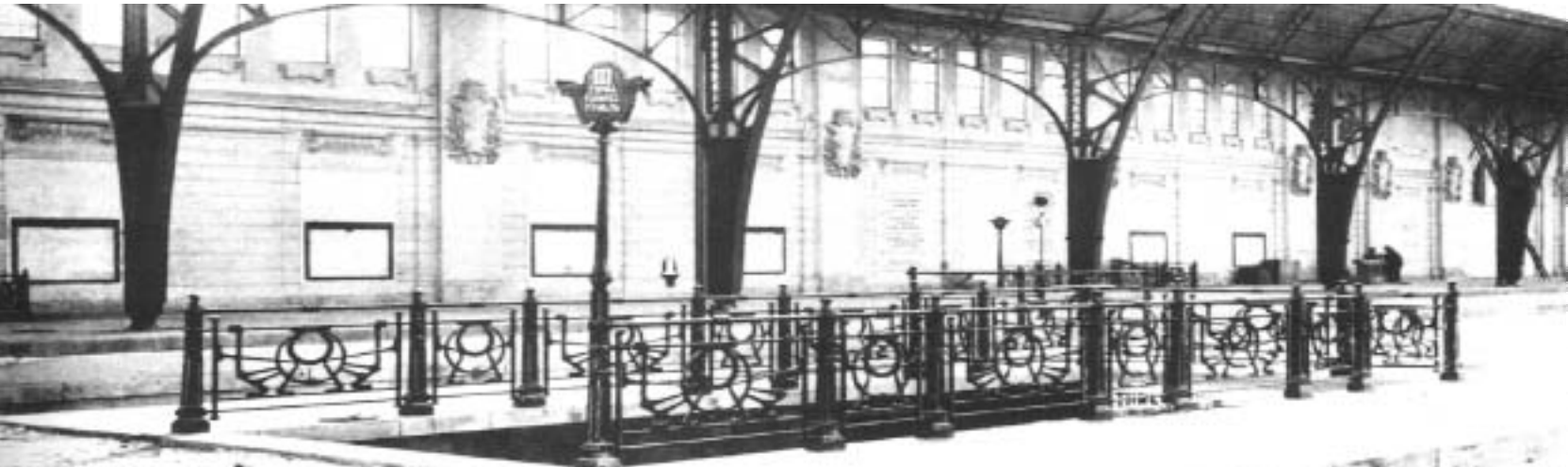
Бібліотека Оссолінських (найкраща на польських та українських землях), Міський Архів, Музей імені князів Любомирських (з 1870 року), Музей Художньої Промисловости (з 1874 року), Історичний Музей (з 1891 року), Український Національний Музей (з 1905 року), Міська Картинна Галерея (з 1907 року) та інші.

На переломі століть великого розмаху набула видавнича справа. Львів став головним осередком видавництва польської та української преси, а також наукової та мистецької літератури. У 1898-1914 роках тут видавалося понад 450 різних газет та журналів польською, українською, російською, німецькою мовами та на ідиш. Найбільшими газетами Галичини були львівське “Діло”, “Slowo polskie” (Польське слово) та “Wiek Nowy” (Новий вік). У львівській публіцистиці часто оприлюднювалася прогресивна суспільна думка. Виданням книг займалися як громадські організації (Українсько-Руська Видавнича Спілка (з 1898 року), Просвіта (з 1868 року), Науково-літературна Спілка та інші), так і індивідуальні ентузіасти. На той час все ще діяла найстарша у Львові друкарня Пьотра Піллера, винятковою активністю відзначався Альфред Альтенберг (власник фірми “Herman Altenberg”) і Бернард Полонєцькі, прихильники сецесійного підходу до оформлення книги. На переломі століть успішно розвивається література, театр та музика.

Проходять спектаклі у польському Міському Театрі, в українському театрі товариства “Руська бесіда” і у жидівському театрі “Яд Харузім”, у філармонії концертував власний симфонічний оркестр, виступало співоче товариство “Боян”.

На зламі XIX і XX століть народилась сецесія – стиль, що визначив архітектурне обличчя Львова першого десятиріччя XX ст. Риси ранньої сецесії мали такі споруди 1897-1899, як особняк родини Дашек на вул. Набеляка, тепер Котляревського, № 41 (архітектурне бюро І. Левинського), кам’яниця Генрика Мюллера “Під павою” на вул. Набеляка № 24 (архітектор К. Боублік), будинок Едмунда Стромєнгера на вул. Сикстуській № 9, нині Дорошенка (архітектор Альфред Захарієвич), театр “Колізей” на вул. Сонячній (не зберігся, архітектори Міхал Фехтер і Артур Шлеєн). У 1899 Владислав Садловські виконав проект сецесійного залізничного вокзалу (спорудження було завершено в 1903, зберігся в значно перебудованому вигляді). Виправдовуючи своє реноме новатора, Ян Шульц одним з перших перейшов до сецесії у віллі Марії Гломбінської на вул. Мохнацького № 48, тепер Драгоманова (1900) та в будинку Теофіла Сроковського на вул. Крентій № 3 (пізніше Сенкевича, тепер Вороного, 1901).

Але спорудою, що по-справжньому відкрила епоху сецесії у Львові, став знаменитий колісь

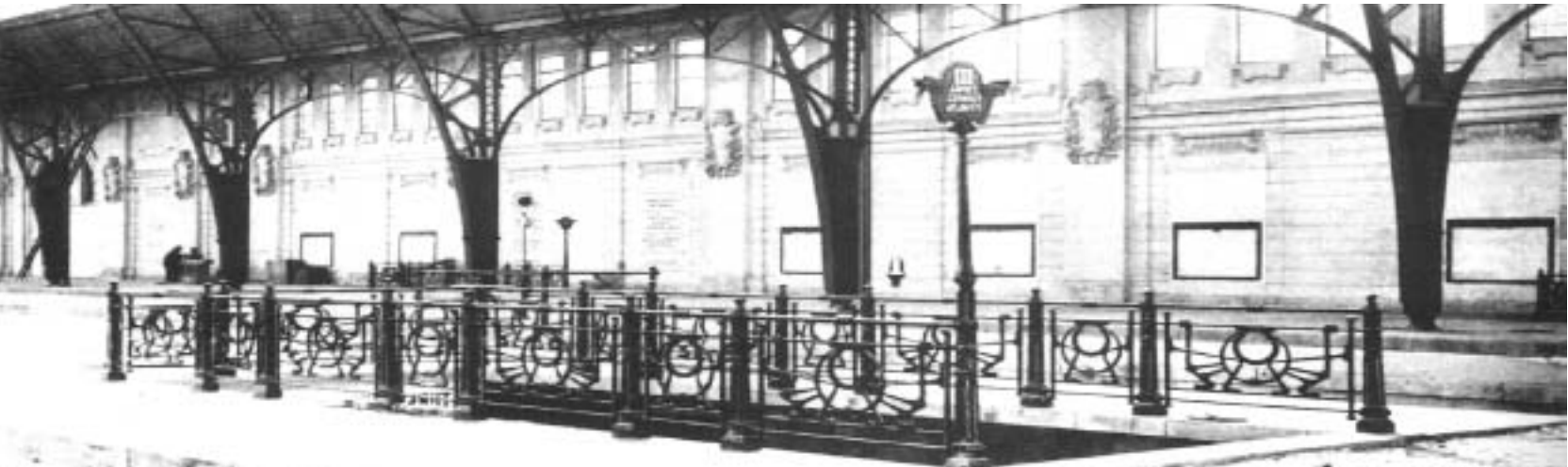
Пасаж Міколяша (1899-1900, зруйнований під час бомбардування міста в 1944). Архітектори А. Захарієвич і І. Левинський широко використали тут конструктивні та художньо-виразні можливості металу й скла у сполученні з бетоном і каменем. Криволінійні форми сегментовидного перекриття викликали асоціації зі світом природи, просторова композиція характеризувалась типовою для сецесії врівноваженою асиметрією. Сполучними ланками архітектурної композиції служили твори образотворчого і декоративного мистецтва.

У розвитку сецесії у Львові була помітна певна стильова стабільність. У 1897-1907 сецесія пройшла орнаментальним етапом. Для споруд цього часу характерною була концентрація декоративної експресії на фасадній поверхні, велике значення мала орнаментальна краса функціонально корисних деталей. Близько 1908 “орнаментальну” сецесію заступила сецесія “раціональна”. Еволюція форм, логіка внутрішнього розвитку стилю вела до послаблення захоплення орнаментом, до переходу від динамічної напруженості до статичності й гармонійності. В зовнішніх формах будівель значно випукліше стала виявлятися тектонічність.

Головним формоутворюючим принципом сецесії було розуміння кожного твору мистецтва як органічно цілісного об'єкту. Аналог такої цілісності художньої структури митці сецесії бачи-

ли у природі і форму твору уподібнювали живому організму. В архітектурі “біоморфний” принцип означав безперервний взаємозв'язок функціонального і естетичного. Архітектурна думка Львова, що починаючи з 1898 перебувала під певним впливом глави віденської школи Отто Вагнера, активно розглядала раціональний аспект у проблематиці сецесії. Такою була, зокрема, теорія “раціональної архітектури” І. Левинського. Індивідуальність і фантазія архітектора, який стилізує взірці природи, повинні втілюватися у відповідних матеріалах і конструкціях та співпадати з призначенням будівлі. Просторово-планувальна структура виявляється і ззовні, і в цьому сенсі зовнішній вигляд споруди має для архітектора другорядне значення, – говорив Левинський. Утверджуючи раціоналізм нової сецесійної архітектури, він підкреслював важливість художнього осмислення утилітарного начала. Як і Вагнер, Левинський не відмовляв орнаменту в його “естетизуючій” ролі, вказуючи при цьому на його обов'язкову тектонічність.

“Вагнерістські” погляди разом з Левинським сповідували його учні та співпрацівники – А. Захарієвич, В. Садловські, О. Лушпинський, Т. Обмінські. Відомий мистецтвознавець Ян Боллоз Антонієвич в оголошеному у Львові 12 березня 1902 рефераті *Сецесія* стверджував: “Тектонічний момент є основним в архітектурі сецесії...”

Заакцентувати сильними акордами конструктивні частини, скелет та м'язи будівлі, відкинути зайві завіси, що маскують гру органічних сил – ось тенденція цієї тектоніки”.

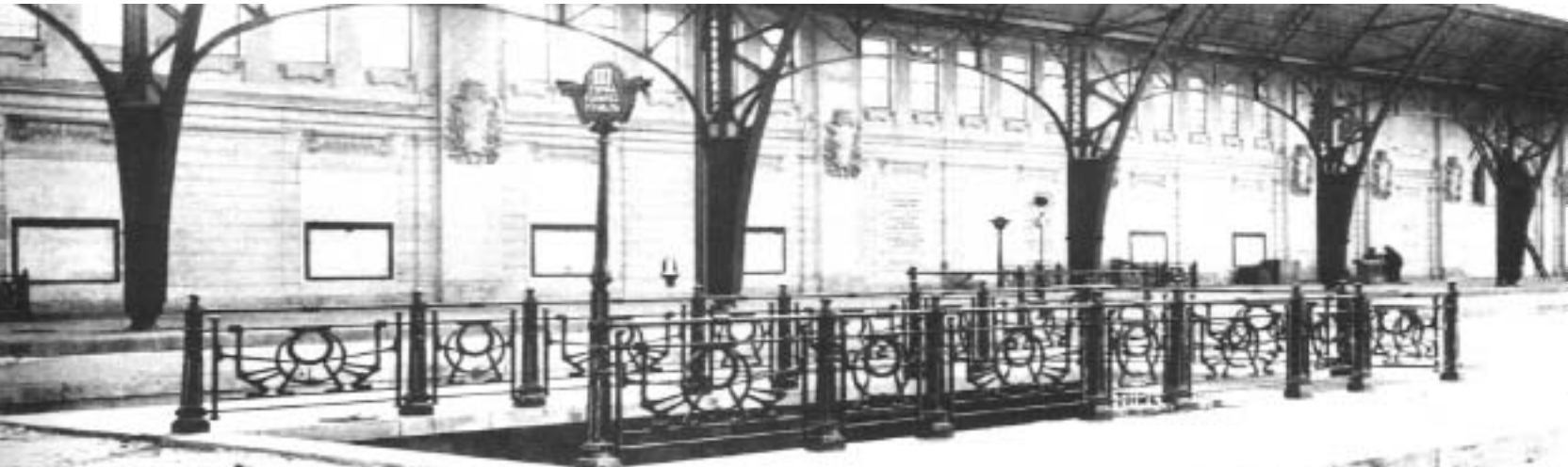
В архітектурі Львова початку ХХ ст. тенденції раціоналізму взаємодіяли з активним виявленням декоративно-емоційного елементу. Відбувався ніби “синтез” конструктивної основи споруди та її архітектурно-художньої форми. Так, в зв'язку з удосконаленням металоцегляної структури характерними для нової львівської архітектури стали високі аркові отвори і великі заklenі вітрини нижніх поверхів. Світлові прорізи отримали різноманітні розміри, пропорції та обриси. За рахунок визволення стин від несучої функції розширився внутрішній простір, вільний план споруди ретельно обмірковувався, а потім виявлявся у пластичному компонуванні зовнішніх форм. Одним з улюблених мотивів будівель стали еркери та балконні виступи майже скульптурних обрисів, високі покрівлі й наріжні вежі, які підкреслювали іноді складну композицію кам'яниць.

Акцентування краси функціональної форми було очевидне і в тій ролі, яку в сецесійній архітектурі (особливо на “орнаментальному” етапі) відігравав декор фасаду. Поряд із просторовим формоутворенням декор був ефективним засобом посилення естетичного та емоційного начал архітектури. Фасади кращих львівських будинків

1900-1908 років, споруджених Тадеушем Обмінські, Альфредом Захарієвичем, Владиславом Садловські, Олександром Лушпинським, Юзефом Піонтковські, Саломоном Рімером, Августом Богохвальські та іншими архітекторами становлять приклад композиційного об'єднання будівельної конструкції та орнаменту; скульптурні, керамічні, металеві оздоби пропорційно і ритмічно відповідають архітектурі.

“Сплав” конструкції та декору часто служив у сецесійній архітектурі Львова інтуїтивним або свідомим візуальним втіленням принципів природи. Зовнішнє виявлення структури приймало стилізовано-вегетативний орнаментальний характер: криволінійний силует фронтонів і аттиків, вигини завершальних і проміжних карнизів, м'яко заокруглені кути, стеблеподібний чи змієвидний малюнок членувань, розташування вікон, балконів, лоджій, грибоподібні “нарости” еркерів, губчато-пористе тинькування фасадної стіни, кронштейни у виді гілок і т.п. Ритмічна і лінійно-орнаментальна організація фасадів сецесійних будинків початку ХХ ст. вела також до їх площинності. Фасад уподібнювався до поверхні картини, графічного аркушу, гобелену або книжкової ілюстрації.

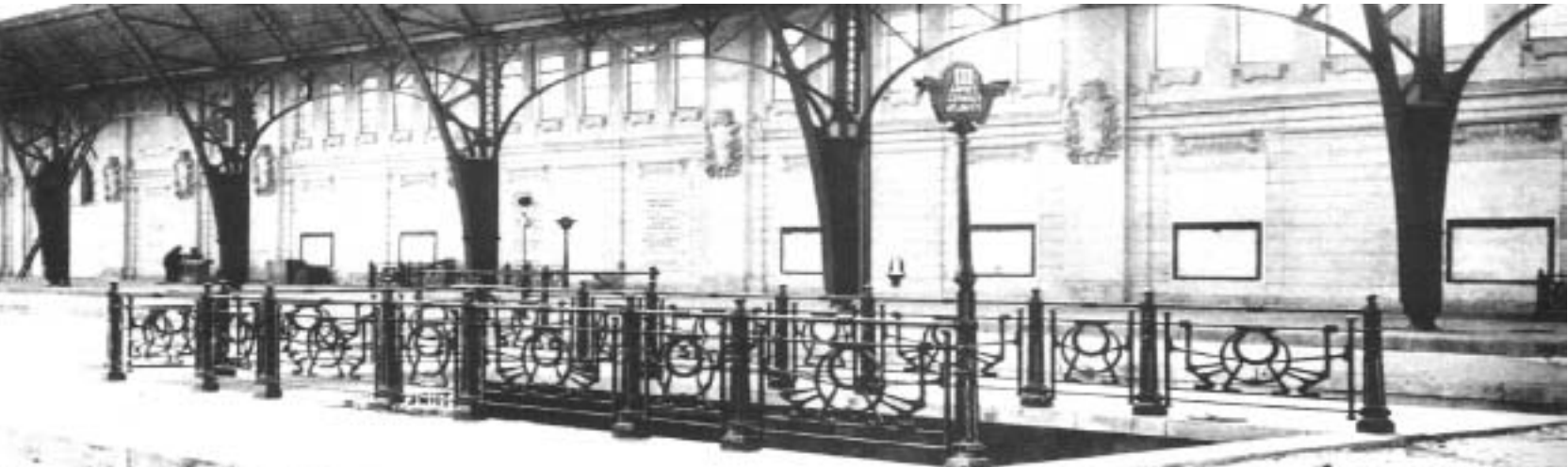
Провідним архітектором Львова періоду “орнаментальної” сецесії був Тадеуш Обмінські. Творчо застосовуючи ідеї загальноєвропейського

стилю “ар нуво”, він створював виразні й емоційні архітектурні образи. У 1904-1905 за проектом Обмінського був споруджений будинок адвоката Адольфа Сегалья на розі вул. Хоронщизни і Академічної (тепер вул. Чайковського і проспект Шевченка). Великі еркери, криволінійні віконні прорізи, балкони різних пропорцій, вежа з декоративним фронтоном – всі ці елементи, відповідаючи цікаво вирішеному внутрішньому простору, водночас зорозово загострювали вигляд цього будинку, важливої домінанти в перспективі вул. Академічної. Житлові інтер’єри дому Сегалья відзначались стильовою тотожністю елементів декоративного оздоблення. Цікаво продумав Обмінські “оркестровку” обох фасадів будинку Юзефа Гаусмана на розі вул. Сикстуської (Дорошенка) і Шайнохи (Банківської), спорудженого в 1906-1907. Процес поступового зростання пластичного і кольорового звучання прямує від нижніх балконів прямокутної форми до сегментоподібних, вигнутих балконів третього поверху, від стилізованих картушів ліпнини, поясу з горизонтальних профілів і круглих керамічних вставок до майолікового фризу верхнього ряду і ажурної огорожі даху. “Крещендо” цієї партитури в завершенні наріжного напівсферичного об’єму балконом з гнутими ґратами і “маркізою” на стебловидних опорах. Серед кращих творів Обмінського – будинки, споруджені у 1905-1907 рр. фірмою

І. Левинського: дім Яна Стромєнгера на пл. Смольки (тепер Григорєнка), № 4, будинки Людвіка Хірша на вул. Ходкевича (тепер Богунна), № 5-7, і цілий комплекс кам’яниць на вул. Асника (тепер Богомольця), № 3-9 і Домагаличів (нині Павлова), № 1-4.

Близько 1908 львівські архітектори перестали бачити в орнаменті засіб втілення неоромантичної ідеології та декоративної організації фасаду. В архітектурній думці 1908-1914 років в рамках “раціональної” сецесії народжувались ідеї раннього функціоналізму (Вітольд Мінкевич, Адольф Шишко-Богущ, Роман Фелінські). “Найважливішим завданням архітектури є формування простору”, – писав Фелінські та підкреслював значення “конструктивно-гармонійного начала”. Амплітуда творчих устремлінь Фелінського в цей час була досить широкою. Поряд з вільно “зростаючими”, експресивно окресленими формами неоромантичного будинку Моїсея Рогатина на розі вул. Костюшка і Третього травня (нині Січових Стрільців), Фелінський звернувся до чітко виражених та естетизованих залізобетонних конструкцій в будинку універмагу “Магнус” на вул. Шпитальній № 1 (1912-1913). Стильниково-чарункова структура фасадів цього першого функціоналістського твору у Львові базована на ритміці сполучень вертикальних міцних стовпів та горизонтальних багатограних еркерів.

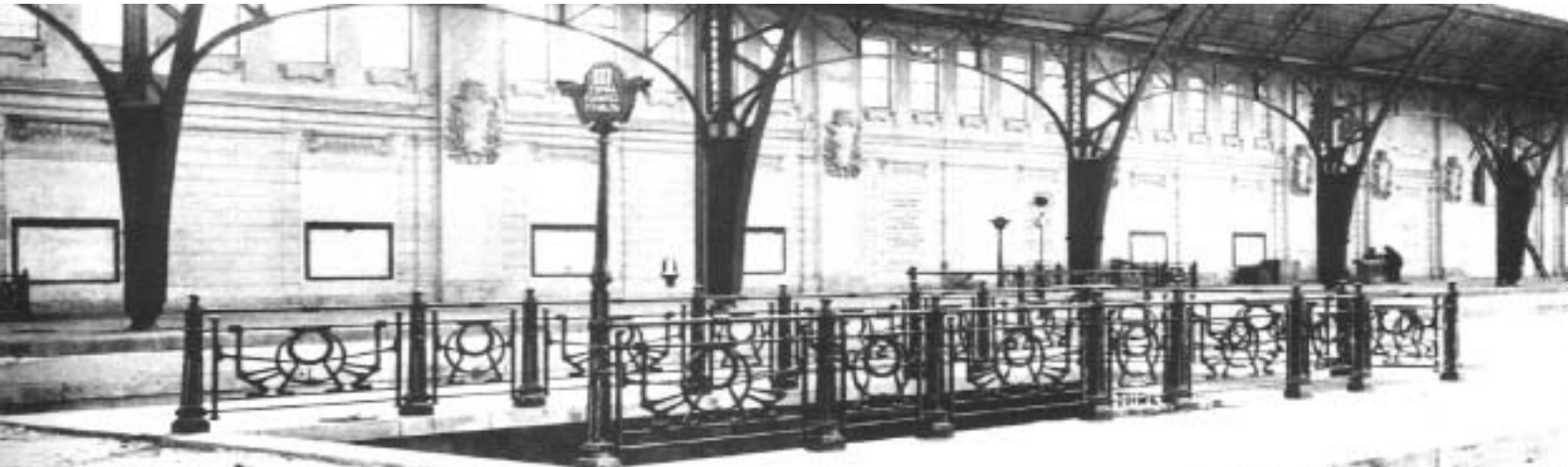

Фелінський добудував запроектований Фердинандом Касслером будинок родини Грюнер на вул. Ягеллонській (нині Гнатиюка) №20-22, з триповерховими еркерами, пластично “нависаючими” над нижніми великими світловими отворами і з порталом, мальовничо фланкованим стилізовано-египетськими статуями. Творчій манері Касслера періоду “раціональної” сецесії було особливо притаманне ритмічне чергування еркерів мінливих форм, еліптичні та параболічні виступи над вікнами, плавна, тягуча “течія” фасадної стіни – все це створювало ілюзію вільного, динамічного розвитку архітектурної маси. В будинках Суліма Шенфельда на вул. Гловінського (тепер Чернігівській) № 2/4, споруджених Касслером у 1912- 1913 рр., сувора геометрія вертикальних членувань, що передає секційну планувальну структуру, створює повторні симетричні групи, які співвідносяться з неспокійним “кроком” горизонтальних виступів, карнизів, параболічними дугами еркерів й хвилястою лінією фронтону. Характерні для почерку Касслера асиметричні вигини карнизів та обриси вікон, башти мансардного даху можна бачити на фасадах прибуткового будинку Йони Шпрехера на пл. Марійській (тепер Міцкевича) № 8. Відгомін сецесії відчутний в скульптурному декорі пілонів portalу. Проте в стилістиці споруди загалом переважають академічні варіації: півколони та піляс-

три різних габаритів і сандрики. Розпочатий у 1912, цей перший львівський “хмарочос” викликав чимало суперечок (головним чином через конкуренцію його дахів і башт з вежею латинського кафедрального собору) і був закінчений лише в 1921.

Подібно Касслеру прагнув насамперед виразності об’ємів і силуету будівлі Збігнев Брохвіч-Левінскі. У дискусії на засіданні Товариства прикрашання міста Львова в 1911 він зазначив, що “іноді найбільшою оздобою кам’яниці є відмова від всяких оздоб”. Позбавленим декору є будинок Еміля Векслера на розі вул. Академічної (нині проспекту Шевченка), № 27, і вул. Фредра, споруджений З. Б. Левінскі у 1908-1909 рр. Він відзначається наріжними напівсферичними об’ємами, завершеними башточками, гранчастими еркерами і великими сегментовидними вирізами вітрин першого поверху. Серед кращих передвоєнних споруд Львова був і запроектований З.Б. Левінскі монументальний будинок Дирекції залізниці на розі вул. Зигмунтовської (нині Гоголя) і вул. Міцкевича (тепер Листопадового Чину).

Неокласичні тенденції у львівській архітектурі після 1908 розвивались переважно ще в межах “раціональної” сецесії й були проявами її діалектично суперечливої суті. Ордерні елементи або ампірний орнамент трансформувались, відбувалась вільна, іронічна гра з класикою. Лише

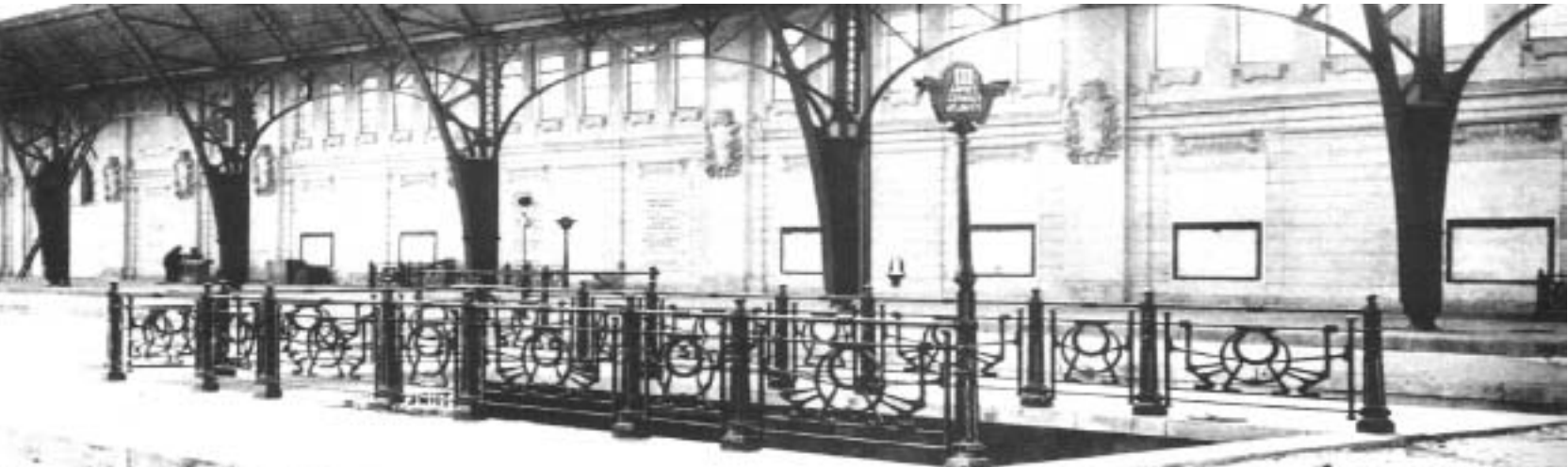

як виняток виникали такі суто антикізуючі споруди, як особняк Казимира Скібневського на вул. Потоцького (нині Ген.Чупринки) № 94, та вілла Бенедикта Дибовського на вул. Засцянек (тепер Кубанська), № 12. Також поодинокими були стилізовано-барокові споруди, що були на протилежному, антикласичному стилістичному полюсі: поставлені Владиславом Подгородецьким і оздоблені скульптором П. Війтовичем будинки Едварда Ландау на вул. Сикстуській (нині Дорошенка), № 19, і вул. Романовича (нині Саксаганського), № 11; дім Кароля Унца на вул. Св. Лазаря (тепер Грабовського), № 6.

Більшість львівських архітекторів у 1908-1914 рр., на відміну від З. Б. Левінського, зберігали декор фасадів, найчастіше скульптурний. Так, провідний львівський архітектор періоду “раціональної” сецесії Альфред Захарієвич майстерно взаємодіяв зі скульптором Зигмунтом Курчиньскі. “Режисуру” синтезу архітектури з пластичним мистецтвом А. Захарієвич здійснював ще на стадії розробок проекту. Як спробу своєрідного бінарного архітектурно-скульптурного твору можна сприймати будинок Теодора Балабана на розі вулиць Галицької та Вислової (1908-1910). Скульптури цього будинку фактурно і технологічно об’єднані з фасадною стіною, вони впливають з внутрішніх передумов формування архітектурного образу і виявляють тектоніку споруди.

Активним композиційним прийомом ансамблю є відповідність вертикалей та горизонталей та стриманий їх контраст з кривими лініями. В іншому творі А. Захарієвича – кам’яниці Триєстського страхового товариства на вул. Коперника № 3 (1908-1910) – скульптурне оздоблення є домірним видимому модулю архітектури, воно “супроводжує” плавну хвилеподібну “течію” фасадної стіни і фронтона. У 1907-1910 А. Захарієвич створив один з кращих архітектурно-художніх комплексів пізньої сецесії - будинок Торгово-промислової палати на вул. Академічній (нині проспекті Шевченка), № 17/19. Фасад цієї споруди вирішений в іронічній грі форм неокласици та сецесії. Гротескно обважнена нижня частина з масивним порталом контрастує з легкими пропорціями верхніх поверхів, розчленованих стрункими пілястрами, і з вишукано хвилястою лінією фронтона. Оздоблення інтер’єрів, зокрема східної клітки та головного залу засідань є каскадом ретельно продуманих синтетичних образів, прикладом взаємодії архітектури, декоративного і образотворчого мистецтва.

Важливими для львівської архітектури початку ХХ ст. були пошуки нового національного стилю. Вони відбувались загалом в рамках національно-романтичних відгалужень сецесії. Проблема неоромантичного освоєння народних художніх традицій цікавила львівських худож-

ників ще з кінця XIX ст. Головним джерелом, надихаючим на створення нового національного стилю, стало непрофесійне мистецтво горян Карпат. Опрацювати естетику “карпатського” стилю намагався в 90-х роках XIX ст. ще Юліан Захаревич. Потім зі своїми теоріями “східногалицького” нового стилю виступили Едгар Ковач у книзі *Спосіб закопянський* (1899) та Казимєж Мокльовські у серії статей і книзі *Народне мистецтво в Польщі*. Незадовго до своєї ранньої смерті в 1905 К. Мокльовські поставив у Львові у “сецесійно-карпатському” стилі будинки Тадеуша Чарнецкого на вул. Пекарській № 38-40.

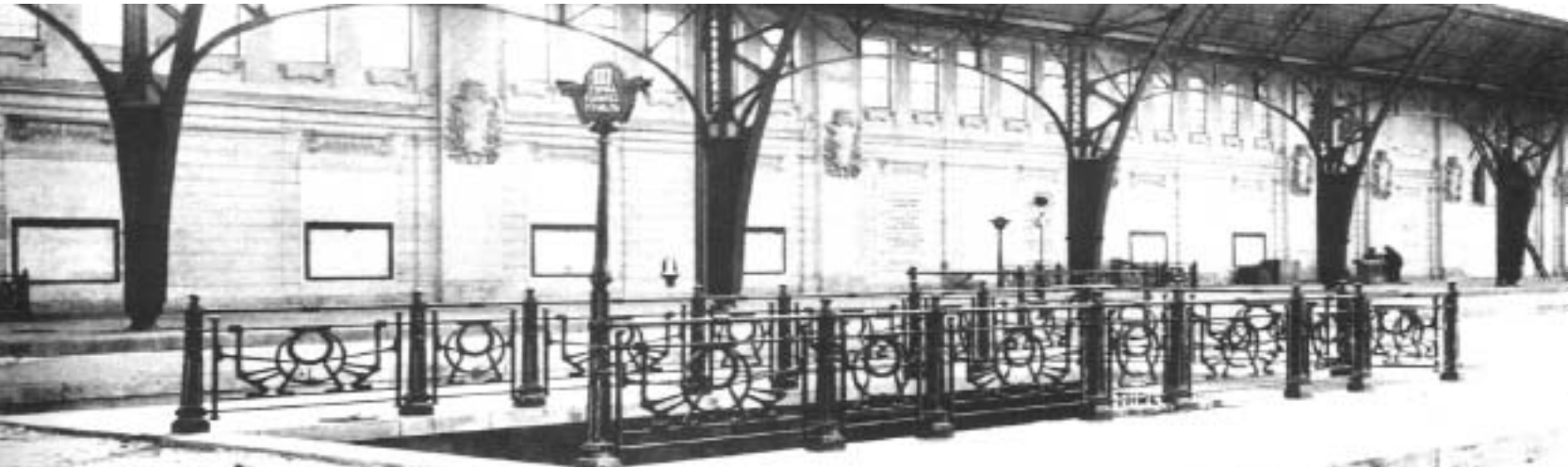
Втіленням ідей нового стилю стали будинки т.зв. “гуцульської сецесії”, споруджені за принципом сублімації народної архітектури фірмою І. Левинського (в ній брали участь Т. Обмінські, О. Лушпинський, Лев Левинський та інші). Це Бурса дяків собору св. Юра на вул. Скарги (тепер Озаркевича), Кредитне товариство “Дністер” на розі вул. Руської та Підвальної, гуртожиток “Академічний дім” на вул. Супінського (нині Коцюбинського), №21, Бурса інституту “Народний Дім” на вул. Курковій (нині Лисенка) № 14-14а, Гімназія і бурса Українського педагогічного товариства на вул. Потоцького (нині Чупринки), № 103. Для цих споруд є характерними загальні експресивні об’єми, пластична виразна конфігурація дверних прорізів, вікон, піддашся, склад-

них обрисів дахів з великими схилами, іноді з вежею, подібною до дзвіниці гуцульської церкви. Декор і колористична гама народного мистецтва обіграються в оздобленні будинків металом і керамікою.

На зламі XIX-XX ст. цікавив львівських будівничих і трансформований на засадах сецесії “закопянський стиль”: критий манеж товариства “Сокіл” у Львові на вул. Цетнерівській (нині Черемшини), вілла Мечислава Пашкудського на вул. 29 Листопада (нині Коновальця), № 98, польський “Академічний дім” на вул. Лозинського (тепер Герцена), № 7. Були здійснені й спроби зближення гуцульської і закопянської сецесійних версій, зокрема будинок Юзефа Скварчинського на вул. Потоцького (тепер Чупринки), № 11-а, санаторій Казимира Солецького на вул. Личаківській № 107.

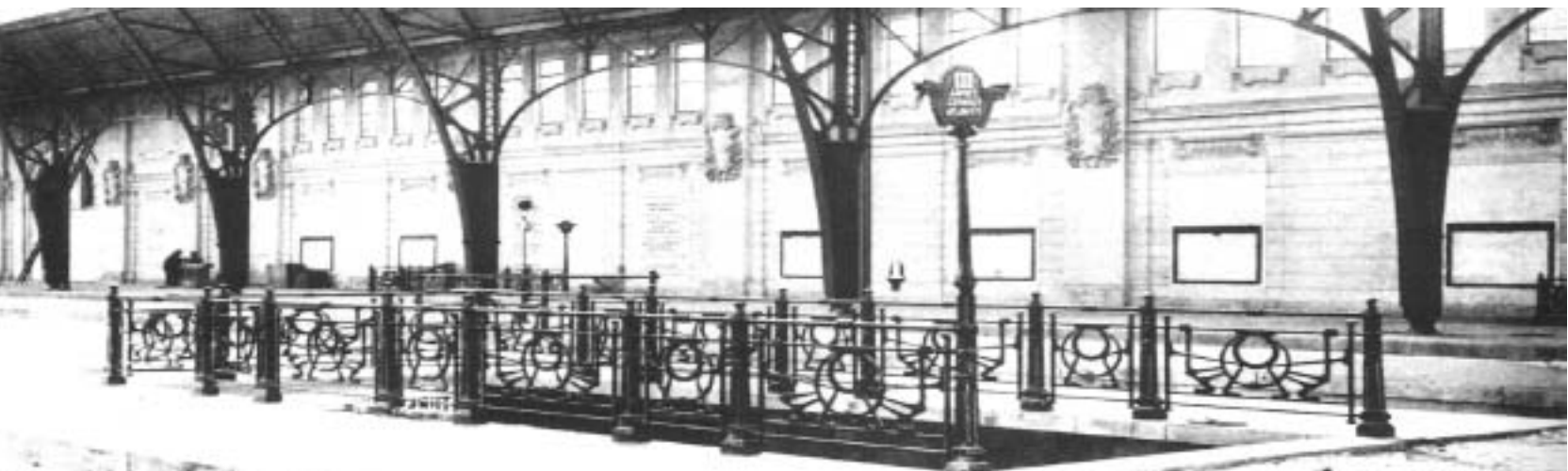
Пошуки фірмою І. Левинського українського національного стилю велись і в напрямі модерністичного переосмислення візантійського та романського зодчества (проект театру “Руська Бесіда” у Львові, 1904-1909, “Народний Дім” у Клепарові під Львовом, 1911). Натомість майже позбавлений елементу стилізації Музичний інститут ім. Лисенка на вул. Шашкевича № 5, збудований у спрощених, лаконічних формах “класицизованої” сецесії.

Близькими до принципів сецесії були спроби реалізації ідей єврейського нового стилю

Юзефом Авіном. У його творах геометризм і раціональність планування сполучались зі стилізацією в декорі мотивів старого єврейського мистецтва (проекти синагог і нагробків; “Академічний дім” на вул. Св. Терези № 26, нині Ангеловича, 1909). Цікавим ансамблем “єврейської сецесії” був Похоронний дім на Новому єврейському цвинтарі (1911-1913, зруйнований в 1942). У стилістиці цієї споруди, збудованої М. Улямом за проектом Єжи Гродинського і Р. Фелінського, поєднувались тенденції неокласицизму, вплив сецесійних будівель О. Вагнера та орієнтація на стару жидівську архітектуру. Інтер’єр заповнювали фрески Фелікса Вигживальського.

Будівельний бум кінця ХІХ – початку ХХ ст. залишив тривалий слід в архітектурному обличчі Львова. За відносно невеликий, але художньо насичений проміжок часу 1890-1914 рр. львівська архітектура пройшла крізь калейдоскоп експериментів. Ці останні роки перебування Львова у складі Австро-Угорської імперії акумулювали і втілили у спорудах величезну енергію архітектурних пошуків.

Ґеорґ Тракль

Georg Trakl

Im Osten
На сході

Den wilden Orgeln des Wintersturms
Gleicht des Volkes finstrer Zorn,
Die purpurne Woge der Schlacht,
Entlaubter Sterne.

Гучним органам сніговію
Доладний темний гнів народу,
Пурпурна хвиля прі,
Оголених зірок.

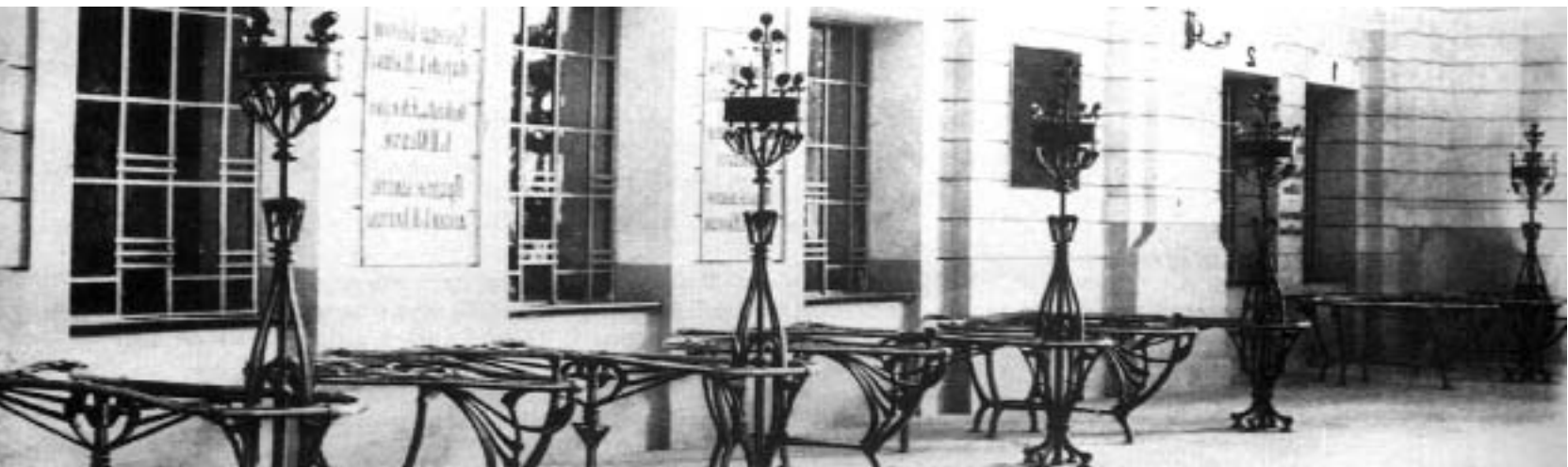
Mit zerbrochnen Brauen, silbernen Armen
Winkt sterbenden Soldaten die Nacht.
Im Schatten der herbstlichen Esche
Seufzen die Geister der Erschlagenen.

Розбитими бровами, срібними руками
Вмирущих воїв прикликає ніч.
Під тінню осіннього ясена
Стогнуть духи убієнних.

Dornige Wildnis umgürtet die Stadt.
Von blutenden Stufen jagt der Mond
Die erschrockenen Frauen.
Wilde Wölfe brachen durchs Tor.

Тернисті нетрі обступають місто.
З кривавих сходів місяць пріч жене
Нажаханих жінок.
Дикі вовки увірвалися в браму.

Переклав Тимофій Гаврилів

Janusz Wasyłkowski.

Jeśli kochać, to tylko we Lwowie...

Як кохати, то тільки у Львові...

Każdy powiada, że chce kochać. Prawdę natomiast mówiąc, nie tyle chce kochać, ile raczej chce być kochanym. I to przez kogoś młodego, pięknego i bogatego, a jeszcze na dodatek najlepiej z zagranicy, zwłaszcza zachodniej lub północnej. Stąd nieustające powodzenie biur matrymonialnych, szczególnie tych, które oferują dewizowych klientów, stąd burzliwe dzieje hochsztaplerów, oszustów i obrotnych naciągaczy matrymonialnych, a także kariery niektórych dziennikarzy, którzy na skrywanych ludzkich namiętnościach i marzeniach starali się, jak niejaki, późniejszy niedorzecznik prasowy naszego byłego rządu nierządu, zarobić swoje trzy grosze i trochę więcej.

Ogłoszenia matrymonialne są łatwym łupem dla prześmiewców, za treść tych enucjacji redakcje czy biura nie biorą żadnej odpowiedzialności, a ludzie często prości, niekiedy głupi lub wręcz bezczelni wypisują swoje dyrdymały w naiwnej wierze, że ktoś je odbierze właściwie, odczyta jako prostotę myśli, stylu i prawości ich charakteru. Bóg z nimi! Często bowiem za tymi niezbyt rozsądnymi słowami kryją się ludzkie, niespełnione przez całe lata nadzieje, oczekiwania, tęsknoty, namiętności, skrywane dawniej pruderią i ochroną tzw. moralności publicznej, a dziś nie-

mal w ekshibicjonistyczny sposób wystawiane na pokaz w oczekiwaniu na spodziewany odzew bratniej duszy (w obu aktualnie rozumianych znaczeniach tego słowa)...

Rozmawiamy, piszemy jednak o Lwowie. Więc zainteresowało nas czasopismo *Zew serca poświęcone sprawom matrymonialnym i tow.* (reszta słowa nie zmieściła się na szpalcie pisma), którego redakcja i administracja mieściła się przy ul. Krótkiej 2. Kto pamięta tę zaiste krótką uliczkę ciągnącą się od ulicy Na Błonie (w 1937 r. bodajże przemienioną na Bronisława Pierackiego) do ulicy Króla Leszczyńskiego z wylotem na Gródecką przez jeszcze krótszą uliczkę Barską? Tu właśnie 1 września 1939 r. spadły pierwsze hitlerowskie bomby...

Wróćmy do naszego czasopisma. Jest to numer 1 (Rok I) i prawdopodobnie jedyny, gdyż nie udało się znaleźć w żadnej bibliotece innego numeru. Brak daty. Przypadek czy celowy zamiar? Jako wydawca i redaktor odpowiedzialny figuruje Jan Hajdes.

Pismo ma 16 stron druku, przy czym pierwsze 4 strony poświęcone są ogólnym rozważaniom na temat małżeństwa, a na dwóch ostatnich opublikowano drobne ciekawostki i informacje redakcyjne, m.in. o tym, że *ogłoszenia matrymonialne i towarzyskie przyjmuje Redakcja od wszystkich bez różnicy wyznania i narodowości.*

W artykule *Jakie powinno być małżeństwo* czytamy:

Ażeby małżeństwo było idealne muszą oboje małżonkowie wspólnymi siłami dążyć do tego, a przede wszystkim mąż.

Mąż jest głową domu, on stara się dostarczyć potrzebnych środków na utrzymanie domu, o niego też opierają się wszelkie sprawy dotyczące się rodziny. Mąż powinien przede wszystkim starać się poznać jak najdokładniej usposobienie żony i stosownie do tego postępować.

Najczulszy i szczerze kochający swoją żonę mąż nie potrafi u tejże zdobyć sobie wzajemności, ani też należytego mu uszanowania, jeśli nie będzie umiał kierować nią w sposób delikatny, a jednak stanowczy. Żonie powinno się zdawać, że ona kieruje mężem, ponieważ jego łagodne obchodzenie się z żoną daje jej to złudzenie;

w szczególności jest ona zupełnie pod wpływem swego męża. (...)

...główna sprężyna szczęścia rodzinnego leży w postępowaniu męża wobec żony. Tu chodzi o to, czy dany mąż będzie umiał (że tak powiem) własną żonę sobie wychować. Jest to trudne zadanie. Tu nie jest głównym warunkiem ta okoliczność, ażeby umieć kierować kapryśną żoną, lecz najważniejszym punktem kulminacyjnym jest to, ażeby umieć nad samym sobą

zapanować, ponieważ walka z samym sobą jest najtrudniejsza na świecie. (...)

Nie myślcie moi kochani czytelnicy i czytelniczki, że powyższe wskazówki i objaśnienia dotyczą jedynie mężczyzn, a Panie żoneczki chciałyby tanim kosztem wszystkie domowe ciężary złożyć na barki swych biednych mężów, nie dołożyć ani jednej cegielki do zbudowania własnego szczęścia, to byłoby nielogicznym i niesprawiedliwym. Żonie jako duszy szczęścia domowego przypada kto wie czy nie większy zaszczyt w udziale współpracy w tym szczęściu. Żona powinna być właściwie tym aniołem stróżem, który swoją zapobiegliwością i łagodnością potrafi niejedno nieszczęście od rodziny odwrócić. Nie raz przychodzi mąż do domu spracowany, nie w humorze, głodny — a może (co się bardzo często zdarza) miał jakieś nieprzyjemności w swoim zawodzie, więc nie jest w usposobieniu do miłego przywitania się, a może czasem nawet na jakieś blahe zapytanie się żony o to lub owo odburknie dość szorstko, w takim wypadku powinna już żona zapanować nad sobą i nie odwzajemniać się szorstkością, aby uniknąć niepotrzebnej sprzeczki.

Najciekawsze są jednak inseraty. Są one także odbiciem poglądów danej epoki, sytuacji społecznej, poglądów na małżeństwo i szczęście rodzinne, a także wzajemnych, sprzecznych często, jak się okaże, oczekowań. Dodatkowej pikantności dodaje niektórym

ogłoszeniom niewłaściwa interpunkcja lub jej brak, dzięki czemu jesteśmy świadkami swoistych lapsusów językowych i pokrętej logiki. Być może zawiniła tu korekta lub jej brak w pismach tego typu, gdzie redaktor naczelny był właścicielem jednocześnie, głównym księgowym i kasjerem, a funkcja korektora nie mieściła się, na ogół w jego budżecie. No to posłuchajmy:

Piękny mężczyzna, szofer lat 30 religia rzym.kat. ożeni się z panną inteligentną do lat 25, pięknie zbudowaną, przystojną blondynką, która obecnie wyjeżdża do Ameryki lub Peru.

Ten to miał wymagania! Ameryka w ówczesnym rozumieniu to oczywiście nie cały kontynent tylko Stany Zjednoczone, dlaczego jednak wchodziło w rachubę także Peru? Akurat Peru?

Kawaler kwalifikowany krawiec męski z długoletnią praktyką lat 32, brunet przystojny, milej powierzchowności, szlachetnego serca bez nałogów, posiadający własny warsztat, 2 morgi pola w tem znaczną część gotówki. Z braku bliższej znajomości szukam tą drogą panienkę niekoniecznie bogatą, tylko pracowitą, moralną, łagodnego usposobienia i dobrego serca.

Ładnie to brzmi: kawaler kwalifikowany... I te 2 morgi, w których jest gotówka... Ale ten chociaż nie żąda dużego posagu, a inni...

Kawaler lat 34 polak, bez nałogów, posiada

dożywotnią rentę i koncesję, ożeni się z panną, młodą wdową lub rozwódką, która pomoże do uruchomienia przedsiębiorstwa handlowego.

Kupiec z branży węglowej i drzewnej wyznania mojżeszowego lat 28, niezależny, rozwiedziony nie z własnej winy po 2-miesięcznym pożyciu, pragnie poślubić kobietę z rodziny magistra lub lekarkę (w tym przypadku posag obojętny) ewentualnie kobietę o średnim wykształceniu muzykalną z większym posagiem. Mam własny dom.

Ciekawe? Lekarka czy pani z rodziny magistra (pewnie ogłoszeniodawca miał na myśli magistra farmacji) nie musi być muzykalna, a ta bez wykształcenia musi i w dodatku powinna mieć posag...

Seperowany nie z własnej winy Ukrainiec, bezdzietny lat 35, dobrego usposobienia, cichy, bez żadnych nałogów, miłujący święty spokój, z zawodu kupiec zbożowy, zdolny do wszelkiej pracy handlowej i ziemskiej o wykształceniu 3 klas wydz. posiadający pewną gotówkę. Bardzo chętnie reflektuje tą drogą na pannę, wdowę lub seperowaną, może być z dzieckiem od lat 18-42.

Czy panna z 42-letnim dzieckiem miałyby w tym przypadku szansę?

Profesor żyd kawaler miody, pozna pannę żydówkę z dobrego i uczciwego domu posiadającą 5000 dolarów.

Mam lat 28, urzędnik pocztowy, wzrost 1.70, mówią wszyscy, że jest bardzo ładny. Majątku lub gotówki nie posiadam. Władam językami pol., niem., rusk. i żyd. w słowie i piśmie. Pragnę ożenić się do dobrego prosperującego interesu lub t.p. Narodowość obojętna. Jestem postępowym.

Jacy to zdolni ludzie w tym Lwowie mieszkali, cztery języki w mowie i piśmie znali, pieniądze nie mieli to prawda, a przy dobrym interesie narodowość współpartnerki nie odgrywała już dla nich żadnej roli. Prawdziwi postępowcy, to znaczy postępujący z gotówką...

Kawaler lat 30, szatyn wysoki, posiada 100 morgowy folwarczek, chętnie poślubi za temże pośrednictwem pannę mającą posag, najchętniej gotówkę 30.000 Zł, (blondynka lub szatynka) nie robi różnicy.

Kawaler lat 30, religji mojż. wzrost średni, szatyn artysta malarz, wykształcenie średnie, pragnie poznać pannę lat 20-25 żydówkę przystojną, inteligentną, średniego wzrostu, wykształconą, posag od 1500 do 2.000 dol. amer. lub dobrze prosperujący interes.

Kawaler lat 38, urzędnik bankowy, inteligentny, prawego charakteru bez żadnych nałogów, obecnie na emeryturze, prowadzi własne przedsiębiorstwo dające ok. 1.000 zł. dochodu miesięcznego. Pragnie poznać w celu matrymonialnym osobę również

o podobnych zaletach. Wiek, religja obojętna.

Hm? O podobnych zaletach? Czy dana panienska ma być też bez nałogów, czy na emeryturze, czy też mieć własne przedsiębiorstwo? Pewnie głównie o to ostatnie chodziło...

Młody Inż. chemik, poszukuje pannę szlachetną, posiadającą parę tysięcy dolarów — w celu otworzenia warsztatu pracy.

A teraz poważniejsza oferta:

Wdowiec lat 36, rzym.kat. przystojny, zdrow, bez nałogów wykształcenie średnie na posadzie z poborami V. st. sł. posiada majątek na przeszło 300.000 zł. Reflektuje na kobietę nadającą się do życia małżeńskiego pannę lub wdowę do lat 40, posiadającą podobne zalety i majątek nieruchomy lub w gotówce 100.000 zł, t.j. 1/3 część z tegoż co ja posiadam.

No cóż, dla tego pana do życia małżeńskiego nadawała się kobieta ze 100-ma tysiącami złotych, można więc mówić o złotym pożyciu małżeńskim...

Kawaler lat 25 na stałej rządowej posadzie blondyn łagodnego charakteru, dobrze się prezentujący, pozna pannę do lat 25, posiadającą 2.000 dolarów do ukończenia domu piętrowego.

Młodzieniec inteligentny prawego charakteru wykształcony (ukończył 4 gimn. 2 lata akademii handlowej i kurs handlowy) izraelita lat 22. pozna piękną i bogatą pannę córkę kupca lub przemysłowca do lat

18., której ojciec oddałby mu współpracę w przedsiębiorstwie i dopomógłby materialnie do pożądanej egzystencji lub do wyjazdu do Ameryki lub zagranicę.

No właśnie, kiedy dolary były w obiegu bardziej poszukiwane od złotych, to Ameryka nie była nawet zagranicą... Notabene nasz oferant nie pisze dyskretnie czy do owej Ameryki wyjechać chciałby z żoną czy też raczej sam...

Są jednak i inne ogłoszenia, w których względy finansowe nie odgrywają najważniejszej roli, trzeba jednak przyznać, że są one w mniejszości:

Kawaler lat 25, rzym.kat wzrost średni, brunet z zawodu rzemieślnik z dobrą pensją pragnie poznać pannę do lat 25 znającą język polski i niemiecki, może być biedna, żeby tylko miała upodobania do sportu”.

Profesor Ukrainiec lat 26, poślubi młodą pannę pod każdym względem wzorową.

W tym ostatnim przypadku interpretacja tego ogłoszenia, a raczej wymagań pana profesora (gimnazjalnego zapewne) mogła być nader szeroka. Może właśnie o to chodziło?

Oddajmy jednak wreszcie głos stronie przeciwnej. Zobaczmy, co lwowskie damy miały do zaofiarowania i jakie one stawiały warunki:

Przystojna szykowna, dobrze zbudowana panna na dobrej posadzie nie biedna a młoda jak jagoda, pragnie uszczęśliwić tego, kto będzie sprytny i znajdzie

właściwy klucz do pokornego, lecz bardzo ostrożnego Jej serduszka. A więc ciekawa jestem, czy się w Polsce znajdzie taki sprytny kotek, by chwyci tą myszkę z poza płotek.

No i proszę... Sam bym się dał złapać na taką koteczkę...

Wszyscy trąbią w świata trąbę, że “Zew Serca” najsumienniejsz kojarzy. A tak chcąc się przekonać zwracam się do kandydatów tamże zgłaszających się iżby mnie porwali. Kto jestem i jakie zasoby materialne posiadam tego nie opiszę, by znać zamiast mię, nie porwano. Odważni mogą kierować of do “Zew Serca”.

W końcu ogłoszenia coś tam chyba się pokiełbało, ale sprawa wyglądała arcyciekawie. Tajemnicza osóbką z pewnością zebrała sporą pakę ofert.

Jestem panną w latach 35 wesołą niebrzydka do tego czasu przebierałam, lecz żem tu na prowincji nic nie wy brała gdy ż tęskniłam za miastem. Z powodu braku znajomości tęsknoty swej nie mogę uspokoić, jednak nadzieja zabłysła w sercu dowiedziawszy się, o pojawieniu tak wspaniałego i cennego pisma jak Zew Serca; to też z całym zaufaniem kieruję się do tego, słysząc wiele dobrego o tem czasopiśmie i żywiąc silną nadzieję że Zew Serca ugasi me pragnienie przez sumienne pośrednictwo. Poszukuję dobrego męża na stanowisku lub gospodarza.

Ciekawostka. Jest to jednocześnie i ogłoszenie i reklama pisma, w dodatku tak wyglądająca jakby to pismo już od jakiegoś czasu wychodziło, a nie było pierwszym numerem...

Panna lat 18 wyzn. grec. kat. młodzica, nadzwyczaj szykowna, wesoła sympatyczna posiada 3000 dol. z powodu braku znajomości pragnie tą drogą wyjść za mąż lecz tylko za Ukraińca na stanowisku państwowem jak listonosz lub funkcjonariusz M.K.E. najchętniej kolejowy.

Tak, tak, były to czasy, gdy listonosze, tramwajarze i kolejarze byli w cenie, nie to co dzisiaj...

Dowiedziałam się ostatnio o mojej tak milej i pięknej fizognoji (proszę nie poprawiać — uwaga J.W.) — otóż jestem silna brunetka, dobrze zbudowana o błękitnych jasnych oczach licząca lat 19, więc chcę skorzystać z tej okazji i tą drogą nawiązać korespondencję z sympatycznym panem na dobrem stanowisku we wieku od lat 28-30. Przemysłowcy i urzędnicy mile widziani.

Sympatyczna blondynka lat 22 krawczyni bez mętnej przeszłości pragnie tą drogą z braku znajomości poznać towarzysza życia.

Bogata panna młoda żydówka niezależna, przytem nadzwyczaj inteligentna miła już na wejrzeniu, chętnie tą drogą poznałaby mężczyznę do dobrem stanowisku lub prowadzącego dobry swój interes,

któryby można po włożeniu mej poważnej gotówki powiększyć na wyższą skalę.

To rozumiem! I miła na wejrzeniu i z poważną gotówką. Też pewnie nie narzekała na brak ofert. Czy wybrała? Bywały i skromniejsze oferty:

Panna żyd. l. 18. dobra krawczyni pełnej tuszy posiada 200 dol. poślubi kawalera do lat 30 żyda kupca.

Panna lat 23 ukr. na stanowisku pięknie zbudowana posiada 5 morgów ziemi, i gotówki 500 dol. chętnie wyjdzie za szlachetnego mężczyznę.

Tak właśnie: za “mężczyznę”...

Panna żydówka l. 24 szatynka tegiej tuszy, posiadająca 300 dolarów wyjdzie zamąż za kupca do lat 35.

Niektóre panie nie mówią o posiadanych dolarach, ale też mają swoje wymagania, jak na przykład ta:

Jestem elegancką, wzrost średni nadzwyczaj muzykalną. Reflektuję na męża od lat 40-60. Ziemianną, adwokata, inżyniera, generała lub wykształconego urzędnika na Wysokiem stanowisku.

No proszę, nawet pułkownik był zupełnie bez szans, nie mówiąc już o majorze...

Jestem separowana nie z własnej winy. Jestem energiczna kupcowa nadająca się do każdej branży. Mam lat 50 lecz silna i zdrowa bez siwego włosa posiadam majątek na kilka tysięcy zł. Poznam chętnie

mężczyznę bez nalogu na stanowisku lub materialnie niezależnego od 50-60 lat.

O zdrowiu mówią też i inne inseraty:

Panna lat 17 miła i zdrowa jak ryba i oszczędna gospodyni z powodu braku znajomości pragnie za pośrednictwem Zew Serca wyjść za mąż posiada 600 dol."

I na koniec jeszcze jedna swego rodzaju krypto-reklama czasopisma:

Słyszałam że Czasopismo Zew Serca jest najsumienniejsze i najskuteczniejsze w sprawach matrymonialnych to też jako siedemnastoletnia niedoświad-

czona Panna Polka posiadająca 12.000 dol. zwracam się do P.T. Redaktora tegoż czasopisma o łaskawe wydanie mnie zamąż. Za kogo i jak, to pozostawiam P. T. Redaktorowi "Zew Serca" jako opiekunowi wybranemu przezemnie.

Wystarczy. Uśmieśliśmy się czytając te ogłoszenia, ale i może wzruszyliśmy się trochę. Zawsze są ludzie, którzy poszukują bratniego serca, choćby za pieniądze, choćby przez biura i gazety matrymonialne. Zmieniają się epoki historyczne, ustroje społeczne, ale ludzkie sprawy są nadal takie same i takie same kłopoty, i takie same nadzieje...

Розповідь

Очевидця

Rozpovida
Ochevydca

Львів після російського вторгнення
L'viv pisl'a rosijs'koho
(вересень-грудень 1914) *otorhnen'na*

Перед приходом російських військ

Ще за тиждень до приходу росіян, тобто в останні дні серпня минулого року¹, Львів кілька разів зворохоблювала фатальна новина: “Москалі йдуть!” Розігрувалися неймовірні сцени, серед людей панував великий переполох, у місті зчинявся небувалий рух, повози, наладовані людьми і клунками, курсували у керунку головного двірця. Можна було побачити навіть представників найвищих суспільних верств на вантажних автах (т. зв. Streifwagen), верхи на своїх куфрах і вузлах, що чимдуж поспішали на двірць.

За перевезення платили неймовірні суми. Візники і власники перевізних засобів робили свої “кокосові” інтереси.

На доїзді до двірця і перед самим двірцем панував рух, якого Львів не пам’ятав.

Те, що відбувалося вже на двірці, важко й описати. Тисява, лемент, дитячий плач, окрики дорослих наростали з кожною годиною. Переповнені потяги від’їжджали, забираючи зі собою досі спокійних мешканців. Здавалося, що Львів геть чисто спорожніє.

Наскільки великими були перестрах і замішання, характеризує такий випадок.

Одна заможна купецька родина, що складалася з батька, матері, двох дочок, зятя і маленької дитини, вибралася в дорогу з кількома куфрами

і клунками. Проте коля не хотіла – чи не могла – прийняти стільки багажу, і вся родина, окрім зятя, тут-таки сіла у вагон: вирішили негайно від’їжджати, а зять мав повернутися до міста з речами, аби залишити їх у знайомих чи родичів, що ще там залишалися. Наступним потягом мав їх догнати. Зустріч мала відбутися у Відні у готелі “X”.

Проте зятеві уже не вдалося виїхати зі Львова. Розлучений із дружиною і дитиною, зі сестрою дружини, із тестем і тещею, він залишився у Львові – разом із 40 тис. крон готівки, які тесть запхав йому за пазуху у полотняній торбинці. Ціла родина із чотирьох осіб, з малою дитиною, поїхала, маючи, за словами зятя, ледве двісті крон на всіх.

І таких випадків було дуже багато.

Проте існувало немало осіб, котрі не вірили, що російські війська можуть вступити до міста без запеклої боротьби на підступах до міста чи навіть у його межах.

До них належав і я.

Ще у пам’ятну середу 2 вересня 1914 року ввечері на Бернардинській площі я дивився, як проходили наші доблесні полки, і заспокоював переляканих цією картиною городян, що стояли побіч мене. Я твердив, що це лише відділи, вимучені дотеперішньою боротьбою, ідуть на відпочинок, а їх на лінії бойових дій заступили свіжі сили. Я був так у цьому впевнений, що без жодних побоювань чи підозр десь опівночі повернувся додому і солодко заснув.

Наступного історичного дня, 3 вересня, зранку, десь по 10 годині, повернувся до хати мій друг, з яким ми разом мешкали (він зраненька, коли я ще спав, вийшов був у місто), і “на добридень” привітав мене незабутніми словами:

“Ну, вставай, ліноху, і йди привітай козаків!”

З його похмурого обличчя я зрозумів, що це сумна правда. За п'ятнадцять хвилин я вже був на вулиці, де побачив кінних російських вояків. Одні стояли, інші рухалися, мали різні мундири, але при боці неодмінно був скіпетр культури – нагайка.

Вхід російських військ до міста

Близько полудня того незабутнього дня на телефонічний виклик з личаківської та з жовківської рогачок туди рушили представники правління гміни. Там, на рогачках, відбулося офіційне передання міста російському війську.

Потому білі фани, вивішені на ратуші та урядових будівлях, ще раз засвідчили капітуляцію міста.

Війська увійшли під звуки музики, без пострілів. Скрізь зарядили розмаїті мундири, такі для нас чужі, вулиці загатили незліченні фіри. Вражені мешканці з недовірою приглядалися до цієї навали.

Неначе за поданим сигналом, на всіх кам'яницях, де мешкали католики, ба навіть і на жидівських, які замешкали католики, з'явилися образи

Пресвятої Диви Марії, які мали боронити мешканців від козацької “культури”. Не знаю, кому першому спала така чудова думка, але переконаний, що була вона напрочуд доречною, бо такі дії якоюсь мірою вберегли мешканців від диких інстинктів загарбників, які попри все, були християнами.

Ненависть росіян до жидів виявилася першого-таки дня. Ось приклади.

Десь одразу після мого виходу з дому біля годинникової крамниці мене затримав козак. Показуючи на крамничку, він спитав: “Ето єврей?” Коли я підтвердив, він махнув рукою і поцікавився, де знайти годинникаря-католика.

Інший козак на сусідній вулиці зліз із коня, прив'язав його до ліхтаря, зайшов до крамниці годинникаря і попросив показати йому годинники. Вибравши один і з'ясувавши ціну, він спитав: “А ви єврей?” Переляканий власник відповів, що так. Тоді славний представник російської культури сховав годинник до кишені і люб'язно повідомив, що забирає його як милу пам'ятку зі Львова.

У перші дні подібні випадки траплялися доволі часто. Групи солдатів, особливо козаків, ходили вулицями, затримували мешканців і запитували їх: “Ви єврей?”

Ознаменувати себе хресним знаменням або показати медальйон із зображенням Христа або Пресвятої Диви Марії – це було найліпшим способом переконати цього посланця “культури”. Хоча, інколи цього не вистачало.

На вулицях, що лежали трохи далі від центру міста, траплялося, що грабували навіть католиків. Один урядник з міського комісаріату розповідав мені, що на вулиці Личаківській, недалеко від шпиталю, його затримали козаки. Вони спитали, чи має при собі якусь зброю. Запевнення урядника, що у нього немає жодної зброї, не допомогло. Козаки обшукали його кишені і дозволили собі взяти на пам'ять гаманець із 300 кронами у банкнотах.

Подібне спіткало скарбника одної відомої каварні. Коли він повертався ввечері додому, у центрі міста його затримав патруль. Скарбника обшукали і відібрали 700 крон, що мав при собі. Потерпілий звернувся зі скаргою до тодішнього військового губернатора міста Львова. Той виділив йому супровід і запропонував розшукати винних. Скарбникові вдалося знайти кривдників. Та коли він показав на грабіжника, той усе заперечив: "Єй богу што нет!" Скарбника хотіли арештувати за образу військового патруля і віддати під военний суд.

Лише втручання кількох енергійних членів міської почесної варти, на чолі з начальником цього бідолахи, допомогло визволити його з тарапатів.

Таких випадків у перші дні після окупації Львова було дуже багато, але журналістам не дозволяли про них писати, отож до відома загалу воно не доходило.

Перші накази нової влади

На другий день після вступу до міста російських військ на кам'яницях поналіплювали оголошення польською і російською мовами з підписом першого воєнного губернатора – ним став генерал фон Роде. У вересні генерала було важко поранено у битві під Львовом. Його привезли з поля бою, невдовзі він помер і був похований на Личаківському цвинтарі. Через кілька днів відбувся похорон генерала Ванновського – його останки повезли до Росії.

Перші розпорядження губернатора були такі:

1. Вивісити на ратушевій вежі триколірний російський стяг, а також замінити орла австрійського на орла російського.
2. Встановити вартість крони у співвідношенні 1 крона = 30 копійок (тобто 1 рубль дорівнював 3,33 крони).
3. Заборонити продаж будь-яких алкогольних напоїв.
4. Заборонити виходити на вулицю після 9 години вечора (петроградський час, що дорівнює 8 годині вечора часу середньоевропейського).
5. Здати всю зброю й амуніцію, яка ще перебуває у приватному володінні мешканців.
6. Заборонити крадіжки, грабунки і підпали.
7. Заборонити словом чи дією виступати супроти російської армії та її членів.

8. Запровадити у Львові петроградський час (тобто перевести годинники на одну годину вперед) і т. ін.

Усі переступи супроти цих наказів тягнули за собою військовий суд, а фактично смертну кару, або, у найліпшому випадку, тривале ув'язнення.

Ніхто не сумнівався у виконанні цих милих обіцянок, тому загал пристосовувався до наказів. Виняток становили хіба буйні жителі передмість – особи добре відомі львівській поліції.

Ці типи, бачачи Львів, що його залишила поліційна влада, просто брали на кпини будь-які розпорядження, а відтак з новою силою розгорнулися грабунки, крадіжки і розбої, як ніколи раніше.

(...)

Перший і єдиний на той час погром

За тиждень до жидівських свят, погідного недільного дня, сидячи у каварні Центральній на площі Галицькій, через вікно я побачив якийсь незвичайний рух на бічних травниках. Зацікавлений, я вийшов глянути, що там діялося, і наткнувся на козаків, що стояли на вулиці Галицькій та, обернувшись у бік Ринку, стріляли в небо.

Я подумав, що це знову з'явився австрійський аероплан, як уже бувало. У цьому мене ще переконали генерали й офіцери, що стояли на балконі готелю “Жорж” і дивилися в небо. Не надаючи значення стрілянині, я пішов додому. Проте, якийсь внутрішній неспокій знову вигнав мене на вулицю.

Переходячи вулицю Панською², площею Бернардинською³, я бачив переполох і страх серед перехожих. На площі Галицькій я застав загін козаків, що стояв навпроти кам'яниць № 9, 11 і 13 на вулиці Валовій. Козаки залпом стріляли по будинках. Разом з іншими людьми мені вдалося розчинитися у міській метушні – у Торговій залі навпроти – і там перечекати добру годину. Потому я пробився до вулиці Баторія⁴, а звідти – трамваєм до Панської.

Кондуктор у трамваї сказав мені, що всі трамваї скеровано на вул. Св. Софії. На інших вулицях, через козацьку стрілянину, рух перекрито.

Офіційно назвали причину погрому: наче хтось невідомий вистрелив з вікна однієї з кам'яниць у солдата. Причина вигадана, бо навіть якби було так, то чи це б спричинило стрілянину сотень козаків на вулицях Галицькій, Сербській, Краківській, Сикстуській⁶, Казимирівській⁷, Городецькій і Жовківській, тобто на вулицях, де мешкали переважно жиди?

Врожаєм козацького гульбища стали 47 трупів і багато поранених, які поховалися і навіть не признавалися, що отримали рани, тому їх число годі окреслити.

Що при тій нагоді не обійшлося без грабунків та розбоїв, теж річ певна. Як розповідають, козаки, при обшуку будинків на вулиці Валовій в одній із пивниць знайшли п. Сасса, батька власника фірми “Dental depot Bruno Sass”. Вони його

убили, а потому забрали зі собою близько тисячі з тієї суми, яку нещасний мав при собі.

Цей погром став причиною того, що жиди, побоюючись повторення чогось подібного під час свят, постановили у ті дні не йти до святинь на молитви.

Коли ці відомості дійшли до губернатора, він покликав до себе двох рабинів і доручив їм запевнити жидів, що їм гарантована безпека на свята і що належить відправити усі молитви, приписані ритуалом.

Рабини Бравде і Гавсер цілу ніч ходили від дому до дому, заспокоюючи жидів і повідомляючи про розпорядження і запевнення губернатора.

Погрому справді більше не було.

Так минали перші дні у російській неволі, при постійному гуркоті гармат, що доносився зі заходу і з півдня.

(...)

Царські урочистості

На час моєї чотиримісячної неволі випали дві царські урочистості, а саме іменини вдови царя та правлячого царя Ніколая II. Останні – 19 грудня за римським календарем. Згідно з наказом пана губернатора, мешканці мали прикрасити місто. Жандарми і городові обходили всі будинки й ознайомлювали з цим наказом двірників. Слухняні мешканці

мусили виконати цей наказ. Але яка величезна різниця між тими прикрасами 19 грудня 1914 року і декораціями в місті, які пам'ятаю з давніх часів, що Львів робив із власної волі і зі широкого бажання у святкові дні на честь свого улюбленого монарха або когось із членів монаршої родини! Скажу широко й відверто, що якби мої славні земляки на мою честь влаштували такі декорації, то я б образився і назавжди покинув би це місто. З деяких чотириповерхових кам'яниць звисало одне-єдине триколірне полотнище величиною один квадратний метр. Справді гарних пишних знамен я ніде не бачив. Не помітив також, аби з одного будинку звисало більше прапорів. Окрім тих прапорів – часто паперових, – не було жодних інших декорацій, хіба що на будинку “Під галками”, теперішньої резиденції гр. Бобрінського, виднівся гарний транспарант з царськими ініціалами.

¹ Тобто 1914. (Тут і далі – прим. перекл.).

² Частина вулиці І. Франка.

³ Площа Соборна.

⁴ Вулиця князя Романа.

⁵ Вулиця гетьмана Дорошенка

⁶ Частина вулиці Городоцької до вулиці Шевченка.

Переклала Наталка Римська

Микола Колесса

*Mykola
Kolessa*

1918 рік у Львові
1918 rik u L'vovi

[...] Я людина неполітична, політики не люблю, але політикою інтересуюся.

[...] Вічно чуємо одне у справі поховань тих польських “орльонт” на Личакові: що українська сторона до того перевороту, який стався 1 листопада, дуже готувалася. Річ полягає в тому, що якраз навпаки – поляки готувалися. Вони це розробили надзвичайно рафіновано. Я, правда, був тоді ще хлопцем – мав лише 15 років, але як пластун добре орієнтувався в політичній ситуації і прийшов до переконання, що це велика брехня. Сам був свідком того, що ці два місяці, починаючи від 1 вересня, польська сторона дуже готувалися. У який спосіб? Вони, польські шовіністи, намагалися підкорити вуличну чернь. Почали спрощувати на вулиці задарма різні патріотичні спектаклі, відбувалася маса спорадичних віч на вулицях, наприклад, ставав якийсь чоловік і зачинав говорити, навколо нього збиралася менша купка, потім щораз більша – творилася маса людей, які були одностудентами в тому, що Львів – то є польська земля. Так що приготування йшло не тільки по лінії військових, т. зв. “стшельцув” у Львові не було багато, але всі напоготові, як і різні організації (скаути тощо), – щоби виступити збройно.

Десь день перед першим листопада до нас прийшла вістка, що пластуни мають зібратися на

ставах, що при вулиці Пелчинській, тепер Вітовського. Сказали, що маємо бути там рано, о годині дев'ятій – на ті часи то дуже вчасно. Я вирішив піти. Тоді провідником пластунів був д-р Олександр Тисовський, людина дуже культурна, зять Кирила Студинського і великий друг його сина Юрія. Я там прийшов, але запізнився – уже нікого не було, і я пішов пішки до центру вулицею, що тепер Франка.

Там, напроти церкви, була казарма, де стояли наші вояки в австрійських мундирах і з маленькими синьо-жовтими розетками. Затримався перед Ринком: на початку вулиці Галицької, де є каплиця Боїмів, зібралася купка людей, які не могли дістатися до Ринку. А затримала їх група військових із синьо-жовтими відзнаками. Я приглядався, довго дивився на ці сцени, нарешті пішов до Народного дому. Дивлюся – рух, якийсь мужчина каже: “Прошу, ходіть сюди. Там, нагорі, маєте карабіни – перенесіть ті карабіни на поверх нижче”. Ми кинулися, почали носити, дорогою зустрів наших професорів з гімназії. І так цілий час ми туди ходили і в чомусь помагали.

То якраз сталося на Задушний день. Цілий Личаківський цвинтар був освітлений – світло аж било, так було ясно. Поляки по-різному реагували. Я власними вухами чув, добре пам'ятаю, в котрому місці – де Пекарська робить зворот на 90 стопнів праворуч: “Тільки щоб не було крові”.

Ми дуже чекали на січових стрільців, казали: “Чекайте, придуть січові стрільці, зроблять порядок”. Передусім по-дурному зачали наші розганяти ті натовпи людей – нащо? Пустили б тих людей на Ринок, вони довкола Ринку походили б – і що з того? А так не пускали – почалася стрілянина. Перше вверх, потім у людей. І почали стріляти в українців поляки. А Виговський мав у своєму розпорядженні полк новобранців із сільських хлопців, які губилися на вулицях. Ідуть вулицею, а тут постріли з вікна. Поки він туди, той збіг униз і через т. зв. “пшеходнянку” (місце, де можна перейти через подвір’я на іншу вулицю) – на другу вулицю і спокійно пішов, а револьвер заховав. Так що становище тих хлопців було дуже неприємним.

Я колегував з одним хлопчиком, поляком, його батько був інженером при будові міського вокзалу.

Ходив із ним, дружив, раз десь на тиждень він приходив, казав брати хліб з маслом – і ми йшли у бік Чортівської скелі. Але коли хтось із поляків убив українського студента, відразу припинилися всілякі обговорення, прогулянки. Пам’ятаю, якось сідаю в трамвай, дивлюся – сидить Влодзьо. Я на нього холодно зиркнув, він подивився холодно на мене – і все. Прикро, але батьки хотіли.

З сусідами-поляками розмовляли й далі, але холодно. Не сварилися, може, деколи переговорювалися, але як і раніше.

Цивільне населення заховувалось тоді досить інертно. Крім тих, очевидно, що зголосилися до боївок і стріляли. На Вірменській вулиці, де вона перетинає Театральну, створили т. зв. “військову кухню”. Там зголошувалися жінки, щоби варити. Моя мама була дуже активною (батько мами, треба сказати, був поляком, а матір – українкою), вона одна з перших зголосилася. Щоденно десь біля обіду йшла туди варити. Якось верталася вона звідти з тіткою, сусідкою і з таким редактором Чарнецьким, йшли разом, розмовляли. І, мабуть, у нього з-за ґрат Вірменського костелу вистрілили.

Мама дістала дві кулі в груди, вона впала, очевидно. Заволікли її до найближчої брами, єврейки, що там жили, почали плакати. За хвилику викликали з фронту машину, а фронт був тоді біля Головної пошти. Провадив ту військову вантажну машину один з наших студентів. На великім держку – біла плашка з червоним хрестом, звичайно, та біла плашка була продірявлена в кількох місцях. Машина враз затрималася, маму виносять на ношах з тієї брами і несуть до машини. І тут я надходжу (я щодня ходив до Народного дому – подивитися): машина вже була повна пораниених – якраз маму всувають, накриту військовим таким коцом. “Що сталося?” – “Маму поранили”. Тітка сіла в машину, і вони поїхали до військового шпиталю при вулиці Личаківській, якраз біля нашої хати. Машина їде, а я біжу за машиною. На початку Личакова був дім, де завжди були вояки, там три-

мали варту. Один жовнір хотів мене затримати, я не слухав, побіг за машиною. Машина заїхала у шпиталь, маму занесли досередини, а я кинувся додому. Там був мій стрийко – д-р Олександр Колесса, професор, був послом австрійського парламенту, він якраз вертався зі Східної України від гетьмана Скоропадського, дуже критично і песимістично висловлювався про нього і його уряд. Стрийко був злий, коли я вбіг у покій, де він лежав. А я до батька прийшов: “Тату, мама поранена”. Вони кинулися до шпиталю. А виглядало то так: маму принесли до шпиталю, на ношах поставили на підлозі збоку в головнім коридорі. Всюди страшний рух, до неї підходить священик – миропомазав і відійшов. Тимчасом надійшов знадвору мій стрийко, а тоді в шпиталі обслугою лікарською були німці, мадяри, хорвати, словенці, румуни, поляки: Австрійська імперія була дуже багатонаціональною. Він до них: “Я посол до державної ради”; витягнув посвідку, показав. Відразу маму взяли на операційний стіл, констатували, що куля перейшла за два сантиметри від серця. Що ще цікаво. Мама там мала сусідку – одну єврейку, яка служила в українській армії, дуже мила особа. Потім як прийшли поляки, то її розстріляли.

До тепер усе кажуть тільки про польських “орльонт”. А українські “орлята”? І не тільки українські. Я мав такого товариша, Лотоцький називався, батько – українець, матір – єврейка. Батько – м’ясник, а мама продавала кишки на ринку. Бать-

ко мав п’ятьох дітей: двох синів і трьох доньок. Отой найстарший, Людвіг, був переконаним українцем, а його молодший брат був звичайним євреєм, різником. Три сестри – єврейки.

Однак, не можна сказати, що єврейська інтелігенція більше симпатизувала українцям. Того не можна сказати, тому що єврейська інтелігенція говорила головню по-польськи, більше надавала польськості Львову. Хоча основна маса розмовляла ідиш, діалектом німецької мови, а по-польськи – дуже слабо.

Власне тому, що поляки для своєї перемоги заангажували масу отої вуличної черні, польської – безідейної зовсім, після зайняття Львова поляками в місті почалися погроми. Ота безідейна і корислива молодь, кинулася на магазини, підпала синагогу, що колись була на Старому Ринку. Про український антисемітизм пишуть, а про те, що в перший день “визволення” Львова поляками підпалено синагогу – ні.

Мені видається, що моє ставлення до поляків завжди було однаковим. Правда, більше було, може, тієї ненависти спочатку, більше було такої нехоті. Але все ж таки я мав відчуття, що поляки є великий нарід, у великій річі то є добрий нарід. А нехить більше була до польських шовіністів. [...]

За матеріалами інтерв’ю Ореста Друля

Богдан *Bohdan* Кравців *Krawciw*

Листопад
Lystopad

Кривавим листом котить падолист –
і серце прагне знов далеких візій:
щоб понад нами знову пронеслись
бої одважні і залізні.

Щоби дзвеніли списи і шаблі
і жах вогню будив до дня оселі,
щоб ісходило сонце на землі
в вінку шрапнелів.

Щоб місто знов під чоботи ватаг
коври стелило і стяги шовкові,
щоб в синім небі стрічка золота
благословила нашій крові.

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ. *Svjatoslaw Hordynskij*

До польських поетів

Do polských poetiv

Нині приємно зайти вам у теплу, затишну кав'ярню,
Папіроску курити й за чаєм читати журнал,
І байдуже знати, що ваших хвилин неозброєну армію
Проведе і без вас крізь історію хмурий маршал.

Нині легко й безжурно заснути на грудях коханок
І давні тривожні слова: жандарм, цитаделя – забуть,
Бо нині лиш нам нести в мовчазнім вижиданні
Під касками нахмурених чол причаєний бунт.

Гарно в пульмані гойдатись, як Пенклуб чужинний запросить,
Гордо витати усіх прапорами вже здійснених снів,
Та важче писати вірші на бруках празьких, як Ольжич і Косач,
І молитися ангелам гнівним майбутніх суворих днів.

Добре смуглявим іти під сонцем і вітром – і вірить,
Що крок на здобутій землі – це римський, нездоланий крок,
І чути, як пружно тоді вигинається право покірне,
І як смирно на струнко вдаря у твердий, поліцейський дашок.

Ми – в сонце закохані теж, і в сміху жіночого бризки,
І палить жагуче уста нам вітер розбурханих строф,
Та важче нам нині писать тувімовські веселі бурлески,
Як очі захляпують нам від напруги не сльози, а кров.

Нині так легко зійтись і дружні слова говорить нам,
Лікті і мислі свої на одному оперши столі, –
Та як затаїти себе в одчайних римах і ритмах,
Як застебнути кобуру набитих на гостро слів?!

Та найлячніше те, що існує над нами незмінна,
Для всіх нас єдина краса, жорсткою однаковою й та ж,
Навіть тоді, як знову розгоном нас буфер історії гримне
І почуємо знов у руках металу холодний вантаж!

Bohdan
БОГДАН-ІГОР
Вірші
Virsi
АНТОНІЧ
Antonyc

АПОКАЛПСИС

Підводяться, мов сонні, велетенські леви,
силуети
тяжких, прирослих до землі,
кам'яноступих тюрем,
і в'язнів по ночах відвідують коханки
і комети,
і місяць, мов рудий павук,
повзе поволі муром.

Коли слова на порох стерті,
сповідатись зорям зайво.
На зорях, мов на стінах, цвіль, черва,
зелінка й вогкість.
Обличчя в'язнів мие місяць синім
і холодним сяйвом,
аж обростуть за ніч, мов круглі пні,
кошлатим мохом.

Підземних рік слизьке, примарне зілля,
мокрі зорі й змії,
долини місяця оброслі горіховим гаєм.
Сто днів і сто ночей ідуть руді дощі
і вітер віє,
вода підноситься і зорі й тюрми заливає.

Де не оставсь на каменю ні камінь,
де зрівнялись гори,
знов мулярі нову тюрму будують
з брил квітчастих.
Цвіте під шибеницями багряне
квіття мандрагори,
і мотуз вішальників для живих
приносить щастя.

БАЛАДА ПРО БЛАКИТНУ СМЕРТЬ

Примарні камениці і коші подвір'їв,
мов нетрі мороку, вузькі і мокрі сходи,
провалля ночі, що його ніхто не зміряв,
і смуток темних брам, і цвілі млосний подих.
Зім'ятий і заляпаний паперу клаптик,
коротка, проста записка: "Ніхто не винен,
злочинця не шукати!" Йде у тихих лаптях,
мов мудрий кіт, дахами місяць, нетля лине.
З розкритих проводів букетом синя пара,
із мідних, спухлих жил блакитна кров струмує.
З-за шафи, що в півсні припишкла з ляку марить,
примарне соло на кларнеті смутку, чуєш?

Палає струм блакитний, мов душа в
натхненні,
і шепіт божевілья два серця колише
з-під дна свідомості.
І ніч у вир шалений!
І синім квіттям газ в подертий килим тиші!
На ліжко, човен розкоші й нудьги кохання,
сідає миша місячна – цинічна й куца,
і тіло з тілом, тісно сплетені востанне,
в неситих скорчах болю й насолоди в'ються.

Похилений над ними синій янгол газу
вінчає їх вогнем блакитним, наче миртом,
і душі, мов лілеї, кидає в екстазу,
аж спляться, немов останні краплі спирту.

ДНО ТИШ

Сліпуче чорний вугіль ночі, глиб і серця шахта,
природи дно – дно таємниці й неба сине лоно;
лящить у вухах сон – зім'ята та подерта плахта,
і дзвонить в темряві співуче серце телефону.

Так будиться хаос забутий літ дитячих світу,
з-поза свідомості запони дивиться прадавне,
мов озеро, чарує в сріблі заля, й синім квітом
проломаний удвоє місяць на долівці в'яне.

І темне місячне ядро з твердої шкаралуші
вилускують долоні тиші, що усе загорнуть.
Дівчат кирпатий янгол рає, й час статуї кришить,
лиш труби мегафонів сяють, мов тюльпани чорні.

КОНЦЕРТ З МЕРКУРІЯ

Як віко скриню, ніч прикрила муравлисько міста,
в долинах забуття ростуть гіркі мигдалі сну.
На голови міщан злітають зорі, наче листя,
у скорчах болю і багатства людський вир заснув.

Бур'ян дахів, співуче зілля, міцний куш – антени.
На ніч сплітаються коханці, мов гарячий хміль.
Червоні раки ламп повзуть по меблях і по стінах,
холоне тіло в сні, душа гние й сріблиться цвіль.

Руда коханка в теплім ліжку і зоря в портфелі,
старі перини, мокрі рожі і черва з книжок.
В радіостанції натхненний спікер накладає
на ночі грамофон холодний місяця кружок.

МОНУМЕНТАЛЬНИЙ КРАЄВИД

Червоні куби мурів, кола жовтих площ,
квадрати скверів.
Людино, думки циркулем відмірюй
зорі і міста!
На брилі брила, коло в колі,
вікна понад вікна й двері,
стає на мідних сходах сонце,
мов статуя золота.
Басейни — мов дзеркала нерухомі
в куряві червоній.
Тут небо миється в воді густій і срібній,
наче ртуть.

В зеленім полум'ї трави пасуться
мармурові коні,
камінні янголи у парку металево
в сурми дмуть.
Герої сходять з п'єдесталів,
сиплються з пузонів іскри,
і сонце на гарматі, й прапори
з музеїв у вогні,
і леви з прапорів рядами йдуть
маєстатично містом,
і їде мармуровий вождь на кучерявому коні.

НАЗАВЖДИ

Мужчини в сірих пальтах тонуть
в синяві провулка,
і тінь замазує панни, мов образи затерті.
У склянці золотавий чай. Так хочеться
опертись
об край вікна й міцний,
терпкий і синій пити холод,
дивитись, як сумна зоря останнім поцілунком
прощається з сестрою, що у зореколі їй
не сяяти
вже більш.
Так ніч
блакитним снігом мие в місті маки
меланхолії.
Накривши плечі згорблені кожухом неба
синім,
колишеться шофер у сонній лімузині.

Крива ліхтарня – квітка зламана і попіл
снігу,
і світло – лій зелений з дзбанка ночі
в сутінь литий,
круті і темні сходи, плащ дірявий, крапля
сміху
заблукана і місяць – білий птах натхнення
злого,
й шовкова куля горлорізів мрійних
в тінях скритих,
що, може, мов струни, колись торкнеться
серця твого.
Торкнеться й поцілує гордо й ніжно, і навіки
закрие очі сплющені, немов сестра остання.
Мужчини в сивих пальтах із кишень
виймають зорі
і платять їх паннам за п'ять хвилин кохання.
Вдягнувши на горбаті плечі хутро неба сине,
колишеться шофер у сонній лімузині.

ПЛОЩА ЯНГОЛІВ

Іванові Іванцеві

На площі театральній мармуровий тенор
вже двісті літ співає зорям золотим.
Коли з наказу ночі стануть веретена,
завмерлі ткальні сповиває сивий дим.

Дівчата від станків вертаються додому
і мріють в сласних снах про тенорів палких,
як пестять їх нестямно й миють співом горла
й руді коти зрадливо ластанься до них.

Господар міста — лев, що спить
під арсеналом,
підводиться поволі, йде в пустиню площ.
Герої сплять, в домах розпусти ще співають,
і бунтарям у тюрмах волю дзвонить дощ.

На площі мідних янголів, сповитій в тишу,
коли інкавст червоний розливає тьма,
історик з п'єдесталу про минуле пише
і гусяче перо мачає в каламар.

ЗОРЕЛЕВ, АБО СУЗІР'Я ЛЕВА

Води живого срібла повні, сплять криниці ласки,
криниці ласки вічної, що мурів цих діткнулась.
Вже більше літ хода їх не вбирає в лавр поразки,
ні форуму марнот не будить метушливий галас.

В цистерні ночі миються майбутні зорі ранку,
погруддя сонця з гриви полум'ям в музеї ночі.
Вже іній літ сріблить руїни. Мов по ланці ланку,
повільний вітер пхає хмари й цвілі час хлюпоче.

Плече в плече заплівшись тісно,
йдуть куці глодини,
джерела зелені із надр земних, де клекотало

хвильне життя базарів, де роїлися хвилини.
На цвинтар золотих монархій хмари тінь упала.

Княжна екстази — ніч веде слова камінним гаєм
між лаври, де з листків пливе музика таємниче
і соловейко, брат зорі, про смерть сестри співає.
Трагічний вітер на порожній сцені світу кличе.

Де мармуровий кінь із гриви молоком застиглим
іржанням тужним надаремне будить дальні Трої.
З очей героїв зерно дзьобають бездушні щиглі.

Заходить Зорелев за тінь епохи золотої.

АНТОНІЙ *Anton* ПЛЮТИНСКІ *Plutyński*

Про водний шлях
Шльонськ-Дністер-Галац

Львів віддавна був укріпленим табором, з якого на Близький Схід випромінювало польське життя. На великому торговельному шляху Львів був найважливішою і сповненою гідності факторією. Тут зустрічалися Схід і Захід, і як завжди від зустрічі двох різних культур, двох різних поглядів на життя народилися люди з прекрасними душами й незламними характерами, поставали гарні речі, оригінальні й видатні твори.

Найрозумніші голови й наймужніші серця Малопольщі працювали над проблемою повернення перекритого турками торговельного шляху на Близький Схід. За доступ до чорноморських портів Кілії та Білгорода гинув цвіт польського лицарства.

У малопольській провінції Речі Посполитої жило щонайсильніше розуміння потреби дешевих комунікацій. Тут Лев Сапега організував національний консорціум з будівництва залізниці Карла Людвіга. Тут Станіслав Щепановські кинув гасло: “Дешеві комунікації та індустріалізація”. Щепановські розумів, що країна Західної Європи, яка лежить найдалі від моря – Східна Малопольща, – не може розвиватися без дешевих комунікацій.

Львів неодноразово показував, що вміє перемагати в безнадійних обставинах. Нагадаю

боротьбу за пшеворський цукор, про яку я знаю, бо був тоді секретарем Баталії. Об’єднані сили чесько-німецького картелю і австрійських банків були тоді переможені – ким? – львівськими кухарками. Малопольські кухарки відмовилися купувати цукор Хропінського.

А як повів себе Львів під час невдачі з перевиробництвом нафти в 1908 році? Я був тоді співвинуватцем як засновник свердловини “Вільно”. Два мільйони тонн нафти у сховищах, ціна 80 грошів за центнер, збуту ніякого, врешті-решт блискавка і пожежа Тустановиць. Ми не визнали засади бездіяльності перед лицем долі і кризи. Під цитаделлю, на вул. Калічій жив інженер Вацлав Вольскі, який об’єднав нафтовиробників і прийняв мій план опалення нафтою потягів. На чужих теренах, у Відні, у боротьбі зі всемогутнім впливом Ротшильдів і Гутманів перемогли малопольські нафтовики, бо були солідарними й об’єднаними, бо за ними стояла психічна енергія усієї Малопольщі.

Центр ваги кожної великої справи перебуває в душах тих людей, які за неї беруться. Слабкодухі люди нехай не торкаються великої справи водного шляху Шльонськ-Дністер-Галац.

Від часів першої спроби уряду колишньої Республіки Польща поєднати басейни Балтійського і Чорного морів у 1767 році не було такого сприятливого моменту, як зараз. На Середземно-

му морі, басейн якого (без Франції та Іспанії) потребує щорічно 25 млн тонн вугілля, невідомі підводні човни торпедують військові й торговельні кораблі. Навпроти Гібралтару вибудували укріплення з гарматами, яких ще не бачив світ. Канал, що поєднав би Шльонськ із Чорним морем, набуває світового значення.

Водні шляхи будуються не для забав техніків і не для інтриг політиків, а для масового транспортування важких і дешевих товарів. Їхнім вихідним пунктом має бути джерело могутніх вантажів. Я не знаю на польських землях іншого могутнього джерела вантажів, окрім вугільного басейну. Вугілля становить половину усіх перевезень сухопутними шляхами. Вихідним пунктом каналу повинен бути Басейн. Ідучи на схід, забираючи сіль Велічки й Бохні, дотикаючи Мостиць із їхнім потужним довозом і вивозом, посуваючись у східному напрямку, обслуговуючи поставки промислових підприємств Центрального округу, приймає канал до Ярослава.

У якому місці має бути збудований рукав до Вісли? – Гадаю, що в тому, де після регуляції Вісли до столиці держави зможуть курсувати баржі тонажністю 600 тонн і осадкою 180 см. Поки що будемо перевантажувати вугілля на березі Вісли на малі баржі.

Оскільки об'єм вантажів до Дунаю і Чорного моря я оцінюю приблизно у 12 млн. тонн

щороку, а вверх по каналу – у 4 ¼ млн. тонн, то транспортною одиницею повинен бути щонайменше електропотяг і два човни тонажністю 600 тонн кожен.

Львів отримав би два порти: один у Судовій Вишні, другий у Рудках, звідки вантажні траки розвозили би товари до міста. Далі канал повинен іти правим берегом Дністра, щоби забирати вантаж карпатської деревини, калійних солей Калуша і обслуговувати великий попит на залізо у нафто-газовій смузі. Викопним котлованом і тунелем слід перейти в долину Пруту і йти вздовж цієї ріки до Новоселиці, звідки Прут вже надається до нормальної регуляції та судноплавства.

Незабаром з'явиться моя розвідка, яка містить детальний розрахунок очікуваного вантажопотоку. Наразі я припускаю, що за німецьких тарифів і при об'ємі двосторонніх перевезень 5 млн тонн штучний водний шлях даватиме 6% чистого прибутку на вкладений капітал. Вже для першої частини каналу Шльонськ-Вісла (у Надбережжі) інженер Червінські обчислив об'єм вантажів на 5.200.000 тонн у 1926 році. Тоді не було ні Мостиць, ні Центрального округу. Інженер Червінські не передбачав також поєднання з мережею німецьких водних шляхів у Глівіце. Враховуючи ці нові факти, об'єм вантажів слід збільшити до 7-8 млн тонн. Кожен кілометр продовження цієї траси на схід збільшуватиме ван-

тажопотік з Басейну і до Басейну у цій частині траси.

Нам відома жажлива різниця у споживанні вугілля на сході й на заході країни. Це означає, що схід спалює деревину, яка повинна повністю перероблятися. Слід пам'ятати й про великі об'єми кріпильного лісу, цементу, вапна, цегли, яких потребуватиме Басейн при збільшенні видобутку, не враховуючи вже самої сировини й продуктів харчування.

Тим, кого вражає величезний обсяг робіт, скажу, що в наші часи малі підприємства нікого не цікавлять, і ніхто не допоможе фінансово. У 1917 році, коли ще не було екскаваторів, для порятунку від тяжкої кризи близько мільйона громадян, що проживали в сусідніх штатах, а отже не маючи достатньої кількості робочих рук, Сполучені Штати вибудували канал Ері-Онтаріо завдовжки із пропонуваній малопольській канал.

Упродовж 19 місяців Совіти побудували 600 км каналу для морських кораблів з Ленінграда до Білого моря через полярні території, де не було ні залізниць, ні доріг, ні людей. Ви скажете, що під час будівництва від холоду й голоду загинуло 17.000 політичних в'язнів? Під час будівництва каналу Шльонськ-Дністер-Галац жодна людина від холоду й голоду гинути не мусить. Працевлаштування безробітних – це ніяка не жертва,

а необхідність суспільного ладу в сьогоднішній Польщі.

Перенаселені, збіднілі краківське і келецьке воєводства нагадують перегрітий котел. З цього котла ми повинні відвести надмір пари. Ми повинні негайно вивезти звідти на схід 50.000 робітників. Стільки ж поглине за умови трирічного періоду будівництва перший відтинок каналу Шльонськ-Надбережжя, або Шльонськ-Завіхост. Ще стільки ж безробітних знайдуть роботу, підготовляючи матеріали і задовольняючи особисті потреби нових робітників.

Можливо, вас вражає цифра один мільярд сто мільйонів злотих, бо стільки становитиме кошторис робіт на каналі. Професор Колянковскі, який, як представник історіографії, знову – як і віки тому – підтримав ідею відбудови чорноморського шляху, краще за мене розповість вам, скільки крові, скільки війн коштували полякам спроби дійти до гирла Дунаю. Сьогодні найменша війна коштувала би, напевно, не менше 5-ти мільярдів.

Нам сьогодні не треба вести ніякої війни заради цієї справи, і ніяких мільярдів витратити на цю війну ми не будемо. Правитель Румунії король Кароль – це не тільки наш союзник і приятель, але й розуміє, можливо, краще від нас, що прихід польського вугілля у Галац – це перетворення цієї місцевості у Гдиню Чорного моря, це

розбудова польсько-румунського торговельного флоту, це могутній румунський флот і велика румунська торгівля. Сотні грецьких, італійських, турецьких кораблів завертатимуть – не в інші порти, – а в Галац і Сулиму по польське вугілля і залишатимуть цінні вантажі південної продукції. Цей південний товар ітиме польсько-румунським залізничним транзитом до Німеччини, до Гдині, а через Гдиню – далі у північні країни; щоби вагони не йшли назад пустими, вони забиратимуть з німецького кордону і з Гдині товари півночі, яких прагне південь.

Історична місія Львова – негайно розпочати організацію цієї торгівлі північного заходу з південним сходом. Я не бачу, що б ми повинні були завозити, окрім залізної руди і металобрухту для будівництва шлюзів і барж, аби збудувати канал, але можу підрахувати, що отих 20% середземноморського попиту на вугілля, перевезення каналом металевих руд і нафтопродуктів, кукурудзи і ячменю з країн нижнього Дунаю до Німеччини дадуть нам щорічно 140 млн злотих в іноземній валюті.

Ми витратимо мільярд злотих у себе в країні, зате отримаємо 7% річних від двох мільярдів щороку з-за кордону. Людям, які для виправдання бездіяльності поширюють чутки про нерентабельність каналів, подам лише один факт: Суецький канал коштував 450 млн франків і виплачує

щорічно 550 млн золотих франків дивідендів. Суецьким каналом пропливає не більше, ніж 18 млн тонн товарів (24 млн тонн рег. кораблів). Америка чи Німеччина не заробляють на водних шляхах, бо краще заробляють на зростанні податкоспроможності розбагатілих громадян.

Якщо ми витратимо мільярд злотих на канал, то що станеться з цими грішми? – Пропадуть? – Ні! Вони обертатимуться в суспільстві. За узгодженими німецькими (публікація Женевського бюро праці) та австрійськими (Анкета інженерів з будівництва мосту на Дунаї) підрахунками близько 50% суми потрапить у державну скарбницю. Пропорційно збільшаться надходження муніципалітетів, страхових компаній. Зростуть капітали ощадних і приватних банків.

Це чудо інвестицій, якого не розуміють деякі польські економісти, але яке давно зрозуміли західні країни: д-р Шахт з Німеччини не займається чорною магією. Він розуміє лиш головну істину, що тільки праця створює капітал у суспільствах-боржниках. У Польщі найповажніші періодичні видання ще й досі поширюють той погляд, що праця пожирає капітал. Наслідком є те, що від часу, коли Щепановські півстоліття тому ствердив, що наша нижчість порівняно із Заходом полягає в тому, що “поляк їсть за пів, а працює за чверть європейця”, нічого не змінилося. Навпаки, від нас жадають, щоби ми ще менше споживали,

а отже ще менше виробляли, ще менше працювали. Гадаю, що Львів покінчить із цією “класичною економією”.

Найпростішим способом фінансування було би спакувати валізу й поїхати – може, не в Лондон, а в Нью-Йорк – за чужими грішми, як я їздив для Австрії до Лондона. Але пам’ятаймо, що ті чужі гроші надійшли би товарами, яких ми, можливо, потребуємо найменше, що тоді польський підприємець заплатить три чверті своїх доходів чужій фірмі, що канал коштуватиме на 30% більше, що відсотки поглинуть усі валютні надходження від транзиту. Ціна, яку б ми заплатили за дозвіл залучити до копання польських безробітних і за благословення іноземних фінансистів, була би надто високою. Але як тільки ми власними силами збудуємо першу секцію водних шляхів, ми отримаємо з-за кордону чисту позику за дуже низький відсоток під майбутні валютні надходження.

План фінансування мусить спиратися на ту засаду, що Шльонськ і Малопольща ні копійки від інших воеводств не вимагають. Держава зобов’язується виплатити лише ті суми, які внаслідок будівництва водних шляхів надійдуть у її скарбницю надпрограмово, а отже приблизно по 40 млн злотих протягом десяти років. Польсько-румунське акціонерне товариство отримає в рамках цього положення 50% сум, виплачуваних на

будівництво. Решту викладуть із власних заощаджень і власного кредиту незалежні та громадські організації і громадяни Шльонська й Малопольщі. Оскільки щонайменше 90% будівництва буде оплачуватись на теренах Шльонська і Малопольщі, то віднайдення 50% у готівці й кредитах не повинно зумовити труднощів. Якби ж такі труднощі виникли, тоді – але тільки тоді – можна нам скористатися іноземними кредитами.

З огляду на прихильне в цілому ставлення польських і румунських вирішальних чинників, вирішення справи залежить сьогодні вже тільки від суспільної енергії Малопольщі й Шльонська стосовно цієї справи.

Я агітую за цю справу передовсім у Львові, бо – як і тридцять років тому – вірю в дивовижну силу відродження, яка променить з цієї землі й зумовлює, що після найстрашніших поразок і занепаду знову виростають тут нові загони борців, будівничих і піонерів Речі Посполитої.

Ні до чого заслуги минулого, недавня оборона Львова і *Virtuti Militari* в гербі міста, якщо ми не створимо на сьогодні й на завтра плану робіт для Речі Посполитої, якщо не слухатимемося духа цієї землі, який кличе нас так само, як і дідів наших, до походу на Близький Схід!

Переклав Віктор Дмитрук

АКТИ

Митрополичого Ординаріату

Львівської Архієпархії УГКЦ

(1941 – 1944 рр.)

Акти

Митрополичого Ординаріату

Львівської Архієпархії УГКЦ

(1941 – 1944 рр.)

Док. № 1

Липень 1941

АСп. Від. [Архієпархіяльні відомості]

М.О.

Ч. 62

Вчера вечером о 7 год., себто в часі, коли вже ніхто не смів виходити з дому, счинився у святоюрських будинках огонь. Запальна бомба, кинена, як здається, зі советського літака, пукла [= вибухнула] над св. Юром, засипаючи доми, подвір'я довкола церкви, площу між церквою і моїм домом і цілий митрополичий город [= сад] запальниками. Їх було кількадесять, що викликували на кожнім місці пожар. В одній хвилі вибух пожар в церковній копулі [= бані], в капітульному домі на полудні [= півдні] від церкви, в двох місцях на стриху мого дому і в богослужбній каплиці, побудованій на північній стороні площі перед церквою. Дерев'яна каплиця станула відразу ціла в огні, копула церкви зачала горіти, занявся дах над капітулою і зачали горіти усі запальники на всіх площах, на городі і на моїм стриху. Пожарної сторожі не можна було допроситися, занята правдоподібно іншими пожарами, яких рівночасно в місті було кільканадцять, сикавок [= помп], ані

гидрантів вдома не було. Зі сусідів в околиці прибігло кільканайцять людей і з мешканцями святоюрських будинків зачали гасити огонь як могли. До копул на церкві ніяк не можна було приступити задля дуже тяжкого приступу [= доступу], диму і огня. На стриху мого дому в чотирьох місцях вибух огонь, та його загашено піском. Дах над будинком капітульним зайнявся так, що грозило пожаром цілому будинкові довкола церкви. Люди бігали безрадно на всі сторони, не знаючи що робити. Много людей з великим запалом і пожертвовалям відзначилося жертвеною і відважною [працею] в гашенню огня. З церкви винесено Найсв. Тайни до мосі каплиці і всьо, що тільки можна було з церкви винести. Видавалося, що всі згоримо і що загашення огню неможливе. Положення видавалося тим грізнійше, що рівночасно горіли склади дощок, шопи і бараки, і будинки під св. Юром на Городецькій улиці. Людям, занятим при гашенні огня, доносили воду дівчата.

Публікації не виявлено.

Про пожежу у святоюрських будинках Митрополит Шептицький згадував у виступі на ІV Архієпархіяльному соборі 11.IX.1943 р.: "... коли два роки тому назад одної днини всі мешканці святоюрських забудувань стояли під "стенкою" і вже був даний наказ арештувати і перевести їх на вул. Лонцького, і відтак той наказ був чи відкликаний,

чи невиконаний з не в'ясної причини, і на другий день, 27 червня в празник Пречистої Святої Богородиці і Христового Серця запальна бомба обсыпала всі дома довкола св. Юра запальниками, які викликали в одній хвилі вогонь в бані катедрі, в обох крилах капітульного дому і на горіщі перед церквою, а ми не мали пожежної сторожі, ні більшого збірника води, ні помочі від людей, тільки кілька сусідів та мешканців дому могли погасити чи обмежити вогонь і в дві години після початку пожежі всі спокійно вернулися до своїх занять”.

Док. № 17

Ч. 78

Чит. 11.IX.1941

Тризуб без хреста

Не знати з якої ініціативи і для якої причини укр[аїнські] патріоти носять часом малу відзнаку тризуба без хреста. Коли св. Володимир і по ньому усі укр[аїнські] князі уживали яко державного знамени тризуба з хрестом, треба признати, тризуб без хреста за символ повороту до поганства і за сумний признак переваги безбожницьких течій серед нашої нещасної суспільності. Може бути, що приклонники того поганського символу відкликаються на те, що такого тризуба уживала укр[аїнська] Центральна рада з 1917 і 1918 р. Таке оправдання не мало би ніякої рації. Центр[альна] рада допустилася много ошибок і, зокрема, під впливом засідаючих в ній безбожників спричинила національну руїну і допомгла большевикам запанувати над Україною. Хотіти повторювати її ошибки було би нерозумною політикою. Подібним проявом безбожництва буває заступлювання словом “Слава Україні” відвічну похвалу віддану Христу: “Слава [сусу] Христу!”. Очевидно, ніхто з українців не може мати нічого проти поклику “Слава Україні”, але тим словом заступити акт релігійного прославлення Христа є виразною тенденцією усунути Христа і поставити батьків-

щину на його місце, значить є ознакою виразної безбожницької тенденції, що обманює наївних українських патріотів. Україна не може взагалі існувати як самостійна держава, а тим менше може бути славною державою без волі Царя царствующих і Господа господствующих Предвічного Бога І. Христа, нашого Спасителя, Батька і Пана. Взиваю усіх християн єпархії поборювати ті два прояви безбожництва в практиках укр. патріотизму.

Від М.О.

У Львові 6.IX.1941

† А.

(Митрополит Андрей Шептицький. – прим. ред.)

Публікацій не виявлено. Відзнаку тризуб носили на головному уборі – “мазепинці” – поліцаї української допоміжної поліції.

Док. № 74

[...]

1944

Сьогодні, в четвер 27.VII., німці опустили Львів і по 6-ти ночах, 5-ти днях, перебутих в пивниці, ми вийшли на світло денне. Від 24.VII німці задержували ще часть міста і фронт переходив, здається, через мій город [= сад] і площу св. Юра, хоч й трудно було зорієнтуватися. [Вставка у тексті записів].

Крім того, по ревізії забрали мені много інших ще приватних і консисторських паперів. Коли в кілька днів пізніше арештували мене і вивезли вглиб Росії, забрали з моїх документів кілька скринь. Більшу часть митроп[оличого] архіву і всі документи зібрані мною від десяти літ. Здається під претекстом, що це мій особистий архів, бажаючи в ньому находити докази на мою вину може у великій части у [= через] незнання, архіви ці зложено в департаменті поліції в Петрограді в ряді дуже приличних і порядних шаф. Коли 1917 вибухла революція, толпа, підбурена правдоподібно самими агентами поліції, кинулася на поліційні архіви і зачала їх нищити. Затирати сліди діяння поліції і охрани [= охранки] було очевидно роблене в користь поліції.

Деякі молоді научні робітники Академії наук, довідавшись про це, спасли більшу часть тих

архівів і перенесли їх до Академії наук, де я бачив кількадесят шифр з поліцейних архівів. Кілько моїх архівів могло тоді згинуть, трудно знати. За временного правління увільнений з неволі, я відвідував в Петрограді президента Академії наук Шахматова з проханням передати мені мої архіви. Він дозволив мені їх оглянути. Були наново зложені в бляшані скриньки і куфри, в яких були взяті зі Львова. Находилися в великій неладі. Видно було, що вирвано їх з рук толпи, що їх нищила. Більшої частини архіву я тоді не знайшов, переглянувши, що мені показали, обіцяючи відіслати то в слушну пору до Львова. Не віднайшов я в тих архівах кілька цінних унівських друків з кінця XVII ст., які я перед війною набув в Москві у антиквара. Унівське “Учительне Євангеліє”, примірник знаменито захований, я набув в одному з великих антикварів німецьких. Не віднайшов цілого ряду конволютів митрополичого архіву, який перед війною ще находився у мене, мені особисто відданий пралатом Петрушевичем.

По моїм повороті до Львова, вибрався директор Свенціцький до Москви і Петрограду, щоб від уряду Советів видобути взяті зі Львова з музею різні документи і збірки, як і не менше цілий Ставропігійський музей. Тоді вдалося і мої документи видобути під претекстом, що вони є власністю музею, митрополитові не були нічого звернули. Вони сьогодні в митроп. архіві враз з кількома

документами відполяглися до заряду [= управління] польського королівства за Александра I, які через ошибку до моїх актів долучили.

Для пам'яті, а може ще й для дальшого упоминання запишу тут дещо з актів, про які пам'ятаю.

1. Копії на машині римських актів, письма Аркудія до митрополита Фотія.

2. Документи на кільканадцять сторін магістрату Києва.

3. Кільканадцять грамот номінації парохів і деканів з підписами Варлаама Шептицького і дуже гарно захованими печатками.

Така сама збірка грамот Льва Шептицького. Обі ці збірки мали служити в процесі митрополита Льва, яко коад'ютора митрополії, в процесі з Володковичем.

Львів.

31. VII. 1944.

Публікації не виявлено.

Йдеться про Архів історії Унії, який містить документи, зібрані в 1928–1939 рр. Вони зберігалися частково у палаті Митрополита, частково у приміщенні консисторського архіву. В кінці 1938 р. вирішувалося питання про передачу Архіву разом з бібліотекою Львівському “Студіону”. Однак, на час Другої світової війни Архів, як свідчить запис, залишався у митрополії, і робота над його опрацюванням продовжувалася. [...]

Заслужують на увагу також описи подій 24–27 липня 1944 р. – вступ червоної армії до Львова. Згідно з офіційною радянською версією війська увійшли до міста 27 липня вулицею Личаківською. Лише в науковому виданні “Історія Львова у документах і матеріалах” (К., 1986. – С. 225–226) повідомляється, що бої за місто точилися з 22 до 27 липня.

*Митрополит Андрей Шептицький.
Документи і матеріали 1941–1944/
Київ: – Дух і Літера. 2003
Упорядник Жанна Ковба
Науковий редактор Андрій Кравчук*

Рабин Давид Кахане

Щоденник

Львівського гетто

Переховування в резиденції Митрополита Шептицького

23 травня 1943 року, того дня, коли німці вирішили ліквідувати табір, я працював у нічну зміну. Робітників табору звичайно привозили ранком. Цим ранком, коли ніхто з робітників не прибув, ми зрозуміли: щось трапилось. Через кілька годин ми дізналися, що табір оточений і там почалася страшна “вистава”. Німці ліквідують шість чи сім тисяч в’язнів, щоб звільнити місце для здорових жителів гетто, які повинні прибути до табору через декілька днів після ліквідації.

Десь за годину керуючий майстернями VІВ по телефону отримав інструкції надіслати всю нічну зміну до табору. Ми добре розуміли, що це означає. Кожний вирішив спробувати врятуватись, як зможе. Ніхто не намагався якось захиститися або організувати втечу. Я весь день ховався в пивниці. Після сьомої вечора, в сутінках, я вирішив йти до митрополита просити захисту.

Я зірвав жовту табірну нашивку, зняв брудний одяг і надягнув чийсь штани та піджак, які приготував задалегідь. Потім я переліз через паркан, вийшов з території фабрики та впевненим кроком рушив вулицями міста, начебто я не був

євреєм, і ніхто не міг мене впізнати. Я прямував до площі Юра.

Площа Юра розташована поруч з Єзуїтським садом, який потрібно було перетнути, щоб опинитися біля брами палацу митрополита. Але для цього я повинен був пройти повз гестапівських охоронців, що ходили взад-вперед, патрулюючи площу. Помітивши їх ще здалеку, я уповільнив крок і, коли вони мене минули, прослизнув у темряву вулиці (вулиці не освітлювалися) і почав підніматися схилом, поки не дістався брами. Я потягнув за ручку дзвоника і став чекати, коли відчинять хвіртку. Мабуть, я чекав не більше трьох-чотирьох хвилин, але вони мені здалися вічністю. Притиснувшись до брами, щоб бути якомога менше помітним, я зі страхом прислухався до важких кроків гестапівців нанизу.

Нарешті у хвіртці відчинилося віконце і я почув голос ченця:

– Хто ви? Що вам потрібно? – (Говорив він українською.)

– Я рабин Кахане, – відповів я. – Скажіть, будь ласка, митрополиту Шептицькому, що я хочу його бачити.

– Зараз, уночі? Це небезпечно.

З цими словами він затулив віконце. Я лишився назовні. Минуло ще п’ять, може, десять хвилин, що здалися вічністю. Я чув важкі кроки гестапівців, які ходили взад-вперед, і моє серце

вискакувало з грудей. Раптом хвіртка в брамі відчинилася і чернець швидко втягнув мене всередину. Я був майже непритомний. Зачинивши хвіртку, він повів мене до палацу митрополита.

Я був брудний і вошивий. Мій одяг давно перетворився на дрантя. Піджак і штани, дані мені кимось у гетто, здавалися мені цілком пристойним вбранням, але за виразом очей ченця я зрозумів, що мій вигляд його налякав. Він повів мене до пивниці, де я зміг вимитися, опісля чого дав мені чисту білизну і верхній одяг. Мої брудні вошиві ганчірки відразу були спалені. На одинадцять годину я був уже готовий.

Митрополит чекав мене, незважаючи на пізню годину, і привітав з великою теплотою. Його добрі, мудрі очі нітрохи не змінилися. “Ти можеш залишатися тут, – здавалося, говорили вони, – тут про тебе подбають”.

“Розкажіть мені, будь ласка, – почав митрополит, – чого вам довелося зазнати з моменту нашої останньої зустрічі минулого літа. Ви, звичайно, знаєте, що протягом вашого перебування в таборі нам передали багато дітей. Я можу назвати вам імена священників, які взяли їх під свій захист. Діти знаходяться в добрих руках і одержують гарне виховання. А зараз я готовий допомогти вам”.

Я розповів йому про табір, про жорстокості і звірства, про вбивства, про те, що відбувалося

під час перекликів. Я розповів йому також про ті дні, коли заподіяли смерть шести чи семи тисячам євреїв, і про майбутню ліквідацію гетто. Коли я змальовував йому гетто і табір, те, в яких страшних умовах жили євреї, я бачив, як по його обличчю котилися сльози. Наша розмова тривала три чверті години.

Після цього він доручив мене турботам свого брата, ігумена Климентія Шептицького, котрого він запросив до себе наприкінці нашої розмови. Ігумен відвів мене в просторе помешкання, де була бібліотека. На час мого перебування в палаці на горі Юра це місце стане моїм укриттям.

Особиста бібліотека митрополита налічувала понад 1000 томів. В одному з її закутків для мене була влаштована схованка, де я міг перебувати деякий час. Це місце з усіх боків оточене полицями з книгами, і людина, яка увійде до бібліотеки, не зможе помітити, що хтось ховається серед них. Замість ліжка мені дали шезлонг, на якому я міг спати або просто відпочивати вдень.

Насамперед мені хотілося б сказати декілька слів про кафедральний собор, названий на честь Святого Юрія, з'єднаний з палацом архієпископа Шептицького. Саме в соборі Святого Юра митрополит Шептицький відправляв службу Божу. Це була велична споруда в стилі рококо, побудована архітектором Бернардом Мердерером, що жив у Львові в середині вісімнадцятого

сторіччя і лишив цьому місту в спадщину багато прекрасних будинків.

Що за людина був митрополит Шептицький, який надав мені свій захист? Той, хто з такою добротою ставився до євреїв, хто виявив до них стільки співчуття і хто ховав у своїх монастирях стільки єврейських дітей?

Його родовід сягає тринадцятого сторіччя. В давні часи Шептицькі були дідичами (руськими аристократами), що згадуються в хроніці життя і діянь князя Лева, засновника міста Львова. Дідич на прізвище Шептицький, перший з предків митрополита Шептицького, про якого збереглися письмові згадки, належав до оточення князя Лева. Якось митрополит сказав мені: “За походженням я належу до стародавнього роду, який можна порівняти з родом Габсбургів”. Рід Шептицьких проживав у своєму родовому маєтку Прилбичі, неподалік Яворова. Серед предків нинішнього митрополита було багато славетних українських єпископів ще до об’єднання української церкви з Ватиканом. До них належав митрополит Львова й Галича, відомий як митрополит Галицький.

Згодом Шептицькі асимілювалися в польській культурі, подібно багатьом українським аристократам Східної Галичини. Нинішній митрополит народився 29 липня 1865 року в родовому маєтку Шептицьких Прилбичі, в родині графа

Шептицького, що уже встигла стати цілком польською. Його мати Софія була дочкою графа Олександра Фредра, відомого польського поета і драматурга, тоді як батько, незважаючи на асиміляцію в польській культурі, пишався своїм аристократичним українським походженням. Батьки були глибоко релігійними людьми і виховували юного Романа (його перше ім’я) у релігійному дусі.

З раннього дитинства Романа приваблювала робота священнослужителя і, як розповідають, він часто казав, що хоче стати священиком. На той час українська церква належала до уніатської церкви (назва, яку вона одержала в результаті об’єднання української церкви з Ватиканом). За ритуалами богослужіння це була грецька ортодоксальна церква.

Його схильність до служіння Богу супроводжувалася симпатією до українського національного руху. Він хотів повернутися до своїх національних витоків – до українського народу. Батько Романа, граф Іван Шептицький, і мати Софія, уроджена Фредро, не схвалювали його посвячення в духовний сан, так і навернення до українського націоналізму і відмову від полонізованого культурного оточення. Вони всіляко намагалися відмовити Романа від його вибору, коли той був ще гімназистом. Після закінчення гімназії його відправили до Німеччини, де він вивчав

право і після блискучого закінчення курсу одержав ступінь доктора юридичних наук.

Погляди й симпатії Романа цілком поділяв його брат Казимир, майбутній ігумен Климентій Шептицький. Третій брат, Станіслав, відмовився стати українцем і до останніх днів свого життя залишався поляком.

Після одержання ступеня Роман Шептицький прийняв рішення вирушити до Італії, щоб нанести візит папі Левові ХХІІІ і поставити йому запитання щодо свого майбутнього. Після свого візиту до папи, що відбувся в 1886 році, Роман вирішив відмовитися від римської католицької церкви і приєднатися до грецької католицької церкви. Крім того, він вирішив вступити до богословської семінарії і стати священником.

Обговорюючи з Папою становище греко-католицької церкви в Східній Галичині, Шептицький зробив йому досить зухвалу пропозицію: він повідомив про свої плани очолити греко-католицьку церкву в Україні і посилити її співробітництво з Ватиканом. Папа благословив цей проєкт і пообіцяв свою підтримку.

Повернувшись додому, Роман повідомив своїм батькам, що збирається піти в монастир, вивчати богослов'я і стати священником. Як не противилися батьки його планам, але після довгих суперечок вони поступилися і дали свою згоду.

Для здійснення ідеї, що стала змістом усього його життя, – об'єднати українську східну православну церкву з уніатською – він вступив до ордену Василіан.

Маючи три докторських ступеня – з філології, богослов'я і юриспруденції – він розпочав своє служіння в ролі священника і став швидко просуватися по службі. Його першим високим саном був сан архієпископа міста Станіславова, після чого він був призначений митрополитом Львова.

Учорашній Роман Шептицький, а нині Андрей Шептицький, митрополит греко-католицької церкви, нащадок давнього аристократичного роду, чий предки посідали архієпископський трон міста Львова, був з ентузіазмом прийнятий українцями і всім населенням України, також євреями, які розуміли, що цій людині призначено відіграти вирішальну роль як у житті народу Східної Галичини, так і у греко-католицькій церкві.

Однією з його перших дій було створення в 1907 році ордену Студитів. Студитами називали об'єднання ченців, що повністю присвятили себе служінню Богу і допоміжності людям, де б вони не були – вдома або на роботі. Жили вони у своїх монастирях, але більшість із них працювала поза монастирськими стінами. До ордену входили також миряни – робітники, селяни і представники найрізноманітніших професій, що вирішили

відмовитися від мирського життя і присвятити себе допомозі іншим людям. Своє життя студитський чернець проводив у праці і молитві.

До моменту заснування монастиря 40-річний брат митрополита, граф Казимир Шептицький, був юристом, який мав широку популярність, членом Віденського парламенту. Андрей переконав брата відмовитися від своєї світської професії, закінчити духовну семінарію, стати священиком й очолити студитський орден. Казимир, що одержав ім'я Климентій, став керувати всіма студитськими монастирями, що потім відіграли важливу роль у порятунку євреїв.

Серед монастирів, які взяли участь у порятунку євреїв і, зокрема, в переховуванні єврейських дітей, був і той, що знаходився на вулиці Петра Скарги, відомий своєю знаменитою бібліотекою візантійських рукописів ("Студіон"), що нараховувала тисячі томів. Студити мали кілька монастирів: монастир Кушевича під Львовом, у Скнилові, в Уневі біля Перемишлян був центральний студитський монастир, а також скит у селі Підлюте, парафіяльний дім у селі Коростов, осередки у Дорі (Гуцульщина). Були й жіночі монастирі: Личаківський монастир на вулиці Убоча – його ігуменя Йозефа (на прізвище Вітер) очолювала всі жіночі студитські монастирі: в Якторові, що був приєднаний до Унева, і у Бруховичах, разом з його дитячим будинком. Жіночі

студитські монастирі відкривали дитячі будинки – сиротинці, організовували дитячі садки – заохоронки також поза монастирями.

У Львові митрополит Андрей Шептицький енергійно включився в культурне життя українців, у коло яких він повернувся зі своєї полонізованої сім'ї. Він самовіддано боровся проти політики полонізації, за що піддавався переслідуванням з боку галицьких поляків, а згодом і польського уряду. Митрополит виступав проти дискримінації українців, всіляко сприяв відродженню їхньої культури і моральних стандартів і по-дружньому ставився до євреїв.

У його архівах я знайшов листа на адресу представників Львівської єврейської громади. Він ніколи не забував надати бідним євреям матеріальну допомогу перед святом Песах, щоб вони могли купити собі мацу. Це було пасхальним пожертвуванням. До чека він завжди докладав записку зі словами дружби на адресу єврейського народу. Один лист був написаний ним особисто на піднесеному біблійному івриті. Його вчителем івриту був усім відомий у Львові антиквар і збирач книг Нафталі Зигель.

У той час, коли Андрей Шептицький був призначений митрополитом і до початку війни я не мешкав у Львові. Проте мені хотілося б відзначити, що в перший період Другої світової війни греко-католицькій церкві, а також йому та

його оточенню прийшлося дуже скрутно. Він часто розповідав мені про переслідування з боку советської влади, що почалися 1939 року та продовжувалися аж до початку війни між Німеччиною і Советським Союзом. У всякому разі, період, що нас цікавить, почався 22 червня 1941 року.

Українське населення Львова раділо переході німців і готувалося гучно привітати нових правителів. Люди бачили в них рятівників від советської окупації і вірили, що німці гарантують їм повну незалежність і дозволять створити незалежну Україну. Проте їх чекало гірке розчарування.

[...] Проте повернемося до моєї розповіді: я одержав притулок у бібліотеці митрополита. Чернець, що прислужував митрополитові, тричі на день приносив мені їжу. Моя їжа складалася, головним чином, із хліба та овочів, а іноді я одержував варене яйце або склянку молока. Усе це приносили не з кухні, тому що моє перебування в палаці трималося в таємниці. Про нього, крім митрополита, знали лише дві особи: цей чернець і секретар митрополита, священник Жолдак. Останній, розумна і добра людина, був дуже прихильний до мене, дуже тепло ставився до євреїв і щиро їм співчував.

На другий день свого перебування в палаці я удостоївся візиту ігумена Климентія Шептицького. Він кілька годин провів у відгородже-

ному для мене закутку бібліотеки, розраджуючи мене і розповідаючи про мою дружину і дочку. З огляду на необхідність дотримання безпеки він відмовився назвати місце, де вони ховаються. У ці часи важких іспитів, сказав він, ніхто не знає, що принесе наступний день. Хтось із нас може потрапити в руки гестапівців і під катуваннями розповісти їм про укриття. Зараз мені достатньо знати, що вони здорові й перебувають у безпеці. Мою дружину забезпечили надійними українськими документами і вона працює в місті, а дитину влаштували у дитячий будинок. Його м'яка, втішлива промова суперечила суворому, аскетичному вигляду його обличчя. Я бачив, що він глибоко розуміє невимовну трагедію мою і мого народу і щиро нам співчуває, сприймаючи наші муки, як свої власні. Якимось він мені пообіцяв, від свого імені і від імені митрополита, зробити все можливе, щоб врятувати єврейських дітей. "Але я повинен сказати, – додав він, – що це дуже важке завдання. Не кожен здатен піднятися до того, щоб ризикувати своїм життям заради порятунку єврея. Не кожний готовий до такого вчинку. Дівчаток рятувати легше, ніж хлопчиків. Митрополит розіслав інструкції деяким священникам у повітових містах, як рятувати дітей і куди їх приводити, але я не можу назвати імена цих людей, знов-таки, з міркувань безпеки". [...]

Guenter
Гюнтер
Eich
Айх
Lemberg
Лемберг

1.

Stadt auf wie vielen Hügeln.
Ergrautes Gelb.
Einen Glockenton gibt es dir mit,
hörbar im Klirren
deiner Erkennungsmarke.

2.

Abhänge wie die Angst unhörbar.
Die Straßenbahn endet
in einer Steppe von Unkraut
vor abgegriffenen Türen.

1.

Місто, на скількох воно пагорбах.
Жовтизна зісіріла.
Вона дає тобі подзвін в дорогу,
чутний в бряжчанні твоєї
розпізнавальної бляшки.

2.

Схили, як страх, незчисленні.
Кінцева трамваю
в степу бур'яновім,
за нею замацані двері.

Переклав Юрко Прохасько

Альма *Alma* Гечко *Heeczko*

Фрагменти щоденника
Fragmentsy dziennika

**Фрагменти щоденника мешканки Львова,
котра змушена була переселитися до Польщі
[26 квітня 1944 — 18 травня 1945 року]**

1944

26 квітня, середа. Виїхати чи залишитися? Ось-ось почнеться сутичка між альянтами і москалями. Діються жакливі речі. Українці винищують нас страхітливим чином. Брама нашого будинку увесь день закрита на засув.

По селах українці за згодою німців убивають поляків. Палають села, селяни втікають. У нашій кам'яниці дуже багато втікачів.

Немає дня, щоб не було [авіа]нальоту. Людина живе у постійному напруженні. За Львовом москалі бомбардують якісь об'єкти. Кажуть, що німці перед відступом накажуть населенню покинути місто, щоб потім усіх убити [така практика застосовувалася у східноукраїнських містах, зокрема у Києві. — *А.П.*].

Втікати? Куди? Стільки людей, без їжі, без даху над головою... Від смерті не втечеш. У місті напевне найнадійніше. Але де можна віднайти певність? Виїхати, щоб десь на чужині загинути... Ні, краще залишитися у власному домі, у рідному місті. Всіх чекає однакова доля. [...]

13 травня, субота. Люди втікають на Захід. Не відомо, від кого ця втеча — від москалів, від німців, від українців... [...]

22 липня, субота. Львів оточений. Перші залпи пролунали зі сторони Збоїщ, потім ми чули артилерію із західного боку. Більшовиків не видно.

23 липня, неділя. Німці підпалили рафінерію [нафтопереробний завод]. Вигляд чудовий. Сніг вогню вилетів із сичанням вгору, шохвили вибухали накопичувачі бензину і нафти, хмари чорного диму. Вогонь шалів, літав високо в небі. Дим як довгий шарф тягнувся у сторону Замарстинова.

Панує тиша. Виглядає на те, що місто оточене. Години тягнуться так, що виглядають тижнями. Поки ще нічого не діялося, людина жила з дня на день, а зараз, коли ми з години на годину сподіваємося остаточної атаки москалів, нічого не можемо робити, плентаємося з кутка в куток.

Неподалік склади, повні цукру, муки, консерв і мармеладу. Люди ходять туди і виносять, що тільки можна.

27 липня, четвер. 6.15. У Львові совети. Ми бачимо їх через вікно. Прийшли — “союзники наших союзників”. Але як вони ставитимуться до нас?

20.00. На ратуші та кам'яницях вивішено польські прапори. Поруч із польським висять американський і советський прапори. Я відчуваю,

що це не те, на що ми чекали. Багато говорять про Василевську та її комуністичну Польщу. На вулицях видно польську варту із зброєю, на рукавах біло-червоні пов'язки.

29 липня, субота. Москалі зажадали, аби поляки із варту мали на шапках зірки. Командування Армії Крайової не погодилося. Польських вартових роззброїли і порозвозили. З ратуші знято польський і американський прапори.

23 серпня, середа. Не відомо, що діється із поляками, котрих москалі забирають до війська. Це називається набором до польської армії, але справою займається советська комісія. Чоловіків вивозять до Росії; буцім там вони мають пройти вишкіл, а пізніше — на фронт. У мене таке враження, що усіх їх загонять на роботи.

30 листопада, середа. Мобілізація триває. До Львова приїхала польська комісія, котра вербує добровольців — офіцерів та підофіцерів. Якщо хто зголоситься до польського війська, уся родина отримує польське громадянство і має право виїхати до Польщі; до Польщі за Бугом. Кордон під Перемишлем. На гвалт хочуть нас виселити і на території східної Польщі утворити Україну.

Відійшов перший транспорт. Ми поки що не маємо наміру записуватися на виїзд.

1945

11 січня, четвер. Уже вісім днів тривають масові арешти. Арештовують тих, котрі мали будь-які стосунки із німцями, діяли на шкоду советам, фольксдойчів, тих, хто має на сумлінні гебреїв, хто жив не по засобах, хто за німецьких часів працював у судах; арештовують поляків, котрі зі страху перед бомбами втекли на Захід, а зараз повертаються по домівках.

Людей охопив страх. Стоять у чергах в Управлінні Репатріації та записуються на виїзд до Польщі. Кожна родина може взяти до двох тонн багажу. Найбільше мені шкода піаніно.

Ходить поголос, що на Заході не краще. Хоча ми й боїмося, але вирішили їхати. Невідомо, як довго ще триватимуть арешти. Ми не вчинили нічого, що могло б викликати арешт; але їм не потрібні приводи. На кожен стук в двері мене колотить страх. Ми усі боїмося.

22 січня, понеділок. 1 лютого припиняється реєстрація на виїзд; потім нікого не випускають і вивезуть поляків до Росії. Так напевне станеться, якщо Львів буде визнаний за Росією. Про всяк випадок ми реєструємося, аби мати відкритий шлях на Захід. Позаяк впав сніг, і зима добряче за нас взялася, подамо пізніший термін виїзду. Може до того часу скінчиться війна, а Львів залишать Польщі.

31 січня, середа. Ми зареєструвалися на виїзд на Захід. Плануємо оселитися у Кракові.

7 лютого, середа. Уже кілька днів триває конференція “трьох”: Рузвелт, Черчїл і Сталїн. Гасло: свобода усїм народам. Для свїту, а особливо для нас вона має переломне значення. Вїйна чи мир? Якщо мир, то що буде з нами. Львїв і Вїльно польськї чи советськї?

Якщо ми муситимемо залишити Львїв, зостануться спогади, закрита сторїнка життя. Моя дитина взагалї не пам’ятатиме Львова.

9 лютого, п’ятниця. Чекаю на кїнець конференцїї. Якщо вїйна — ясна рїч залишаємося. Якщо мир, а отже утрата Львова — евакуацїя необхідна.

13 лютого, вївторок. Конференцїя закінчена.

24 березня, субота. На другий бїк ми вирїшили виїхати пїсля свят. Тато сколотить скриню на речї. Я попродам з хати, що можна; постїйно бракує грошей на життя і на виїзд.

9 травня, середа. Вчора нїмцї пїдписали капїтуляцїю.

Люди говорять про можливу третю [свїтову] вїйну. Невїдомо, що робити — залишитися чи їхати? Ми дуже боїмося нової вїйни; у такому випадку я волїла би бути на тому боцї. Мїж своїми людиною почувається бїльш певною. Тут залишиться жменя полякїв; решта советї і українцї. Чи встигнемо виїхати? Ми у жахливому розпачї. Залишитися ми не можемо, бо вже забрали евакуацїйнї листи. Їхати не хочемо. Можемо тїльки зволїкати.

Їдемо в невідоме, нове мїсце проживання, новї люди. Якщо ми залишимося тут, то у випадку збройного конфлїкту советї вивезуть заарештованих полякїв до Сибїру. Краще вже у невідоме, але до своїх, а нїж в невідоме на Схїд. [...]

Моїй мамї все одно: “Я втратила все, рїдне мїсто, роботу; треба їхати, ми нїчого не змінимо”. Тато в принципї хоче їхати, але щодня бїгає до знайомого слухати радїо. Вертається із рїзними звїстками, тїльки не з тїєю одною, на яку ми усї чекаємо.

В будинку рух, балаган; посерединї кїмнати стоять три величезнї пакунки, валїза Мартусї і лялька, котра плаче.

18 травня, п’ятниця. Завтра виїжджаємо. Це останнїй вечїр у Львовї. Пишу в їдальнї, на скринї. Наближається буря, здалеку чути громи.

На останню прогулянку ми пїшли пїд Високий Замок. Зелено, чудово, на каштанах свїчки; прекрасний травень. Я так люблю цей закуток, майже щодня сюди приходила. А сьгодні я востаннє дивлюся на Високий Замок. Це неможливо, аби вже нїколи я сюди не змогла повернутися.

За вїкном вїтер, блискавки, дощ. Усї сплять, а я пишу про кожну дрїбницю. Я прожила 24 роки. Я народилася в кїмнатї, де зараз спить моя дочка. А зараз я повинна звїдси поїхати. Нас виганяють з рїдної землї.

Переклав Андрїй Павлїшин

Збігнєв

Zbigniew

Герберт

Herbert

Рапорт з обложеного Міста

Raport z oblezonego Miasta

Zbyt stary żeby nosić broń i walczyć jak inni –

wyznaczono mi z łaski poślednią rolę kronikarza
zapisuję – nie wiadomo dla kogo – dzieje oblężenia

mam być dokładny lecz nie wiem kiedy zaczął się najazd
przed dwustu laty w grudniu wrześnie może wczoraj o świcie
wszyscy chorują tutaj na zanik poczucia czasu

pozostało nam tylko miejsce przywiązanie do miejsca
jeszcze dzierzmy ruiny świątyń widma ogrodów i domów
jeśli stracimy ruiny nie pozostanie nic

piszę tak jak potrafię w rytmie nieskończonych tygodni
poniedziałek: magazyny puste jednostką obiegową stał się szczur
wtorek: burmistrz zamordowany przez niewiadomych sprawców
środa: rozmowy o zawieszeniu broni nieprzyjaciel internował
posłów

nie znamy ich miejsca pobytu to znaczy miejsca kaźni
czwartek: po burzliwym zebraniu odrzucono większością głosów
wniosek kupców korzennych o bezwarunkowej kapitulacji
piątek: początek dżumy sobota: popełnił samobójstwo
N.N. niezłomny obrońca niedziela: nie ma wody odparliśmy
szturm przy bramie wschodniej zwanej Bramą Przymierza

wiem monotonne to wszystko nikogo nie zdoła poruszyć

unikam komentarzy emocje trzymam w korbach piszę o faktach
podobno tylko one cenione są na obcych rynkach
ale z niejaką dumą pragnę donieść światu
że wyhodowaliśmy dzięki wojnie nową odmianę dzieci
nasze dzieci nie lubią bajek bawią się w zabijanie

Надто старий щоб носити зброю і битись як інші –
мені з ласки долі призначено найгіршу роль літописця
записую – невідомо для кого – історію облоги
маю бути докладний але не знаю коли почався той напад
двісті років тому у вересні в грудні чи може вчора зранку
усі тут хворі на втрату відчуття часу
залишилось нам лиш місце прив'язаність до місця
утримуем ще руїни святинь примари садів і будинків
якщо втратим руїни не залишиться вже нічого
пишу так як умію в ритмі тижнів без ліку
понеділок: склади пусті обіговою одиницею став щур
вівторок: невідомі злочинці вбили бургомістра
середа: розмови про перемир'я вороги посланців
інтернували

не знаєм їх місцезнаходження тобто місця страти
четвер: після бурхливих зборів більшістю голосів провалили
пропозицію бакалійних торговців про капітуляцію повну
п'ятниця: початок чуми субота: самогубством покінчив
N.N. оборонець незламний неділя: немає води відбили
штурм біля східної брами що зветься Брамою Згоди

знаю це все монотонне не здатне нікого зворушить

коментарів уникаю емоцій не розпускаю пишу про факти
схоже лиш їх цінують на чужих ринках
але з певною гордістю прагну донести світу
що завдяки війні виховали дітей особливий гатунок
наші діти не люблять байок граються в убивання

Переклав Віктор Дмитрук

Григорій

Григорій

Чубай

Чубай

Вірші

Virsi

Плач Єремії

тільки-но збудували місто і навіть ще
не встигли його заселити а вже пророк
Єремія плакав над ним як над давно
спорожнілим

із кожної його сльози тоді виростало
при всякім домі сонце і всім казало що
не сонце воно а жовта кульбаба

і тільки-но сонце промовляло це як
сиве птаство обсідало його звідусіль
називаючи себе кульбабиними дітьми

але варто було вітрові хоча б легенько
повіяти як відлігало птаство геть і
вже не поверталосся ніколи

Хроніка

Ігореві Калинцю

тоді всю ніч над нашим містом пливли двоспальні
ліжка замість хмар повідали що з них ран-
ком ішов копійчаний дощ

тоді обличчя годинників були смертельно бліді
і крапали на підлогу сльози хвилин щораз
рівномірніше

заховалися наші коні в буланому листі і
разом із листям їх вітер кудись погнав

а як ми допивали каву то явився нам кишенько-
вий месія й прорік

не будьте героями всі одночасно бо станете
тоді схожими на перекупок що пропонують
один і той самий товар ставайте в чергу
на героїзм і чекайте

а якщо ви так і помрете не звершивши нічо-
го геройського то ж хіба не героїством бу-
ло ваше доброчесне стояння в черзі на геро-
їзм

а ще божевільна церква що збожеволіла од са-
моти й порожнечі повз кав'ярню поволі тоді
брела

Karl Schloegel

Карл Шлоегель

Lemberg - Hauptstadt der
Львов — столиця
europaeischen Provinz
європейської провінції

Lwow liegt am Ende der Welt. Man ist erschöpft, wenn man ankommt. Denn man hat eine lange Reise und meist auch zeit- und kraftraubende Grenzen hinter sich. Wer von Wien, Budapest oder Prag aus anreist, ist einen Tag unterwegs. Von Berlin aus über Krakau muß man mit zwei Tagen rechnen, ebensoviel wie von Bukarest aus. Von Moskau aus erreicht man es in einer Nachtfahrt. Lwow ist eine Endstation für Beamte und Offiziere auf Dienstreise, Lwow ist für viele nur ein etwas längerer Aufenthalt auf einer Transitstrecke oder ein Umsteigebahnhof für Leute, die zur Kur und Erholung in die Karpaten weiterreisen. Lwow liegt im Schnittpunkt der Linien, die die großen Städte verbinden, vor allem aber im Schatten der Grenzen. Die Reise dorthin ist eine Reise ins Abseits, obwohl sie in die Mitte Europas führt.

Die Schwierigkeit einer solchen Reise ist kaum technischer oder organisatorischer Art. Die Frage "Wo liegt Lwow?" läßt sich mit Landkarten und Kursbüchern beantworten. Auch ahnungslose Reisebüros lernen schnell. Die Schwierigkeit ergibt sich daraus, daß es sich um eine Stadt handelt, die eine doppelte Existenz führt: eine in unserem Kopf und eine wirkliche. Die Reise führt in einen Bezirk, der sich kaum angemessen beschreiben läßt – er ist europäisches Zentrum und Peripherie zugleich. Es handelt sich um eine Stadt der Gegenwart, die von Fremden aber meist nur aufgesucht wird, weil

Львов лежить на краю світу. Діставшись нарешті до Львова, подорожній виснажений. Бо позаду – довга дорога, а здебільшого ще й ці кордони, що відбирають стільки часу й сили. Хто доїздить сюди з Відня, Будапешта чи Праги, той пробує у дорозі добу. З Берліна, через Краків, уже треба розраховувати на дві, так само з Бухареста. З Москви до Львова доїздиться за одну ніч. Львов – це кінцева станція для урядників і відрядних офіцерів, для багатьох Львов – це просто дещо довша зупинка в транзитній подорожі, або ж станція пересідання для тих, що їдуть далі в Карпати: на курорт чи відпочивати. Львов розташований на перетині ліній, що поєднують великі міста, але, передусім, він лежить у затінку кордонів. Подорож туди – це подорож на узбіччя, хоча й провадить вона до центру Європи.

Труднощі такої мандрівки не є технічного або, скажімо, організаційного штибу. На запитання "Де знаходиться Львов?" можна відповісти за допомогою мап чи довідників. Зрештою, і туристичні бюро, що зазвичай не мають про це зеленого поняття, теж швидко вчаться. Труднощі беруться звідтіля, що йдеться про місто, яке провадить подвійне життя: одне – в наших головах, а інше – справжнє. Ця подорож провадить в терени, що їх

sie eine große Vergangenheit hat. Lwow ist Lemberg. Aber sofort muß man hinzufügen, daß das eine Illusion ist. Wer nach Lwow fährt, fährt in eine sowjetische Großstadt und nicht in eine habsburgische Fata Morgana. Lemberg ist der bevorzugte Ort imaginärer Reisen, aber wer sich wirklich dorthin bewegt, gelangt in die Gegenwart. Reisende sind neugierig darauf, was vom Glanz des *fin de siecle* herüberreicht in unsere Gegenwart, und sie wollen wissen, was von einer Stadt bleiben konnte, die zwischen die Fronten des europäischen Bürgerkrieges geraten war. Wir können genau sagen, wo die Stadt auf der Karte liegt, aber wir werden unsicher, wenn wir angeben sollen, welchen Platz sie einnimmt im europäischen Gegenwartsbewußtsein. Sie muß irgendwo in der grauen Zone zwischen Nostalgie und Ignoranz, zwischen einer längst vergangenen Geschichte und einer geschichtslosen Gegenwart liegen. Die Reise geht an einen Pol des Zweifels, ob sich Europa in seiner Mitte noch denken läßt.

Das junge Lwow

Das heutige Lwow ist das Lwow nach der Katastrophe. Das Leben der Stadt ist das Leben derer, die *danach* gekommen oder hier aufgewachsen sind. Lwow wird in zehn Jahren eine Millionenstadt sein. Es gibt hier große Fabriken, die Busse und Fernseher herstellen, eine Rundfunk- und Fernsehstation, Dutzende von Theatern, Museen, Instituten, Festivals und Zeitungen. Lwow führt das normale Leben einer normalen

залець можна адекватно описати: це європейський центр і периферія водночас. Йдеться про сучасне місто, яке, однак, чужинці відвідують здебільшого тільки тому, що воно має велике минуле. Бо Львов – це Лемберг. Але одразу слід додати, що це ілюзія. Хто їде до Львова, той приїздить у велике советське місто, а не в габсбурзьку фатаморгану. Лемберг – пріоритетне місце уявних подорожей, та хто дійсно туди вирушає, прибуває в сучасність. Подорожнім цікаво, скільки променів від саява *fin de siecle* досягли сьогodenня, їм кортить довідатися, що змогло перетривати від міста, яке потрапило поміж фронтів європейської громадянської війни. Ми можемо точно вказати це місто на мапі, проте знепевнюємося, коли слід визначити його місце в сучасній європейській свідомості. Воно лежить, либонь, десь у сірій зоні між ностальгією та ігноранцією, між давно минулою історією і позаісторичною сучасністю. Ця подорож провадить на полюс сумніву, чи Європа в своєму центрі взагалі ще є помисленною [...]

Молодий Львов

Сьогоднішній Львов – це Львов після катастрофи. Життя міста – це життя тих, хто прийшов або виріс тут *опісля*. Через десять років Львов буде містом-мільйонником. Тут є великі заводи, що виробляють автобуси і телевізори, радіо- і телевізійна станції, десятки театрів, музеїв, інсти-

sowjetischen Großstadt, deren Neubausiedlungen von der alten Stadt aus allerdings kaum zu sehen sind. Lwow ist in gewissem Sinn eine Doppelstadt, eine gespaltene Stadt. Die alte Stadt ist da, wird benutzt, aber ist nicht von Stadtbürgern in Besitz genommen. Den Häusern ist anzusehen, daß sie niemandem, sondern allen gehören. Den Buchläden, daß die Produktion von Büchern Sache des Staates geworden ist. Den Museen ist anzusehen, daß sie Einrichtungen der Erziehung, nicht der Ausbreitung des geschichtlichen Materials sind. Die Kirchen sind "architektonische Ensembles". Cafes sind trotz der großen Scheiben, durch die man auf das Treiben draußen sehen kann, nicht Orte des Verweilens, sondern Versorgungspunkte mit möglichst hoher Frequenz. Den Kaufhäusern steht auf der Stirn geschrieben, daß die Wünsche größer sind als das immer defizitäre Angebot. Die Sprache, die man auf der Straße hört, ist eine, die allen gemeinsam ist. Die Straßennamen kennt man schon aus anderen sowjetischen Städten: Lenin-Prospekt, Straße des Friedens, Frunse-Straße. Man könnte mit Blick auf die Kleidung oder den Habitus der Passanten nicht mehr sagen, welcher Schicht oder Profession sie angehören. Aus Lwow ist eine Großstadt geworden, aber man weiß von ihr im übrigen Europa weniger als vom kleineren Vorkriegs-Lwow. In Lwow gibt es keine Bettler, und doch ist die Stadt ärmer geworden, als sie es in der Zeit war, da man sich kaum seinen Weg bahnen konnte, ohne angesprochen zu werden. In Lwow gibt es viel mehr Schulen und Bildungsstätten als je zuvor, aber die

тутів, фестивалів і газет. Львов провадить нормальне життя нормального великого советського міста, нові райони якого, щоправда, не видні зі старого. У певному сенсі Львов – місто подвійне, розщеплене. Старе місто на своєму місці, ним користуються, але його не беруть у власність його ж мешчани. Коли дивитись на будинки, видно, що вони належать не комусь, а всім. На книгарні – що книговидавництво стало справою держави. На музеї – що це заклади виховання, а не поширення історичного матеріалу. Церви – це "архітектурні ансамблі". Кафе, – попри їхні великі вікна, крізь які можна спостерігати за вуличною метушнею, – не місця затишного перебування, а заклади харчування максимально досяжної інтенсивности. Крамницям ніби на чолі написано, що бажання покупців значно перевищують вічно дефіцитну пропозицію. Мова, що її чутно на вулиці, – це мова, спільна для всіх. Назви вулиць упізнаєш вже з інших радянських міст: проспект Леніна, вулиця Миру, вулиця Фрунзе. Дивлячись на одяг чи поведінку людей на вулиці, неможливо визначити, до якої верстви або професійної групи вони належать. Львов перетворився на мегаполіс, але в решті Європи про нього знають менше, ніж про значно менший передвоєнний Львов. У Львові нема жебраків – і все ж місто збідніло відтоді, коли через нього неможливо було пройти, щоб тебе не обсіли прохачі. У Львові набагато більше шкіл

Gesichtspunkte, nach denen gelehrt wird, haben sich eher reduziert. Niemand muß hungern, aber aus den mannigfaltigen Küchen, zwischen denen man früher wählen konnte, ist eine geworden. Das alte Lwow ist, auch wenn es erfüllt ist von hektisch dahineilenden Passanten, einer stillgelegten Stadt nicht unähnlich. Die alte Bürgerstadt Lwow ist eine Stadt ohne Bürgertum. Lwow ist nicht eine Stadt, in der die Zeit stehengeblieben ist, sondern eine Stadt, die von einer anderen Zeit überholt worden ist, ein Stück Moderne, das von der Modernisierung überrollt worden ist. Das junge Lwow der Neubauviertel ist eine Stadt aus dem Stand heraus gebaut; für das alte Lwow hat es Jahrhunderte gebraucht. Das junge Lwow erweist dem alten Respekt, doch es kann die Distanz zwischen den Epochen nicht überwinden.

Aber vielleicht ist das alles falsch, weil es die Beobachtungen eines Fremden sind, der am Eigenleben einer solchen Stadt nicht teilhat. Der Verdacht ist berechtigt, denn es geschieht etwas Unerhörtes: Lwow beginnt von sich und seiner Provinzialisierung in der Zeit des Fortschritts zu sprechen. Im Stadtmuseum werden Photoaufnahmen vom Lwow der Jahrhundertwende gezeigt. Die Ladenschilder und Reklameflächen sind die von polnischen, österreichischen oder jüdischen Geschäften. Ausgestellt sind Zeitungen aus der Vorkriegszeit – in allen damals in der Stadt vertretenen Sprachen. Gezeigt wird auch ein polnischer Stadtplan. Draußen wird von einem Straßenhändler ein Bildband über das historische Lwow angeboten – er ist in wenigen

і навчальних закладів, ніж будь-коли раніше, зате набір точок зору, згідно з якими викладають, радше звужився. Ніхто не голодує, зате розмаїття кухонь, серед яких можна було вибирати раніше, скоротилося до однієї-єдиної. Давній Львов, навіть переповнений поспіхом перехожих, не так вже віддалений від притишеного міста. Старе міщанське місто Львов є містом без міщанства. Львов не є місто, де час зупинився, а місто, випереджене іншим часом, кавалок модерності, переханий модернізацією. Молодий Львов новобудов – місто, побудоване одним махом; старий Львов потребував століть. Молодий Львов виявляє старому пошану, і все ж не може здолати дистанції між епохами.

Втім, можливо все зовсім не так, бо це просто спостереження чужинця, що не має дотичности до внутрішнього життя. Ця підозра виправдана, бо відбувається щось нечуване: Львов починає говорити про себе і своє спровінційнення в епоху поступу. У міському музеї виставляють світлини Львова зі зламу сторіч. Вивіски і реклама – це вивіски і реклама польських, австрійських або єврейських крамниць. Виставлені довоєнні газети – всіма суцими в ті часи у місті мовами. Виставлений і польський план міста. Надворі якийсь вуличний торговець пропонує фотоальбом про історичний Львов – його розбирають за лічені хвилини. На якомусь зібранні з рук у руки пере-

Minuten ausverkauft. Auf einer Versammlung wird ein maschinengeschriebenes Manuskript herumgereicht; es handelt sich um einen Entwurf für ein Programm der Demokratischen Front der Ukraine, die sich an den baltischen Initiativen orientiert. Es wird mit Spannung gelesen und weitergereicht. Vor einigen Monaten wurde zum ersten Mal von Privatpersonen eine Ausstellung "Jüdische Kunst" in Lwow organisiert; sie wurde von Tausenden besucht. Mittlerweile hat sich eine Gesellschaft für jüdische Kultur gebildet, und auf ihren Versammlungen wird über die Einrichtung von Kursen zum Studium des Hebräischen und Jiddischen, von Tanz- und Schauspielensembles diskutiert – und über die Errichtung eines Denkmals für die Opfer des Lemberger Ghettos. Der Entwurf ist schon fertig und ein Spendenkonto öffentlich bekanntgemacht. Die unversehrt gebliebene Synagoge, die heute als Sportsaal von der Fakultät für Körperkultur benutzt wird, soll an die Gemeinde zurückgegeben werden. An der Stelle, wo die Goldene Rose gestanden hat, sind Jugendliche, Freiwillige, unter der Leitung eines Architekten mit der Freilegung der Grundmauern beschäftigt. All dies geschieht mit Einverständnis und Unterstützung der Stadtverwaltung. Die öffentlichen Plätze, von denen Lwow einen der schönsten in Europa hat, sind dabei, wieder zu Plätzen eines öffentlichen Lebens zu werden – für junge Leute, die der Einfachheit halber als Hippies bezeichnet werden, oder für Denkmalschützer. Der Iwan-Franko-Park vor der Universität – der alte Stadtpark vor

дають машинопис; це проект програми Демократичного Фронту України, що орієнтується на прибалтійські ініціативи. Його з цікавістю читають і передають далі. Кілька місяців тому кількоро приватних осіб у Львові вперше організували виставку "Єврейське мистецтво"; її відвідали тисячі. Тим часом вже виникло товариство єврейської культури, і на його зборах обговорюють створення курсів вивчення єврейської мови та ідишу, танцювального ансамблю і театрального гуртка – а також спорудження монументу жертв львівського гетто. Проект вже готовий, а рахунок для збору громадських коштів – відкритий і публічно оголошений. Єдина неушкоджена синагога, що слугує сьогодні спортзалом для фізкультурного факультету, має бути передана громаді. На місці, де стояла Золота Роза, молодь, добровольці під орудою архітектора зайняті відкопуванням фундаментів. Все це відбувається за згоди і підтримки міської адміністрації. Львівські публічні площі, одні з найгарніших в Європі, знову готові стати місцями публічного життя – для молоді, що її тут задля простоти кличуть гіппі, або для охоронців пам'яток. Парк ім. Івана Франка перед університетом – сиріч старий міський парк перед галицьким сеймом – знов перебирає публічну функцію, перетворюючись на улюблене місце проведення мітингів у Львові, що прокидається для громадського життя. Львов виходить з тіні кордону. Тисячі

dem galizischen Landtag also – nimmt seine öffentliche Funktion wieder wahr, indem er zum bevorzugten Platz für Kundgebungen eines zum öffentlichen Leben erwachenden Lwows wird. Lwow rückt aus dem Schatten der Grenze heraus. Tausende von Polen kommen herüber, nicht nur der Verwandten wegen oder um die Gräber pflegen zu können, sondern des Geschäfts wegen. Der elementare Kampf um den kleinsten Vorteil bringt beide Seiten zusammen, wenn auch noch nicht einander näher.

Eine Stadt, die fähig wird, über sich zu sprechen, wird auch eine Sprache dafür finden, was mit ihr geschehen ist. Sie wird vielleicht die Vielstimmigkeit zurückgewinnen, in der allein sich das Schicksal dieser mitteleuropäischen Stadt erzählen läßt – und nicht nur Lwows. Es wäre eine Geschichte, die aus Transitstationen Endbahnhöfe hat werden lassen. Ein solches Lwow hätte die Kompetenz, zu beschreiben, was die Stadt heute sein könnte: vermutlich etwas Neues, nicht bloß ein Stück Habsburg auf sowjetischem Territorium, etwas, was am Ende dieses Jahrhunderts vielleicht über das *fin de siecle* hinaus ist.

Europa findet am Ende einer langen Nachkriegszeit seine Stimme wieder. Dieses Europa hat Bedarf an Städten, die aus dem Schatten der Grenze und der verödeten westöstlichen Provinz heraustreten. Europa braucht neue Grenzstädte, Städte der “verwischten Grenzen”.

1988

поляків приїзять сюди, і то не тільки до родини або доглядати за могилами, а й задля гешефтів. Елементарна боротьба за найменшу вигоду зводить обидві сторони разом, навіть якщо наразі ще й не зближує.

Місто, що стає спроможним говорити про себе, обов'язково знайде відповідну мову для висловлення того, що з ним сталося. Можливо, воно знову здобудеться на те багатоголосся, що ним єдино можна розповісти історію цього середньоевропейського міста – а не тільки історію міста з назвою Львов. Це історія про те, як транзитні двірці перетворюються на вокзали кінцевого призначення. Такий Львов був би спроможний описати, чим би місто могло бути сьогодні: ймовірно, чимось новим, а не просто габсбурзьким кавальчиком на советській території, чимось, що наприкінці цього сторіччя, можливо, змогло би вийти за рамки *fin de siecle*.

Наприкінці довгого повоєнного періоду Європа віднаходить свій голос. Така Європа потребує міст, що виловлюються із затінку кордону і спустошеної західно-східної провінції. Європі потрібні нові міста-пограниччя, міста “розмитих кордонів”.

1988

Переклав Юрко Прохасько

Віктор Неборак

Viktor
Neborak

Вірші

Virsi

Детектив

(відеокліп)

Я був запрошений в “Дністер” – про це ще скаже преса.
– Дубль перший! Тиша! Ейн, цвей, дрей... “Вас вже чекають, сер!”
Мене чекали у “Дністрі” Ірена-поетеса,
авантюрист Іван-Бакштейн і Юзьо-мільйонер.

Я увійшов, як Бельмондо, всміхнувся піаністу,
я чемно привітав усіх... Стоп! К бісу Бельмондо!
...я йду, як юний терорист у нетрях “Інтуриста”,
ще вокаліста зіб’є з ніг на верхній ноті “до”!

Троянди – дамі, вам – “здох пес”! Метелик. Камізелька.
Слабка тінь уст. Шампана шал. Пляшки і тарілки.
– Як добре, що усе це є: жінки, вино і спека!
(Хоч я насправді пив “Байкал” і думав – “мудаки...”)

Наш режисер – старе мурло: і все це блеф, панове!
Він з нами зняти захотів німецький детектив.
Та гіпнотично за вікном зависли очі Львова!
І я палю цигарку “Львів” під звуки групи “Львів”!

Дівчата-лялі смокчуть бар і смокчуть джентльменів,
у джентльменів чорна крив, немов гречаний мед.
Іван шепоче в ритмі “вальс»: «Я вас хочу, Ирена!”
А Юзьо-мільйонер зайшов в жіночий туалет.

Чарівний світ! Бріджіт! Лоліт! Панчохи! Унітази!
Не верещіть, дитя моє, – пре з мене олів’є...
Класичний кадр! – секс-бомби, yes! Напружуючи м’язи,
витискуйте лайно своє, де мільйонер блює!..

Зливайте воду!.. Юзьо щез. Ірена – незрівнянна.
Що далі? “Любий, я твоя!” Іван у трансі стих,
і рівно через п’ять секунд Івана-наркомана
пускаю чорним ліфтом я до Бога і святих!

А все це кодло п’є, жере, п’яніє, продається,
і не підозрює воно, що станеться за мить...
Я залишаю дипломат – “я залишаю серце!” –
розбивши тьми нічної дно, мій «мерседес» летить...

СЕРЦЕ, КИНУТЕ В ЮРБУ, ВИБУХАЄ: – БУ!-БА!-БУ!

.....
Небо повне ірами тріпотіло крилами
а на очі падали пальці наче ангели
про кохання і про гай ротик про читай...

1988

Катастрофа

(версія вулиці Академічної зразка 1993 року)

Літак, розламаний навпіл, поїдає прозорість, він
завис між “Інтурою” та “Україною”, остів
падіння не зауважує, здриги бруку і стін
гасять п’яні підосви тубільних сяйливих монстрів.
Потоки пива, потоки поту, хід магнетичних ніг,
час, розклеєний, як афіші, гроші, колеса, трійло...
Каравела консерваторії випускає за тілом тіло
людиноподібних звуків, зітхань, верещань і втіх.
Мисливці перемішалися з гречкосіями і кочівниками.
Генетичні завихрення у пошуках форм.
Філармонію вгору видовжує хор і пізніше фурор,
а пресує пустеля ночі, вивертаючи стелі у ями.
Будівлі обростають морфічними стеблами снів,
будівлі викидують прибудні душі на брук.

Пальта будівель – сірі, перуки занедбано, друк
на візитівках свіжий. Декілька чорних слів.
Вулиця (чи проспект) з привидами дерев
виношує в собі яйця офісів, банків
і борделів. П'ять псів – згряя панків –
перетнуло вулицю. Впало, затаракотіло “пся крев!”
Польськість вилазить. Німецькість зраджує. Українськість хропе.
Піратські фільми “на русском” будують мости у макітрах.
Галичина, як море колій, шляхів і т.д. і т.п.,
огортає. Домашньо, затишно, наче градусам у півлітрах.
так ми, панове, подорожуємо в абсолют
між Галицьким ринком і коридорами бібліотеки Стефаника.
Наші могутні нащадки дадуть нам у зад салют,
сподіваюсь. І крапка. І обійдемо без пам'ятника.

Григорий КОМСКИЙ Комсовки

Тени теней

Тіні тіней

Лекарство оказалось вреднее болезни. Спасаясь от славы и бесчестия, я пытался найти прибежище в одиночестве своего подлинного “я”, но у меня не было “я” – в глубине своей души я обнаружил озадаченную безликость.

Ж.П. Сартр

Я родился во Львове. 7 августа 1950 года. И до сих пор считаю, что мне крупно повезло. Потому что светили варианты похуже: городишко Лида, Гродненской обл., например, где мой отец, 26-летний старший лейтенант, служил по возвращении с фронта журналистом в армейской газете. Или колымский лагерь, где появился на свет мой друг Максим Добровольский, сын киносценариста А. Добровольского, и где в ту пору отбывал свою жизнь В. Шаламов, автор знаменитых впоследствии “Колымских рассказов”. Или, черт знает, в какой еще дыре на необъятных просторах того, что еще не так давно именовалось “нашей Родиной”. Всем, кто родился, повезло, но тем, кто родился во Львове, повезло вдвойне (варианты Парижа или Малых Антильских островов отменяются ввиду утопичности). Считаю нужным подчеркнуть, что каждый человек имеет пра-

во родиться, где ему заблагорассудится, и при этом считать место рождения своей родиной, даже если это кому-то не нравится. Признаться, я не сразу понял, что мне повезло, и, что с семи лет у меня появится чуткий и всепонимающий гувернер. Он преподавал мне основы гармонии и пропорции, приучал разбираться в деталях, не упуская из виду целого. Прогуливаясь со мной, он учил меня общительности и одиночеству. Давал уроки украинского и польского. Прививал мне терпимость и гасил вспышки непомерной гордыни. Радовался моим успехам и утешал в минуты несчастья. Пугал призраками, масонами и иезуитами. Но все это было позже.

Полугодовалым меня замотали в солдатское одеяло и повезли на Чукотку, куда мой отец получил назначение. Во Владивостоке я заболел одновременно скарлатиной и корью, но поскольку навигация завершилась, нас погрузили в трюм грузового корабля, забитый солдатами, и мы вышли в море. Здоровая солдатская пища (селедка с картошкой и, главное – никакого молока) быстро поставили меня на ноги, хотя, вру – я умел тогда только лежать. Доказав свою жизнеспособность, я стал принадлежать себе и Богу, а история присваивает нас уже на выходе из материнского лона, не испрашивая на то нашего согласия.

Во Львов мы вернулись в 1954-ом. В ту пору мои дед с бабушкой занимали двухкомнатную

квартиру в бельэтаже дома №16 по улице Дзержинского. Выгрузив из такси чемоданы, мы оказались перед остекленной дубовой дверью с надраенной до блеска массивной латунной ручкой, увенчанной на концах шарами, отражавшими вроде бы мою, но одновременно и чужую, уродливо деформированную физиономию; сейчас, кстати, такие в моде. На мамин вопрос: “Ну, сынок, знаешь куда мы приехали?” предполагался ответ: “К бабушке”. Но мне тогда и в голову не могло прийти, что за этой непомерно преувеличенной дверью могут просто жить люди, и я брякнул: “На вокзал”. После почерневших досчатых баракос Уэллена я видел из окна поезда лишь жалкие покосившиеся избышки и, в противовес им, в какой-то мере облагодетельствованные человеческим разумом и вкусом вокзалы, собиравшие вокруг себя более-менее основательных собратьев из камня. Так пивной ларек собирает вокруг себя мучимую раскаянной жадью жизнь. Согласно увиденному, жизнь в моем воображении перераспределялась между баракосом и вокзалом, и последний эстетически несомненно выигрывал перед первым, предоставляя человеку возможность безоглядного, а потому эйфорически праздничного бегства от унылого повтора барачных будней. Вокзалы – храмы нового времени, памятники человеческой мечтательности, непосредству, беде и пустоте.

Но это был не вокзал, а всего-навсего жилой дом, с полом в шахматную клетку, менявшей свою геометрическую сущность в зависимости от угла зрения; с замысловато изгибающимся дубовым поручнем лестницы, с имитировавшими сероватый гранит ступенями; с безупречно пропорционированными двупольными дверями, прорезанными латунным зевом, на верхней губе которого было выгравировано “Poste”. Все это парило в нереальном покое и девственной чистоте. Первую неделю я ходил по парадному, изучая его кристально ясную планировку, сновал по лестнице вверх-вниз, различая меняющиеся в зависимости от высоты перспективы. Дом испытывал меня на эстетическую восприимчивость, предлагая, как текст, сложные сочленения элементов и выразительную малословность деталей. Я оказался в музее европейской материальной цивилизации, в отделе 20-е –30-е годы. Хранительницами музейной тишины и чистоты были пани Зоси, пани Ядзи, пани Оли, оставленные прежними хозяевами домработницы, консьержки и няньки, вся жизнь которых была служением своим благодетелям-покровителям и их отпрыскам – малолетним панычам и паненкам. Это были их семьи. Поступая в юном возрасте на службу, они давали негласный обет безбрачия и оставались старыми девами, книжками без продолжения, метафорами олицетворенной преданности. Вряд ли в то время

верили они еще в возвращение прежних хозяев. Поддерживая дом в первоначальном, безупречном виде: вымывая каждый закуток, начищая каждую латунную бляшку, они не давали рухнуть вере в непреложный порядок вещей и ценностей, простиравшейся над их пошатнувшимся миром. Дом, это было все, что осталось им от прежней жизни. И в самоотверженной попытке придать ей смысл, они преподали нам урок о том, что можно с любовью относиться к чужому, если чувствовать себя к нему причастным. Этим уроком, я бы даже сказал, тайным масонским знанием, мы пренебрегли. Пытались они привить нам и хорошие манеры, относясь ко всем ровно вежливо, никогда не повышая голоса, и лишь укоризненно-снисходительно провожая взглядом новую неотесанную клиентель. По воскресеньям в лучшей выходной одежде – зимой обязательными были ботики на каблучке и каракулевая муфточка шли они в церковь и позволяли себе после службы чашечку цикорного кофе с рюмочкой вина или ликера в компании подруги. Их одежда выглядела всегда столь же безупречно, как и обхаживаемый ими дом. Неустанно перешиваемая, чинимая, утюженная, хранящая от моли она выглядела как переиздание старой, но еще охотно читаемой книги, почему-то хочется назвать именно “Трех мушкетеров”.

Это посланное нам уходящей жизнью ангельское воинство неумолимо редело и к середине

60-х окончательно покинуло поле боя, так нами и непобежденным. На смену ему пришли дворнички, служившие уже не из любви, а за плату, но сохранившие, тем не менее, представления о порядке и порядочности. Латунь, окислившись, поблекла и перестала отражать окружающий мир. Но полы и окна в парадном мылись, тротуар с утра был подметен, а снег – зимой – собран с тротуаров в аккуратные сугробы. Дворнички иногда незлобиво ругались, но с большинством жильцов пребывали в приятельных отношениях. Преимущество городской жизни дома еще сохранялась. Но то были уже последние могикане унаследованного уклада.

В середине 70-х пришли совершенно новые люди. Пришли из окрестных сел, чтобы получить городскую прописку. Жильцов они ненавидели классовой ненавистью люмпенов: жильцы занимали вышележащие этажи, а наши герои ютились в полуподвалах. У жильцов была собственность и непрозрачный, что и раздражало, уклад жизни. Они все время, неизвестно куда, то уходили, то возвращались и, переодевшись, вновь исчезали. Жильцы были горожанами и неохотно разделяли плохо артикулированные и, нередко, агрессивные философские дискурсы неофитов. Между ними пролегал труднопредодолимая черта представлений о способах жизни. Горожанин защищал неприкосновенность частной жизни, в то

время как бывший селянин привык все о соседях знать, незнание или, пуще того, тайна были для него невыносимы. Не то, чтобы горожанин что-то скрывал, он просто не находил нужным выставлять свою жизнь на всеобщее обозрение и считал это чем-то само собой разумеющимся. Он ненатурно пользовался многими возможностями, предоставляемыми ему городом: ходил в театры и рестораны, прогуливался по парку с женщиной, посещал любимого парикмахера, болтал с друзьями в кофейне, заказывал у портного новый костюм, выпивал с сослуживцами, сидел в библиотеке, учился в университете, или просто фланировал по Академической в новой шляпе. Такая чрезмерная расточительность и разнообразие форм времяпрепровождения были незнакомы, неприятны, чужды и, в силу целого ряда причин, в т.ч. и материальных, недоступны новому львовянину. Это злило его и он вослед шипел что-то матом. Ненависть к жильцам автоматически переносилась на недвижимость. На львовские парадные легла каменеющая пыль, стекла перестали пропускать свет, рефлексы покинули некогда сверкающие поверхности, а стойкий аммиачный запах, напротив, прильнул к ним. Тротуары мелись от случая к случаю, все реже и все небрежнее. Снег зимой громоздился в ледяные надолбы. Зимние прогулки по городу стали опасными и отошли в прошлое. Город терял многовековые

привычки. Таков, вкратце, генезис падения “коммунальной branży”, повлекшего за собой тотальный упадок города.

Обвальная прирост населения катастрофически уменьшил процент коренных горожан, был сломан механизм межличностных отношений, так называемая, городская среда. Львов вздулся, переполнившись агентами иной, чуждой ему ментальности. Большевикам почти удалось стереть различие между городом и деревней, в пользу последней, разумеется, уничтожив самобытный дух первого и изгнав из Львова *Genius loci*. Чего стоит один только Сыхив, этот Анти-Львов, застывший и задавивший собою все, что оставалось еще в городе европейского. “Бархатная” галицийская революция продолжила и успешно закрепила это советское завоевание. Возможно, по необходимости, сама того не подозревая. Можно бы было также предположить, что завоевание города селом носило некий экономически и демографически объективный характер. Однако у этой версии мало аргументов. Больше свидетельств – в пользу элементарной глупости.

Вернемся все же во времена сверкающих парадных и подметенных, а в летнюю жару, и политых водою (*sic!*) тротуаров. Жизнь той поры будто бы делала вид, что ничего не произошло. Утром, перед завтраком, раздавался звонок – юноша-разносчик приносил из булочной

теплый хлеб. Чуть позднее к дому подкатывала тележка с молочным бидоном и молочница разносила молоко по квартирам. За доставку платили 5 копеек. Но традиционным при этом был еще короткий брифинг – люди делились новостями, справлялись о здоровье друг друга, о перемене семейных обстоятельств. Разносчику хлеба к свадьбе купили подарок в складчину, а пани Карпиньска напекла коржиков. Все это выглядит неправдоподобно, но так было еще в 58-м году. В районе площади И. Франко еще можно было прочесть объявление о стрижке, бритье и кровопускании на дому. Указывался адрес: ул. Коцюбинского и т.д. Все эти старые городские камерные удобства прошмыгнули контрабандой из старой жизни, их классовая природа еще не была выявлена и искоренена. С незапамятных времен все это было львовской нормой, делавшей город уютным и притягательным для Каллимахов и Казанов.

Меньше всего мне бы хотелось заставить читателя умилиться неким идиллическим миром, где властвуют порядок и гармония. Этнические акценты рубятся во все времена сплеча и делается это в излишне, на мой взгляд, обожествляемых ведомствах с вывеской “Министерство национальной культуры, предрассудков и злопамятности”, а короче: “Министерство мести”. Я хочу подчеркнуть, что консолидировавших (сцепляющих) городскую жизнь той поры знаков было

больше, чем разобщающих. Возможно, в этом была “повинна” недавно закончившаяся война. Не преуменьшая значения культуры, но и не злоупотребляя им, скажу, что культура – это всего лишь зеркало, в которое человек смотрится каждый день; и если в нем отражается озлобленная небритая физиономия, то он не начинает лучше понимать, а следовательно, и больше любить окружающий его мир.

Моя первая школа носила номер 2 и располагалась в неоготическом палаццо на ул. Глинки, приютившем впоследствии детскую художественную школу. Что там сейчас – не знаю, вероятнее всего, какое-то присутствие. Когда я был во втором классе, мы переехали в однокомнатную квартиру в “военных домах” на улице Энгельса (Коновальца) и я пошел в семнадцатую, что на углу Черняховского (Мельника) и Сталинградской (Антоновича). У меня было много хороших учителей, но об одном из них я хочу рассказать отдельно. Он преподавал украинский язык и литературу и был, с шестого класса по десятый, моим классным руководителем. Имя его – Нестор Корнилович Которович. Он происходил из украинской священнической семьи и помимо основательного домашнего образования, читай: воспитания, окончил гимназию в Кракове и два или три курса Краковского университета; завершить образование в нем помешала война.

Как и все его земляки, он был выслан после войны из Польши (Надсяння) и оказался во Львове. Прежде чем стать учителем, он зарабатывал свой хлеб в театре, где ставил украинское произношение актерам. И женат-разведен он был на оперной певице. Встречая на улице знакомого, он всегда снимал шляпу и отвешивал низкий поклон; женщинам целовал руку. Он жил в начале Коперника и имел обыкновение ужинать в ресторане “Москва”. Раз в неделю он посещал театры, не пропуская при этом ни одной премьеры. Его любовь к театру, как и, впрочем, ко Львову была безграничной.

Почему *была* ?, он еще, слава Богу, жив и, спустя 36 лет после окончания мною школы, он шлет моим родителям поздравительные открытки к праздникам и справляется о моих делах по телефону. “Чудак”, каких уже не осталось, а может стать, никогда уже больше и не будет.

Такая его старомодность и “чужаковатость”, разумеется, не остались незамеченными. Он был объектом насмешек и школьных выходок. Его легко было провести, не выучив урока и наврав с три короба. Он делал вид, что верил. Лишь много позднее я уразумел, что он-то все видел и все понимал, просто его учительскому духу претила роль палача.

Не замечал он как будто и того настороженно-отрицательного отношения некоторых

учеников, в основном, их родителей, к урокам украинского. Он их вел как ни в чем не бывало. Пытался сделать интересней, живее. В ту пору практиковалось чтение “по ролям”. Я, как правило, читал “от автора”, но, например, в романе Нечуя-Левицького “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” настолько проникновенно вошел в роль Чіпки, что довел до слез судью и некоторых девочек, убедительно доказав тем самым, что я, т.е. Чіпка, всего-навсего жертва государственного строя, и что судить следует на самом-то деле преступный царизм. Он ставил с нашим участием спектакли по мотивам произведений Шевченко и Леси Украинки. Вспоминаю, как загримированный под маленького Тараса, в переполненном зале Дворца культуры Львовсельмаша читаю “Мені тринадцятий минало”, и от жалости то-ли к нему, то-ли к себе на глаза наворачиваются слезы. Был еще балет “Лілея” с речитативом, где я средствами топорной пластики изображал Королевого цвіта. Признаться честно, Шевченко не стал моим любимым поэтом, но, как бы там ни было, а “Реве та стогне...”, “На панщині пшеницю жала...”, “Садок вишневий коло хати...”, “Думи мої, думи мої...” и “Мені тринадцятий минало...” знаю до сих пор наизусть. В старших классах он читал нам из Сковороды и Величковского, внепрограммную лирику Рильского. Дома у него была богатая библиотека украинской

литературы. Мы перебивали с ним по несколько раз во всех львовских музеях, а в музей И. Франко он вводил нас как в храм.

“Нестор” или “Добридень”, а это были его клички, пытался привить нам любовь к театру. В ознаменование конца каждой четверти он устраивал “культпоход”. “Травиата”, “Аида”, “Риголетто” Верди; “Запорожец за Дунаем” Гулака-Артемевского, “Наталка Полтавка” Лысенко, “Волшебная флейта” Моцарта, “Богема”, “Тоска”, “Чио-Чио-сан” Пуччини; “Щелкунчик”, “Лебединое озеро”, “Спящая красавица” Чайковского – все это я услышал и увидел благодаря моему учителю. В приводящих меня до сих пор в детское волнение интерьерах театра мы знали каждый закуток и весь ассортимент буфета. И хотя я так и не полюбил оперу, однако обрел свой скромный эстетический угол в многообразном мире звуков. Я слушаю Кейта Джарретта и Билла Эванса, держа в уме увертюру к “Тоске”.

Ему уже изрядно за восемьдесят. Он живет на нищенскую учительскую пенсию, ресторан “Москва” давно и навсегда захлопнул перед ним свои двери. Привычку к общению он отправляет в землячестве “Надсяння”. Человек европейского Львова, понимавший жизнь и свое призвание в ней иначе, чем понимают их во Львове сейчас.

Был ли Львов вообще когда-либо метрополией? Буквально-административно, может

быть. Столица большой провинции. Если говорить о “классических” метрополиях, таких как Вавилон, Александрия, Константинополь, Рим – в древности; Париж и Вена – в новые времена; и Нью-Йорк – в новейшие, то ключевым понятием, объясняющим их феномен, следовало бы назвать крайне непопулярное во времена Гитлера, Сталина и нынче – *космополитизм*.

Говорить о Львове как о метрополии было бы изрядным преувеличением. Он оставался провинцией и “за Польщу”, и “за Австро-Угорщину”, и “за москалів”. Живой, европейской, но провинцией.

Немецкий ганзейский дух, которому Львов обязан своим становлением и возвышением, не отличался широтой воззрений, зиждясь на чистом прагматизме, лишенном какого-либо иного честолюбия, кроме материального. Он и не создал ничего такого, что могло бы именоваться метрополией. У Голландии, в период расцвета, таковой стал – с натяжкой – Амстердам, в Германии же попытка Берлина 20-х годов XX в. завершилась известно чем. Ни Гамбург, ни Любек, ни Данциг не стали метрополиями. И на Париж немецкий прагматичный дух поглядывал с опаской и осуждением. Львову повезло в том, что здесь ганзейская суровость и прямота увязали в восточнославянской мечтательности. А когда, чуть позднее, город облюбовали торговые потомки

древних греков и римлян, знавших, как известно, толк в наслаждениях, не в пример славянам той поры и немцам, Львов обзавелся вальяжностью и стал городом легким и “приятным во всех отношениях”. С исторической точки зрения, Львов был творением первого европейского мира экономики и стал самым восточным материковым заезжим и постоянным двором Европы, нескудным и процветающим. Здравый (немецкий) смысл и прагматизм Магдебургского права, которым город был наделен в 1356 году, создали предпосылки экономического процветания и того, что нынче называют мультикультурностью. Не все было столь безоблачно, как писано в праве: украинцам жилось во Львове не так сладко, как немцам и полякам, – однако, это уже был прочный фундамент, на котором можно было строить. Здесь ключевое понятие – *прагматизм*.

С космополитизмом экспериментировал наш любимый император Франц Йозеф, понимавший, что империю не удержать без свобод национальных элит, лояльных короне. В эту “эпоху просвещения” сформировалась галицийская украинская элита, впервые примерившая костюм европейского покроя и взявшая довольно высокую ноту в ладу украинской культуры. Немного венского лоску перепало и Львову – архитектурного.

Из всего львовского культурного наследия Европа акцептировала только Захер-Мазоха, дезавуировавшего или, если угодно, артикулировавшего одну из основополагающих человеческих перверзий; и Бруно Шульца, доведшего эту перверзию до художественного совершенства. Как для метрополии – маловато будет. Тем более, что Львову Шульц принадлежит постольку-поскольку. Но провинциальная художественная жизнь в городе всегда была интенсивной. И даже сейчас, в нелегкие времена, количество творящих на единицу площади превосходит все мыслимые представления. Европа уже давно такого не знает. И это, по-своему, оптимистично, а по-своему, – нет.

Мы живем в истории, где у каждой вещи есть свое начало и свой конец. Смертны не только люди. Бесследно исчезли с лица земли могущественные империи. Пришли в упадок бывшие некогда ослепительными столицы. Обмелели некогда полноводные реки культур. Померкли Рим, Венеция и Флоренция; захирел Амстердам. Вена, бывшая в начале прошлого века центром европейской мысли и искусства, превратилась в полный нуль на карте современной культурной Европы. Красивая табакерка, из которой напрочь выветрился дух табака. Исчерпав отпущенную ему историей инерцию, опустился и Львов.

Он перестал быть, чем был. И предстал неким причудливым симбиозом зарождающегося сына и умирающего отца. Но он стоит и его стены вселяют надежду. Он становится другим, и то каким он станет, зависит только от живущих в нем. Ибо город – это и камни, но прежде всего – люди. Мне бы не хотелось, чтобы он был эпилептиком, истериком или фанатиком. Я вижу его прагматичным, но, в то же время, утонченным, снисходительным и мечтательным, похожим на того, что мне снится и снится меня.

Львов был европейским, потому что его построили европейцы. Для того чтобы снова сделать его таковым, мы должны сами сделаться европейцами. С грустью отмечу, что сейчас не вижу к этому никаких объективных предпосылок – ни внешних, ни внутренних. Нужно, вероятно, поставить новый диагноз и попробовать другое лекарство.

Heidelberg , февраль 2003 г.

Игорь Клех

*Игорь
Клех*

Костел на Привокзальной

Галицийский мотив

Костел на Привокзальній

Галицький мотив

Он родился в начале века под пронзительные свистки паровозов, под лязг первого поколения трамваев – франтоватых вагончиков, огибающих его детское место, – плац на пересечении улиц Городецкой и Новый Свет. Возвышенное место выбрано было опытными акушерами в султанах, сообразуясь с рекомендациями корифеев генеалогической науки – как-то бывает при заключении династических, а равно скандальных морганатических браков, – с обязательными поездками в Рим и Вену на консультации. Неоготический щеголь должен был вознести свои шпили на одиннадцать метров выше доящих небо куполов святого Юра, уже несколько веков мозолящих униженное, но надменное польское око, – чтоб уколоть позабывшего между окрестных народов Польшу Бога.

В отпаренных накрахмаленных салфетках, среди сгустков плаценты, гашеной извести, вымороженной глины издал новорожденный свой первый крик и стремительно пошел в рост. Стропила и стены поднимались со скоростью бамбука, и вместе с ними возрастал юноша редкой породы и красоты – надежда короны, наследник вертикально восстановленной к небу католической мысли. Пульсирующее сердце алтаря, продувные

легкие органа, бронхи и ярусы хоров, окна, распахнутые во всю стену, подготовленные для передачи небесных видений, кафедра, вознесенная, будто бочка на мачте каравеллы, альковы исповедален – подобно внутренним органам отпочковывались они и развивались в его теле и, едва только стрельчатая крыша сомкнулась над его могучими дышащими готическими ребрами, немедля приступили к служению христианскому Богу, к возгонке молитв прихожан, к перекачке алой христианской крови.

Но был какой-то изъян с самого начала, какое-то роковое следствие несчетного числа перекрестных браков, выпадение то ли хромосомы, не открытой еще несуществующей наукой, то ли нечто еще более нелепое и недоказуемое, будто вставание с левой ноги, из века в век посрамляющее расчеты умудренных и знающих. Сама царственная гемофилия не была ли – в этом свете – всего лишь безнадежной попыткой локализации незаживающего кровотечения в человечестве? Костел назвали женским именем в честь императрицы, заколотой швейцарским анархистом на водах. Может, с именем соскользнула и проникла в его кровь капля яда с убийственного стилета?

Он был божественно сложен, благородством осанки и статью во всем напоминая тех первых паладинов, воителей за гроб Господень, он был как архангел во гневе, нематериальным мечом

в руках поражающий вечного Врага – если кто это видел. Но год шел за день, и, пока строился костел, незаметно пролетела тысяча почти лет – и уже ползал по полям *танк*, а из окопов бил, как молился, *пулемет*, и выписывал над землей адресованные небу мертвые петли *аэроплан*. Из кадила же на прихожан тянуло почему-то ипритом.

Европа в очередной раз меняла очертания. Мертвые оказались отпеты и замолены, а затем зарыты и забыты. План, включавший себя на начальном этапе возведение костела, неисповедимыми путями исполнился. Силуэт города с появлением нового акцента изменился. Новый Свет звался теперь Сапеги. А Новым Светом назван был переулок поблизости. Позднее его переименуют еще дважды. При Советах он будет зваться Демократическим.

Костел на Привокзальной возмужал и находился теперь в расцвете своих молодых сил в помолодевшей стране. Только не было уже мастеров, восхищаемых на небесах, чтоб изложить свои цветные видения в гектарах его витражей. Да на уступах крыши вместо вырезанных из камня химер утвердились пустотелые жестяные пирамидки, облитые “под камень” недавно изобретенным бетоном. Но на это мало уже кто обращал внимание.

Город рос, и костел трудился вместе с ним в поте лица, засучив рукава, – крестил и прича-

щал, исповедовал, венчал и отпевал, и славил имя Бога – постоянно находясь на связи, антеннками крестов ловя шорохи в эфире, в раструбы шпилей, уловляя и усиливая их, ретранслируя шепот молитв, гул литургии, срывающийся одинокий голос человека – весь одно большое внутреннее ухо, одна диафрагма, прогибающаяся от дыхания на выдохе и вдохе, – не разобрать, с той ли, с этой стороны?..

Но не было, однако, кого-то, кто слушал бы землю. И едва выросли крещенные костелом дети, чтоб быть слизанными тут же валом еще одной сокрушительной войны – из которой сам он, не будучи на нее призванным, выйдет инвалидом.

Пришли однажды со свастикой, и, когда на семнадцатый день войны гарнизон под белыми орлами вышел к ним сдать, ушли, чтоб впустить армию красных – брататься. Два года спустя вернулись опять и бомбили уже зачем-то город, оставив его в глубоком тылу еще на три года. По отходящим частям Красной Армии, по железнодорожным путям и теплушкам бил пулемет, кем-то втащенный на один из шпилей костела. Красные отвечали. Новые господа без разговоров переименовали бывший Новый Свет, бывшую Сапеги, бывшую – недолго – Сталина на свой манер: в Фюрстенштрассе. А может, в Фюрерштрассе. Нерусские выбили их через три года и переименовали ее назад в Сталина. Костел тогда закрыли, по-

сколько они говорили, что Бога нет. И пытались это доказать на деле. Будь костел поменьше, его, наверное, развалили бы, как поступали с его сородичами, если была на то охота и доходили руки: танк отворачивал башню, как кепку козырьком назад, и бросался несколько дней кряду грудью на каленый сверхпрочный кирпич, секрет которого оказался в совсем скором времени утрачен. Танк отпрыгивал от стенки, как орех. У танкистов крепко при этом болели головы. Несмотря даже на шлемы. Может, это их останавливало.

Костел пустовал, как умалишенное, покинутое мыслью, тело дауна, контужено улыбаясь голубям, детям, пьяницам, зияя разбитыми окнами, дырявой кровлей, пробоинами в шпилях и башнях, обнажающих его внутреннее устройство – конструкцию балок и перекрытий, фрагментов лестниц с отсутствующими позвонками, никуда теперь не ведущих. Тело его, продутое сквозняками, хрипело и посвистывало, будто циклопическая глиняная свистулька, уцелевшая зачем-то от позапрошлых эпох, назначение которой неясно. Под стенами внутри костела до поздней весны залеживался прошлогодний снег, солнце не доставало туда, исповедальни оказались разломаны, деревянные ажурные решетки их вырваны с мясом, на каменном узорчатом полу валялись какие-то фрагменты детских тел с отбитыми носами и крыльями. На хорах свалены были в кучу и смяты,

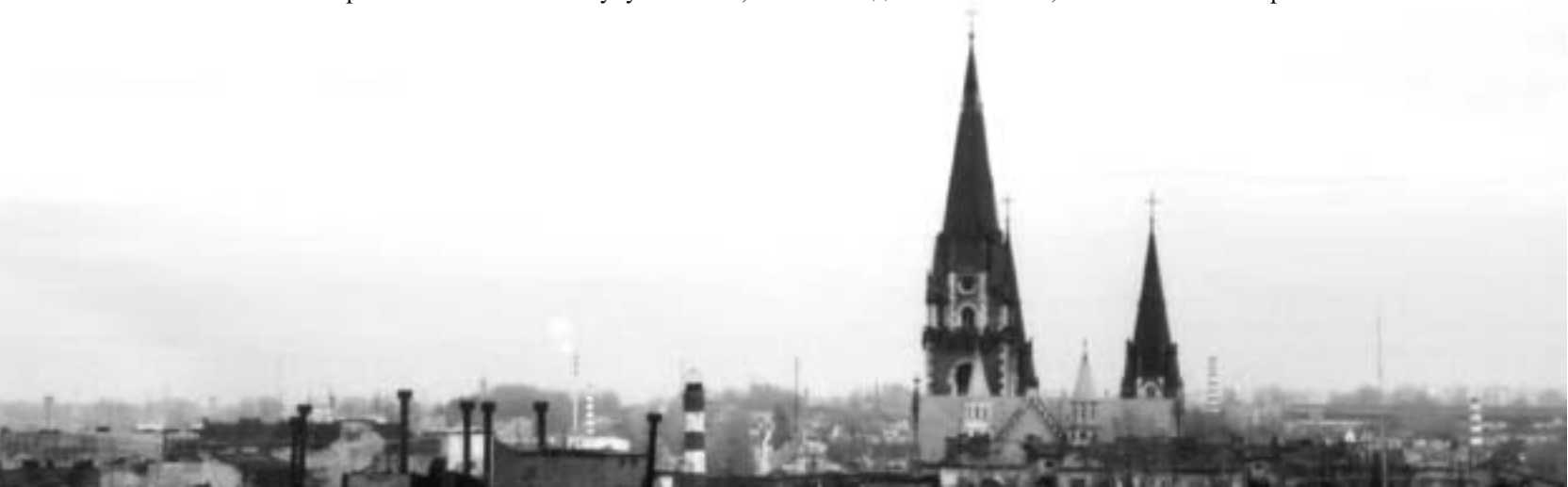
будто окурки, свинцовые органные трубы – ангельский окоп, разутюженный вражеским танком.

Коней не держали.

Позднее держали цемент. Костел превратили в склад. Высохшие польки в приспущенных чулках молились, стоя на коленях на широких ступенях главного входа, за закрытыми дверями которого навалены были кучами цемент и мел, стояли в этих штучных дюнах бочки в потеках олифы, гулял ветер. Железная оковка дверей утыкана была сплошь полузасохшими копеечными букетиками цветов, среди которых выделялось всегда несколько свежих. Как вставший вертикально луг. В ожидании снега.

Рядом с молящейся старухой стояла обязательно кирзовая сумка с бутылкой молока и буханкой хлеба. Немного хлебных крошек из сумки перепало затем голубям в сквере, обжившим порожнее тело костела, – единственным еще, кто противостоял его распаду, залечивая раны его и трещины корпуса наростами окаменевшего гуано, населяя глухоту костела столь уместным здесь шелестеньем крыльев, приглушенными птичьими голосами.

За голубями охотились лихие кровельщики, варящие себе на обед дармовой птичий бульон. Крыли они в других местах города. Здесь же, стуча молотками, клепали водостоки, греясь у грубых самодельных козлов, обмотанных электрической

спиралью, посылая гонцов за водкой. Водочный магазин был напротив. И на всегдашнюю очередь в него и на людную трамвайную остановку перед ним глядел из под прикрытых век Распятый, пригвожденный высоко на фасаде над складчатой готической розой, – как бы окаменевший. Напоминали ли они ему, уменьшенные высотой, что-либо – с их вечной поклажей сумок, куколок, колясок, – короткими перебежками снующие от прибывающих трамваев к дверям магазинов и уличным лоткам и обратно? Возможно, как и костел, крепко спаянный с его судьбой, он пребывал в глубоком анабиозе, в онейроидном помрачении, перемежаемом раза два в году краткими минутами светлой деменции.

Время заливало память. Городецкая, самая длинная в городе, давно уже стала – и, похоже, навсегда – 1-го Мая, Сталина же вдруг обернулась Мира. Но не для костела. Именно тогда поруганное его полумертвое тело затеяли еще и оскопить. С трудом припоминалось ему, как ночью, словно тать, по телу его полз крестоломец в такелажной оснастке. Оседлав самый высокий из его шпилей, он поднял на веревке пилу и принялся пилить. Почти в космосе, в непосредственной близости звезд, высоко вознесенный своей профессией над спящим городом, над Привокзальной площадью, над оставшейся далеко внизу наполовину залитой лунным светом крышей костела, при-

льнув всем телом к холодному металлу креста, слившись с ним в едином этом деле, что думал и чувствовал сей – уместившийся этой ночью на кончике иглы?

Работа оказалась не из легких. К рассвету удалось продвинуться едва на половину. Пошли трамваи. С вокзала потянулась несметная, прибывающая в город из сел на дизелях и электричках чернорабочая сила. К восьми утра площадь оказалась запружена толпой людей, матерящихся и посылающих проклятия нечестивцу, просто зевая, молящихся старух, детей. Гипноз толпы неожиданно превзошел критическую массу. Громадный крест надломился и увлек за собой обхватившего его своим последним – лягушачьим, оцепенелым – любовным объятием крестоломца.

Обесчещенный, кастрированный костел решили оставить на время в покое. Покоя, однако, не предвиделось.

При следующем правлении особо ценились стабильность и благонамеренность. Именно в это правление на улицах запретили пить. Костел же прямо на въезде в город, на первом повороте трамвая – торчащий пародонтозный клык римской церкви, “згвалтованный, сплюндрованный и спплюженный”* – это знали все, – по-прежнему хранящий все же в пропорциях благородство и величие своего замысла, некогда польский щеголь, позднее четырежды шпион – он был *подступен*,

благоденствен и омерзительно ненаучен, будто замок привидений, вопиющ, как бож на паркетах обкомовской приемной.

Еще это правление помешалось на расчистке великанских площадей под свою пораженную манией грандиозности и косоглазием наглядную агитацию – чтоб из космоса видны были преимущества строя и чтоб наука сделалась такая, чтоб возможным стало солнечных зайчиков запускать на Луну и другие небесные тела.

Городской властью выношены тогда были два проекта: развалить костел на куски и вывезти за город, либо – отреставрировать и перепрофилировать. Первое, как подсчитали, стоило два млн., второе, предположительно, – четыре. По счастью, денег у города не оказалось совсем.

Тогда объявили город родиной АСУ (одно из тогдашних имен панацеи) и, спилив кресты на другом костеле, много меньше, устроили в нем Дом Качества. На фасаде прибили магическую пентаграмму качества – костел находился, кстати, на горке, – а внутрь положили макет философского камня. Подвалы же, выкинув гробы, под самые своды забили бутылками с опытными образцами воды жизни двойной перегонки. Музыка подобрали такую, чтоб хотелось жить, и крутили круглосуточно.

Затея понравилась.

То было время качественных иллюзий – время ответработников. Улицы поливались. По поводу даже товарищеских матчей футбольной команды где-то заседало бюро. Писателей читали, как нигде и никогда, но пока не печатали. Лояльность поощрялась, от случая к случаю, батоном вареной колбасы. Даже когда приезжал последний из некогда грозной династии великих властителей – симпатичный розовый пухлячок со звездой на лбу, уже расплывавшейся, терявшей очертания, – силы правопорядка, стянутые со всей области, стояли через каждые двадцать шагов с палкой вареной колбасы под мышкой незанятой руки. Должно быть, тогда пришла кому-то в голову светлая мысль вооружать их впредь несъедобными палками. Фамилии *п е р в ы х* на местах менялись по законам школьной драмы XVIII века: Куцевол, Добрик, Погребняк, Секретарюк. Если второй был доподлинным князем – еженедельно доставлялись для его домашнего бассейна цистерна морской воды (врут, наверное, люди: по железной дороге, цистерна? Разве что автомобильная?), – а третий порвал, примеряя его, человеческое лицо, – то последний, следуя динамике процесса, объявил себя на нелегальном положении и растворился без следа, как рафинад. Но это случилось много позже.

Пока же вопрос с костелом по-прежнему действительно требовал своего решения. Началась

где-то небольшая война, и, чтоб отвлечь от нее внимание, все силы брошены были на подготовку Олимпиады спорта. Из всех столиц вывезли всех блюд в неизвестном направлении и завезли туда новых.

В Киеве из костела на улице Красноармейской – свояка того, что на Привокзальной – решили устроить для спортсменов органный зал и нарыли кругом огромных ям. Костел же на Привокзальной во Львове обнесли забором, а забор, выйдя на субботник, покрасили – чтоб объяснять отныне проезжающим путешественникам, что реставрация уже идет. Пьянь Привокзальной площади обрадовалась и вся перебралась пить за забор. Из пустых ящиков соорудили мебель. Тогда на ворота навесили замок и всех обязали. Но вскоре начались перебои с алкоголем, и эта часть проблемы решила сама собой – пили по домам.

Не дождавшемуся вознесения Распятому все обрыдло до невозможности, и у него отвалились каменные ноги – будто третья ступень, – но на этот раз никого не убили. Факт этот остался почти незамеченным, пройдя мимо сознания населения – дешифровальщиков для него не нашлось, – поскольку все уже поехало, поплыло, затряслось.

Бабка с ребенком, переходя в этом месте улицу перед костелом, оступилась в открытый канализационный люк и, на лету меняя годы на метры, маленькой девочкой плюхнулась в канал

и оказалась вынесена стремительным потоком – сеялся мелкий дождичек – в коллектор под соседней базарной площадью, где обсушилась и откуда пять часов спустя была извлечена живой, не вредимой и вновь состарившейся.

Имена улиц продолжали тем временем обманно мерцать, подобно магическим надписям на саблях, подаренных джином.

Городецкой вернули, чуть исказив, ее название, улица же Мира – Новый Свет – Сапеги, см. выше, – стала теперь зваться Степана Бандеры. Конверты заиграли новыми красками “Санкт-Петербург – Ст. Бандеры – до востребования”. Ржавчина лоскутов уступила место расцветке вареного вкрутую яйца из станционного буфета. Забор около костела – растащили. Склад спустили вниз по Городецкой. Выселили также из подвалов вдруг обнаружившееся захоронение детских санок – по всему видать, стратегический запас.

Костел очнулся впервые, когда свалившийся на него невесть откуда альпинистский кооператив бойко залатал его крышу.

Окна застеклили уже униаты, которым отдали костел под церковь. Он встрепенулся еще, будто внезапно разбуженный, что-то припоминая, узнавая и не признавая свой символ веры на каком-то искаженном, не вполне понятном наречии. Теплая смута воспоминаний нахлынула на него, омывая его скальпированную голову. Как сладок

был этот похожий на пробуждение предсмертный сон – неужели смерть пришла наконец по его кирпичи, рассчитанные не на одну жизнь не одной империи?

И еще какой-то бред: о понимании Бога в метрах, что-то тревожащее об иглоукальвании, от которого отвращается с содроганием естество грека, и о простой луковице, доводящей его до слез, – о лакримоза! будем эти шпильки удалять; и слово “проэкт”, выложенное цветным кафелем на дне купальни, где на воде лицом вниз колыхается тело немолодой женщины в белых одеждах, с кровоточащей ранкой в боку, – ибаден-баден, бу-бу-бу, гонор эт глория sole Deo, бу-бу-бу: в больном, заизвесткованном, пораженном наследственной болезнью черепе.

Есть во Львове уютно поставленный дом, на полу подъезда которого выбита дата постройки (и который явно строился для себя): “1938”. В тихом переулке.

Кто – на каком языке – выговорит тоску зданий? Конечно, дома долговечнее, но вряд ли они счастливее людей.

P.S. Сегодня спросили, как пройти на улицу Линкольна. Я не знаю.

* непереводаемая украинская идиома, означающая, приблизительно: “изнасилованный, раскатанный асфальтовым катком, подвергшийся крайней степени надругательства”

Natalia

Hamana

Otko

Otko

Poezje

Virši

Lew lwowski

Lew stary i ślepy,
z twarzą skamieniałej
Meduzy Gorgony
w źmijowisku loków
kręconych i gęstych
jak kwiaty hiacyntu,
w ryku bezdźwięcznym
starte zęby obnaża...

Potworze miły, niestraszny!
Przysiądę przy tobie,
wyczeszę z grzywy mech,
dotknę powiek, szepnę:
“Pięknyś i sławny!”

Głuchy na głosy miasta
w południowym słońcu
lew własną śni legendę.

Обличчя старого лева, вражаючи ніби трагічна кам'яна метафора – це одна з ряду найдавніших скульптур Львова доби ренесансу, які прикрашають південний фасад будинку Шольц-Вольфовичів (пл. Ринок, 23) зведеного бл. 1570 р.

Bukiet aniołków

Aniołków tych – główek skrzydlatych
w niebie podobno
– jak maku!

Więc dwa ich pęczki wesole,
by lwowską świątynię upiększyć,
do wielkich wazonów wstawiono.

Jak muszki w słońcu
aniołki te zwykły płasnąć
przed Pana obliczem.

Cóż jest w cudnych amforach,
że dotychczas nie zwiędły
z tęsknoty za niebem?

Pewnie Stwórca łaskawy
wciąż wazonu napęlnia
swoją światłością...

Костел Стрітєння Господнього (вул. Винниченка, 32) Якуб Собєскі та його дружина Теофіля Данілович – батьки майбутнього короля Польщі Яна III – заснували для черниць Кармеліток Босих. У 1642-1644 рр. придворний архітектор, італієць Дж. Б. Джізілені спорудив храм у стилі бароко, зразком для проекту був твір славетного К. Мадерни – римський костел св. Сусанни.

У нішах фасаду львівського костелу встановлено декоративні вази, в яких замість квітів знаходяться групи янголят.

Fontanna Diany

Podziwiam Dianę.
Jej postać smukłą a silną,
w fałdach spływających
chitonu krótkiego.
Włosy misternie trefione,
łuk kunsztowny i strzały niechybne.

Najbardziej lubię jej psy.

Wzniesione czujnie lby,
uważne ślepia,
rozszerzone nozdrza,
w oddechu przyspieszonym
napięte żebra.
Zziąjane –
jeszcze przed chwilą leciały
obok dziewiczej Łowczyni,
dzieląc trud godnej bogów zabawy.

Oto komu nie grozi
nieśmiertelna nuda –
wieczność spędzić gotowe
byle u nóg swej władczyni.

Wabię:
Arkys!
Linkeus!
Ajnetos!
Amaryntos!
– nie drgną nawet...
Cóż,
nie dość znać imiona –
być trzeba ich Panią!

Серед чотирьох фігур, створених віденським скульптором Гартманом Вітвером (1743–1839), котрі прикрашають фонтани на львівській площі Ринок, найгарнішою є статуя Діани.

Богиня, дівоча сестра Аполлона (у грецькій мітології – Артеміда), улюбленим заняттям якої було полювання, зображена тут із двома своїми мисливськими собаками, фігури яких сповнені життя та експресії. Антична традиція зберегла власні імена собак богині.

Оdpoczynek

O Koniu!

Gniady,
Rudy,
Siwy,
Kary,
Tarantowy,

Lekkonogi,
Smutnooki,
Długorzęsy,
O szyi smukłej,
O grzywie bujnej,
O ciepłym oddechu,
O chrapach aksamitnych,

Tancerzu,
Przyjacielu,
Pomocniku,
Pól oraczcu,
Robotniku wieczny,
Wybawco z opresji,

W uprzęży,
W chomaćcie,
W rynsztunku i zbroi,

W kapeluszu słomianym,
W kwiatów wieńcu.

Koniu. Ziemi ozdobo – bądź pochwalony!

Przez kwitnące jabłonie oglądam
szlachetną twą postać
w oknie pałacu
leżącą...
I rzeźbiarzowi dziękuję,
że dał ci spoczywać
w miejscu wysokim i pięknym.

В колишньому палаці графів Баворовських на вул. Бібліотечній, 2 (де розміщено Відділ мистецтва Наукової бібліотеки НАН ім. В. Стефаника) центральну частину східного фасаду, що звернений до саду, завершує трикутний фронтон. На ньому, в півовальному отворі вікна горища, знаходиться кам'яна скульптура коня у натуральну величину. Скакун шляхетної породи, напівлежачи, високо підняв на стрункій ший красиву голову і нібито споглядає у низ, на глядачів, які зібралися біля колони палацового портика.

Цей незвичайний пам'ятник коня, як і весь декор палацу (перебудованого в стилі класицизму в першій половині XIX ст.) є твором відомого скульптора й архітектора Антона Шімсера, котрий після навчання у Відні та Парижі працював у Львові від 1812 р. аж до смерті в 1836 р.

Mare Nostrum

Czyżby ocalona Atlantyda?
Geografii z historią paradoks?
Miasto na dnie morskim!

Leopolis – zanurzona
w Morzu nie-ludzkich er,
Morzu – mitów kolebce...

Stare mury – marzeń obrazy.
Tu płyną ładowne okręty,
o żaglach pomyślnym
wiatrem napiętych;
tam statek burzą miotany
ku zbawczej dąży latarni.
Wieloryb, delfinów stada;
trytony grają, wabią syreny.
Perły Adriatyku szacunek
Lew skrzydlaty zaświadcza...

W studni nieba wysokiej
srebrna Ryba Księżycza
znów krąg pełny domyka.
Morze Nasze woła –
czeka na przyływ...

Nad studnią wyschniętą
z trójzębem w mocarnej dłoni
w pełni majestatu trwa
Mórz Władca – Posejdon,
który miasto Feaków-żeglarzy
w skalnym zamknął lochu.

Znakiem łaski groźnego boga
nad nami,
nad wież szczytami,
nad koronami kasztanów,

над chodnikami
z muszli skamieniałych,
tylko błękit w pianie obłoków
łagodne fale przetacza.

A wiatr z Południa
wargom przynosi
gorzkosłony smak
Śródziemnomorza...

У крейдовий період мезозойської ери (130–70 млн. років тому) на місці Львівщини було море з багатою фауною молосків та головоногів. У кайнозойську еру море відступило, залишивши відклади вапняків із скам'янілими мушлями, пісковиків, глини та піску, на яких стоїть наше місто.

Історичний Львів лежить як раз на головному європейському вододілі між басейнами Балтики та Чорного моря, внаслідок чого, Львів є типово суходільним містом, тим не менше, в його історичній та мистецькій спадщині збереглася подиву гідна кількість пам'яток із морськими мотивами.

Давній Львів активно підтримував торгівельні зв'язки з потужними морськими державами, зокрема, із Венеційською Республікою, представництво якої – кам'яницю XVI ст. на пл. Ринок, 14 – прикрашає крилатий лев св. Марка. Серед величних фігур над чотирма фонтанами, які споруджено біля ратуші в к. XVIII – поч. XIX ст., аж дві присвячені античним морським божествам – Нептуну (у грецькій міфології – Посейдону) та його дружині Амфітриті. У старій частині міста скульптурні декоративні елементи тематично дуже часто пов'язані з морем.

Хроніка культурного життя Львова зберегла також пам'ять про незвичайне видовище, влаштоване в 1845 р. на міському Пелчинському ставі, де перед публікою була розіграна битва військового флоту з морськими чудовиськами та відбулося полювання на кита.

Тимофій

Гаврилів

Вірші

Virsi

ПІСНЯ ПОВЕРНЕННЯ

поверни мене у місто твоє, поверни мене у
місто, де є
чарівні імена,
перетворяться на іменники.
поверни мене у місто своє, поверни мене у
місто, що є
межи ріками,
під повіками
дивогір.
поверни мене у місто моє, поверни мене у
місто, там є
чудо-ратуша,
кажуть; радуйся,
ой радуйся, земле,
весело,
місяць
веслами
там життя таке, мов метафора,

там верба розмовляє з явором,
там співають пісні, там римується сніг
із фокстротами ніг,
і хто б міг
подумати —
там ведмідь у литаври б'є,
цап-музика цигикає
— гей—
на скрипоньку
там поети живуть, там, зустрівшись, бонжур
— так вітаються
там літає пегас і у парку на вас
чекає чортове
колесо,
поверни мене у місто, що ти сотворив його,
помісти,
чудодійнику Боже,
між його перехожих.

ТРИ ДОРОГИ ПОВЕРНЕННЯ

ПЕРША

Я люблю писати про тебе —
вулиці, чорнокорі дерева;
ти зникаєш за мурами, що
об них розбиваються звуки
містечкових мелодій, об них розбивається
слово,

яке промовляєш;
все одно їх знесуть,
але доти тебе не залишиться, скажуть:
його не було ніколи.

ДРУГА

Ми відповідальні
за слово, що кажемо,
за усміх, який не відбувся,
за погляд, який обіцяє,
чому здійснитися
і не здійснитися —
ми колись-бо назавжди
повернемось в місто
бузинового цвіту,
колись
назавжди
вернемось
в місто.

ТРЕТЯ

Коли ми заходимо
далеко,
то згадуємо тебе —
як добре, що є куди
повернутися.
Може трапитися, що одного разу
ми зайдемо далеко —
далеко так, що
забудемо про тебе.
Але не з того банно —
бо колись
ми можемо вертатися до тебе,
але тебе не буде
і не буде нікого,
хто б вийшов назустріч до нас
і сказав:
його тут немає
і: ваші оселі порослі роменом
і: ваші сади подаровано крукам на гнізда.

Кость

Кость

Присяжний

Присяжний

ПОЛЮВАННЯ НА ЛЬВІВ

pol'wanna na l'viv

Насправді мова буде йти про малювання. Чи не зродилось малювання з мисливської магії? Наскельні малюнки Тассілі та Альтаміри, графіка сибірських писаниць та й Гострої скелі в Уричі зображують тварину, яку мали намір здобути мисливці. Малюйте Львів – ви поселите його, живцем упійманого, в своєму світі, може, у світі друзів, може, й продасте – Львова від ваших дій тільки побільшає. Тим-то з першим теплом, разом з первоцвітом, заселяють схили Губернаторських валів художники, – переважно студенти. Влітку до них долучаються мандрівники. Врожай сходить восени, взимку: на виставках Риги, а хоч і тодішнього Ленінграду при загальнім захваті глядачів демонструвались цілі графічні, гвашові, акварельні серії, присвячені архітектурі Львова.

20 літ тому Львів малювали поміж львів'ян майже самі студенти. На офіційних виставках види Львова були небажані, – тут, де не глянь, – хрест. А хреста владоможці боялись, як чорт хреста. Через хрести пішла під ніж вже видрукована книга Івана Могитича “Ансамбль вулиці Руської”. З фотоілюстрацій книги Романа Липки “Ансамбль вулиці Вірменської” було наказано ... вишкребти рамена хрестів або сховати їх за шмар-

ками (що, однак, не залишилось непомітним у надрукованій книзі).

Тому на виставках серед пейзажів переважали Карпати – Дземброня, Криворівня – екзотика бокорашів, киптарів і трембітарів. Полюбляли і Гурзуф. На Львів совітських виставок існували свої способи без гріхів проти реальності. Хрести ховали за раму картини, обирали бічний ракурс. І все-таки міських пейзажів бракувало. Лише перший свобідний вернісаж-продаж в мурах Бернардинів восени 1988 показав, як львів'яни люблять міський пейзаж. У 1974 році, зауважимо на маргінесі, коли Любарт Ліщинський висунув ідею про вільний продаж художниками власних творів, вона видавалась у тій державі настільки дикою, що у достойників від архітектури викликала непогамований сміх. Однак, вдалося на місці сліду від бернардинських шпихлірів зробити гонтовий дашок для майбутніх картин, який був використаний за призначенням – через 13 років! – лише один раз. Згодом вернісаж став постійним на місці Низького замку, львівський пейзаж – і професійний, і кітчевий – там займає більш як половину площі полотен. Глядач голосує грошима.

Глядач сам обирає місто, яке йому належить любити. За любов треба платити. Художник відгукується на любов. Улюблені міста міняються.

В XVII ст. це Венеція. У XVIII ст. це Рим. З середини XIX ст. це Париж. Після 2-ї Світової війни – Нью-Йорк. Пристрасті споживачів мистецтва міняються, і всьому причина там, де закопано собаку Павлова. Пересит, знудження (гальмування, за проф. Павловим) є всемогутньою основною причиною зміни мод, стилів, поведінки, коханок, а можливо, і президентів.

З одного боку, у своєму виборі глядач оглядався на думку художника. Це художник обирав об'єкт і висловлював своє ставлення до нього. З другого боку, глядач купував те, що мало оздобити його оточення, скоріше навіть те, що належало мати за суспільною умовою (що, власне і є модою), аніж за власним уподобанням. Так назваєм будувалось – *на свій час*, а складалось – *вічне* тіло мистецтва.

Іноді художнику вдавалось радикально змінити кут зору цілого суспільства.

Так, за Вайлдом, лондонці помітили лондонські тумани після картин Тернера. Та й серія пейзажів Клода Моне (1899-1904) змила на добре британцям куряву з окулярів. До Тернера і Моне Лондон мав опінію досить жорстокого міста, міста Блейка, Гогарта і Дікенса. Перші відвідини Лондона налякали Гертруду Стайн власне “Дікенсом”.

Чарівливість щоденного Парижа відкрили імпресіоністи. А от проект вежі Ейфеля викликав бурхливі протести митців. Але, як оповідає Блез Сандрар, дев'яносто років тому одне молоде артистичне паризьке подружжя на півмісяця ув'язнило себе у затемненім мешканні. Після закінчення терміну малесенька діра в шторі перетворила кімнату на побільшену камер-обскуру. Перше, що побачили добровільні в'язні Соня Терк і Робер Делоне на стіні, протилежній вікнам, – перевернутий абрис вежі Ейфеля в райдужній облямівці. Так зродився “орфізм”. А непристойно розкарячена залізна мадам зробила відтоді приголомшливу кар'єру модельки, врешті-решт ставши символом Парижа.

Петербурзька тема була актуалізована тільки на поч. XX ст. кругом художників журналу “Мир искусства” – інспірована його видавцем, уродженим у Бучачі Кнебелем, у свої студентські віденські літа невтомним мандрівником по музеях і книгарнях історичних міст Європи. До цього поштовху за попередні півстоліття не було створено жодної картини на петербурзьку тематику.

Нам завжди видавались безсумнівними якості Львова, який охоче позує до малюнку та й до фотографії. Все так не було. Львів довший час не давав себе приручити. Нечисленні штихи

з видом міста, починаючи з Пасароті, слугували лише доповненням описів чи мап. Не спостерігаємо ознак суспільного залюблення у львівську архітектуру. Владислав Лозинський на підставі документів про поділ спадку стверджував, що у XVI-XVII ст. серед львівського патриціату звичайним було мати сотню-півтори образів. Перемноживши на сорок (“сорок мужів”), отримуємо приголомшливі цифри 4-6 тис.! І то не рахуючи власности заможних міщан. Як би не розсипались ті збірки, чи не дивно, що при такій кількості висхідного матеріалу до нас не дійшло, окрім чуда Яна з Дуклі в пресвітерії костелу Бернардинів, жодної ведуги Львова. Зауважимо на маргінесі, що варшавські образи Каналетта прислужилися при відбудові Старого Міста і Королівського замку.

“Ляйпцігський і Дрезденський ринки у нас зображалися безліч разів, тоді як з Львівським цього ще ніколи не було”, пише німецький учений подорожник Йоганн Коль у 1838 році. *(В дужках зауважимо, що Ю.Глоговський таки встиг споретувати стару львівську ратушу до розбірки; його рисунок на добре прислужився Яну Вітвіцькому при створенні легендарної панорами Львова).*

А ось що пише в 1908 році поважний краківський журнал “Архітект”:

“Молодий учень львівської школи (*архітектури*) повертається по кількогодинній прогулянці містом з порожньою текою рисунків і зі знеохоченням в руках. Обійшов майже всі вулиці, перешукав Байки, Замарстинів, Краківське передмістя, Вали і ніч не знайшов, на чому би могло з цікавістю спочити його око. Декілька пам’яток та пара прекрасних брам, трохи завулків має вже нарисованих.

Сьогодні шукав нових вражень – і даремно.

Будинки, під якими переходить, являють собою скорше заперечення прекрасного. Навколо плацу, серед якого він стоїть, широкі гирла вулиць розбігаються в нескінчено нудні перспективи... Сотні, тисячі однакових вікон, поміж яких тут і там сліпе вікно – доказ натхнення. Це все, що зібрав з прогулянки. Книга минулого, записана на кількох листах, і далі виглядає пустокою і нічого не промовляє до нього.

А сьогодні?.. сучасні творчі зусилля? Перш ніж розв’яже то питання – потрапляє йому на очі “хтось знаний, не сподіваний”, гость “що здалеку, а мав близько”, – дїм, живцем перенесений з Відня, один, другий, третій... “Lemberger-wiener-barok-secessions-stil” – з часів, коли сецесія була в пелюшках, тільки трохи дешевший, оскільки “co drogo kosztui, u Lwowi si nie podobi”. Відразливо!”

І далі: місто Львів “має з усіх польських міст найменше пам’яток архітектури, а його сучасний вигляд не дає естетичних вражень.” (пер. *наш*).

Пише це не будь-хто, а Вацлав Кжижановскі, на той час у свої 27 років вже член редакції часопису. За чотири роки перед тим він з відзнакою закінчив Львівську політехніку, два роки присвятив паризьким студіям – у Школі Красних Мистецтв і Школі Декоративного Мистецтва, стажувався у Відні. Все життя його було пов’язане з Краковом; проектував, правда, і в Стрию – будинок “Сокола”.

Голос його не одинокий. Уже в 1920 році, після воєнних знищень, Станіслав Василевський, автор книги “Bardzo przyjemne miasto”, називає Львів “...дивним старим містом без архітектури і традиції...Багато навчитись в рідному місті не можна і нема на що дивитись...”

Чому таке, сказати б, упереджене ставлення до Львова, особливо, якщо порівняти з нинішніми пієтичними описами і спогадами колишніх львів’ян, силоміць видертих з рідного середовища волею Сталіна? Пояснення просте і лежить в одвічній природі людській. Після поділу Речі Посполитої столиця – Варшава після ефемерного перебування в стані столиці т.зв. “Крулевства Польського” перетворилась на губернське місто російської імперії, Львів став столицею подібного

ефемерного утворення – “королівства Галиції і Лодомерії”. Львів уособлював ненависну австрійську владу. Польський патріот мав за обов’язок ненавидіти все, що йшло з Відня. Віденський класицизм, віденський неоренесанс, віденську сецесію, які формували образ Львова столітньої давнини. Здобуття незалежності Польщею тільки підсилювало ту нехоть.

Яскравим прикладом є оцінка нового будинку ратуші. Той же Коль каже: “...Львівська ратуша є настільки показною й гарною будівлею, що можуть нею похвалитися лише нечисленні німецькі магістрати”. Думаю, що німецький подорожник устиг до Львова дещо в світі побачити, а тому мати гідний довіри масштаб до порівняння. Йому були вже відомі величні споруди Шинкеля і Кленце; в творцях львівської ратуші Алоїзі Вондрашці, Йосифі Марклю, Франці Трешері та Юрію Глоговським бачив він достойних колег великих класицистів.

У Львові ж споруда ратуші зустрічає загальний осуд. “Казармений австрійський стиль” – чи не найм”якше зі звинувачень.

У ХХ ст. єдиний хіба Григорій Островський, мистецтвознавець, наділений даром слова і рідкісним естетичним чуттям, не кинув каменя в цю непересічну будівлю Львова: “Чіткий геометричний об’єм ратуші сухуватий за рисунком,

а ритм пілястр і вікон на фасаді дещо одноманітний. Разом з тим ратуша органічно увійшла в архітектурний ансамбль Львова, і її вежа стала символом, емблемою міста. Силует Львова вже трудно собі уявити без цієї будівлі, що активно організовує центр міста”.

“В естетичному відношенні вона не привертає особливої уваги”, – стримано відгукнувся про ратушу Вол. Вуйцик.

Ненависть до віденських впливів передавалась з покоління до покоління і в архітектурній школі. Доводилось чути від шанованих архітектів на мій подив від проекту знесення кварталів навколо Ельжбети – “нема за чим шкодувати, то ж австрійський шмельц...” Мені ж, східняку, насамперед впала в око різюча відмінність якості і проекту, і ремесла Львова від міст тогочасної малоросійської провінції Російської імперії – Катеринослава, Одеси, Києва, хай і найбагатших. Заперечення спадщини як не найкраще зійшлося з утопією мікрорайону – такої собі соціальної сільської ідилії серед міста. Життя жорстоко помстилось.

нудьга старих мікрорайонів
чи знайдемо що малювать
ось голуб топче підвіконня
з бетону крихіт поклювать

спостерігати як крізь лінзу
таємні рухи мурашок
люд що розвішує білизну
так рекламують порошок

LOTOS
ACE
DOSIA
ARIEL

між стосів силікатних цегол
один є паросток живий
немислимо тверезий циган
несе у відрах кінський гній

Задумайтесь, чи варто будувати таке, що нікому не захочеться малювати. Триста років тому над цим задумувались. Наслідками ми тішимося по сьогодні.

Не всім дано озирнутись. Побачити. Зберегти. Всюдисутність Бога у Його неізнечності не виключає спроб пізнання через послідовне наближення.

Озирнімо ще раз. Малюймо Львів.

Микола БЕВЗ

*Микола
Бевз*

Урбаністичний феномен Львова

Його значення для планування розвитку міста

Urbanistyczny fenomen L'vova

[...]

Існує ряд суто методичних питань, які повинні бути відображені у програмних та проектних роботах із регенерації історичного ядра Львова. Територія, що взята під охорону як пам'ятка із Списку Всесвітньої Спадщини, є досить великою. Крім того, на цій території зосереджено кілька різночасових урбаністичних комплексів, кожен з яких має свої специфічні архітектурно-просторові уклади та диктує свої особливі вимоги до проведення робіт із регенерації, реставрації та пристосування. На цій території розрізняємо відносно самостійні містобудівні утворення із XIII, XIV-XVI, XVII та XIX століть. Кожне із цих утворень має свої особливі історично складені архітектурно-просторові риси середовища, які варто враховувати при виборі методики регенераційних робіт, їх видів та їх кінцевої мети. Можна твердити, що у концептуальних документах щодо розвитку міста та регенерації історичного центру Львова (як пам'ятки СВС) повинно бути відображене певне історико-містобудівне зонування, яке вкаже на пріоритетні напрямки реставраційних робіт та на доцільний характер

функціонального пристосування кожної із виділених різночасових зон.

Спробуємо вказати на наявність таких особливих зон в історичному центрі Львова, опираючись на матеріали власного аналізу.

Пропонуємо умовно розрізнити сім таких зон і нижче подаємо стислі планувально-урбаністичні характеристики кожної із зазначених зон, вказавши на їх особливі риси, що можуть бути враховані при плануванні робіт із регенерації архітектурно-містобудівного середовища.

1. У першу чергу, слід вказати на найстарішу ділянку Львова – територію та забудову долокаційного міста XIII ст. На цій території частково збережена стара долокаційна планувальна структура із ядром колишнього міста – площею Старий Ринок. Тут є найстаріші пам'ятки міста – церква Св. Миколая, церква Св. Онуфрія, костьол Івана Хрестителя та ін. Відомо про ще цілу низку втрачених сакральних об'єктів (12 храмів та монастирів). До цієї ділянки можна віднести також вершину гори Високий Замок із руїнами середньовічного замку, початки якого датуються ще князівською добою, а також колишнє передмістя із церквою св. Параскевії та територію колишнього Низького Замку. Отже, на території долокаційного міста маємо фактично чотири відносно

окремі архітектурно-містобудівні утворення: Високий і Низький замки, місто із торговою площею, район із церквою Св. Параскевії П'ятниці (Підзамче). Автентична планувальна структура цих двох останніх ділянок, за версіями спеціалістів, є достатньо збереженою, але забудова – майже повністю з кінця XIX – поч. XX ст. Ділянки ще недостатньо вивчені як з позицій історії архітектури та містобудування, так і археологічно.

Докладніше зупинимося на зоні колишнього долокаційного міста та площі Старий Ринок. Існують кілька версій щодо старого планувально-просторового укладу цього району (О. Чоловського, Б. Януша, І. Крип'якевича, І. Базарника, А. Рудницького, А. Мартинюк, Р. Могитича). Нові дані про характер забудови цього району з'явилися після проведення археологічних досліджень на площі Старий Ринок та на будівельному майданчику готелю “Золотий Лев”. Проте повномасштабних досліджень ще не проводилося і перевіреної ґрунтової гіпотези про місто цього часу, його межі, планувальний уклад, оборонні споруди все ще немає. Цей факт ускладнює планування робіт із регенерації району. Перш за все тут необхідно провести консерваційні роботи та передбачити широкі наукові дослідження включно із археологічними розкопками. Лише поєднуючи дослідницькі та практичні роботи можна

буде опрацювати конкретнішу реставраційну та функціональну програму для кожного із містобудівних утворень – підрайону найстарішого міста і площі Старий Ринок, Високого Замку, Підзамча. Слід передбачити активізацію культурно-громадських функцій для підвищення ролі цього району у складі центру міста. Кожен із цих підрайонів повинен зберегти свій специфічний просторово-планувальний уклад та в процесі регенерації виявити ті риси, що підкреслювали б його історичні часову і просторо-містобудівну приналежність (особливо щодо найдавнішої історії міста). Повинен бути збережений властивий масштаб і композиція просторів, підкреслені відмінні від інших зон архітектурно-стилеві характеристики. Важливе значення у цих підрайонах буде мати експозиція археологічної спадщини. Можна передбачити, що тут виникне необхідність у спеціальному опрацюванні “археологічної програми” у складі проекту регенерації.

2. Домінуючим комплексом у композиційній структурі центру Львова сьогодні є другий район – так званого “локаційного міста” (середмістя), яке було закладене у середині XIV ст. на засадах регулярного планувального укладу “міста на Магдебурзькому праві”. Ця частина Львова функціонувала у середньовіччі як велике укріплене торгове місто, що у XIV-XVI ст. було

оточене кількома поясами оборонних споруд. Частина цих укріплень збережена до нашого часу та є унікальним історичним прикладом для українського містобудування та оборонної архітектури. Планувальна структура цієї частини міста є добре збережена, а забудова демонструє приклади архітектури готики, ренесансу, бароко та інших стилів. Це унікальний комплекс автентичних пам'яток та містобудівної структури. У проекті регенерації середмістя основна увага повинна бути сконцентрована на реставрації та пристосуванні збережених будівель-пам'яток, які активно використовуються для потреб громадського центру міста. Важливою тут є також проблема відновлення історичних форм благоустрою відкритих просторів та відновлення історичних функцій будинків. Актуальним для району слід вважати питання про відтворення ряду втрачених будівель та споруд. Зокрема, мова може йти про залишки Низького Замку, окремі фрагменти оборонних споруд (вежа Римарська, комплекс Барбакану Галицької брами та ін.), кілька житлових будинків (ріг вул. Краківської-Вірменської, біля костюлу ордену отців Домініканів та ін.).

Особливо унікальними об'єктами для української архітектури є комплекс оборонних споруд львівського середмістя та передмість. Тут, правда, втрачено багато об'єктів, проте навіть ті,

що збереглися повністю або в залишках, демонструють оборонну архітектуру, аналогів якої немає в інших вітчизняних містах. Варто згадати систему високого та низького муру довкола середмістя, укріплення монастирів, лінію Гетканта та лінію Беренса та ін.

3. Довкола середмістя існує дуже цікавий з містобудівного погляду пояс оборонних монастирів та храмів, закладених з невеликими часовими проміжками протягом 17-го століття. Це дуже цікавий урбаністичний комплекс, який ще не має всебічної оцінки фахівців і роль та місце якого в містобудівній історії Львова ще не розкрито належним чином. У територію, яка внесена як пам'ятка СВС, включено лише частину цього поясу із колишніми монастирями отців Бернардинів (сьогодні монастир отців Василіян та церква Св. Андрія), отців Кармелітів Босих (сьогодні церква Св. Михайла та монастир отців Студитів), колишній костюл Стрітєння жіночого монастиря кармеліток босих та вірменський костюл Св. Хреста, костюл та монастир Бенедиктинок, колишній костюл та монастир Св. Казимира, монастир отців. Василіян та церква Св. Онуфрія. Маємо комплекс із 7-ми об'єктів, що півколом оточує середмістя. Ще два об'єкти – костюл та монастир Кларисок та костюл і монастир отців. Францисканців, на жаль, залишилися поза

територією, що внесена до Списку, хоча перебувають на її межі. Об'єкти, що формували західну частину цієї смуги, є дещо більше віддалені від центру, і вони також залишилися поза межами території пам'ятки СВС. Це колишній костюл Урсули, костюл і монастир Сакраменток, монастир тринітаріїв з костюлом Св. Миколая, костюл і монастир Св. Лазаря, колишній монастир Кармеліток Черевичкових (нині бібліотека Академії Наук), колишній костюл Марії Магдалини, монастир Бригідок. Кілька об'єктів були втрачені у 19-му або 20-му столітті. Це костюл Св. Станіслава, монастир Кармелітів Черевичкових, колишня церква Св. Духа із будівлями греко-католицької семінарії. Отож разом цей своєрідний пояс, обведених мурами храмів та монастирів, налічував на початку 18-го століття близько 20-ти об'єктів. З історико-містобудівного погляду наявність такого кільця була дуже цікавим явищем, що не зустрічається в інших українських містах. Опрацьовуючи пропозиції із регенерації історичного ядра Львова, слід звернути увагу на цей урбаністичний феномен.

4. Середмістя оточене ще одним відносно самостійним урбаністичним комплексом. Це так зване бульварне кільце, яке закладене довкола середмістя на початку та в середині ХІХ ст. як новий адміністративно-діловий центр Львова.

Його забудова була повністю сформована до кінця ХІХ століття і включає надзвичайно цінні архітектурно та репрезентативні будівлі – намісництво, палац архієпископів, будинок Наукового товариства ім. Т. Шевченка, колишній палац і друкарню Піллерів, кілька готелів (“Жорж”, Грандготель, “Україна” та ін.), оперний та драматичний театри, будинки кількох банків, пасажи Гаусмана, Марійський, Фелера та інші об'єкти. На жаль, цей своєрідний архітектурний комплекс бульвару та його забудови з 19-поч. 20-го століття ще не є достатньо наукового опрацьований. Він також не внесений повністю до території пам'яток СВС. Західна сторона забудови проспекту Свободи лежить поза межами пам'ятки СВС, незважаючи на те, що сам проспект (колишній бульвар Гетьманські вали) внесений до її території.

Це одна з перших реалізацій у світовій практиці центру-кола, яка послужила прототипом для пізніших реконструкцій центрів європейських міст (Відня, Будапешта, Праги та ін.). Доконечною є необхідність виділення колишнього бульварного кільця як самостійного урбаністичного комплексу у Проекті регенерації історичного ядра Львова. Цей об'єкт має також свої функціональні особливості. Закладений у 19-му столітті як новий діловий центр міста, він, по суті, і сьогодні відіграє цю роль, залишаючись пунктом

зосередження основних громадських функцій у центральному районі Львова. При опрацюванні регенерації комплексу виникне також проблема означення чи часткового відтворення оборонних споруд міста з XVII ст., на місці яких і був запроєктований кільцевий бульвар, що носив назву Нижніх та Верхніх Валів.

Актуальною можна вважати і проблему відтворення колишніх торгових пасажів, які були невід'ємною частиною цього комплексу. Деякі із них є повністю втраченими сьогодні як будівлі (наприклад, колишній пасаж Міколяша чи т.зв. "Колізей"), інші перебудовані або просто не використовуються за первісним призначенням (колишній пасаж "Belle Vue", пасаж Гаусмана, пасаж Андреоллі).

5. Гора Високий Замок є елементом долаційного міста. Проте існують ще й інші аспекти, що їх слід врахувати, розглядаючи гору та її оточення як об'єкти заповідного комплексу центру Львова. У 1830-х роках у Львові на Княжій горі та горі Високий Замок було закладено парк. Сьогодні цей парк є пам'яткою ландшафтної архітектури та паркобудування і, він розташований на території, що внесена до Списку Всесвітньої Спадщини. Парк потребує проведення низки реставраційних робіт. Його територія також є цінною з погляду археологічних досліджень, хоч значну

частину археологічного шару було втрачено ще при його розплануванні, а також при насипанні кургану у 1869 році на вершині Високого Замку та при спорудженні тут телевізійної вежі у 60-ті роки нашого століття. Територія парку є унікальним місцем з погляду створення пунктів огляду панорам історичного Львова. Завдання регенерації цього комплексу повинні бути взаємопов'язані із відтворенням фрагментів замку, експозицією археологічних пам'яток і реставрацією тут історичної паркової зони, приєднаної до системи активних туристичних пішохідних маршрутів та пунктів огляду панорами Старого Львова.

6. Ансамбль собору Св. Юра, що також зачислений до пам'яток СВС, розташований дещо автономно від решти пам'яткової території. Цей дуже цінний архітектурний ансамбль доби пізнього бароко вимагає проведення ряду реставраційних заходів, зокрема містобудівного характеру. Вони можуть бути окреслені наступним чином: планувальне відтворення всіх зон (монастир, митрополичі палати, головне парадне подвір'я, садово-паркова територія та ін.); реставрація та нове пристосування тієї частини будинків ансамблю, які сьогодні функціонально не пов'язані із церквою метрополією; ліквідація малоцінних сучасних господарських прибудов, гаражів і т.п., зокрема, радіовеж; відтворення унікальних

барокових садів, що були органічною частиною митрополичої резиденції і, які є унікальними взірцями вітчизняного паркобудування XVIII століття. Можна ставити також питання про назрілу “модернізацію” у пристосуванні цього ансамблю до виконання функції центру Української греко-католицької церкви, оскільки сьогодні тут уже важко забезпечити його зростаючі функціональні потреби. Тому важливим питанням буде визначити ту частину функцій, яку доцільно залишити у комплексі, і у такий спосіб “розвантажити” об’єкт. Недопустимими слід вважати будь-які плани нового будівництва (нехай і обмеженого характеру) на цій прадавній території Львова.

7. Система історичних парків та садів міста Львова не має аналогів в Україні і, навіть, у центральній Європі. Тут Львів конкурує лише із столичними містами – Віднем, Варшавою, Дрезденом. Паркова система Львова, що представлена низкою об’єктів, починаючи від найстарішого муніципального парку в Європі XVI ст. (парку ім. І. Франка), завершуючи кількома парками, закладеними у XIX ст., а також палацовими садово-парковими комплексами та садами резиденцій чи установ (наприклад сади колишнього Будинку Інвалідів Австрійської армії з сер. XIX ст.) демонструє виняткові типологічні різновиди та унікальні взірці паркового мистецтва. Сьогодні пар-

кова система повільно деградує і знищується, незважаючи на самовіддану працю науковців та шанувальників. Прикладами нерозуміння цінності об’єктів цієї системи є плани розташування ресторану “Макдональдс” у парку ім. І. Франка, знищення садово-паркових компонент палацових об’єктів-пам’яток міста (вул. Зелена, 24, палац Сенявських, палац Голуховських та ін.).

8. Окремо слід сказати про велику охоронну територію, що оточує історичне ядро-пам’ятку СВС. На неї також повинні поширюватись окремі спеціальні приписи щодо методики регенерації для забезпечення збереження образу історичного міста. Ці приписи необхідно опрацювати у відповідності із загальними завданнями регенерації.

Окремим, дуже важливим питанням є розвиток чи реконструкція території, що має назву історичного ареалу міста Львова. Визначення такої території обумовлене положеннями нового закону України про охорону культурної спадщини. Наукове опрацювання меж такого ареалу та його затвердження у відповідних документах міської влади необхідно здійснити найближчим часом. У містобудівній системі Львова такий ареал буде мати надзвичайно цікавий характер і повинен включати, крім історичної “міської території”, також майже зниклі історичні передмістя – Сихів,

Рясне, Голосько, Знесіння, Тарнавку, Кульпарків, Сигнівку, Левандівку та ін. Врахування таких територій у системі історичного ареалу Львова зовсім по-новому ставить завдання реконструкції цих районів та їх майбутнього. Відразу можна навести приклади неконфліктного архітектурно-просторового вирішення таких ділянок великого міста, як це маємо у Відні, Віченці, Флоренції чи інших історичних європейських містах, які уникли нівеляції таких районів у містобудівних системах.

Проблема регенерації історичного ареалу Львова та середовища його центру як пам'ятки Всесвітньої спадщини є надзвичайно складною та відповідальною працею, реалізація якої буде відбуватись протягом багатьох років і, навіть, десятиліть. Тому важливою виглядає дуже фахова

підготовка попередньої передпроектної стадії, коли формуються цілі, загальні завдання, методика, послідовність заходів, що згодом будуть реалізовані. Запропоновані вище методичні позиції, що базуються на необхідності історико-містобудівного зонування території, є важливими для врахування власне на першому етапі робіт, для кристалізації поглядів на загальні завдання та методику, що мають бути закладені у програмі та проекті регенерації та розвитку як історичного центру, так і історичного ареалу Львова. Особливості планувально-просторового укладу окремих різночасових ділянок мають бути врахованими як підстава для проектних робіт із регенерації, в тому числі, для відображення всіх сторінок архітектурно-урбаністичної "біографії" Львова.

[...]

Nobile
Lemberg

Birgit

Mueller-

Wieland

Gelbe Engel
hängen

Янголи жовті
звисають

von Lembergs Dächern

з львівських дахів

es flattert ihr Atem es knattert
die Luft

їх подих тріпоче стрекоче
повітря

Flieder in allen Gassen
*

повні завулки бузку
*

Ein einziger Jesus sitzt
vor dem Kreuz

Ось садинокій Христос
перед хрестом

drüben zur Ruine
dem Bethaus da

сидить наспроти руїни
божниці

denkt er wohl hin
ins höhere Blau
*

думкою злинув либонь
у високості блакитні
*

Ich schau
mir die Augen rot ich weiß
nicht rot

Дивлюся так
що аж очі червоні не червоно
я знаю

im galizischen Grün
ertrinken Löwen

в галицькій зелені
потопають леви

lachend zeigt Lemberg
sein strahlendes
Gebiß

сміючись оголює Львів
Свій вишкір
сяйливий

Віталій. Пономарьов

Львів вартій відправи

L'viv vartij vidpravy

*Київ є Київ, а Львів є Львів,
І їм не зійтися вдвох?*

Їхати до Львова з Києва – то повертатися на Захід.

Не на той геополітичний, нинішній політкоректний Захід, який полюбляє марксизм, обожає Росію, над усе переймається захистом сексменшин, жахається “сепаратистів-націоналістів”, а ранок починає з Доу-Джонса. Їхати до Львова – то повертатися до своїх цивілізаційних витоків, на Захід метафізичний, первісний, правдивий і засадничий. Львів, власне, і позначає отой автентичний омріяний Захід, від одного лише вимовляння імені якого було колись так солодко вустам. Відтак, вже саме повітря цього Вільного Міста, немов випарами кави, просотане золотими шляхетськими вольностями та затятим індивідуалізмом, пошануванням священних прав особи і 14-и пунктів Вудро Вільсона. Тож до Львова їдеш дихати свободою.

Львівська Свобода настільки ж різниться від київської Незалежності, наскільки ангел над Міцкевичем відмінний від колгоспниці, піднесе-

ної над Майданом як естетичний ідеал позавчорашньої номенклатури міськкому комсомолу. У Львові неперервана традиція перебуває на поверхні, знижуючись до буднів, зусібіч огортаючи людину захисним коконом і вивищуючи її над щоденністю. Цілі львівські квартали з будинків XVII–XIX століть витворюють розкішний культурний контекст, немислимий у Києві навіть на Подолі. Натомість київський історичний досвід (непорівнянно більшого обсягу і тягlosti!) зохований так глибоко, що відчувається, тільки коли дослуховуватися до відлуння кількіметрового культурного шару під ногами. Це перетворює будь-яку київську культурну практику на *археологію думки*, на *польові дослідження*, на щось одночасно дивацьке і відчайдушне, таємниче та зухвале. І якщо Київ намагається стати столицею України реальної, то Львів виглядає одним із центрів Європи ідеальної – *Еуропа*. Дуже важко знайти більш точний і вичерпний образ цього міста на вододілі культур, ніж запропонований свого часу Ярославом Грицаком: сецесійний будинок, що з його одного скату даху краплини дощу стікають до Чорного моря, а з іншого – до Балтійського.

Гармонійність львівського ландшафту є логічним наслідком вибору людини як тілесного

мірила міського середовища. Про моральні ж виміри львівського світу, зафіксовані Успенськими братчиками у своєму Статуті, вже чотири століття нагадує вежа Корнякта: “А якби брат брата словом зганьбив, має бути покараний сидінням на дзвіниці... А який би брат був покараний сидінням, має по карі одразу перепросити того, кому завинив, да не зайде сонце у гніві вашому”.

Львівське ментальне коло десь на дві третини перехрещується з колом Київським, заохочуючи цим інтелектуалів обох столиць уявляти себе єдиною спільнотою. Проте цей *постнекласичний* процес розгортається не так за Андерсоном, Грохом чи Саїдом, як за Миколою Рябчуком, а його результатом постає типова постмодерна нація.

Для наддніпрянця Львів завжди залишатиметься таким собі “нашим маленьким Віднем”, в якому щомиті очікуєш з’яви з-за рогу вузької вулиці Гаррі Галлера або Джованні-Джакомо Казанови, – шаленців та естетів. Прогулянки цим Містом чимось нагадують спільне з Моцартом (Францем, звичайно ж) виконання “Маленької масонської кантати” Моцарта Амадея. А джаз тут влітку щонеділі завзято грають просто неба.

Єдине, чого Львову страшенно бракує, – це мостів над водою, і навіть мало не єдиний у місті місток Мірабо висить над сушею на підвір’ї Полі-

техніки. Тому кохання у Львові не спливає за водою, а триває, поки вітрильники лавірують Полтвою проти вітру, течії та часу. Доки Віктор Неборак промовляє до любові киці. Допоки Юрій Андрухович у Дзеркальній залі Галицького сейму педантично перераховує усі 88 атрибутів постмодернізму.

Львівський *Genius loci* мешкає у нагрітій сонцем галереї Італійського дворику, такого затишного, бо прикритого київськими пагорбами від нашестя зі Сходу “братків” та “братанів”. Саме у цьому місті можна побачити, як вірні, мов у тбіліському соборі святого Георгія, цілують браму свого храму. Тільки тут можна у костьолі на Яблучого Спаса натрапити на здивування літньої пані: а де ж це пану поталанило придбати такий химерний букетик? І роками потому смакувати оцим скрушним хитанням головою: мовляв, я так і знала, що в греко-католиків.

Львів притягує існуванням у ньому і елліна, і іудея, і римлянина, і скіфа, – нарізно і поруч, досконало у своїй примхливій унікальності і довершеній окремішності. А сакральний простір вірменського Успенського собору засвідчує національні потенції християнства. Таким могло би стати і Київське православ’я.

Але як не переповнює Львів надміром вражень, ним не можна колись насититися навіки. Це місто – неначе жінка, до якої потрапив у майже наркотичну залежність, що звільнює від необхідності узгоджувати зусилля з метою і змушує регулярно збільшувати дозу. І хоча згадувати про Львів – теж насолода, щось тягне час від часу кидати все і їхати до нього.

Щоб озирнутися на Київ.

Ґеорґ

Зіммель

*Georg
Simmel*

Великі міста і духовне життя

Veliki міста i duchovne zytta

Найглибша проблема сучасного життя з'являється через претензію індивіда на збереження автономії й індивідуальності власного існування перед обличчям соціальних сил, історичної спадщини, – зовнішньої культури і технології життя. Це – остання з форм боротьби із природою, що випали на нашу долю, починаючи від боротьби, що первісна людина веде за своє фізичне існування. Скільки б XVIII сторіччя не закликала до звільнення від всіх історично сформованих пут у сфері держави і релігії, моралі і господарського життя, для того, щоб дати безперешкодно розвинутися людській природі, визнаній для всіх людей рівною, і власне кажучи благою; скільки б XIX століття не вимагало, поряд з чистою свободою, обумовленою поділом праці, спеціалізації людини, що робить окрему людину до певної міри необхідною і незмінною, але разом з тим і більш залежною від доповнення її іншими людьми; скільки б не говорив Ніцше про найнещаднішу боротьбу між особистостями, а соціалізм, навпаки, – про повне усунення всякої конкуренції, як про умову повного розвитку індивіда – у всьому цьому чується один головний мотив: збурювання суб'єкта проти його нівелювання і поглинання суспільно-технічним механізмом. Усюди, де мова йде про внутрішній зміст результатів специфічного сучасного життя, де, так би

мовити, тіло культури запитує про душу, – це питання нас зараз цікавить стосовно великих міст, – усюди відповідь потрібно шукати в тому рівнянні, що складається між індивідом і надіндивідуальним змістом його життя, – у пристосуванні особистості, завдяки якому вона уживається із зовнішніми силами.

Психологічна основа, на якій проступає індивідуальність великого міста, – це підвищена нервовість життя, спричинена швидкою і безупинною зміною зовнішніх і внутрішніх вражень.

Пізнавальна здатність людини заснована на сприйнятті розходжень, тобто її свідомість збуджується сприйняттям різниці між тим враженням, що переживаються і попереднім. Стійкі враження, що протікають з невеликими відмінностями, звичним чином, рівномірно і що представляють ті самі протилежності, вимагають, так би мовити, меншої затрати свідомості, ніж калейдоскоп швидко змінних картин, різкі переходи в межах одного ментального враження, ніж відчуття, що зненацька збігаються. Велике місто створює саме такі психологічні умови своєю вуличною штовханиною, швидким темпом і різноманіттям господарського, професійного і громадського життя. І той глибокий контраст, що існує між життям великого міста і життям маленького міста чи села, що відрізняється повільним, звичним і рівномірним духовним і розумовим ритмом, цей глибокий контраст вноситься до наших органів чуття, – фундаменту

нашого духовного життя, – і в ту кількість свідомості, витрати якої жадає від нас велике місто, як від істот, що пізнають лише на підставі розбіжностей.

Це і робить зрозумілим перевагу інтелектуальної властивості духовного життя у великих містах порівняно з малими містами, де більше потрібно проявів душі і відносин, заснованих на почутті. Останні коріняться у менш доступних свідомості духовних сферах і виростають швидше за все в спокійній атмосфері рівноваги незмінних звичок, у той час як місце розуму – у прозорих, свідомих, вищих сферах нашої душі; розум і є найгнучкішою з наших внутрішніх сил; щоб розібратися в зміні й протилежності явищ йому не потрібні потрясіння і внутрішні струси, у той час як консервативне почуття тільки завдяки таким струсам і потрясінням може йти в ногу з ритмом зовнішніх явищ. Цим типовий мешканець великого міста, що має, звичайно, тисячі модифікацій, створює собі самозахист проти загрозливих його існуванню течій і протиріч зовнішнього середовища: він реагує на них не почуттям, а переважно розумом, якому розвинена свідомість надала гегемонію у духовному житті. Реагування на явища перенесене завдяки цьому до найменш чуттєвого психічного органу, що дуже далекий від глибин людського характеру. Ця виваженість, визнана свого роду охороною суб'єктивного життя від насильства великого міста, розгалужується на окремі явища, що у свою чергу іноді знову сплітаються. Великі міста були

здавна центрами грошового господарства, тому що розмаїтість і зосередження в них обміну надали цьому процесу такого важливого значення, якого він навряд чи досяг би у селі при убогості там обмінних відносин. Але грошове господарство і перевага розумовості найтісніше пов'язані між собою. Їм обом властиві конкретне ділове ставлення до людей і речей, при якому нерідко формальна справедливість поєднується з нещадною жорстокістю. Чисто розумова людина байдужа до усього, що власне кажучи індивідуально, тому що індивідуальне може викликати таке ставлення і реагування, які не вичерпуються лише логікою; так само принцип грошей усуває всяку індивідуальність явищ. Гроші відповідають тільки за те, що є спільним для усіх відповідних явищ, а саме про мінову вартість, що зводить всяку якість і всяку оригінальність до єдиного критерію кількості. Усі духовні стосунки між людьми засновані на їхній індивідуальності, тоді як розумові відносини оперують з людьми як з цифрами, як з елементами, власне кажучи, зовсім байдужими, оціненими лише за їхньою об'єктивною працею, що піддається точному вимірюванню. Саме так мешканець великого міста поводить себе зі своїми постачальниками і покупцями, зі своєю прислугою і нерідко з людьми свого кола. Зовсім протилежний характер людських відносин у маленьких середовищах; тут обов'язкове знання індивідуальностей неминує робить відносини більш чуттєвими, відволікає до

певної міри від чисто об'єктивної оцінки людей за тим, що від них можна отримати і чого вони вимагають як розрахунок за свої послуги. У сфері психології господарського життя істотним у цих середовищах є те, що товар виробляється для покупця, що його замовив, так що виробник і покупець знають один одного; навпаки, сучасне велике місто живе майже винятково виробництвом для ринку, тобто для зовсім невідомих, самим виробником ніколи не бачених, покупців. Унаслідок цього інтереси обох сторін стають до нещадності діловими, і їхній розумовий господарський егоїзм не може бути пом'якшений дією особистих стосунків. І це очевидно так тісно пов'язане з грошовим господарством, – яке панує у великих містах, придушуючи в них останні залишки виробництва для власного споживання і безпосереднього обміну і зменшуючи в них з кожним днем роботу для певного кола покупців, – що неможливо тепер сказати, який з цих факторів був первинним, а який вторинним: чи вплинув духовний інтелектуальний настрій великого міста на поширення грошового господарства, чи, навпаки, останнє було визначальним фактором для першого. Безсумнівним є лише те, що уклад життя великих міст був ґрунтом, що зростив взаємодію між цими двома факторами.

Дух сучасності усе більше і більше переймається математикою. Ідеалу природознавства, – перетворити світ в арифметичну задачу, укласти кожен частину його в математичну формулу, –

відповідає математична точність практичного життя, що випливає з грошового господарства; це воно заповнило день такої безлічі людей зважуванням, вирахуванням, числовими визначеннями, переведенням якісних цінностей у кількісні. Цей арифметичний характер грошей вніс у стосунки між елементами життя певність, точність у визначенні співпадінь і розходжень, безумовність договорів і умов; завдяки цьому арифметичному характеру можна вказати і на таку зовнішню зміну, як загальне поширення годинників. Але причиною і результатом цієї риси нашого життя послужили умови, що склалися у великому місті.

Обставини і життя великого міста бувають надзвичайно різноманітні і складні, і, що особливо важливо, завдяки скупченню такої маси людей з настільки диференційованими інтересами, їхнє життя і діяльність укладаються в такий складний організм, що без найбільш пунктуальної точності договорів і їхнього виконання усе обернулося б на цілковитий хаос. Якби усі годинники у Берліні раптово почали б показувати різний час, хоча б протягом однієї години, то все господарське й інше життя цього міста було б надовго розбалансоване. До цього додається ще один, на позір ще більше зовнішній, фактор – великі відстані, через які даремні чекання і спізнілі відвідини призводять до втрати часу, що нічим не відшкодовується. Таким чином, техніка життя великих міст узагалі немислима без найточнішого розподілу всякої

діяльності й усіх взаємин за встановленою схемою часу, що лежить поза суб'єктом. Але і тут виступає та обставина (яка становить, по суті, мету нашого дослідження), що з кожного пункту на поверхні життя можна опустити лот у самі глибини душі, що всі найбанальніші зовнішності пов'язані в остаточному підсумку з відповіддю на запитання про зміст і стиль життя. Пунктуальність, вирахованість, точність, до яких примушує життя великого міста, складність і поширеність не тільки тісно пов'язані з його грошово-господарським й інтелектуальним характером, але повинні також забарвлювати і внутрішній зміст життя і сприяти знищенню тих ірраціональних, інстинктивних самовладних властивостей та імпульсів, що мають схильність самостійно визначати форми існування замість того, щоб брати їх ззовні, у виді готової схеми. І хоча характеризовані ними самодостатні існування аж ніяк не представляють чогось неможливого в місті, все-таки вони прямо протилежні до його типового життя, і це пояснює жагучу ненависть до великого міста таких натур, як Рьоскін і Ніцше, – натур, для яких цінність життя полягає саме в несхематичному, своєрідному, що не піддається однаковому для усіх визначенню, натур, у яких з того ж джерела, з якого випливає ця ненависть, народжується також ненависть до грошового господарства і до інтелектуалізму у житті.

Ті ж фактори, що точністю і хвилиною пунктуальністю призвели до зовсім безособової фор-

мації, впливають, з іншого боку, на крайній розвиток її індивідуальності. Мабуть, немає іншого такого явища духовного життя, що було б так безумовно властиве великому місту, як безчутлива байдужість. Воно є наслідком подразнень нервів, швидкозмінних у своїй протилежності тісно сплітаються, і що, на нашу думку, призводить у великих містах до розвитку інтелектуальності; унаслідок цього саме дурні і духовно застигли люди зазвичай і не бувають засліплені. Подібно тому, як непомірні насолоди викликають у людини атрофію почуттів, тому що вони доти викликають найсильніші реакції з боку нервової системи, поки вона не перестає, нарешті, реагувати достатньо, – подібно цьому і більш убогі враження жадають від нервової системи, завдяки швидкості і протилежності своєї зміни, настільки сильної реакції, так стрімко тріпають її, що вона повинна віддати на це останній запас сил і не має змоги, залишаючись у тому ж середовищі, зібрати нові. У такий спосіб виникає нездатність реагувати на нові роздратування з властивою нервам енергією, яка і є тою розчарованістю, що виявляє, власне кажучи, кожна дитина у великому місті у порівнянні з дітьми більш спокійного і менш різноманітного середовища.

До цього фізіологічного джерела сліпучості великого міста приєднується й інший, що полягає в грошовому господарстві. Сутністю засліплення є притупленість сприйняття відмінностей між речами, не в тому сенсі, що відмінності сприймаються

неправильно, як це буває з тупуватими людьми, а в тому, що значення і цінність різниці між речами, а отже і самі речі, здаються неістотними. Вони видаються людині з притупленими почуттями одноманітно тьмяними і сирими, нічого не вартими, без жодної переваги перед іншими. Такий душевний стан є дійсним суб'єктивним відображенням всепроникного грошового господарства. Одноманітно оцінюючи всі різновиди речей, виражаючи якісні розходження між ними одним критерієм кількості, стаючи безбарвною і байдужою загалом мірою для всіх цінностей, гроші стають також найстрашнішим нівелюючим фактором. Гроші рішуче відкидають ядро речей, їхню своєрідність, їхню специфічну цінність, їхні непорівнянні особливості. У вічно плінному грошовому потоці всі речі і цінності плавають з рівною питомою вагою, усі вони перебувають на одній площині і відрізняються лише величиною заповненого простору. В окремих випадках це забарвлення, чи, радше, знебарвлення речей їхнім грошовим еквівалентом може бути непомітно мале; але те ставлення, що виявляє сучасний багатій до придбаних ним за гроші предметів, є звичайно характерним відношенням всього суспільства до цих предметів. Тому великі міста, центри грошового господарства, де продажність речей набагато більша, ніж у невеликих місцевостях, стали типовими місцями засліпленості. У них досягається найвищий результат того скупчення людей і предметів, що примушує

індивіда до найбільшої витрати нервових сил. Але чисто кількісне збільшення подібних умов призводить до прямо протилежного результату: до того своєрідного пристосування засліпленості, при якому нерви знаходять останню можливість примирення зі змістом і формами життя великих міст, у тому, що вони остаточно відмовляються реагувати на них. Це самозбереження певних натур, що купується ціною знецінювання усього об'єктивного світу, під кінець неминуче призводить до почуття такого ж знецінювання і власної особистості.

У той час, як для такого існування суб'єкту доводиться рахуватися лише із самим собою, для його самозбереження в соціальних відносинах великого міста потрібно немало негативної поведінки. Внутрішній стосунок жителів великих міст один до одного формально характеризується замкнутістю, відособленістю. Якби безупинним зовнішнім зносином з незліченною кількістю людей мало б відповідати так само багато внутрішніх реакцій, як у маленькому місті, де знаєш майже кожного зустрічного і до кожного маєш безпосереднє відношення, – якби це було так, внутрішній світ розпався б на атоми, і душевний стан був би нереальним. Почасти ця психологічна обставина, почасти право на недовіру, до тих елементів життя великого міста, що швидко минають повз нас, ледь зачіпаючи нашу увагу, змушують нас до тієї замкнутості, унаслідок якої ми часто не знаємо навіть зовні своїх багаторічних сусідів, замкнутості, що нерідко

змушує мешканця маленького міста вважати нас холодними і байдужими. І дійсно, якщо я не помилюся, у глибині цієї зовнішньої замкнутості лежить не тільки байдужність, але і, – набагато частіше, ніж ми це усвідомлюємо, – певна відраза, взаємна відчуженість і віддаленість, що при першому, більш близькому, зіткненні негайно переходить у ненависть і боротьбу. Весь внутрішній лад таких людських відносин складається з надзвичайно різних ступеней симпатії, байдужності і відрази найкоротшого чи найтривалішого характеру. Сфера байдужності при цьому зовсім не така велика, як це на перший погляд видається; наша душа відповідає більш-менш визначеним почуттям на майже кожне враження від іншої людини, і тільки неусвідомленість, швидкоплинність і швидка зміна цих відчуттів призводить до видимої байдужності. У дійсності останнє було б нам так само невластиве, як нестерпним було б розпливчате, постійне, обопільне, мимовільне навіювання. Від обох цих небезпек великого міста нас оберігає антипатія, первинна стадія ще схованого антагонізму практичного життя; вона допомагає творитися відстані між людьми і поділу їх одне від одного, без чого життя в таких містах було б неможливим; її ступінь і її різновиди, ритм її зародження і зникнення, форми, якими вона задовольняється – усе це створює разом зі сполучними, у тісному сенсі, мотивами нероздільне ціле життя великого міста: те, що спочатку здається елементом, що руйнує всяку гро-

мадськість, є лише одним із найелементарніших факторів соціального розвитку.

Але ця замкнутість з пануючою у ній схованою відразою є знов-таки лише формою чи зовнішністю набагато більш загальної духовної сутності великого міста. Справа в тім, що воно надає індивіду таку особисту свободу й у таких великих масштабах, що не витримує жодна аналогія. Це може бути зведене взагалі до однієї з дуже типових тенденцій розвитку громадського життя, до однієї з тих тенденцій, для яких можна знайти загальну формулу. Найперша стадія соціальних утворень, як історичних, так і сучасних, наступна: відносно невелике коло, що різко відмежувалося від сусідніх, чужих чи ворожих кіл, але зате тісніше зімкнулося на собі самому; воно надає кожному окремому члену тільки обмежене поле для розвитку своїх особистих якостей і для вільної, під власною відповідальністю, діяльності. Такий початок політичних і сімейних груп, партій, релігійних громад; самозбереження дуже юних суспільств вимагає суворого обмеження і доцентрової єдності і не може тому дозволити індивіду свободу і своєрідність внутрішнього і зовнішнього розвитку. Від цієї стадії соціальна еволюція розходиться одночасно в два різних, хоча і відповідних один одному, боки. Оскільки, група росте, – чисельно, простором, значенням і життєвим змістом, – остільки слабшає її безпосередня внутрішня єдність, і різкість первісного відмежування себе від інших пом'якшується

взаємними відносинами і зв'язками; одночасно з цим індивід здобуває свободу діяльності більшою мірою, ніж її давала первісна ревнива замкнутість, і стає своєрідним і винятковим, для чого дає підставу і що робить необхідним поділ праці у збільшеній групі. За цією формулою йшов розвиток держави і християнства, цехів і політичних партій, і незліченної кількості різних інших груп, хоча, звичайно, особлива сила й умови значно модифікували загальну схему. Але мені здається, що її можна помітити й у розвитку індивідуальності в межах міського життя. Маленьке місто, як стародавнє, так і середніх віків, творило межі для особистості, – її пересування і зовнішніх зносин, її самостійності і внутрішньої диференціації, – межі, у яких сучасна людина задихнулася б: мешканець великого міста, що переселився в маленьке, і зараз ще відчуває задуху. Чим менше коло нашого середовища, чим тісніші стосунки з іншими, тим більше стежить воно за поведінкою, життям, думками індивіда, тим швидше кількісна чи якісна своєрідність зруйнувала б рамки цілого. У цьому сенсі античний поліс цілком мав характер маленького міста. Постійна небезпека з боку ворогів, ближніх і далеких, викликала тісне політичне і військове єднання, нагляд громадянина за громадянином, ревниве ставлення цілого до особистості, приватне життя якої була зовсім подавлене і компенсувалася, у кращому випадку, деспотизмом у власному домі. Надзвичайна рухливість і неспо-

кій, що тільки і додавала своєрідної барви переливам афінського життя, пояснюється, можливо, тим, що народ, сформований з різко обмежених індивідуальностей, постійно боровся проти зовнішнього і внутрішнього тиску з боку маленького міста, яке знеособлює. Це викликало завжди напружену атмосферу, у якій слабкіші придушувалися, а сильні закликалися до жагучої боротьби за самозбереження. Саме завдяки цьому досягло розквіту в Афінах те, що, через брак більш точного означення, називається “загальнолюдським” у нашому духовному розвитку. Тому що це і є той зв'язок, що ми визнаємо дійсним і історичним фактом: найбільші і найзагальніші змісти і форми життя найтіснішим чином пов'язані з найбільш індивідуальним; і ті, й інші мають спільну первинну стадію розвитку і свого спільного антагоніста в тісних союзах і групах, що з почуття самозбереження захищаються від більш широкого і загального зовнішнього і від вільної діяльності й індивідуальності усередині. Подібно тому, як у час феодалізму “вільним” вважався той, хто підкорявся загальногромадянському праву, тобто праву великих соціальних груп, а невільним – той, чиїм правом були винятково закони вузької феодальної групи, – подібно цьому і зараз житель великого міста “вільний” (у духовному, витонченому сенсі) порівняно з дріб'язковістю і забобонами, що зв'язують жителя маленького міста. Справді, незалежність індивіда, що є результатом взаємної замкнутості і байдужості,

як умови духовного життя наших широких кіл, ніде не відчувається так сильно, як у тісній штовханні великих міст, тому що фізична близькість і скупченість тільки підкреслюють духовну віддаленість. Адже це, мабуть, тільки зворотний бік тієї ж свободи, коли ніде не відчуваєш себе таким самотнім і покинутим, як саме серед загальної тисняви великих міст. Тут, як і взагалі, аж ніяк не треба, щоб свобода людини відображалася в її душевному житті відчуттям благополуччя. Якщо, як ми з'ясували, велике місто можна вважати осередком індивідуальної і соціальної свободи, що є результатом всесвітньо-історичного процесу взаємодії між розширенням території і ростом потреби в особистій волі, то це залежить не лише від безпосередніх начних ознак великого міста, не лише від тягlosti території і не від одного тільки величезного числа його жителів; цьому значною мірою сприяла також та обставина, що великі міста постійно були осередком космополітизму. Ріст багатства, що, як відомо, досягнувши певної висоти, починає збільшуватися як би само собою надзвичайно швидким темпом, може бути прикладом для збільшення об'ємів господарських, особистих і духовних відносин у великому місті, для росту його духовного об'єму: усе це за відомими межами росте в геометричній прогресії. Усяке досягнуте у розвитку служить підставою для подальшого, не співрозмірного, але більш значного розширення; до кожної нитки, впряженої з процесу його розвитку, приро-

стають як би самі по собі нові нитки, точнісінько, як земельна рента в місті росте від одного лише розвитку оголошень і повідомлень. Саме тут кількість життя безпосередньо переходить у якість, у властивість. Сфера життя маленького міста зазвичай замкнута й обмежена собою. Для великого ж міста вирішальною є та обставина, що його внутрішнє життя хвилеподібно поширюється державою і поза нею. Приклад міста Веймар не суперечить цьому: значення цього міста було пов'язано з проживанням у ньому окремих особистостей, і воно зникло разом з ними; велике ж місто характеризується повною незалежністю навіть від найзначніших окремих особистостей, – зворотний бік і оплата тієї незалежності, якою користується в ньому особистість. Найістотніше значення великого міста полягає в його функціональному значенні за межами його фізичних кордонів, і цей його вплив повертається і робить життя великого міста істотним, важливим і відповідальним. Як людина не вичерпується межами свого тіла чи сферою своєї діяльності, але лише сумою впливу, що вона чинить у часі й у просторі, – так і місто дорівнює сукупності зробленого ним за його найближчими межами впливу. Це і є його дійсний обсяг, у якому виражається його буття. Це служить уже вказівкою на те, що індивідуальна воля, що є логічним і історичним доповненням величезного обсягу індивідуального буття, повинна бути зрозуміла не тільки негативно, у сенсі однієї тільки свободи діяльності

і відмови від забобонів і філістерства; для неї істотно те, що самобутність і оригінальність, яка, зрештою, властива так чи інакше всякому, могла виразитися в умовах даного життя. Що ми слідуємо за законами власної природи, – а це і є свобода, – це стане для нас і інших цілком зрозумілим і переконливим тільки тоді, коли і зовнішній прояв цієї природи буде відрізнятися від зовнішнього прояву природи інших; одне те, що нас не можна сплутати ні з ким іншим, доводить, що форми нашого існування не нав'язані нам ніким іншим. Міста – насамперед центри найбільшого розвитку поділу праці; у цьому вони породжують такі крайності, як прибуткову професію “чотирнадцятого” у Парижі: це люди, що в обідній час готові з'явитися у відповідному одязі усюди, де за обідом зібралось тринадцять осіб; їх можна розшукати за вивіскою над дверима. Відповідно до збільшення своїх розмірів, місто створює усе більше умов для поділу праці: воно формує коло, що внаслідок своїх розмірів здатне умістити величезну масу найрізноманітнішої праці, тоді як одночасне скупчення людей і їхня боротьба за покупця змушують окрему особистість до спеціалізації праці, при якій її складніше буде витиснути іншій. Вирішальним тут є те, що міське життя перетворило боротьбу з природою за їжу в боротьбу за людину, що вигода, за яку воюють, виходить не від природи, а від людини. Тут справа не зводиться до однієї щойно згаданої спеціалізації, але до чогось більш глибокого:

продавець повинен завжди прагнути викликати в клієнта нові й особливі потреби. Необхідність спеціалізувати роботу, щоб знайти ще невичерпане джерело доходу, впливає на диференціацію, витонченість, більше багатство потреб публіки, що, зі свого боку, має призвести до очевидного збільшення особливостей.

А це веде до духовної, у вузькому сенсі слова, індивідуалізації душевних якостей, і на це своїми розмірами впливає і місто. Можна назвати відразу цілий ряд факторів. Насамперед – труднощі набути якогось значення у величезному масштабі життя великих міст. Коли кількісне збільшення його значення і його енергій доведено до найвищої межі, – тоді починають звертатися до якісних особливостей, щоб збудження вражень від різниці привернуло увагу соціального кола; зрештою це призводить до навмисних дивацтв, до специфічних для великого міста екстравагантностей, самовідокремлень, вередливостей, претензійності, суть яких полягає тільки в їх формі: у тому, щоб бути несхожим на інших, щоб вирізнитися і тим стати помітним. Для багатьох це, утім, єдиний засіб – завдяки увазі інших, самому почати цінувати себе й усвідомлювати, що посідаєш певне місце. У цьому сенсі впливає один непомітний, але важливий, момент: стислість і рідкість зустрічей один з одним порівняно зі стосунками в маленьких містах. Ця обставина викликає намагання виявити себе різкіше, повніше, можливо характерніше, набагато більшою

мірою, ніж там, де чітко уявлення про особистість дають часті і довгі зустрічі.

Найглибшою, однак, причиною впливу саме великих міст на найбільшу індивідуалізацію особистості – байдуже, чи завжди це по правомірному і чи завжди успішно – здається мені наступне. Розвиток сучасної культури характеризується перевагою того, що можна було б назвати об'єктивним духом, над духом суб'єктивним; це значить: у мові і праві, у техніці і мистецтві, у науці і предметах домашнього побуту закладений дух, за щоденним ростом якого суб'єкт встигає далеко не завжди, а часто відстає від нього. Якщо ми звернемо увагу хоча б на величезну культуру, що втілюється за 100 останнього років, у предметах і в пізнанні, в інститутах і комфорті, і порівняємо її з культурними успіхами, зробленими за той же проміжок часу індивідами, – хоча б тільки вищого порядку, – різниця між ростом того й іншого виявиться вражаючою; у деяких пунктах можна буде відзначити навіть регрес культури індивідів: у духовному сенсі, щодо витонченості (*Zartheit*), ідеалізму. Така різниця є головним чином результатом наростаючого поділу праці, тому що вимагає від особистості усе більш односторонньої роботи, що дуже часто убиває особистість як цілість. У всякому разі особистість відстає усе більше і більше від переважаючої об'єктивної культури. На практиці й у туманних передчуттях, індивід, мабуть сильніше, аніж сам це визнає, зведений до *quantite negligeable*, він став

порошиною перед величезною організацією предметів і сил, що поступово виманюють з його рук увесь прогрес, усі духовні і матеріальні цінності, переводять їх з форми суб'єктивного життя в чисто об'єктивну. Потрібно ще тільки вказати на те, що великі міста є головною ареною тієї культури, що переростає все особисте. Тут у будинках і навчальних закладах, у чудесах і комфорті техніки, у формах громадського життя і зовнішніх державних інститутів матеріалізується така гнітюча маса кристалізованого, знеособленого духу, що перед ним особистість, можна сказати, зовсім неспроможна. Життя для неї стає, з одного боку, нестерпно легким, тому що їй з усіх боків пропонуються збудження й інтереси, усе для заповнення часу і думок, і це постійно тримає її ніби у течії, де плавцеві потрібно тільки злегка робити якісь рухи. Але, з іншого боку, життя індивіда складається з усе більше і більше безособового змісту і матеріалу, що прагнуть придушити особове-специфічно-особисте забарвлення й оригінальність; так що, для того, щоб це особисте врятувалося, необхідні найбільші своєрідність і особливість. Вони повинні бути навіть перебільшеними для того, щоб бути почутими. Атрофія індивідуальної культури унаслідок гіпертрофії об'єктивної становить причину тієї страшної ненависти, що відчували до великого міста проповідники крайнього індивідуалізму, головним чином, Ніцше; але це також причина того, чому останні так жагуче люблені саме у великих

містах, чому саме жителю великого міста вони здаються провісниками і визволителями його непоганою туги.

Що стосується питання про історичне місце обох цих форм індивідуалізму, сформованих з кількісних відносин великого міста: індивідуальної незалежності і вироблення особистих особливостей, – то виявиться зовсім нове значення великого міста в загальній історії духовного розвитку. Вісімнадцяте століття застало людину насильно зв'язану політичними, аграрними, становими і релігійними ланцюгами, що утратили всякий зміст, – утисками, що нав'язали індивіду неприродні умови і давно стали формою нерівності. Саме тоді прозвучав заклик до свободи і рівності, – вираз віри в повну свободу діяльності індивіда у сфері соціальних і духовних відносин. Свобода мала б негайно виявити загальні для усіх шляхетні задатки, що були закладені в кожній людині природою і тільки перекручені суспільством і історією. Поруч з цим ідеалом лібералізму, у XIX столітті виріс інший: під впливом, почасти, Гьоте і романтики, почасти під впливом економічного поділу праці звільнені від історичних ланцюгів індивіди захоті-

ли тепер відрізнитися один від одного. Уже не “загальнолюдське” в особистості, а, навпаки, її якісні особливості і своєрідність визначають тепер її суть. У боротьбі між цими двома видами визначення ролі суб'єкта в суспільстві і проходить уся зовнішня і внутрішня історія нашого часу. Давати місце для суперечки і спроб до злиття обох цих видів і є функцією великого міста, тому що його своєрідні умови дають змогу і привід для розвитку їх обох. Вони здобувають цим зовсім особливе, надзвичайно важливе положення в розвитку духовного життя, вони стають одними з тих великих історичних утворень, у яких на рівних правах поєднувалися і розвивалися протилежні течії життя. Але цим, – однаково, чи ставимося ми з симпатією чи антипатією до окремих явищ цього роду, – велике місто виходить з тієї сфери, де ми маємо права судді. Тому що це право від початку до кінця належить історії, клітинку якої ми в минушому бутті складаємо. Наше завдання – не обвинувачувати і не виправдувати, але розуміти.

Переклала Марта Філь

Девід Фрісбі

*David
Frisby*

Руйнування міста: соціальна теорія,
мегаполіс і експресіонізм

*Rujnuvan'na mista: social'na teori ja,
mekapolis i ekspresionizm*

Мегатоліси, що розглядалися Зіммеlem, мали у своєму зародку ті ж проблеми, що і прикликані бути центром інтересів історичних авангардистських рухів.

Манфредо Тафуті “Архітектура й утопія”

Ми живемо переважно в замкнених просторах. Це і формує те середовище, у лоні якого виникає наша культура. Певною мірою наша культура є продуктом нашої архітектури. Якщо ми бажаємо підняти нашу культуру на більш високий рівень, то змушені будемо – як би ми не противилися цьому – трансформувати і нашу архітектуру. Здійснення ж подібної трансформації можливе лише в тому випадку, якщо ми зможемо щось протиставити тим замкненим просторам, усередині яких живемо.

Пауль Шеєрбарт, „Класова архітектура”

Експресіонізм є мімікрія революційного жесту, позбавленого будь-якої революційної підстави.

Уолтер Бенджамін, „Помилкова критика”

I

У 1863 році, у своєму есе “Художник сучасного життя” Шарль Бодлер запровадив поняття сучасності – Modernite – маючи на думці щось “минуше, скороминуше, випадкове – половину мистецтва, другу половину якого складає вічне і непохитне”. Саме на минутих, скороминутих і випадкових аспектах сучасного досвіду слід зосередити свою увагу художнику сучасного життя, а володіння такого роду досвідом Бодлер вважав відмінною рисою мегатолісів. Сучасність – це одночасно і “якість” сучасного життя, і певний новий естетичний об’єкт. Бодлера, як і абстракціоністські рухи, що пішли за ним, цікавили “принципово нові об’єкти, сила яких

полягає винятково у факті їхньої новизни, якою б відразливою і мерзенною вона не виявилася”. Естетична репрезентація “цієї ефемерної, випадкової новизни сьогодення” повинна служити фіксацією не тільки і не стільки того вічного, що є в ній, скільки її “відносних, залежних від обставин складових, таких як... вік, мода, звичаї, емоції”. Фокусує увагу на повсякденності, варто вловити той “стрімкий рух”, з яким зіштовхуємося ми “у тривіальному житті, у щоденних метаморфозах зовнішніх речей”.

У ландшафтах мегатолісів – “ландшафтах з каменю, що застеляється туманом чи розпікається сонцем” – сучасний художник повинен вловити “по-

казну сторону життя... [і] виразити водночас як ставлення людських істот, їхній жест... так і їхній світловий вибух у просторі”. Художник сучасного життя повинен, подібно “Людині юрби” Едгара По, бути “жагучим аматором юрби й інкогніто”, наділеним здатністю бачити сьогодні щораз заново, яким би тривіальним воно не було. Ця властивість художника є схожою на властивість людини, що видужує після важкої хвороби: він, “як дитина... бачить усе ніби вперше; він ніби сп’янілий”. Будучи “пристрасним спостерігачем”, художник повинен “поставити свій будинок у самому серці безмежності, на лінії припливів і відливів руху, у гушавині невловимого і безконечного”. Кинувшись у юрбу мегаполіса, у цю “множинність життів”, художник змушений “стати однією плоттю з юрбою”, увійти в неї “так, ніби вона є неосяжним резервуаром електричної енергії”.

Але цим зануренням у динамічний потік юрби мегаполіса, витриманим у дусі модної нині геральдики скороминущості абсолютної новизни, цією здатністю захоплюватися “разючою гармонією столичного життя”, завдання, поставлені Бодлером перед сучасним художником, не вичерпуються. У власних творіннях, таких як “Квіти зла” чи “Сплін”, він намагається зафіксувати “дикість, що таїться в гушавині цивілізації”, її “живі потворності”, зобразити “хворобливе населення, що ковтає пил фабрик, вдиhaє часточки бавовни, населення, що насичує тканини власного тіла свинцевими білилами, ртуттю і всіма тими отрутами, що необхідні для створення шедеврів”.

Даний опис сучасності, заклик до художників зафіксувати наше переживання сьогодні, ставить у центр уваги новизну, повсякденне існування, юрбу, динамічний рух мегаполіса. Естетичні репрезентації таких переживань сучасності повинні містити в собі всю повноту впливу, що має “минуше, скороминуше, випадкове” сучасне існування (так само як і наслідки такого впливу): ці репрезентації повинні ставити нас перед проблемою відображення сучасності як перерваного і подрібненого часу, як минушого (моменти присутності), простору – як скороминущого (подрібнені, мінливі простори), а причинності – як заміненої випадковими, або довільними комплексами емоційно забарвлених уявлень. Подібна проблематизація нашого “сучасного” досвіду – так само як і висновків про значення цього досвіду для людської індивідуальності і суб’єктивності – виразно просліджується у всіх напрямках сучасної естетики. Кожен різновид естетичного модернізму по-своєму відчуває свою сучасність, заявляючи у власних маніфестах про абсолютну істинність даного сприйняття.

Усі модерністські абстракціоністські рухи запропонували певні естетичні репрезентації “нового” об’єкта – об’єкта, розглянутого і пережитого по-новому – і всі застосовували до свого нового об’єкта нові методи і техніки. Жодна модерністська течія не стверджувала, що є лише одним із художніх стилів; навпаки – кожна з них заявляла про власний радикальний розрив з минулим, з попередніми способами сприйняття і репрезентації об’єктів. Як підкреслював Фрідріх Хюбнер, “експресіонізм є чимось більшим;

він знаменує собою зміну епох (Zeitwende)”. Подібно іншим модерністським течіям, експресіонізм відкриває нові можливості; експресіонізм “вірить у те, що все можливо. Він є різновидом утопічного світогляду. Він знову ставить людину в центр світобудови”. Однак, подібний ретроспективний погляд на експресіонізм як культурний напрям мало що дає в сенсі з’ясування специфіки пропонованого ним естетичного підходу.

Безсумнівно, найважливішим об’єктом мистецтва є для експресіоністів мегаполіс. Трохи перебільшуючи, Джост Ерманд зазначає: “Від початку експресіонізм був модерністським, абстракціоністським мистецтвом мегаполіса... Адже незважаючи на безліч тенденцій, що штовхали його в біологізм, містицизм, утопізм, примітивізм, експресіонізм виявився першим у Німеччині автентичним мистецтвом мегаполіса, завдяки чому єдино логічним місцеперебуванням для нього став Берлін”.

Наше заперечення Ерманду: по-перше, крім берлінського, у Німеччині існують й інші центри експресіонізму, що заслуговують уваги, (“*Die Bruke*” у Дрездені, “*Der blaue Reiter*” у Мюнхені, та в інших містах), по-друге, такий погляд потребує уточнення сутнісного різноманіття наявних експресіоністських репрезентацій мегаполіса. Так, наприклад, Райнгольд Геллер запитує”, чи є дійсно життєздатним просте протиставлення експресіоністського антиурбанізму і неекспресіоністського вихваляння міста” і висуває такі варіанти репрезентації міста, як “панорамні мертві міста” (Егон Шилі), “динамічне місто

одухотвореної архітектури і неодухотворених особистостей” (Людвіг Майднер) чи “увага до населення міста, що відсуває на другий план його архітектурне обличчя” (Людвіг Кірхнер). Солідаризуючись з футуристичним вихвалянням нічного міста, експресіоністські репрезентації міста, як твердить Геллер, часто вибирають своєю темою темряву. Але не менш захоплюючою є тема присутності художника і спостерігача на вулиці, у юрбі, у вирі мегаполіса (а ніяк не тема розглядання мегаполіса в якості звичайного зовнішнього ландшафту з відстані, зверху, як це є в безлічі експресіоністських репрезентацій).

Адже саме це занурення спостерігача в ситуацію вулиці (завдяки чому розсипається запропонована Бодлером версія гуляючого роззяви, як і загальноприйняте уявлення про пасивного спостерігача), саме його чи її участь у динаміці мегаполіса і є заявленою метою експресіоністів. Найбільш енергійно висловив цю мету Людвіг Майднер у маніфесті 1914 року: “Ми повинні нарешті почати малювати свій мегаполіс, навіки улюблений нами дім. Збудженою рукою, на незліченних полотнах розміру фрески ми повинні закарбувати всі ці чудові і цікаві речі, відображати всю жажливість і весь драматизм його проспектів, вокзалів, фабрик і веж... Вулиця складається не з гри тонів і напівтонів (як це представляють нам імпресіоністи), вона бомбардує нас свистячими чергами вікон, що наздоганяють одні одних, вогнями всіляких засобів пересування і тисячами завиваючих світил, фрагментів людства, рекламних щитів і загрозових безформних мас кольору”.

Завдання художника-експресіоніста – малювати не в імпресіоністській манері і не в манері Jugendstil, а відображати “життя в його повноті: простір, світло і півтьму, важке і легке, і ще рух речей – тобто завдання в тому, щоб досягти більш глибокого проникнення в реальність”. А для того, щоб зуміти побачити мегаполіс, яким він є в дійсності, художники повинні звернути увагу на три сторони репрезентації – освітлення, точку, з якої спостерігається за дійсністю, і використання прямих ліній.

Якщо імпресіоністам усюди бачилося світло, то експресіоністи повинні звертати увагу на “важкість, затемненість, нерухомість матерії. Світло ніби струменіє. Воно розрізає речі на частини. Насправді ми відчуваємо уламки світла, смужки світла, пучки світла”. Між каньйонами висотних будинків панує метушня світла і півтьми. Місто перебуває в русі. “Світло змушує всі предмети, що перебувають у просторі, рухатися. Вежі, будинки, вуличні ліхтарі – усе це здається завислим у повітрі чи пливучим”.

Ця точка зору (а не просто “перспектива”), з якої бачиться експресіоністами мегаполіс, являє собою “найенергійнішу складову картини, центр композиції”. Вона може міститися де завгодно, але ліпше, якщо вона є у нижній частині полотна. З погляду художника, важливо щоб “усі речі... виглядали чіткими, загостреними і позбавленими загадковості”. Але в той час, як віддалені предмети розглядаються в перспективі, “найближчі до нас будинки – ті, котрі ми бачимо лише краєм ока – здаються нам такими, що тремтять і розсипаються... Фронтон,

димар і вікно виглядають як темні, безформні маси, фантастично зрізані, неясні”.

На відміну як від імпресіоністів, так і від представників декоративного напрямку, експресіоністи, як “сучасники інженерів, цінують красу прямих ліній і геометричних форм”. У зображенні наших міст прямій лінії віддана найважливіша роль: “Хіба не є наші великі ландшафти математично вимірними полями боїв! Які трикутники, квадрати, прямі кути і кола накидаються на нас на вулиці!”

Майднер закликає своїх молодших колег віддатися мегаполісу і “заполонити всі наші виставки зображеннями мегаполіса”. У першу чергу сучасний художник повинен зображувати те, що нам близьке, наш міський світ! Метушню вулиць, елегантність залізних висячих мостів, газометри, підвішені в білих купах хмар, крикливо яскравий колір омнібусів і швидкісних потягів, в’юнкі телефонні дроти (хіба не нагадують вони мелодію?), клоунату афішних тумб, і після всього цього – ніч... ніч великого міста.

Саме такий підхід, сподівався Майднер, дозволить експресіонізму вловити динамічний рух сприйняття мегаполіса з його зміщенням точок зору, перетинанням образів, з його шокуючими барвами, і суперечливими сусідствами.

У контексті настільки динамічного естетичного напрямку, як експресіонізм, до повернення у дійсність і відродження закладеного в мегаполісі потенціалу утопії закликала не тільки образотворче мистецтво. У своєму есе часів Першої світової війни “Мова на захист майбутнього”, написаному

влітку 1918 року, Курт Пінтус також просив віддати належне величезній ролі мегаполіса: “Мода на втечу з міст на природу незабаром мине, тому що замуроване у камінь місто не є символом потворства і нелюдськості, не є воно більше і притулком для бідноти; на відміну від нинішньої розтягнутої в просторі сільської місцевості, воно сформоване людськими істотами, є витвором наших власних рук, піднесеним храмом спільності, шалений ритм якого поєднує нас між собою. Тут, у кожнім будинку, на кожній вулиці б’ються повні співчуття серця наших одноплемінників, тут вічно неспокійний дух кличе нас до звершень”.

Однак, не всі художники-експресіоністи рівною мірою відгукувалися на такі заклики, ставлення до мегаполіса часто залишалося у них таким, яким воно було за старих часів у всіх інших людей – ставленням глибоко амбівалентним.

II

Тим часом, так само, як ототожнення німецького експресіонізму з новими репрезентаціями мегаполіса не дає змоги оцінити ні міру захоплення темами, не пов’язаними з мегаполісом – природою як протилежністю міста – ні різноманіття художніх реакцій на мегаполіс, ставлення до мегаполіса, з боку, представників німецької соціальної теорії та її коментаторів свідчить про аналогічну амбівалентність, а часом і про ворожість урбаністичному досвіду. Це відношення містить у собі весь спектр реакцій – від ототожнення мегаполіса з край нега-

тивними рисами суспільства, бачення міста як вмістилища і зразка потворности цивілізації – до уявлення про мегаполіс як необхідну передумову всіх різновидів естетичного модернізму. Багато з цих присутніх у соціальній теорії реакцій на досвід життя в мегаполісі передбачають і висвітлюють різні аспекти експресіоністських репрезентацій великого міста.

У найзагальнішому виді такі опозиції, як спільнота і суспільство, культура і цивілізація вже були поширені як у десятиліття злету експресіонізму з 1910 по 1920 роки, так і в попередні роки. У цей же період висловлювалося позитивне ставлення до спільноти, культури, творчості й автентичних цінностей і одночасно – негативне ставлення до суспільства, цивілізації, умовностей і неавтентичних цінностей. Дане протиставлення яскраво відображене у книзі Фердинанда Тьоніса “*Gemeinschaft und Gesellschaft*”, вперше опублікованій у 1887 році і неодноразово перевиданій. У цій книзі соціолог Тьоніс, що ненавидів міста, і насамперед Берлін, мав на меті розглянути сучасне суспільство з погляду опозиції “спільнота – суспільство”, а також ставив перед собою ціль встановити зв’язок між тенденцією до появи сучасного суспільства і руйнуванням спільноти – суспільства традиційного типу. Для Тьоніса суспільство – це “минуше і штучне утворення”. І якщо “спільнота стара, то суспільство нове – і як явище, і як ім’я, що його визначає”. Адже в суспільство входиш “ніби в чужу країну” – у певне “механічне формування, певний артефакт”. Суспільство характеризується відносинами обміну, що базуються на

договірній основі, а також відчуженістю і байдужістю. Акт обміну відбувається “між далекими один одному індивідами, що не мають нічого спільного, – індивідами, що виступають по суті, як антагоністи і навіть вороги”. Таким чином, суспільство породжує безліч типів відносин між індивідами, що “залишаються, проте, незалежними один від одного, не пов’язаними відносинами взаємної близькості”. Аналогічним чином, сповнене умовностей соціальне життя складається з обміну словами і люб’язностями, судячи з яких можна подумати, начебто кожен існує для блага іншого... у той час як насправді кожен думає про себе і намагається довести навколишнім свою значущість і свої переваги в конкуренції з всіма іншими”.

Ці риси, властиві *Gesellschaft*, загострюються під впливом таких сучасних процесів, як урбанізація; вищою формою названих соціетальних тенденцій є мегаполіс.

На відміну від названих процесів, будь-яка “творча, формуюча, збагачуюча діяльність людських істот”, що “близька до мистецтва”, – має відношення до формування спільноти (*Gemeinschaft*). Протестуючи проти раціоналізації сучасного суспільства, опускання ним “усього – і предметів і людей – до стану засобів”, Тьоніс в останніх виданнях своєї праці шукав альтернативу суспільству у таких елементах колективізму, як кооперативи (1912) і кооперативне виробництво (1922).

У роботах Тьоніса легко прочитується прагнення – що є свого роду протестом проти негатив-

ности сучасних соціетальних процесів – відшукати нову спільність (хоча, можливо, у нього і не було такого свідомого наміру); у цих роботах присутня навіть ностальгія за втраченими общинними формами. Ця утопія ідеальної спільноти, заснованої на автентичних соціальних відносинах, могла б стати вмістилищем істинної креативності, “духовної дружби”, тому що і сама вона є “різновидом невидимого простору, містичним містом і містичним зібранням людей, життя в яке вдихнула, з одного боку, художня інтуїція, а з іншого – творча воля”.

Роботи теоретиків експресіонізму, здатних черпати ворожість до сучасності з цілого ряду джерел, бували аналогічними концепціями утопічної спільноти і негативності існуючого суспільства. Наприклад, Макс Шелер, творчість якого припадає на період розквіту експресіонізму, міг стверджувати, що “суспільство” не є всеосяжним поняттям, яким позначалися б усі “спільноти”, пов’язані кривими узами, традицією й історією. Навпаки, цим словом позначаються лише рештки, покидьки, що залишилися після внутрішнього розкладання спільнот. Там же, де єдність спільноти більше не є очевидною, ми маємо справу з “суспільством” – інститутом, заснованим на простій договірній угоді. Коли “контракт” і його валідність втрачають силу, результатом є зовсім неорганізована “маса”, поєднана винятково безпосередніми чуттєвими подразниками і здатністю “заражатися” настроями одне від одного”.

Схожий набір понять (залишки, покидьки, розкладання, маси, об’єднані простими чуттєвими

подразниками, взаємна заразливість) зустрічається й у деяких експресіоністських репрезентаціях мегаполіса.

Однак, ці негативні уявлення про мегаполіс як зразок неавтентичного суспільства, часто асоціюються з визнанням мегаполіса як цілком законного джерела художнього натхнення. Так, Еміль Нольде, нехтуючи “мегаполісом Берлін як місцем занепаду і виродження”, у той же час “надихався пишнотою і чуттєвим збудженням, світлом і тінню нічної суєти”. Іншими словами, жаху морального порядку мегаполіса можна протиставити (чи приписати) наснагу з приводу його естетичного облаштування, яким би огидним воно не було. У мегаполісі дійсно цвітуть квіти зла, про що і свідчить бодлерівський опис сучасності.

Однак, тим, хто домагався визнання естетичної привабливості мегаполіса, довелося зіштовхнутися не тільки з могутніми антиурбаністичними тенденціями в німецькому суспільстві – чи то ідеологічні ідилії, що відображають тугу за колишнім сільським життям, (різновид руху під гаслом “назад до природи”) чи повернення до морально-естетичних чи релігійних підвалин сільської спільноти – але і з такою ж могутньою тенденцією зображення німецьких міст (зокрема і Берліна) як чогось принципово більш потворного, ніж інші європейські міста. Звичайно, багато урбаністичних центрів німецької імперії після об’єднання і наступної бурхливої індустріалізації, стали об’єктом великомасштабної експансії. Так, у 1870 році, у момент об’єднання, населення Берліна

становило понад 750 тисяч жителів, до 1895 року вже нараховувалося один мільйон, а у 1920 році у Великому Берліні проживало біля чотирьох мільйонів осіб. Подібна експансія підживлялася масовою міграцією, особливо зі сходу. У той же час, послідовні фази будівництва і реконструкції міста з метою його індустріального і транспортного розвитку супроводжувалися протягом цього короткого періоду істотними коливаннями щільності населення, що загрожує загостренням соціальної нерівності, класовими розходженнями і зuboжінням населення міста. Драматичне перетворення Берліна в головний мегаполіс і навіть надання йому статусу міста світового значення (*Weltstadt*), символом якого стала Берлінська торгова виставка 1896 року, означало остаточну модернізацію цього міста. У путівнику Бедекера від 1912 року читаємо: “Хоча в сенсі старожитностей чи історичних визначних пам’яток Берлін не може конкурувати з іншими європейськими столицями, його статус мегаполіса німецької імперії... додає йому великого значення на додаток до того особливого характерного інтересу, що викликає він як найбільше з цілком сучасних міст Європи”.

На відміну від красоти Парижа чи традиційності Лондона, Берлін володів тим сучасним колоритом, що часто вважають потворністю. У анонімній статті 1899 року, під заголовком “*Die schoenste Stadt der Welt*” (“Найпрекрасніше місто світу”), опублікованій в *Die Zukunft* (Майбуттє), автор іронічно протиставив Берлін Лондону, Парижу і Нью-Йорку, назвавши його “парвеню великих міст і велике

місто для парвеню”. Насправді домагання цього міста на роль мегаполіса зв’язане з тим, що воно є не що інше як “місто-фабрика, якого ніхто не знає на Заході, – і до того ж, очевидно, найбільша у світі”; і незважаючи на те, що вся його архітектура характеризується хаотичним протиставленням історичних стилів. На головних транспортних магістралях Заходу... тебе охоплює відчуття якогось хворобливого сну. Ось будівля типу асирійського храму, що прилягає до патріархального будинку з Нюрнберга, далі впливає шматочок Версаля, потім щось, що нагадує Бродвей, Італію, Єгипет – страшні викидні політехнічних пивних фантазій. Тисяча архітектурних непорозумінь дивиться на нас зі стін цих дрібнобуржуазних жител”.

І хоча місту зовсім не обов’язково мати прекрасні будівлі, коли натомість воно має приголомшливі переваги природного розташування; у випадку ж, коли немає ні того, ні іншого, воно має потребу в істотній і добре спланованій вуличній перспективі. Мене не задовольняє вираз “вулична перспектива” (*Strassenbild*); я волюю говорити “вуличний ландшафт” (*Strassenlandschaft*) чи “міський ландшафт” (*Stadtbild*); тому що значенням володіє наявний повний, доступний для споглядання вид, створюваний організацією і формуванням мас [об’єктів] – подібно тому, як природний ландшафт виникає як певне угруповання скупчень гір і рослинності”.

Туга автора цих рядків за загальною вуличною перспективою припускає “планомірне руйнування” існуючого міста і створення (очевидно, у стилі, що

нагадує Гауссмана) того, чого бракує Берліну: “повітря, просторого проспекту, перспективи”.

Автор статті, Вальтер Ратенау (з нього був списаний образ Арнхайма в романі Роберта Музіля про Відень, що стоїть на порозі Світової війни – “Людина без властивостей”), десятиліттям пізніше в таких творах, як дев’ятнадцять разів перевидана до 1925 року робота *Zur Mechanik des Geistes (Про механіку духу, 1913)*, відкинув подібні естетичні міркування заради міркувань моральних і квазі-релігійних. А у 1912 році це місто володіє вже не естетичними можливостями, а швидше справляє враження п’їтьми: “Міста, позбавлені душі, жадливі. Мандрівник, що йде із сільської глибинки і наближається до мегаполіса в сутінках, відчуває себе у біді. Вартує йому ввійти в цю атмосферу стічної канави, як перед ним виростають, закриваючи небо, темні ряди житлових будинків, що вишкірилися, немов ікла, ... тисячі людей стоять з блискучими очима щільно притиснуті один до одного перед відгородженим рекламними щитами заповідником повного здичавіння. З внутрішніх дворів виливаються потоки стомлених чоловіків і жінок, простір між скляними вітринами заповнюють написи, що горять біло-блакитним дуговим світлом. “Грандбар”, “Салон зачісок”, “Кондитерська”, “Взуттєвий рай”, “Кінотеатр”, “Торгівля в кредит”, “Світовий ярмарок” – усе це місця споживання.... Такий нічний образ міст, що возносять і вихваляють як місця концентрації щастя, прагнень, устремлінь, звершень, розуму; тих міст, через які тоне населення сільських районів, через які бажання аут-

сайдерів розпікаються настільки, що вони не зупиняються і перед злочином”.

Навряд чи доводиться сумніватися в тому, що уява Ратенау малює нам образ саме такого мегаполіса, як Берлін, опис якого одягнуто у квазі-експресіоністську риторичку. Однак, можна знайти й інші сучасні підходи до Берліна як мегаполісу, що заперечують створений Ратенау песимістичний образ, так само як і загальноприйняте (невигідне для Берліна) порівняння його з Віднем, що зводиться до протиставлення цивілізації і культури. Часом схвальні висловлювання стосувалися майбутніх можливостей найсучаснішого мегаполіса – як, наприклад, у роботі віденського критика Егона Фріделя Ессе *“Poeta”* (1912). У ній він засуджує ностальгічні настрої, що існували у Відні, протиставляючи їм вимогу: “ми повинні стати американцями”, якщо хочемо бути “добрими європейцями”: “З цієї причини Берлін заслуговує найвищої похвали – адже він з такою точністю уловив своє призначення – бути столицею німецької імперії, тобто бути центром сучасної цивілізації. Берлін – це чудовий сучасний цех, гігантський електродвигун, що з неймовірною точністю, швидкістю й енергією творить багатство складних механічних продуктів праці. Так, у даний час ця машина бездушна. Життя у Берліні протікає як у кіно, це життя майстерно сконструйованої *homme-machine*. Але для початку і цього досить. Берлін зараз перебуває в незграбному підлітковому віці культури, що постає, культури, про яку ми ще нічого не знаємо і над якою спочатку треба буде попрацювати. Той несмак,

зразки якого пропонує Берлін, є, принаймні, сучасним несмаком, ці зразки завжди кращі за витриману в найбездоганнішому смаку несучасність, тому що в них закладені можливості розвитку”.

Використані Фріделем футуристичні метафори машини й електродвигуна (можливо, вони були натяком на новий турбінний зал атомної електростанції Ратенау) у якості позитивних за змістом символів сучасності, а також посилення його на кіно запозичають типові для опису мегаполіса динамічні елементи концепції експресіоністів. Цим же духом перейняте його твердження, відповідно до якого, майбутнє, незважаючи ні на що – за сучасністю.

У 1908 році у роботі *Die Schoenheit der grossen Stadt (Краса меганоліса)*, художник і архітектор Август Ендель піддав більш систематичній критиці поняття сучасного мегаполіса і, зокрема, Берліна як осередку потворности. Ендель виступає на боці нинішнього сучасного існування, орієнтованого на “тут і зараз”, кидаючи виклик тим, хто цурається сьогодення, прагнучи повернутися до природи (“так ніби природа... сама по собі не була винятково природою, сформованою руками людини”), піти в мистецтво (так ніби воно не було мистецтвом дійсного моменту), або в минуле, у ностальгію за тим, чого ніколи не існувало. Зокрема, Ендель стверджує, що незважаючи на властиві сучасним великим містам недоліки і потворність, вони містять у собі невичерпні джерела життя, а якщо розглядати їх у новому світлі – то і джерела краси. Не маючи “ні форми, ні зразка” для створення власних структур, міста,

проте, є діючими структурами, у рамках яких людські істоти “творять красу людського взірця”. Те ж і з природою: своїми денними і нічними “покровами” вона здатна перетворити в красу уявну потворність.

“Можна годинами бродити новими районами Берліна і при цьому почувати, начебто увесь час тупцюєш на одному місці. Усе здається таким одноманітним, незважаючи на гучні спроби повернути до себе увагу навколишніх, якось виділитися серед інших. Але навіть тут, серед жадливих накопичень каменю, живе краса. І тут є своя природа, свій ландшафт. Зміни погоди, сонце, дощ, туман перетворюють це безнадійне каліцтво в особливу красу”.

Очевидно, що цей заклик Енделя навчитися новому естетичному баченню міста не є заклик до експресіоністського світогляду. Радше, мозаїчність приведеного опису сцен життя Берліна, видів Берліна зближає Енделя з практикою імпресіоністського “розведення” даного нам образу розглянутого предмета і самого предмета. Місто “огорнуте”, воно перебуває під “покровом” світла, пільми і т.д.

Тим часом, значення енделівської естетики сучасного міського життя полягає в тому, щоб, не дивлячись на його потворність, побачити в нинішній, земній сучасності мегаполіса початки його естетичної привабливості – це пошук утопічних ознак краси в “тут і зараз” життя мегаполіса. Але якщо Ендель відобразив естетичне значення мегаполіса, то інші сучасники звернули увагу на зв'язок між репрезентаціями мегаполіса і новими рисами його існування.

Зв'язок економіки із сучасною культурою став предметом дослідження декількох теоретиків суспільства, таких як соціолог і економіст Вернер Зомбарт, що проаналізував економічну трансформацію сучасної культури. В одному зі своїх досліджень він розглянув великі скупчення людей і товарів у тих центрах, якими були німецькі мегаполіси; цим скупченням була властива масова міграція, “колективізація споживання” у містах, великомасштабна економічна невизначеність і транспортні системи, що обслуговували маси (“Щорічно вулицями великих міст у містких скляних коробах перевозиться майже два мільярди осіб”). От як описує Зомбарт появу нової урбаністичної культури: “Характерні риси нашої технології, нашого соціального спільного проживання усередині великих кам'яних алей і на вершинах пагорбів з каменю, скла і заліза породили таку ситуацію, коли між нами і живою природою... піднялися купи мертвої речовини, що особливим чином вплинули на наше інтелектуальне життя і визначили його характерні риси. Тим самим була створена нова культурна основа: кам'яна бруківка; на ній і виросла нова культура – культура асфальту”.

Ця “культура асфальту” поширюється всюди, створюючи новий “підвид людини, життя якої проходить поза істинною близькістю з живою природою... цей підвид, що характеризується наявністю кишенькових годинників, парасольки, галош і електричного освітлення являє собою щось штучно виведене”. Навіть коли ця міська маса залишає кам'яні долини щоб відпочити на природі, вона “навіть чи

вступає у внутрішні взаємини з природою”, тому що та природа, яку вона там виявляє, є її ж власний утвір; так зване “розуміння природи” насправді є продуктом міського життя”. Взаємодія мас (людських і речових) і змін (зростаючого темпу) призводить до нівелювання культурних властивостей, породжуючи навіть “щось на зразок усередненої особистости”; ненадійність усіх зовнішніх життєвих умов “додала і внутрішній сутності людських істот нестабільности, занепокоєння і квапливости”. Це позначилося також на художниках і письменниках, тому що “вони дістають ззовні масу всіляких вражень, вони настільки атаковані зовнішніми подразниками, що, як і інші, зіштовхуються з усе більшими труднощами при формуванні власної унікальної індивідуальности. Наприклад, чи не тим фактом пояснюється неспроможність нашого багатого, дивовижного століття виробити власний архітектурний стиль, що ні в кого просто не залишається часу на формування будь-якого стилю?”

На конференції Першої німецької соціологічної асоціації, що відбулася у Франкфурті у 1910 році, Зомбарт проаналізував подібні теми з огляду на впливи технології на культуру. У відповідь пролунала репліка соціолога Макса Вебера, що привернула увагу до взаємодії між технологією, мегаполісом і сучасною культурою. На питання про те, “чи перебуває сучасна технологія (*Technik*) у її загальноприйнятому розумінні в якому-небудь зв’язку з формально-естетичними цінностями, треба, на мій погляд, відповісти ствердно”. Взаємовідносини між сучас-

ною технологією й естетикою він конкретизує на прикладі відносин між мегаполісом і його “технологією” – світом його речей. Для Вебера зовсім специфічні формальні цінності могли зародитися в нашій сучасній художній культурі тільки завдяки існуванню сучасного мегаполіса з його трамваями, метро, електричним і іншим освітленням, вітринами магазинів, концертними залами і ресторанами, кафе, димарями, нагромадженням каменів, какофонією звукових і колірних відчуттів, вражень, що впливають на сексуальну фантазію і породжують відчуття змін у психіці людини – усе це впливає на голодну юрбу за допомогою різноманітних, очевидно, нескінченних варіантів життєвого стилю і способів бути щасливим.

Ці складові буття мегаполіса не просто служать об’єктом для сучасних художніх творінь, але і впливають на форми їх репрезентації. Хоча Вебер називає як приклади Стефана Джорджа і Емілія Феррера, висловлена ним думка більшою мірою стосується зародження руху експресіонізму, що підкреслює об’єктивність, розчленованість культури, породжуваної технологіями мегаполіса, завдяки чому з’являються всі ці “фантазії”, “мрії” і “крайні форми збудження”.

Зрозуміло, Вебер поширює цю думку і на інші риси сучасного мегаполіса і сучасної художньої репрезентації. Він твердить, що “Найвищою мірою специфічні формальні цінності сучасного живопису... [і] їхнє осягнення були б не можливі для людей, [що не мали досвіду життя серед] динамічних мас, нічних

вогнів і відображень сучасного мегаполіса його власними засобами комунікації... я вважаю зовсім неможливим появу певних формальних цінностей сучасного живопису без того абсолютно своєрідного враження, твореного сучасним мегаполісом, рівного якому не було перед очима людини за всю попередню історію, – враження, сильного вдень і зовсім приголомшливого вночі. І оскільки те, що можна побачити – а нас тут цікавить тільки те – буквально в кожному сучасному мегаполісі дістає свою власну неповторну якість у першу чергу не завдяки відносинам власності чи соціальним угрупованням, а завдяки сучасній технології, значить тут ми і досягаємо того стану, коли технологія як така чинить тривалий вплив на художню культуру”.

Тут Вебер не тільки встановлює факт кореляції між художніми цінностями й урбаністичною технологією, але і зазначає, що сама ця технологія володіє квазі-автономією. Віра ж у повну автономію сучасної технології, яку Вебер не поділяв, є істотним елементом критики сучасного суспільства деякими експресіоністами.

III

У передмові до головної праці Курта Пінтуса – антропології, що перебуває під впливом поезії експресіонізму *Menschheitsdämmerung* (1919), у якій нам подано неясний, сутінково-світанковий образ людства, є таке твердження: “Тепер, як ніколи раніше, відчуваєш неможливість існування людства в стані повної залежності від власних творинь, від своєї

науки, своєї технології, статистики, торгівлі і промисловості, від гіпертрофованого комунального укладу буржуазії і загальноновизнаної корисності”.

Меншим драматизмом відрізняються початкові рядки есе Георга Зіммеля “*Die Grossstaedte und das Geistesleben*” (“*Великі міста і духовне життя*”, 1903), що подає більш повний розгляд сучасної урбаністичної культури і починається такими словами: “Найглибша проблема сучасного життя з’являється через претензію індивіда на збереження автономії й індивідуальності власного існування перед обличчям соціальних сил, історичної спадщини, зовнішньої культури і технології життя... Особистість пручається нівелюванню і використанню її як елемента соціотехнічного механізму. Дослідження внутрішнього змісту специфіки сучасного життя і його продуктів... має прагнути розгадати той уніфікуючий вплив, що подібні до мегаполіса структури чинять між індивідом і надіндивідуальним змістом його життя”.

Звичайно, у таких тематичних подібностях немає нічого дивного, тому що, як свідчать сучасники, Зіммель мав почуття часу, що перетворює його міркування в передбачення ще не цілком сформованих ситуацій. Так, наприклад, у 1920 році Фрідріх Хюбнер називає Ніцше і Зіммеля як філософських попередників експресіонізму: “У філософії Георг Зіммель підготував ґрунт для нового способу мислення... розробивши поняття “форми”, “я” і “життя””. Для нас важливо вказати на те, яку роль відіграло це есе про мегаполіс й інші присвячені місту

аналітичні роботи в усвідомленні експериментальних основ експресіоністських репрезентацій великого міста.

Згідно із Зіммеlem, мегаполіс є “не якоюсь просторовою сутністю, що володіє соціологічними характеристиками, а просторово оформленою соціологічною сутністю”. Людські взаємини переживаються як способи відношення простору, що розрізняються з погляду відносин. Простір заповнюється соціальною інтеракцією і людською соціацією (socialtion). У своєму есе про простір Зіммель описує ряд просторових форм, що зустрічаються в інтеракції: винятковість чи унікальність простору (такого як міські райони); межі простору (що виявляються в просторовому обрамленні, картинній рамі, темряві, що обступає); фіксування соціальних форм у просторі (включаючи рандеву, значення яких “закладено, з одного боку, у напрузі між пунктуальністю і скороминущістю того, що відбувається і його просторово-тимчасовою фіксацією з іншого”) й індивідуалізація простору (як при нумерації будинків); просторова близькість і віддаленість (включаючи абстрактність і байдужність, яким здатні володіти в мегаполісі просторово прилягаючі один до одного предмети); і нарешті, переміщення в просторі (мандрівника, блукальця, прибульця і динамічних інтеракцій мегаполіса).

Мегаполіс – не просто фокус соціальної диференціації і складний перетин соціальних систем, але і житло більш невизначених колективних сутностей, таких як юрби. Відкритості міста, що полегшує

перетинання різних соціальних страт, можна протиставити відносну ізоляцію і соціально дистанційоване, демонстроване “концентрованою меншістю” мешканців гетто (наприклад у берлінському “Scheunenviertel”). Що ж стосується концентрованих мас, то Зіммель дає опис юрби в п'їтмі – воно виконано в манері, що відповідає експресіоністській репрезентації міста вночі. “Зібравшись в п'їтмі, ми здатні досліджувати тільки найближче оточення, будучи з усіх боків огорнуті непроникною чорною стіною, що залишає нам тільки це безпосереднє оточення; ти почуваєш себе щільно притиснутим до того, що стоїть до тебе найближче; це розмежування з простором, що перебуває поза твоїм видимим оточенням, досягає свого апогею; здається, що цей простір зник. З іншого боку, сам цей факт також змушує зникнути дійсно існуючі межі; фантазія приписує темряві перебільшені можливості; почуваєш себе оточеним фантастично невизначеним і безмежним простором.

Але говорячи про це більш загально, можна зазначити, що перетинання соціальних груп і індивідів у метрополії породжує такі просторові угруповання, наявність яких пояснює повну байдужність людей до своїх ближніх. Тут фундаментальне значення для розуміння соціальної інтеракції і стереотипів формування систем у місті має становлення меж і соціального дистанціювання. Мабуть, найбільш вражаючим у зіммелівському аналізі мегаполіса є аналіз психологічних наслідків нескінченно динамічної інтеракції систем, речей, індивідів і об'єктів, – інтеракцій, що відбуваються усередині

“справжнього подіуму цієї культури”, тому що там, у будинках і освітніх установах, у чудесах і зручностях технології, що перемагають простір, “у формах комунального існування й у видимих державних інститутах здійснюється пропозиція знеособленого розуму такої кришталевої чистоти і такого гнітючого багатства, ... що, зіштовхнувши з цим розумом, особистість не в силах зберегти себе”.

Тут Зіммель констатує наявність все глибшої прірви між об’єктивною і суб’єктивною культурами – “атрофію індивідуальної культури і гіпертрофію об’єктивної культури”, що відбувається внаслідок властивої обом культурам тенденції прагнути до відносної автономії, причому об’єктивна культура володіє “єдністю й автономною самодостатністю”, а суб’єктивна культура є породженням “суб’єктивізму сучасності” із властивою їй “дисоціацією”, “відходом” від об’єктивної культури.

Ця ніби автономна об’єктивна культура ніде не виявляється настільки очевидно, як у мегаполісі, де індивідів підстерігає шок від “швидких і безупинних змін зовнішніх впливів”, що відчуваються ними “кожного разу, коли вони переходять вулицю, кожного разу, коли зіштовхуються зі швидкістю і розмаїтістю професійного і соціального буття”, – впливів, що сприймаються ними “як стрімке накопичення мінливих образів, як радикальна незв’язність образів, що змінюються від переміни позиції спостерігача й спадають на нього несподіванкою різних вражень”. Це безпосереднє переживання сучасності як безперестанку мінливих, переривчастих і різнорід-

них вражень і відображено у вуличних пейзажах імпресіоністів; часом воно доходить до межі тотального бомбардування чуттєвих вражень, що призводить до дезорієнтації особистості.

Разом з тим, це “особливо абстрактне існування” мегаполіса почасти зобов’язано своїм походженням саме лабіринту цих взаємодій, що припускають функціональність, конкретність диференціації, інтелектуальність, точність і вирахованість. Отже те, що уявляється індивіду “метушною мегаполіса” з міриадами пересічних абстрактних взаємодій і вражень, те, що уявляється йому як “стислість і убогість зустрічей з кожним конкретним індивідом”, – тобто, те, що здається йому хаосом вражень, потрясінь і взаємодій, фактично є результатом “розважливої конкретності практичного життя” у мегаполісі. Подібна розважлива конкретність необхідна для того, щоб забезпечити можливість “скупчення настільки великої кількості особистостей, що володіють настільки несхожими інтересами... з’єднатися один з одним в один багаточленний організм”.

Ці “швидкі і безупинні зовнішні і внутрішні впливи” ведуть до драматичного “зростання нервозності” усередині мегаполіса, до розвитку неврастенії сучасної людини, до появи патологічних форм агографобії і гіперестезії. Неможливість збереження стабільної суб’єктивності будь-якими іншими засобами – у ситуації безупинних життєвих потрясінь – є причиною “психологічного дистанціювання” як певного захисного механізму, виробленого інтелектом. Водночас, таке підвищення ролі інтелектуальних,

“раціональних” захисних механізмів супроводжує посилення емоційних реакцій, що залишаються незадоволеними тими “подразниками, інтересами, заповнювачами часу і свідомості”, які здатний запропонувати їм мегаполіс.

Тут Зіммель вказує на динаміку суб’єктивної й об’єктивної культур, що є єдиним способом повної реалізації нашої суб’єктивності через її екстерналізацію в об’єктивних культурних формах; але і дана динаміка не здатна забезпечити реалізацію наших бажань. Звідси “постійне почуття напруги, чекання й інтенсивних невиявлених бажань; звідси “затаєне занепокоєння”, що переростає в постійний невротичний пошук “можливості одноразового задоволення у формі все нових подразників, все нової зовнішньої діяльності... Ми опиняємося в полоні, в нестабільності і безпорадності, проявами яких і є метушливість мегаполіса, одержимість подорожами, шалена конкурентна боротьба, а також характерна для сучасності мінливість у питаннях смаку, стилю, думок і особистих зв’язків”.

Це означає, що “існуючий між людьми внутрішній бар’єр, необхідний в умовах сучасних форм життя”, “взаємна стриманість і байдужність”, а також стан пересичення ніколи не бувають досить ефективними в протистоянні таким переживанням сучасності, як розірваність, фрагментація сприйняття часу, місця і причинності. Так виникає можливість перетворення відчужених форм буття в об’єктивні форми нашого життя.

Однією з таких форм, типових для урбаністичного суспільства, є стан пересичення, що виникає внаслідок “швидко змінних, тісно спресованих між собою і контрастних нервових подразників”, що призводить до “нездатності досить енергійно реагувати на нові відчуття”. Тому скрізь, де є зіткнення індивіда з масою товарів і відчуттів, скрізь, де всі цінності зведені до цінностей обміну, пересичений індивід “переживає все як певну нудну, сіру низку подій, що не вартує того, щоб через неї збуджуватися”. Але підсвідомо прагнення до розваги і збудження зберігається; наявністю його і пояснюється “сьогоднішня тяга до збудливих, загострених вражень і максимальної швидкості їхньої зміни, до самостимуляції за допомогою вражень, відносин, інформації.

Однак, мегаполіс дійсно забезпечує “величезний достаток машин, продуктів і надіндивідуальних організацій”, що пропонують індивіду “безкінечні звички, нескінченні розваги і постійні надприродні потреби”, а також “заповнювачі часу і простору”. У мегаполісі ця концентрація об’єктивної культури перебуває в залежності від складного взаємоперетину систем обороту товарів і індивідів. Сферам обороту, обміну і споживання, а також посиленню швидкості обміну усередині цих сфер приділено в аналізі Зіммеля велику увагу.

Таким чином, мегаполіс є місцем реіфікації “культури речей як культури людських істот”. Якщо Вебер заявляє про квазі-автономію технології урбаністичного існування, то Зіммель наполягає на [необхідності] створення надіндивідуальної об’єктивної

культури, поданої людським істотам у якості чогось автономного: “Високорозвиненим епохам, що характерні поглибленим поділом праці, відповідає зрілість культурних досягнень, що фактично стають новою автономною сферою; речі досягають стадії власної повноти, духовності й у певному сенсі починають більш слухняно слідувати внутрішній об’єктивній логіці доцільності”.

Ця підсилена автономія об’єктивної культури дає підстави для переважаючого песимізму стосовно сучасної культури, а саме “для все глибшої прірви між речовою і людською культурами”. Згодом Зіммель зводить воедино автономну зовні сферу обміну товарів і індивідів і автономію об’єктивної культури, заявляючи: “Той “фетишизм”, що приписував Маркс економічним товарам, є лише окремим випадком загальної долі, що випала сутності культури. З розвитком культури ця сутність стає усе більш парадоксальною:... споконвічно створені людськими суб’єктами... у їхній безпосередній формі об’єктивності... вони слідуєть іманентній логіці розвитку... рушійною силою якого є не фізичні, а саме культурні фактори”.

Аналогічним чином, у самому культурному середовищі точиться постійна боротьба між життям і формою. Життя породжує форму і бореться з тим, що породжується цією формою, з тим, до чого її змушує протистояння “форми як такої і принципу форми”.

У “*Конфлікті сучасної культури*” (1914) Зіммель наводить приклад цього протистояння формі, як воно виявляє себе в художній сфері: “З усієї цієї

мішанини устремлінь, поєднаних загальним ім’ям футуризму, здається, тільки рух, названий експресіонізмом, володіє певним, доступним ідентифікації ступенем єдності і ясності... суть експресіонізму в тому, що художні твори увічнюють внутрішні устремління їхнього творця; чи, точніше, ці устремління фіксуються цим творінням точно такими, якими вони сприймаються. Намір автора полягає не в тому, щоб виразити чи зберегти ці устремління у нав’язаній чимось зовнішній формі, незалежно від того, чи є це зовнішнє ідеальним чи реальним”.

Експресіонізм має справу з “подразниками, що виходять від предметів зовнішнього світу”, не відчуваючи, на відміну від імпресіонізму, “нестатку в ототожненні форми причини з формою наслідку”. Це нове мистецтво “як таке не має сенсу. Будучи абстрактним мистецтвом, воно “байдуже до традиційних норм прекрасного і потворного, що пов’язані з первинністю форми. Життєвий потік детермінується не метою, а рушійною силою”. Це і визначає “прагнення до зовсім абстрактного мистецтва, що існує в певних прошарках сучасної молоді, [яке] може виникати з пристрасті до безпосереднього й оголеного сприйняття себе самого”.

Окрім того, Зіммель звертає увагу на тенденцію останніх років до механізації, математизації: “Уся реконструкція того, що називається “художнім обрахунком”: точне розмежування “планів”; розрізнення горизонтального і вертикального, трикутність і прямокутність композиції, визначення опозицій (contrapposto), теорії золотого перетину, образо-

творчі мистецтва, що трактуються як “просторова конфігурація”, і навіть теорія поєднання кольорів – усе це спершу дробить твір мистецтва на індивідуальні моменти й елементи, а потім намагається “пояснити твір мистецтва, знову складаючи ціле на основі перерахованих головних закономірностей і вимог”.

Зіммель з’ясує, що сучасний “твір мистецтва перебуває в ситуації, аналогічній до тієї, у якій є механічні природничі науки”. Хоча Зіммель не наводить жодних конкретних художніх напрямів, його зауваження чітко можуть бути віднесені до кубізму й експресіонізму. Сам Зіммель подібного висновку, не робить, однак, факт полягає в тому, що цей новий підхід до твору мистецтва, згідно з Майднером, наближений до нашого переживання мегаполіса і відображає його за допомогою своїх фрагментованих образів.

У той же час, нова тенденція спрямована на трактування твору мистецтва як прояву переживання художником відсутності впевненості в наявних формах. Така тенденція відповідає думці Зіммеля у його “Lebensphilosophie” – життя повинно безупинно утверджувати себе всупереч існуючому відтворенню форм. Почасти йдеться про боротьбу динамічних подразників зі статичними формами, боротьбу стихійності вираження з похідним характером форм. Для Зіммеля “сутністю життя є інтенсифікація, збільшення, зростання повноти і влади, сили і краси, що йде зсередини їх самих – зростання стосовно не якоїсь мети, що піддається визначенню, а щодо свого власного розвитку”.

У контексті мегаполіса місто є фокусом одночасно й об’єктивної культури та її реіфікованих форм, включаючи формальне, інтелектуальне дистанціювання і стриманість, що грають для його жителів роль бар’єрів на шляху безпосередніх життєвих вражень. Сучасні художні течії борються з цією затверділою об’єктивною культурою і, як це має місце у випадку з експресіонізмом, прагнуть субстанціоналізувати безпосереднє пережиття існування в мегаполісі з усією властивою йому динамікою, ритмікою і розірваною фрагментацією. У цьому сенсі експресіонізм являє собою критику зіммелівської концепції мегаполіса в його ставленні до ландшафту. У “Філософії ландшафту” (“*Philosophie der Landschaft*”, 1910) він протиставляє природу і мегаполіс. Говорячи про об’єкти природи, він твердить: “той факт, що дані речі, що спостерігаються на якійсь частині землі, є “природою”, а не прямими лініями вулиць з нанизаними на них низками універмагів і автомобілів, – цей факт ще не робить описану частину землі ландшафтом”. “Частина” природи є внутрішнім протиріччям, тому що в природі немає “частин”. Отже, у мегаполіса, як протилежності “природі”, є частини – архітектура, транспорт, урбаністичні артефакти, соціальні взаємодії. Саме ці частини, ці фрагменти “культури речей як культури людських істот” намагається відобразити експресіонізм у своїх “вуличних” і “міських ландшафтах”. Цілі експресіонізму відповідають зіммелівському опису існування сучасного мегаполіса і ще в одному сенсі, а саме: експресіонізм намагається художньо

відобразити наше внутрішнє переживання мегаполіса. В есе “*Poden*” (1911) Зіммель описує сучасність як “Психологізм сприйняття й інтерпретації світу з погляду його реакцій на наше внутрішнє життя, а також, зрозуміло, [він намагається відобразити світ] і як внутрішній світ, розчинення фіксованого змісту в плінності душі, від якої відфільтроване все субстантивне; форми такої душі суть просто форми руху”.

Якщо замінити суб’єктивізм “психологізмом” і особливо виділити цей перехід до досвіду (*Erlebnis*), пережитому зсередини, а також перевагу і панування в потоці плінних форм фрагментарного, – тоді опис Зіммеlem переживання мегаполіса як зразка сучасності знову виявляє різочу доречність для розуміння, як мінімум, деяких аспектів експресіонізму.

І нарешті, Зіммель ілюструє одночасно як незрозумілість стосунку до мегаполіса з боку німецького експресіонізму, так і утопічні можливості мегаполіса в реалізації людської свободи. Повертаючись до діалектики суб’єктивної й об’єктивної культур, Зіммель підкреслює: “Атрофія індивідуальної культури внаслідок гіпертрофії об’єктивної культури є однією з причин тієї непримиренної ненависти, що проповідники крайнього індивідуалізму, у першу чергу, Ніцше, відчувають до мегаполіса. У цьому ж закладена і причина того, чому їхні твори, настільки жагуче улюблені в мегаполісі і чому в очах мешканця мегаполіса вони уявляються пророками і рятівниками його (чи її) незадоволених прагнень.

Але чи є мегаполіс місцем реалізації “незадоволених прагнень”? Зіммель стверджує, що мега-

поліс є місцем розвитку, часто суперечливих у своїй різнонаправленості, двох форм індивідуалізму: індивідуальної незалежності й удосконалення індивідуальності. Мегаполіс служить “ареною” боротьби між цими двома формами індивідуалізму і, потенційно, місцем їхнього примирення.

IV

Зіммелівське захоплення експресіонізмом сприйняли два його учні – Зігфрід Красауер і Ернст Блох. Але якщо інтерес Красауера чітко обмежився розшифровкою полів означень всередині сучасного мегаполіса, що виходить за рамки експресіонізму (хоча експресіонізм і залишався в сфері його інтересу в період роботи над фільмом), то Блоха протягом усього його життя цікавили ув’язнені в сучасності утопічні можливості; крім того, стиль його письма продовжував свідчити про те, що він є під впливом експресіонізму.

У ранніх роботах Красауера, написаних до того, як він звернув увагу на “незначні поверхневі прояви” ваймарської сучасності і зайнявся розшифровкою “ієрогліфіки” просторових образів мегаполіса, ми знаходимо свідчення його зіткнень з експресіонізмом. До кінця Першої світової війни і відразу після неї Красауер написав серію рукописів (що залишилися неопублікованими), один з яких “*Про експресіонізм: сутність і зміст руху часів*” (“*Ueber den Expressionismus*”, 1918) присвячений дослідженню того, “у чому насправді сутність цього нового напрямку в мистецтві. Мова йде не про аналіз окремих

творів, а радше про дослідження тих інтелектуальних структур, що уможливають подібні твори”. Експресіоністські твори поєднує те, що усі вони є утворами молодого покоління, “обумовленого загальною ситуацією нашого часу”. Дослідження Красауером інтелектуальної ситуації здійснюється ним з погляду попередньої тези Зімеля про прірву, що розширюється між суб’єктивною й об’єктивною культурами.

Світ зовнішньої реальності володіє певними рисами, зокрема удавана об’єктивність, умовний характер і хаотичний стан: “У порівнянні з кожним із суб’єктивних світів світ реальний є хаосом. Не обмежений єдиними ціннісними принципами, нічого не знаючий про субстанцію, якої йому бракує, він розширює самого себе... І чим більше ми хочемо асимілювати, осягти його, тим більше втрачаємо ми свою споконвічну інтелектуальну спонтанність”.

Це уявлення про об’єктивованій світовий хаос знаходить додаткове підтвердження, коли він пише, що хоча “наше століття і є століттям жадоби життя”, ми зіштовхуємося з хаотичним зовнішнім світом, у якому “Вогні і тіні, будинки і дороги, ландшафти і міста, локомотиви, людські тіла, юрби, любов, пристрасть, скарги самотньої душі – усе це разом турбулентно обертається в єдиному, багатогранно сформованому бутті; усі ці предмети зіштовхуються у відкритому протистоянні один з одним.

Здається, що ця конфронтуюча індивідуальність керується своїми власними законами, що правда, одна з цих властивостей посідає особливе місце в сучасному інтелектуальному житті, а саме

“відкриття автономної природи реальності з метою усе більш повного оволодіння нею”. Почасти ця реальність створена наукою, оскільки “чим більше наука стає життєвою силою, тим більше недоторканим і об’єктивним стає світ”. Ці сили (так само, як і байдужі закони капіталізму) породжують “панування науки, капіталізму і їх розвиток на основі технології”.

Відносини між індивідами підтримуються завдяки лише функціональним зв’язкам їхніх приватних інтересів, особливо професійних “як однієї з форм сучасної загальної (communal) діяльності, однієї з форм інтелектуальної наступності”. Але “чого майже завжди не вистачає будь-якій професії, це присутності людської сутності”. Це породжує специфічну форму індивідуалізму, при якій “самоприсотування до жорсткої дійсності, до всеохоплюючої тотальності має відповідне втілення в безмежному, повному сваволі індивідуалізмі”. Іншими словами, дану форму нинішньої асоціації людських істот найкраще виражати поняттями цивілізації, анархії цінностей, відсутності спільності.

З цієї точки зору, для того щоб зрозуміти експресіонізм “варто вже мати досвід зіткнення з ним: світ експресіонізму не знає майбутнього, він є винятково дійсним моментом”. Типовим “для імпресіоністів є підкреслення ними свого фундаментального принципу “мистецтво для мистецтва”. На відміну від них представник нового експресіонізму завжди підкреслює збереження власного активного “я”. У стосунку до зовнішньої дійсності мистецтво

експресіонізму “Не просто відсуває дійсність убік, а безпосередньо зіштовхується з нею (головним чином, у живописі) і вступає з нею в боротьбу. Експресіоніст хоче цілком знищити реальність, так щоб його чи її творчість ні найменшою мірою не нагадувала про неї”.

Мета цього нового мистецтва у тому, щоб “максимально виразити цей новий досвід (Erglebnis) у його оголеній даності. Але хоча мистецтво експресіонізму глибоко занурено в сучасне життя і його прояви; проте “Сильна віра в майбутнє і властиву йому переможну силу поєднує експресіоністів. Експресіоніст дійсно дивиться вперед, він ніколи не засиджується в минулому. Будучи ворогом сьогодення, не приймаючи реальність, він прагне перебороти і те, й інше... він готовий звершувати, його головний мотив – стверджувальний”.

Жадоба діяльності, чекання реальної справи, так само як і проблематична природа сучасного індивіда є постійними темами ранніх робіт Красауера. Звідси висловлена ним думка про те, що “експресіонізм є не що інше, як заколот, лемент розпачу сучасної особистості, поневоленої і приреченої на безсилля. Це насамперед, культурний рух, і тільки потім – рух художній”. В останньому зі своїх рукописів Красауер дає наступну оцінку: “зокрема, для тих, хто присвятив себе експресіоністському живопису, існує одна небезпека – небезпека виявитися незрозумілими”.

Вже двома роками пізніше, у 1920 році Красауер у “*Schicksalswende der Kunst*” (“*Поворот мис-*

тцтва до долі”) стверджує, що “властивий нашому часу експресіоністський рух у мистецтві дозрів для занепаду”. Якщо нині втілювані ним переживання вже не є нашими переживаннями”, то в період до Першої світової війни експресіонізм був реакцією на “епоху, у якій переважав дух природничих наук і дух капіталістичної економічної системи”; разом те й інше створили зовнішню реальність життя (Lebenswirklichkeit) системи, “настільки об’єктивну і настільки внутрішньо безпечну, якою не була жодна інша реальність до неї”. У результаті відбулося перетворення “усього життєвого оточення” у “жахливо знеособлену систему”, усередині якої людські сутності здавалися майже випадковими елементами. Людські істоти, у свою чергу, зіткнулися з “механізованою природою”, з атомозованим суспільством, що сковує індивіда “невидимою мережею раціональних і об’єктивно-технічних відносин”, позбавлених основних елементів людської спільності.

Ізольовані від цієї “відчуженої від Бога реальності”, індивіди виявилися ніби відгороджені “масивною мідною стіною”. У цій ситуації “історичною заслугою експресіонізму виявилось те, що він зробив пролом у цій стіні, перетворивши її в руїни”. Таким чином, уже до Першої світової війни експресіонізм здійснив у мистецтві те, що в реальному житті вважали своєю місією великі соціальні революції нашого часу: мова йде про руйнування реально існуючих до того часу сил (сил буття). По-перше, експресіонізм безпомилково намітив об’єктом своєї боротьби його усереднену оточуючу дійсність, “метою його було

не стільки руйнування форм, що є оковами, і навіть не відновлення “диференційованих і надто рафінованих окремих особистостей”, скільки те, щоб “художник-експресіоніст почував себе, мислив себе в певному сенсі споконвічним “я” (Ug-ich), наповненим індивідуальними переживаннями, викликаними зовсім стихійною природою – такою собі душею в пошуках Бога з усіма наступними екстатичними конвульсіями”.

Наслідком подібної ситуації, у якій перебуває художня творчість, є виникнення нового мистецтва: “З’являються такі картини, що навряд чи зберігають зв’язок зі світом наших почуттів. Вони виходять за межі нашого звичного простору і сучасності (Gleichzeitigkeit), запам’ятовуючи фрагменти наших сприйняття в текстурі ліній і подібних до тіла форм, структура яких майже винятково визначається внутрішніми потребами людської істоти, перетвореної в первісне “я”. Художник і поет намагаються позбавити наявну дійсність її влади і відкрити для неї те, чим вона є насправді: її оманливу, схожу на тінь сутність, бездуховний і безглуздий хаос. Тут речі і людські істоти знаходять знайому форму, але їхня зовнішня форма є лише порожньою маскою, яку зриває чи робить прозорою художник, щоб знайти сховане під нею обличчя”.

Ті людські істоти, що все-таки фігурують в мистецтві експресіонізму, здається, є типовими нічними персонажами, але при цьому вони “кидають палаючий смолоскип у будинки нашого колишнього існування і змушують їхніх примар займатися рево-

люцією. Сутність пережитої епохи часто набуває вигляду схематичного персонажа “батька”; і проти нього, як символа традиції, хоронителя суцього, повстає його “син”, готовий піти на батьковбивство”.

Як приклад цього нового мистецтва, Красауер аналізує творчість Макса Бекмана. Завдання сучасного художника – розкрити “жахливу безглуздість” зовнішнього світу. У міських ландшафтах Бекмана “Йому відкривається вулиця з усіма її жахами. Люди, чужі одне одному до глибини душі, поспішають кудись, або збиваються разом, утворивши величезні випадкові скупчення. Вони зустрічаються в різних товариствах, тиняються по каварнях, ці натовпи чоловіків, жінок і дітей, але незважаючи на їхню просторову близькість, пов’язуючі нитки між їх душами не протягаються; навпаки, кожен залишається замкнутим на собі і своїй долі... Знову і знову зображує Бекман (особливо у своїх малюнках і літографіях) цей хаос, що заповнює вулиці і площі між хиткими в повітрі будинками. Ось вони, високі і низькі, очі, повні страждання, судорожно стиснуті пальці, роти, що кричать, похитливі обличчя повій, якісь вицвілі маски, карикатурні бестії, що кружляють в одному вихорі; моторошна метушня, над якою ніколи не світила жодна зірка... Він відвідує кабаре, пивні і винні бари й усюди спостерігає те саме театральне дійство: і тут здійснюється хвиля бажань, йде пошук один одного, що ніколи не увінчується зустріччю, скрізь панує мішанина маячні і збитих з пантелику людських істот”.

Якщо вулиці міста характеризуються безсенсовними взаємодіями бездушних індивідів, то внутрішня частина мегаполіса виявляється лякає ще більше. У створеній Бекманом серії образів пекло спустошення виглядає усе більше загрозливим. Красауер очевидно має на увазі бекманівську “Ніч”: “Ночами наповзає жага вбивства, вона породжує погроми, коли диявольські винахідливі генії прирікає на мученицьку смерть чоловіків і жінок. Крики жертв губляться у пекельному гуркоті з кривавочервоного гучномовця... весь порядок речей перевернутий дибки”.

У бекманівських картинах цього періоду присутній яскраво виражений образ фрагментації наявної дійсності. В уявленні Красауера цей образ змушує тремтіти землю і тряситися храм Божий, і від цього струсу руйнуються винаймуване житло і фабрики. Усі речі, створені нашою цивілізацією, дозріли для знищення”.

На думку Красауера, силою свого впливу живопис Бекмана зобов’язаний внутрішній спрямованості цього художника, “тій фанатичній чесності, з якою він відкриває світу те, що прийде після нинішнього неприкритого жаху”.

Молодий Адорно, шанувальник творчості Красауера, вловив деяку суперечливість, властиву експресіоністським течіям на пізніх стадіях їхнього існування. Визнаючи той факт, що експресіонізм “оголошує війну” наявним формам мистецтва, у ході якої він “розриває той іржавий колючий дріт, що відокремлював мистецтво від життя”; визнаючи та-

кож справедливість критики експресіонізмом попередніх художніх форм, “що втратили почуття індивідуальної істинності”, він разом з тим зауважує, що експресіонізм, у свою чергу, “несе в собі загрозу втрати типового”, загрозу розповсюдження нової неправди, закладеної в орієнтації на тотальний суб’єктивізм. Для Адорно “те, що один раз стало суб’єктивним і випадковим, залишається суб’єктивним і випадковим також і у своїх результатах”. Світ стає суб’єктивною душею, “відображенням самого себе, що проектується на світ”, але при цьому не відбувається ні дослідження подвійності світу і себе самих, ні повного відкриття світу: “Художник, не здатний чи не охочий формувати множинність світу, перетворювати однакове в типове, перетворює індивіда – а в кінцевому рахунку також і випадкове, сформоване завдяки досвіду, враження – у зображення світу; тим самим він попросту підкоряє душу цієї тотальності, якій він намірився дати художню форму... Симптомом того, що дане зображення в кінцевому рахунку є неістинним, служить факт розкладання дійсності – позбавлений реальності світ стає іграшкою в руках усякого, хто займається ним тільки заради сприйняття цієї подвійності, а не для того, щоб через цю подвійність досліджувати сутність світу”.

Тому репрезентація типового і реального має потребу в новому художньому імпульсі, у новій орієнтації на зовнішній світ. Можливо, вона потребує нової форми реалізму.

Красауер вважав, що експресіонізм виконав покладену на нього місію репрезентації, принаймні,

художньої, “тріумфу душі над реальністю”, заперечення ним порожнечі внутрішнього світу і пробудження “потреби в нових світових формаціях”. Хоча експресіонізм створив нові художні засоби вираження і репрезентації дійсності, тепер для реалізації того, умови для чого підготував експресіонізм, – для “конструювання нової реальності в мистецтві” – потрібно було вийти за його межі. Звідси необхідність реалізації цілей, проголошених експресіонізмом – створення нової дійсності, що уже не допускає захисту інтересів абстрактного людства настільки ж абстрактними засобами (як це робив експресіонізм); радше, створення нової дійсності дозволяє зародитися загальному в частці, тотально втілюючи людську сутність у всій її повноті.

Подібним пошуком конкретики займається і сам Красауер, але лише починаючи з 1926 року цей пошук із усією повнотою проявився в його власних змістовних конструкціях, що стосуються реалій сучасного мегаполіса, і виходять далеко за рамки експресіоністських імпульсів, про необхідність подолання Красауер говорив вже в 1920 році.

V

На відміну від Красауера, Ернст Блох зберігав вірність утопічному імпульсу (принаймні, тому, що виходив від німецького експресіонізму) протягом довгого часу після його згасання. Деякі з його творів – у першу чергу *Geist der Utopie (Дух Утопії, 1918; 1923)* – є солідним внеском в утопічний експресіонізм, безліч рис якого аналізуються в його

пізніх роботах, таких як *Erbschaft dieser Zeit (Спадщина нашого часу, 1935)* і *Das Prinzip Hoffnung (Принцип надії, 1954-9)*. Адже, якщо вірити Адорно, то за способом презентації, що передбачає “пріоритет вираження перед означенням”, уся філософія Блоха є “Філософією експресіонізму. У ній збережена ідея прориву крізь затверділий струп життя. Те, що невідкладно для людини, повинно бути почуте безпосередньо від неї; філософія Блоха протестує проти реіфікації світу так само, як протестував проти неї відображений експресіоністами людський суб’єкт”.

Geist der Utopie Блоха являє собою властиве радикальному експресіонізму утвердження “інтелектуального відновлення”, “конфронтації із самим собою” (*Selbstbegegnung*) і закріплює ставлення до утопії як присутньої тут і зараз. Як припускає Арно Мюнстер, незважаючи на подібність, наприклад, з “містичною релігійною концепцією революції” Густава Ландауера, блохівське поняття Утопії, означене в роботі *Thomas Muenzer als Theologe der Revolution (Томас Мюнцер як теолог революції, 1921)*, не припускає якої-небудь конкретизації соціально-історичного контексту. Радше, “для Блоха Утопія завжди і споконвічно є тенденцією, фундаментальною властивістю самої матерії, саме те, “ще-не-явлене”, у середині самого існування, що неможливо реалізувати чи відобразити... у рамках будь-якої заздалегідь заданої моделі”.

Утопія не припускає якогось майбутнього стану справ, вона локальна, схована, хоче бути виявленою, вираженою зараз. Іншою характеристикою

позиції Блоха є заперечення ним не тільки загальних утопічних передбачень, але і увялення про реальність як деяку однорідну тотальність. Якби вона була така, властиві їй ніби незначні утопічні елементи ніколи не здобули б свого зовнішнього вираження. У цьому сенсі творчість Блоха в даний період – при всіх його подібностях з *“Історією класової свідомості”* Георга Лукача в контексті романтичного протесту проти капіталізму і наявності в обох варіантах “месіанського марксизму” (що є в Блоха більше месіанізмом, ніж марксизмом) – відрізняється тим, що заперечує тоталітаризацію суспільства, реіфікацію й Утопію. Насправді для Блоха “Актуальність і Утопія не протилежні одне одному; єдиною турботою Утопії є “теперішність” – незалежно від того, чи розуміють її як постійну вимогу зривати маски, руйнувати ідеології і різного роду минуші міфології чи як застереження проти процесу нівелювання, що визнає в “теперішності” одночасно і провідну тенденцію і приховано присутню істинну реальність”.

Саме цією “теперішністю” Духу Утопії пронизаний весь експресіонізм. Блох міркував про мегаполіс, його будинки, його архітектуру.

Деякі пасажи на цю тему є у вступному розділі *“Духу Утопії”*, названому *“Die Erzeugung des Ornamentes”* (*“Створення орнаменту”*), у якому переважають посилання на експресіонізм Марка, Кандінського, Пехштайна і Кокошки. Усі представники цього руху, (незалежно від того, чи йдеться про “Кандінського, як інтенсивного експресіоніста, Пехштайна

як екстенсивного експресіоніста, чи Марка, великого художника, що виявився найбільш суб’єктивним і водночас найбільш об’єктивним художником “концепції речі”) прагнули “закріпити скороминушу складову почуття і суто економічно втілити його у чіткості малюнка, у зафіксованих просторових відносинах”. Сьогодні “ми шукаємо такого магічного творця, що дозволив би нам зустрітися із самими собою” у новому оточенні – зустрітися з новим баченням, що “подорожує подібно плавцеві, подібно циклону, крізь даність (das Gegebene)”. Фактично для цього нового способу бачення речей найкращою картинною галереєю є кінематограф, цей заміник усіх багатопрофільних художніх виставок світу. Це варто мати на увазі кожному, хто не може обійтися без питання про те, що зображує той чи інший імпресіоністський образ; наприклад, яким чином на їхнє око, схоже на просту фотографічну пластину, може в стислому виді спроектуватися все пекло, уподібнене до зображення вуличного перехрестя. Очевидно, що вже з часів фан Гоха Вінсента сприйняття мистецтва змінилося; раптово ми виявилися втягнутими в зображувану ситуацію, і саме ця залученість і відображена на картині; адже все це є ще зримим вираженням сум’яття почуттів, перед нами все ще огорожі, підземні переходи, залізні балки, цегельні стіни; але раптово усе видиме дивним чином зливається; відкинута якомсь позиція єдиного спостерігача дозволяє охопити в цілому все, що ховається за будь-якою зовнішністю, усі сутності, усе, що незбагненним чином зв’язане між собою, але єдність

чого була нами втрачена – ближнє, далеке, те, що затягує в себе, на кшталт стародавнього і сучасного Порт-Саїда, найрізноманітніші аспекти світу – усе це знаходить своє відображення в живописі фан Гоха”.

Але експресіонізм трансформує не тільки світ міського ландшафту, властивого мегаполісу. У ході “експресіоністської революції” та ж доля спіткає і натюрморт.

“Трава вже не трава, усе багатогранне зникає; перемогу здобуває все те, що нагадує обличчя (das Geschichthafte). Річ стає маскою, “концепцією”, фетишем, цілком деформованою, денатуралізованою формулою таємних прагнень до мети, внутрішня людська істота і внутрішня частина світу зближаються між собою... Раптово я бачу свої очі, своє місце, своє положення: я сам і є цією шухлядою і цією рибою, і цим сортом риби, що лежить у цій шухляді”.

Тут Блох висвітлює розкрити експресіонізмом інтенсивну “матеріальність речей”. Але це не просто репрезентація натюрморту – важливо те, що навіть у “новому експресіонізмі”, що використовує “речі просто як стадії пам’яті [про наше]... походження, або як розділові знаки для утримання і збереження постійного спогаду про них”. Натюрморт “може бути найбільш важливим для всіх культур – своїм ескапізмом і властивою йому інтенсифікацією дріб’язків”.

Натюрморт, що складається з дріб’язків, є одночасно і тим, чим ми оточуємо себе, чим ми прикрашаємо наше існування. Дріб’язки є продук-

том машинного виробництва: “Машина знає, як зробити все настільки безжиттєвим, технічним і нелюдським з погляду конкретних елементів, що нагадують вулиці Західного Берліна. Справжня мета машини – ванна і туалет, найбільш безсумнівні й оригінальні досягнення нашої епохи... Тут панує істина, що речі можна мити”.

Ці речі повсякденного досвіду покривалися орнаментами, їм надавалося певного стилю – і все це відрізнялося історично обумовленою різноманітністю. Тут у наявності – “незважаючи на всі антагоністичні, згубні, негативні елементи, про існування яких також свідчить смерть стилю, що відбулася в середині дев’ятого сторіччя – функціональний зв’язок цієї епідемії стилів з позитивними силами експресіонізму”.

Однак, такі “позитивні сили” суперечливі – принаймні, стосовно тієї напруги, що існує в сучасності між функціональним і орнаментальним. Для Блоха “Народження інтегральної технології і народження інтегрального експресіонізму, ретельно ізольованих одне від одного, є породженням одного і того ж чародійства: з одного боку, повна відсутність орнаменту, з іншого боку – надлишкове прикрашання, але і те, й інше суть варіанти одного результату”.

Подібна напруга пронизує архітектурні структури і саму неможливість стилістичного розростання функціональної форми. У цьому контексті: “Якби єдності форми надавали великого значення, будинки в експресіоністському стилі так ніколи б і не були побудовані. Усі ці прямокутні, відполіровані

функціональні форми неможливо рясно орнаментувати, неможливо розбити прямі лінії вікон, ліфтів, столів і телефонів вигинами в стилі Лембрука чи Архипенка. Єдиним – і в цьому сенсі, єдино очевидним – прикладом стильової продуманості є місця проведення свят – виставкові зали, театри, особливо коли цей простір (як, наприклад, у Пьольціга) забарвлює саму сцену, вигляд якої має особливу магію”.

Згодом, у “*Принципі надії*”, Блоху довелося доводити, що архітектура “божественного будинку” Таута чи “панкосміста” Пауля Шеербарта... залишилася бесплідною”. Причина в тому, що архітектура “є і продовжує бути утвором соціальним, і в пустельному просторі пізнього капіталізму вона процвітати не може”. Проте, ті з подібних фантазій, що були запроєктовані і з часом реалізовані, навіть на стадії функціональної технології були продуктом надзвичайно концентрованого вибуху фантазії, що підтверджує той факт, що “орнамент є виразом нечистого сумління архітектури”.

Протягом десятиліття експресіонізму і, принаймні, до періоду їхньої еміграції місцем зосередження цих фантазій залишався, на думку Блоха, Берлін. Як він заявив у 1921 році: “Я дійсно вірю в Берлін, це могутнє, утопічне і найрідніше для мене місто зі всіх міст”. Цей утопічний елемент Блох зафіксував вже в 1916 у статті “*Das sudliche Berlin*” (“*Південний Берлін*”). Берлін “йшов до нового достатку, прориваючись у певному сенсі через сірість життя. Раніше того ж очікували від Мюнхена, а ще раніше – від Відня”. Якийсь час місто було чимось “звabним,

експериментальним”. Протягом наступного десятиліття, у 1928 році, у роботі “*Berlin nach zwei Jahren*” (“*Берлін двома роками пізніше*”), незважаючи на все глибшу кризу, Блох переконував, що “благим фактором є, як ми знаємо, динамізм Берліна, його подорож у невідомі частини раю. Доріжка тренажера, що біжить, якщо вона рухається швидко, здається міщанину злітною смугою”. Ще пізніше, у 1932 році, у роботі “*Berlin aus der Landschaft gesehen*” (“*Берлін як ландшафт*”), Блох досліджує суперечливу новизну ландшафту Берліна, але в той час, як “інші міста найчастіше є не більше, ніж видовища кращого минулого, можливо, що спустошений Берлін є картиною кращого майбутнього – нічого іншого йому просто не залишається”.

У своїй головній опублікованій роботі 30-их років “*Спадщина нашого часу*” (1935) він говорить, що утопічні елементи сьогодення складніше виявити і відстояти – і не тільки перед обличчям руйнівного нацизму, але і перед обличчям “прогресивних”, на перший погляд, коментаторів, таких як Лукач і інші. Виступаючи майже на самоті проти своїх опонентів у цьому політичному дискурсі, Блох захищає все те, що є цінного в “автентичному експресіонізмі” як “першій і найбільш істинній формі нерепрезентативного, що відрізняється від іншого, мрії, характерної для нашого часу”. Споконвічно експресіонізм був вибухом образу, був розірваною поверхнею, навіть якщо він починався з оригіналу, тобто з підірваного і перемішаного суб’єкта. Таким чином, цей суб’єкт буржуазно-естетичної опозиції... виразно шукав кон-

такту зі світом... [він] покрив увесь світ війною, надав його фрагментам виду гротескових карикатур, запровадив у порожнечу цього світу, крім усіх субстанціональних за своїм характером надмірностей і всіх надій, архаїчні й утопічні образи”.

І хоча експресіонізм прагнув підірвати реіфікацію, йому бракувало контакту з конкретними засобами її подолання. Проте, на думку Блоха, істинні елементи цієї течії все-таки додають культурній спадщині проблематичного характеру, “просто тому, що експресіоністська епоха розірвала на шматочки прийняті в суспільстві асоціації і випадково залишену рутину минулого”. Різне руйнування нею цієї поверхні залишається свідченням того, що ця течія заперечувала реальність як певну однорідність, як певну наступність, оскільки “реальність ніколи не є безперервним контекстом..., а у всіх випадках – все-таки перериванням, у всіх випадках – все-таки фрагментом”. Для Блоха, принаймні, у 1938 році, “спадщина експресіонізму ще не є його кінцем, тому що експресіонізм ще і не починався”. Чи є сказане вірним і в наші дні?

Переклала Марта Філь

Phillip **Філіп**
Cooke **Кук**

Модерн, постмодерн і місто

Modern, postmodern i misto

Модерн і постмодерн: дискусія

Берман у своїй чудовій книзі (Berman, 1983) спробував переглянути культуру капіталізму через історичний досвід модерну. Модерн уявляється як концепція, що пов'язує два взаємозалежних трансформаційних процеси. Перший з них – об'єктивний процес модернізації, різноманітна єдність соціо-економічних змін, викликаних науковими і технічними відкриттями та винаходами, промисловими переворотами, переміщеннями населення, урбанізацією, формуванням національних держав і масових політичних рухів, причому рушійною силою всього цього виступає капіталістичний світовий ринок, що розширюється. Другий процес – культурне бачення, що супроводжує в суперечливій формі ці обвальні зміни – модернізм, нескінченна розмаїтість ідей, що виникли при поваленні старого порядку. Ці ідеї роблять людей суб'єктами й об'єктами модернізації, але у свою чергу, наділяють їх силою змінити ті взаємини, що перетворюють їх. Така трансформація особистості за допомогою збільшення сили індивіда і розширення досвіду створює концептуальний зворотний зв'язок від суб'єктивного до об'єктивного через загальну концепцію розвитку: і економічного саморозвитку. Модерн – це досвід економічного процесу і культурного бачення.

З якого моменту бере початок модерн? Відповідь, що дає на це запитання революційний підхід

Бермана до історіографії, не може не викликати сумнівів у критиків. На думку Бермана, початок модерну сягає приблизно 1500 р., коли виникла помітна протокапіталістична система світової торгівлі і почалася експансія на деякі європейські національні ринки. Але приблизно до 1790 р. відчуття змін не могло стати предметом дискусій через відсутність хоч якихось загальноприйнятих термінів. Тому початок модернізму як такого Берман пов'язує з появою літературної і художньої культури, у якій протиріччя нового переважаючого способу виробництва і те, як він перетворює матеріальний і духовний світ, і возносилися, і ганилися. Характерними символами модернізму, культурним вираженням модерністського досвіду стають слова Гьоте про Фауста, “що розковує себе, сковуючи море” (Berman, 1983: 24) і Бодлера про новий досвід, що звільнює і лякає, про міську техніку Парижа, що нав'язує зміну старих звичок тілесного сприйняття. На прикладі розвитку модерну в мистецтві, музиці й архітектурі Берман показує, як протиріччя модерну викликали єдність точок зору лівих і правих політиків, наприклад, Маркузе і Лівіса, що засуджували модерн як “залізну клітку конформізму”, як “духовну пустелю для народів, позбавлених органічної єдності” (Anderson, 1984), у той час як Марінетті, Корбюз'є, Бакмінстер Фуллер і Мак-Луан прославляли його за породжуване машинами збудження і технологічну відвагу.

Модерн, згідно Берману, – це різновид просторово-тимчасового досвіду, що обіцяє пригоди і перетворення особистості, одночасно загрожуючи

зруйнувати знайоме оточення. Він розсікає географічні, етнічні, класові, релігійні й ідеологічні межі, виступаючи як об'єднуюча сила, але одночасно розчленовуючи подібні підстави для колективної ідентифікації. І це провадить, в кінцевому рахунку, до вираження непевності, що супроводжує модерн, до питання, яким чином можна зберегти ідеали суспільної солідарності і взаємодопомоги, якщо будь-які нові соціальні відносини розмиваються потоком модернізму, перш ніж вони встигають отримати більш-менш усталену форму? Берман дає відповідь у дусі “назад у майбутнє”, закликаючи традиції бачення модернізму, що існували в XIX в., до створення оновленого, суспільного модернізму XXI століття, мимоволі солідаризуючись у цьому сенсі з Реймондом Уільямсом у його “До 2000 року” (Williams, 1983), хоча у всьому іншому вони мають зовсім протилежні точки зору.

Критики в основному ставляться до тез Бермана доброзичливо і не виходять за поле дискусій, створених його твором. Найбільш ретельну оцінку роботи Бермана приводить Андерсон (Anderson, 1984), виділяючи три важливих моменти, які допомагають загострити аргументацію Бермана, що закладають основи для більш чіткого обґрунтування модерну, і провадять до розвитку концепції постмодернізму (альтернативне обґрунтування див. Lyotard, 1984).

Спершу Андерсон критикує індивідуалістичний підхід Бермана, особливо зроблений ним наголос на психології суб'єктивізму під впливом модер-

ністського досвіду. Погоджуючись із виправданістю дискусії про модернізацію як про структурну єдність процесів, він приходять до висновку, що в книзі Бермана відсутня концепція суспільного (тобто класового) порядку і руху, напруги політичної боротьби. Почасти він звинувачує у цьому тенденцію, до якої схильні більшість авторів, що пишуть про модерн – ототожнювати його з технікою, забуваючи про людей, що її творять і нею користаються. Але він також бере під сумнів те, як Берман інтерпретує марксистську теорію капіталістичного розвитку. Берман розуміє його як лінійний процес в межах світового ринку, що постійно розширюється. Маркс у Grundrisse (Marx, 1973), вказує Андерсон, розглядає капіталістичний розвиток радше як параболу, що йде на спад після досягнення найвищого розквіту продуктивних сил – точки, що також співпадає з максимальним розвитком особистості. Лінійна, недиференційована, практично позбавлена періодизації берманівська теорія модернізації забуває про найважливіші етапи розвитку капіталізму: конкурентний, монополістичний, глобальний – які, вважає Андерсон, істотно впливають на зміни у рамках модернізму, а отже, і на модерністський досвід. У цьому сенсі Андерсон бере під сумнів ототожнення Берманом модернізму з конкурентним капіталізмом, що стартував на початку XIX ст., вказуючи, що істинний модернізм, особливо той, що відображається у мистецтві, повинен розглядатися в основному як продукт XX століття, але не попередніх.

Другий важливий момент, відзначений Андерсоном – те, що такий підхід до модернізму різко висвітлює географічну нерівномірність його фактичного розподілу. Навіть у Європі й у найважливіших суспільствах розвинуеного Заходу, а саме в Англії та у Скандинавських країнах, практично не виникло довготривалих модерністських рухів, на відміну від Німеччини, Італії, Франції, Росії й Америки, і навіть Нідерландів. Хоча Андерсон не наводить цього жодного пояснення і, ймовірно, недооцінює – принаймні, для Англії, – деякі досить важливі сплески модернізму в більш пізні часи, безсумнівна нерівномірність розвитку модернізму в країнах, що в інших відносинах цілком модернізувалися, якоюсь мірою підриває тезу Бермана.

Нарешті, Андерсон критикує концепцію Бермана про однорідність модерністського культурного досвіду. Те, що він називає модернізмом, насправді є сумішшю дуже різномірних і найчастіше взаємно суперечних рухів – символізму, експресіонізму, кубізму, футуризму, конструктивізму, сюрреалізму і т.д. У цілому лінійне представлення Бермана про модернізм змушує його, – на думку Андерсона, помилково, – звернутися до індивідуального створення в ХІХ столітті уявлень про майбутнє, і розглядати модернізм як постійно поновлюваний класичний дух.

Проведена самим Андерсоном альтернативна анатомія модерну заснована на аналізі, що враховує:

1. Дуже формалізований академізм у мистецтві держав з домінуючими аристократичними, землевласницькими класами.

2. Несподівану появу в цих країнах такої нової техніки, як телефон, радіо, автомобілі й авіація, при відсутності соціальних умов для масового споживання цієї техніки.

3. “Уявну близькість” соціальної революції.

Таким чином, бунтарські культурні форми, що надихаються новою технікою, можуть вступати в конфронтацію з політично архаїчними структурами і знищувати їхні культурні основи одночасно з тим, як самі ці структури поступово заступаються буржуазною демократією. Далі Андерсон зазначає, що всі ці три аспекти були знищені після Другої світової війни загальним підйомом фордизму в Західній Європі слідом за Сполученими Штатами – фордизм по суті є втіленням технології, що консолідує стабільну, індустріальну капіталістичну цивілізацію, чий об’єкти не мають тої глибинної і психічної енергії, що, наприклад, раніше знаходив сюрреалізм у поєднанні форм споживчих товарів (Jameson, 1971: 96). Андерсон зі своїм, по-своєму цікавим, аналізом, потрапляє в ту ж пастку, що і більшість авторів тематики модернізму, яку він сам раніше назвав ототожненням модернізму з новою технікою – у випадку Андерсона це як і техніка процесу, так і її продукт, що і визначають “фордизм” як спосіб дискурсу при міркуваннях про післявоєнні виробничі і споживчі відносини в Європі.

Проте, Андерсон робить велику послугу, помітивши культурний розрив, що існував у перші післявоєнні десятиліття, і використовуючи його для переміщення дискусії з модерну на постмодернізм

(Jameson, 1984). Джеймсон у своїй статті використовує аналіз простору і, зокрема, міського планування і розвитку, для розробки визначення постмодернізму, оглядаючись на підхід Бермана, що визначає модерн через опис у своїй книзі Парижа, Петербурга і Нью-Йорка епохи модерну. Багато своїх тез Джеймсон виводить, зіставляючи теорії про розвиток пізнього капіталізму з формами забудови і соціальних відносин у сучасному місті. Ключовий момент у його міркуваннях – Бонавенчер-Центр у Лос-Анджелесі, ця ікона постмодерністського розвитку, як і квартал Пічтрі в Атланті, Істон-Центр у Торонто і Бобур у Парижі. До них можна додати деякі зразки нової архітектури центрального Лондона, особливо в Сіті – такі, як Ллойд-Іншуренс-Білдінг Роджерса і комплекс Бродгейт, а також плани будівництва величезних веж на східній околиці лондонського фінансового центру у Кенері-Уоф і Доклендсі. Цей стиль також представлений новими будівлями в Гонконгу, такими, як Чотири Біржі і Гонконзький і Шанхайський Банк у Канаді, в центральному Ванкувері й Едмонтон-Мелл, і в таких американських містах, як Детройт, Денвер і Даллас.

Що ж це за стиль? Джеймсон зазначає, що ядро постмодернізму зародилося в дискусіях про архітектуру і навколишню забудову, і засноване на критиці високого модернізму чи Інтернаціонального стилю, представленого у творах Френка Ллойда Райта, Корбюз'є і Міза Ван Дер Роє. Сьогодні цей стиль викликає негативні асоціації з руйнуванням традиційних міських форм і більш старих сусідь-

ких культур. Навпаки, постмодернізм заявляє про себе як про естетичний популізм, символом якого виступають роботи одного з його чільних представників Роберта Вентури і його книга “Вчимося на прикладі Лас-Вегаса” (Learning from Las Vegas). Постмодернізм стирає межу між високою і масовою культурою і втілює багато аспектів так званої “культурної індустрії”, чиєю масовою продукцією нехтували усі захисники культури, і праві, і ліві, від Лівіса до Адорно. Постмодернізм живиться духом “паралітераури” залів очікування, мильних опер і реклами. Однак, ця форма, хоча і свідомо поверхнева, не обходиться без зв'язків з більш глибокими структурами, – вказує Джеймсон. Він відкидає аргументи, що утотожують постмодернізм із “постіндустріальним суспільством” Денієла чи Белла з ще більш поверхневими поняттями “інформаційного”, “електронного” чи “високотехнологічного” суспільств, кожне з яких намагається показати, як нові соціальні форми вириваються з рамок класичного капіталізму. Навпаки, Джеймсон оголошує тотожність постмодернізму з третім етапом в еволюції капіталізму (Mandel, 1975), “чистим” етапом Пізнього (чи Глобального) капіталізму, що впливає за його конкурентних і монополістичних етапів. Модернізм, вважає Джеймсон, так само супроводжує монополістичний капіталізм, як постмодернізм – глобальний капіталізм.

Однак, на відміну від Бермана, Джеймсон розглядає постмодернізм як щось більше, ніж просто однорідний і ототожнюючий стиль, він називає пост-

модернізм “культурною домінантою, що допускає наявність і співіснування широкого спектра різних, але підлеглих один одному властивостей” (Jameson, 1984: 56). Особливо чітко постмодернізм представлений у формах міської забудови, оскільки архітектура і міське планування тісно пов’язані, з одного боку, з економічною сферою і цінами на землю, а з іншого боку, із заступництвом мультинаціонального бізнесу.

Підводячи підсумок, Джеймсон називає наступні риси постмодернізму: нова поверховість, заснована на культурі телевізійних образів; ослаблення історичності перед лицем нових, прискорених форм приватної скороминущості; благоговіння перед “новою технікою” як перед ключовою емблемою нової світової економічної системи; і зміни в прожитому досвіді самого забудованого простору, у якому головними очікуваними ефектами є домінування і дезорієнтація. Ми не володіємо, – продовжує Джеймсон, – почуттєвими механізмами, що відповідають цьому новому гіперпростору забудованого оточення, що заявляє про себе як про тотальний простір, закінчений світ, мініатюрне місто, що забезпечує умови для нового способу об’єднання індивідів – гіперюрби.

У таких кварталах дзеркальна поверхня будинків відштовхує зовнішній світ рівно ж, як дзеркальні окуляри створюють взаємини агресії-пасивності між їх носієм і спостерігачем. У Лос-Анджелесі, Далласі, Атланті й інших місцевих гіперпросторах самі ці комплекси відкривають оку лише пере-

кручене зображення усього, що їх оточує. Ліфти й ескалатори усередині гіперпростору посилюють суб’єкта в тривожну вертикальну подорож, свідомо позбавляючи індивіда здатності вибирати свій шлях. Джеймсон розглядає цю нав’язану дезорієнтацію як метафору “нездатності наших умів у даний момент накреслити план великої глобальної мультинаціональної і децентралізованої комунікаційної мережі, у якій ми піймані як індивідуальні суб’єкти” (Jameson, 1984: 84). Він закінчує закликом до вироблення нових форм пізнавальної орієнтації, що відповідали б цьому новому глобальному і місцевому гіперпросторам. Як відправну точку він пропонує підхід Кевіна Лінча (Lynch, 1960) до декодування простору за допомогою свого роду “морської лоцції”. Просторові “межі” і “вузли” Лінча допомагають зв’язати уявні і реальні умови існування способом, що, за Джеймсоном, враховує постструктуралістське одкровення про те, що не може бути жодних правдивих мап, ніякої відповідності між плинністю світу і статичною системою концепцій, що ми на нього накладаємо (Dews, 1986).

У критичному відгуку на цей аналіз постмодернізму Девіс (Davis, 1985) намагається, як і Андерсон, коли той заперечує Берману, тільки уточнити запропоновану концептуалізацію, а не спростовувати її. Він робить три критичних уточнення.

По-перше, він дорікає Джеймсону за нездатність аналітично відокремити концепцію постмодернізму від досвіду постмодернізму, так, як вчинив Берман у своєму трактаті про модерн. Це дає

підстави звинувачувати Джеймсона в тому, що він сплутав суб'єкт з об'єктом. Таким чином, для того, щоб аналіз Джеймсона став дієвим, він потребує берманівського розрізнення між досвідом постмодерна і культурним баченням постмодернізму. Однак, щоб доповнити тріаду, очевидно необхідно враховувати також економічний процес постмодернізації, хоча Девіс цього не робить (спробу дати їй визначення див. Сооке, 1986).

По-друге, спроба Джеймсона прирівняти постмодернізм до манделівської концепції пізнього капіталізму розглядається як непотрібне спрощення. Більше того, функціональна естетика того, про що Мандель говорив і писав як про пізній капіталізм (бл. 1968-73), є радше передсмертним подихом Високого модернізму чи Інтернаціонального стилю, як він представлений у нью-йоркському Всесвітньому торговому центрі чи в Сірс-Білдингу, ніж постмодернізмом. Між іншим, це зауваження Девіса виглядає також спрощеним, хоча і більш обґрунтованим хронологічно.

Це в якомусь сенсі позбавляє сили останнє твердження Девіса про те, що Джеймсону варто було б виявити істотні взаємозв'язки між постмодерністською етикою, новою технікою відтворення (а не виробництва) і сучасною формою мультинаціонального капіталізму, оскільки сам він робить це незадовільно. Альтернативна спроба Девіса зв'язати постмодернізм із певним етапом капіталістичного розвитку має два виміри. Їх варто інтерпретувати у сенсі:

1) розширення міжнародного експорту капіталу в поточній кризовій фазі капіталізму (напр., "рейганомічні" дисконтні ставки в США викликали приплив іноземного капіталу);

2) відмови від ідеалу міської реформи, що виявилось однією з причин нового класового розширення в США.

Однак не зрозуміло, чому із взаємодії цих двох соціополітичних сил повинна була виникнути нова естетика у формах міської забудови. Іншими словами, більш витончений розгляд Девісом підйому постмодернізму позбавлено задовільного культурного обґрунтування. І крім того, цей підйом не обов'язково викликаний економічними причинами. Навпаки, якщо тривимірний аналіз Андерсона (Anderson, 1984) одягнути в постмодерністські шати, нам доведеться звернути серйозну увагу на властивий самому модернізму гнітючий академізм і на виклик цьому блоку інтересів, що кидається зсередини – напр., будинок "Ей-Ті енд Ті" Філіпа Джонстона з його чіппендейлівським фронтоном, – чи ззовні – напр., будинок Громадських служб у Портленді (Орегон) Майкла Грейвса чи прославляння Лас-Вегаса у Вентури.

Постмодернізм слід розуміти як деформовану критику елітарності Високого модернізму, що відштовхується від розповсюдженого уявлення про те, що "обрубки" Міза і вежі Корбюз'є руйнують громаду і міський комфорт. Вона містить у собі відому "децентралізацію" (Derrida, 1978: 280) культури геть від естетики Високого модернізму у бік більш

популярного визначення культури як “того, що показують по телевізору”. Звідси будинки, схожі на коробки цукерок (Грейвс), холи готелів, схожі на мис Канаверал (Портман), хмарочоси, схожі на чиппендейлівські меблі (Джонсон), хоча останні, мабуть, апелюють і до еліти.

Постмодернізація і соціальний простір

Якщо ми згодні з тим, що дух постмодернізму властивий соціоекономічному процесу постмодернізації, які ж ключові характеристики останньої і яка природа постмодерністського досвіду?

У попередній статті (Сooke, 1986) я вказував, що у соціоекономічній динаміці Великої Британії, а також різною мірою в економіці інших країн відбувся чіткий розрив, що став помітним у 80-і рр., але у прихованому виді, ймовірно існує приблизно з 1975 р. (Albertsen, 1986). Сучасність можна протиставити періоду з 1945 по 1975 рр., який я називаю ерою “модернізації”, конкретно модернізації британського капіталізму (див. також Massey, 1984). Вона складалася з наступних реалій: передбаченої моральної переваги державного регулювання над ринковою економікою в ключових сферах соціального й економічного життя, що виражалося у широкому будівництві соціального житла, політики переміщення робочої сили для подолання вирівнювання зарплат і цін, і широко розповсюдженого усупільнення як основних виробничих галузей, так і необхідних умов для суспільного відтворення. Незважаючи на аргументи Агліетти (Aglietta, 1978),

Ліпітца (Lipietz, 1982), Андерсена (Andersen, 1984) і Девіса (Davis, 1985), я не думаю, що ця ера модернізації співпала з тріумфом фордизму у Великій Британії, оскільки ні повнокровне масове виробництво, ні масове споживання як способи регулювання за американським зразком не закріпилися у Великій Британії тою ж мірою, як, скажемо, в Італії (напр., ФІАТ стосовно Турина). Британське поєднання Кейнса з Беверіджем породило тип регулювання, більш характерний для Скандинавії, ніж для Детройта.

Далі я зазначаю, що модернізація мала власну “просторову парадигму” як у загальному значенні, так і у тому сенсі, що зберігалися чи створювалися особливо представницькі види соціоекономічного простору, зокрема три найважливіші: старі вікторіанські індустріальні райони, яким просто не дозволили вмерти, як продиктували б ринкові імперативи; Нові міста і міста, Що Розширюються, створені як символи прагнення до “безкласового егалітаризму”; і периферійні приміські і внутрішні міські квартали соціального житла. У цих місцях відбулося недовговічне вивіщення динамічної соціальної страти того часу, а саме кваліфікованого і напівкваліфікованого робітничого класу, що голосує за лейбористів. У більш загальному сенсі соціопросторова парадигма модернізації:

1. Відносно рівномірний географічний розподіл процесів модернізації на периферії, напівпериферії і у передмістях;

2. Часткове зближення доходів і рівня незайнятості різних класів і регіонів;

3. Характерна установка на виробництво стандартизованих продуктів для масових ринків, націлена на масштабну економіку;

4. Економічний розвиток у тісному наближенні до нового середовища “колективного споживання”;

5. Характерна для кваліфікованої і напівкваліфікованої робочої сили вимога надійних робочих місць “до кінця життя”.

Постмодернізація, як я її називаю, була створена і як ідеологія, і як сукупність практик зі специфічними просторовими парадигматичними ефектами після того, як модернізація не справилася із завданням пожвавлення британської економіки. Принципи, що лежать в основі постмодернізації, включають: звертання до необмежених ринкових відносин як до джерела економічного успіху, відмова від “держави-нянечки” з її занадто добросердим ставленням до “підранків” суспільства й економіки, ослаблення сталих відносин солідарності на робочих місцях і вивіщення приватної сфери над суспільною в питаннях культурного і соціального забезпечення. Соціопросторова форма постмодернізації складається з:

1) помітно нерівномірного розподілу характеристик постмодернізації (напр., виникнення істотних розходжень між Північчю і Півднем);

2) емпіричної розбіжності класів і регіонів за доходами і рівнем незайнятості;

3) установки на виробництво індивідуалізованих товарів для ринкових ніш, орієнтованих на економіку “розмаїтості”;

4) економічного розвитку в районах приватизованого споживання (зовнішній метрополітенський “сонячний пояс”);

5) обмежених і ненадійних можливостей на ринку праці – напр., ріст випадкових заробітків, неповна зайнятість, неформальна діяльність.

Території, на яких соціопросторова парадигма постмодернізму виражена найбільш чітко, є не тільки на Півдні, але здебільшого є малими і середніми відростками Лондона: Гілдфорд, Олдершот, Бейзінгсток, Вінчестер і Саутгемптон (вісь М3); Слау, Редінг, Ньюбері і Суіндон (вісь М4); Хертфорд, Харлоу, Кембрідж і Ньюмаркет (вісь М11). На Півночі до числа “південних” міст входять Честер, Йорк, Лінкольн і Ланкастер, що пережили підйом спершу у післяримську, а потім у постмодерністську епоху. Усі ці місцевості зобов’язані своїм нинішнім процвітанням наявності галузей, що втілюють технічно найбільш передові соціальні відносини і способи виробництва, чи наявності великих високотехнологічних військових і цивільних виробництв, чи ж, нарешті, тому, що вони є центрами процвітаючої індустрії послуг для виробників (банківська справа, фінанси, страхування, ділові послуги, науково-дослідні і конструкторські роботи).

По суті, на цих територіях соціально домінує найбільш динамічний прошарок нинішньої епохи, “клас службовців” (Abercrombie and Urry, 1983). Чисельність цього класу, що складається з підприємців, менеджерів і професіоналів, між 1971 і 1981 р. зросла до 475 тис. осіб, і у 1981 р. складала 13,2%

робочої сили в порівнянні з 11,0% у 1971 р. У 1982 р. 87% “службовців” були власниками свого житла, 85% мали центральне опалення, 22% користалися приватним медичним страхуванням, 25% курили, 37% мали 2 автомобілі, 17% володіли посудомийними машинами. Відповідні цифри для напівкваліфікованих робітників, зайнятих фізичною працею, складають 35%, 44%, 2%, 41%, 7% і 1% (Thrift, 1987).

Просторову нерівномірність росту цього класу з 1971 по 1981 р. у типових “північних” і “південних” місцевостях продемонструємо на наступних прикладах: у “північному” графстві Тайн-енд-Уір зміна склала -2,1%, у той час як у “південному” Беркширі воно дорівнювало +3,5%, а в середньому по Великій Британії +1,4% (Thrift, 1987). Ріст “класу службовців” співпав зі скороченням робітничого класу. Частка чоловіків, зайнятих кваліфікованою, напівкваліфікованою і некваліфікованою фізичною працею, впала з 61,7% у 1971 р. до 56,3% у 1981 р., а частка жінок – від 43,4% до 36,5% за той же період. Незайнятість, звичайно, росла всюди, але розрив у рівні незайнятості між Півднем і Північчю, що зменшився до 32% у 1971 р., до 1984 р. досяг 59% (Cooke, 1986). Проте, і на процвітаючому Півдні, у Великому Лондоні нараховувалося понад 400 тис. безробітних, а в окремих місцевостях рівень незайнятості був таким же, як і на Півночі.

Отже, соціологічний профіль ери постмодернізму такий: розвиток соціальної структури у формі “піскового годинника” із класом службовців, що розширюється, робітничим класом, що скорочується

і все ширшим нижчим класом безробітних, напівзайнятих і “низькооплачуваних” працівників, зайнятих на неповній і (чи) випадковій роботі, що звичайно знаходять у місцях громадського харчування і на бензоколонках.

Представлена тут картина у Великій Британії відповідає картині у США, наведеній Девісом (Davis, 1984; 1985). Девіс говорить про дух постмодернізму, що повстав проти функціоналістського “домінування корисних цінностей” Високого модернізму, і який легковажно виробляє “стандартизований простір у красивому упакуванні на смак клієнта” (Davis, 1985: 110). Можливості для цього надали нафтодолари, борги Третього світу, військові витрати і глобальна втеча капіталу в американську гавань. Усе це, у свою чергу, привело, за словами Девіса, до гіпертрофованого збільшення зайнятості у сфері послуг для виробників, що служить тривожним симптомом перерозподілу капіталів. Більше того, у поєднанні з реструктуризацією виробничих відносин, що знайшла вираження у процесі постмодернізації, Девіс усупереч Джеймсону (Jameson, 1984) робить висновок, що постмодернізм не слід ототожнювати з новим етапом капіталістичного розвитку; радше, це повернення до начебто примітивного нагромадження, заснованого, зокрема, на суперексплуатації міського пролетаріату.

Створені постмодернізмом форми можна пояснити в соціоекономічному контексті постмодернізації, класової поляризації, надлишку робочої сили, перерозподілу капіталу і виникнення того, що Девіс

(Davis, 1984) називає надспоживанням. Усе це є наслідком поглиблення і розширення внутрішньої економічної бази США в капіталістичному розумінні, особливо завдяки експансії усе більш “кваліфікованої” високооплачуваної праці і розвитку Сонячного пояса. Триваючий ріст прошарку нуворишів у поєднанні з розширенням зайнятості у сфері контролюючих послуг у штаб-квартирах мультинаціональних корпорацій, банках, консультативно-дослідницьких фірмах, у виробництві програмного забезпечення і т.д. стимулював масові вторинні економічні потреби в таких послугах, як охорона здоров’я і громадське харчування. І правий поворот, що відбувся слідом у політичній культурі був заснований на прагненні захистити дорогу власність і зберегти в достатній кількості дешеvu робочу силу, яка б обслуговувала потреби надспоживання. У такому контексті постмодерністські вежі є фортецями, що захищають нових багатих від нових бідних, у яких перші проте бідують, але не підпускають до себе близько. У такий спосіб стає зрозумілим існування гіперпросторів, куди закритий доступ пішоходам. Метафору, що знайшла втілення у пізніх стилях, можна оглянути в забудові Манхеттена з його конічними і зубцюватими вежами; одна з них навіть оточена ровом і розвідними мостами (Davis, 1985).

Дві коротких екскурсій: Лос-Анджелес і Лондон

Чи означає постмодернізм відродження “міста” як чіткої концепції після десятиліття, протягом якого його відмінності від не-міста, здається, усе

більше розвивалися (див. Paris, 1983)? Можливо, лише в цьому сенсі постмодернізм відроджує чітко виражене місто як центр, з якого контролюється комунікаційна мережа глобального капіталізму і його інформаційні системи (у тому числі і конференції, наради, симпозиуми і т.п.), і з якого провадиться нагляд за населенням країни і світу, місто як місце, де здобуваються надприбутки, як райони, що поставляють дешеvu робочу силу на службу корпоративному надспоживанню (офіціанти, водії, прибиральники, продавці, персонал готелів, охоронці і т.д.), і особливо як будівлі, у яких відбувається ця діяльність, і які сконцентровані на відносно чітко визначених, не конче централізованих просторах. Навколо цих просторів цілком можуть існувати етнічні анклавні, жакливі гетто (Damer, 1974) і виміраючі резервації колективного споживання – переплетення протилежностей, що виражають підвищену семіологію міста при капіталізмі. Тут доречний проведений Кастеллсом (Castells, 1977) аналіз того, як ідеологія структурує простір за допомогою законодавства, видаючи приватні інтереси за суспільні, і комунікативні, транслюючи загальноприйняті змісти. Ця система міських знаків видає приватні інтереси інтернаціонально домінуючого класу в практиці обміну, примусу і сегрегації за щось загальноприйнятє й анітрошки не виняткове.

Лос-Анджелес

Лос-Анджелес є версією такого надспоживацького, соціально поляризованого, глобально-

локального, постмодерністського міста, що я намагаюся описати. Правдоподібне прочитання його символів недавно навів Соїя (Soja, 1986), ґрунтуючись на більш ранніх роботах (Soja, Morales and Wolff, 1983; Soja, Heskin and Cenzatti, 1985). Він починає з того, що окреслює так зване Шістдесятимильне коло з центром у Міській ратуші. Це коло, що фактично є межею Великого Лос-Анджелеса, проходить разуючою кількістю “бастіонів”: починаючи з п’ятигодинної позначки і рухаючись проти годинникової стрілки, табір Пендлтон (Морська піхота США), військово-повітряна база Марч, військово-повітряна база Нортон, військово-повітряна база Джордж, військово-повітряна база Едвардс, військово-повітряна база Окснард, і на десятигодинній позначці – сьомий і восьмий бастіони в Центрі військово-морських будівельних батальйонів і у Військово-морському і військово-повітряному ракетному центрі. Що вони захищають, запитує Соїя? Може, Лос-Анджелес як порт на Тихоокеанському узбережжі з чисельністю зайнятих на виробництві, що перевищує аналогічні показники Великого Нью-Йорка (250 тисяч робочих місць на високотехнологічному виробництві в порівнянні з 160 тис. у Силіконовій долині), великий одержувач фінансів Міністерства оборони на дослідження і виробництво; і насамперед новий постмодерністський міський Центр, що відбиває виклик, кинутий Лос-Анджелесом Сан-Франциско як банкіру Тихоокеанського узбережжя і суміжних районів.

Щупальця цих функцій виростають разом з коридором послуг для виробників на бульварі Уїлшир за двадцять миль до Санта-Моніки; по “Аерокосмічній алеї” від Санта-Моніки на південь через великі землеволодіння “Хьюз Ейркрафт”, TRW і “Рокуелл” повз Міжнародний аеропорт Лос-Анджелес до графства Оріндж, комплексу високих технологій, що лежить ще південніше. Між ними щільно набиті соціально розмежовані житлові квартали – від помішаного на здоров’ї Мішн-В’ехо, що завоювало у 1984 р. більше олімпійських медалей, ніж 133 з 140 країн-учасниць, через сегрегації маленького Токіо, маленької Кореї, Чайна-тауна і маленького В’єтнаму (в окрузі Оріндж) до як і раніше сильно замкнутого Уоттса і “барріо” Східного Лос-Анджелеса. А в центрі цього килима, повернувши спиною до мозаїки, що створилася при його ж участі, захищаючи свої інтереси і відбиваючи зовнішній світ, височіє Бонавенчер: “...як і багато інших...міських цитаделей...представляючи собою концентроване втілення реструктурованої просторовості Пізнього капіталістичного міста: фрагментованого і того, що фрагментує, однорідного і такого, що вирівнює, у привабливому упакуванні, але дивним чином незбагненного, що відкрито виставляє себе на огляд, але постійно прагне замкнутися, ізолюватися, відгородитися” (Soja, 1986).

Лондон

Лондон є прототипом постмодерністського Лос-Анджелеса. Його глобальне домінування у сфері

фінансового капіталу остаточно набуло фізичної форми, коли на руїнах “битви за Англію” у 1950-х і 1960-х рр. піднялося характерно багатопверхове, що сховалося за шторами, лондонське Сіті. Але ці чисто модерністські скляні шухляди на Лондонській стіні от-от будуть знесені, даючи шлях хмарочосам у манхеттенському стилі, таким, як виразний Нетуест-Білдінг чи споруди в душі Мессано, наприклад, Ллойд-Іншуренс-Білдінг, у яких, як і в Бобура, каналізація винесена назовні цілком відповідно до парадокса Дерріди (Derrida, 1981) про зовнішність і виворіт, коли “чистий” виворіт повинен бути захищений від “нечистого”, від зовнішніх надмірностей чи крайностей. Зрозуміло, не випадково, що пропозиція про спорудження будинку в душі Високого модернізму, нав'язаного творами Міза (“недогризок Палумбо”), між Англійським банком і Меншн-Хаузом, що втілює класицизм вікторіанського Сіті, було відкинуто в 1985 р. міністром з навколишнього середовища на тій підставі, що воно внесе надто аскетичний елемент у “живий”, хоч і трохи обшарпаний вікторіанський пейзаж. Модернізм уже застарів.

Одна з великих змін, що підтверджують виникнення в Лондоні постмодерністського соціального й економічного пейзажу, недавно послужила темою для серії проникливих статей Ніла Ешерсона (Neal Ascherson, 1986a; 1986b; 1986c; 1986d). Багато з його аргументів можна навести його ж словами; його аналіз починається з наступного: ...Лондон – більше не пролетарське місто (якщо він колись був ним). Індустріальні робітники залишили місто, а ті,

що змінили їх мільйони чоловіків і жінок, шукають і кидають випадкову роботу, служачи продавцями, секретарями, кравцями, посильними, прибиральниками, ведуть напівстудентське існування чи зовсім не мають заняття. Лондон рухається назад у часі, стаючи містом плебеїв, неспокійної маси, що не може об'єднати й організувати ніяка профспілка чи партія (Ascherson, 1986a).

І в цьому силовому полі соціальної реструктуризації, що прийшла за деіндустріалізацією, відбуваються подальші зміни:

Під поверхнею Лондона відчувається незрозуміле бурління. Щось прагне до поверхні, а коли вона буде прорвана, відбудеться – як мені починає здаватися – створення нового, майже незбагненого типу міського суспільства... Це “щось” – гроші середнього класу... Тому що настає пора великої наживи. Це справа часу і поколінь. Джеймс і Лавінія Юпслі, журналісти приблизно тридцятирічного віку, живуть у закладеному будинку в Іслінгтоні вартістю в 120 тисяч фунтів... Зараз старі мешканці будинків і квартир, що дісталися за “чарівні гроші”, потроху вмирають. Їхні спадкоємці розпродають непотрібну їм власність... Навіть після виплати заставних і податків, володіння сумою в півмільйона фунтів стерлінгів на поточні витрати стає звичною справою (Ascherson, 1986b).

Ці гроші витрачаються не тільки на показне споживання, але і на приватну освіту і на ...прислугу, що стає тепер дуже популярним, ... слуги, як у Йоганнесбурзі, сідають у 5 ранку на потяг у дале-

кому передмісті, щоб потім весь день носити уніформу покоївки чи навіть ліvreю дворецького... проспекта багатоквартирного будинку в Бейзуотері прикрашений портретом “симпатичної вікторіанської служки, в білих мереживах і чорному бомбазині” (Ascherson, 1986b).

І демонструючи, що це не фантазії, Ешерсон цитує слова героя Фолклендів, сера Реймонда Лайго, нині генерального виконавчого директора “Брітїш Аероспейс”: “Масова зайнятість в індустрії послуг, – говорить він, – зобов’язана своїм існуванням людям, що дійсно надавали фізичні послуги в готелях і сфері відпочинку тим, хто зайнятий продуктивно (!) працею, але, що настільки ж важливо, повернення до надомних послуг був неминучий”... Новий правлячий клас прагне купатися в багатстві... вводячи такий спосіб життя, багатим залишається лише виконувати свої обов’язки (Ascherson, 1986c).

Зрозуміло, багаті спадкоємці не є єдиними надспоживачами в сучасному Лондоні. Великий Лондон, так само, як і Великий Лос-Анджелес, має свої Аерокосмічні алеї в Уейбріджі-Олдершоті і Хертфорд-Стівенейджі. Його шупальця високих технологій простягнулися уздовж шосе М3, М4 і М11. Але насамперед у нього є Лондонське Сіті, що донині залишається одним із трьох головних фінансових центрів світу, що зараз вибухає від нерегульованості, метафорично повторюючи “Великий вибух”. У ході американізації Сіті поширюються величезна платня і подарунки у формі “золотих вітань”, і “золотих рукостискань” (Thrift, 1986).

Крім того, у Лондоні теж помітні етнічні меншості, чийі громади творять сегрегації в Саутхоллі і Брікстоні. Можливо, таким буде типове постмодерністське місто – бідні люди в надбагатому світі, причому господарі останнього показово, хоча і не забуваючи про безпеку, витрачають гроші на чудові резиденції, замки-офіси і розкішний почет. Можна припустити, що така поведінка спровокує повстання, але постмодерністська Британія в цілому виглядає не більш бунтарським суспільством, ніж США. Міські маси обох країн приголомшені вторгненням тетчеризму, рейганоміки і світового індустріального спаду в їхній світ стабільної зайнятості, нагляд за ними здійснюється більш мистецьки, ніж будь-коли, а методи соціального контролю як у Британії, так і у США стають усе більш жорсткими. На даний момент ми позбавлені не тільки адекватної картографії глобального капіталізму, у нас немає навіть політичних карт нашого власного двору.

Підсумки

Якщо модернізацію, модернізм і модерністський досвід можна визначити як втілення можливостей і практики розвитку і реформ, то постмодернізація, постмодернізм і постмодерністський досвід, схоже, мають на увазі протилежне. Модерн означає повстання в тому сенсі, що він являє собою індивідуальну і колективну свідомість, соціальний і політичний потенціал. Постмодерн же означає в першу чергу примус, чи йде мова про примусовий перерозподіл робочої сили, викликаний деіндустріалізацією,

новою технікою і широким поширенням тимчасової роботи, чи про ринок, під впливом якого соціальні групи сегрегуються і замикаються в собі.

Я намагався показати, що в даний час ведеться важлива дискусія про умови існування членів сучасних суспільств, що аналіз цих умов пов'язує, спочатку відносно грубо, але з розвитком критики значно більш витончено, структурні процеси соціо економічного розвитку при розгортанні капіталізму (модернізація), культурна свідомість і бачення, виражені засобами мистецтва, архітектури і навколишньої забудови (модернізм) і екзистенціальний досвід звільнення і непевності, що супроводжує процеси саморозвитку особистості в цих обставинах (модерн). Модерн має просторові і часові координати, що неможливо звести просто до ступеня розвитку і переважаючого способу виробництва, але і не враховувати їх теж не можна.

Коли процеси, характерні для модернізації, а саме державне втручання у соціальне відтворення й економічне виробництво, ідеї егалітаризму, що зароджуються, і колективістської міської реформи деформувалися, можливо, внаслідок досягнення параболою капіталістичного розвитку свого піку, на сцену вийшла деформована версія модернізму. Постмодернізм як неглибока, естетично популістська, але очевидно надспоживацька культурна форма, при забудові міст супроводжує новий етап наднакопичення рантьє, заснованого на боргах третього світу, військових витратах і втечі капіталів у монетаристські гавані. До цього додається істотна реструкту-

ризація соціальних виробничих відносин, заснованих на казуалізації робочих місць, неформалізації і надексплуатації усе більш гнучкої робочої сили. Досвід постмодерну складається з вкрай збільшених доходів і успадкованого багатства привілейованої меншості, здатної створити власне середовище надспоживання, і у нав'язаному перерозподілі робочої сили, втраті надійних робочих місць і поверненні до соціальних відносин домодерністської епохи одночасно з тим, як капітал відступає в більш динамічні бастиони міжнародних фінансів, власності, високих технологій і військового виробництва.

Нарешті, я намагався показати на прикладі Лос-Анджелеса і Лондона, як саме поєднання деіндустріалізації, виникнення субпролетарських, етнічно розділених мас доступної робочої сили, гіпертрофованої експансії послуг для виробників, інтернаціоналізації ключових фінансових потоків капіталу, мілітаризації провідних галузей промисловості і масового регресивного перерозподілу доходів призводить до створення усе більш замкнутих і ізольованих міських просторових структур, до переваги оборонних архітектурних форм у ядрі міського оточення, і – за допомогою сусідства гіперпростору і надспоживання з незайнятістю, частковою зайнятістю і все гіршими умовами існування надексплуатованих нижчих класів – до виникнення нової, деградованої форми самого міста.

Переклала Марта Філь

Бібліографія

Abercrombie, N., and Urry, J. (1983) *Capital, Labour and the Middle Class*. London: George Allen and Unwin.

Aglietta, M. (1978) *A Theory of Capitalist Regulation*. London: Verso.

Albertsen, N. (1986) 'Towards Post-Fordist Localities? An Essay on the Socio-spatial Restructuring Process in Denmark'. Paper presented at XI World Congress of Sociology, New Delhi, August.

Anderson, P. (1984) 'Modernity and Revolution'. *New Left Review* 144: 96-113.

Ascherson, N. (1986a) 'Why Livingstone's GLC Has to Die', *The Observer* March 30: 11.

Ascherson, N. (1986b) 'London's New Class: the Great Cash-in', *The Observer* May 25: 9.

Ascherson, N. (1986c) 'The New Rich Spend, the Old Rich Sulk', *The Observer* July 13: 9.

Ascherson, N. (1986d) 'Stoke Newington: Settlers and Natives', *The Observer* August 3: 7.

Berman, M. (1983) *All That Is Solid Melts Into Air*. London: Verso.

Castells, M. (1977) *The Urban Question*. London: Edward Arnold.

Cooke, P. (1986) 'Britain's New Spatial Paradigm: Locality, Technology and Society in Transition', paper to XI World Congress of Sociology, New Delhi, August. Published in *Environment and Planning A* (1987), 19: 1289-1301.

Damer, S. (1974) 'Wine Alley: the Sociology of Dreadful Enclosure', *Sociological Review* 22: 221-48.

Davis, M. (1984) 'The Political Economy of Late-Imperial America', *New Left Review* 143: 6-38.

Davis, M. (1985) 'Urban Renaissance and the Spirit of Postmodernism', *New Left Review* 151: 106-14.

Derrida, J. (1978) *Writing and Difference*. London: Routledge & Kegan Paul.

Derrida, J. (1981) *Dissemination*. London: Athlone Press.

Dews, P. (1986) 'Adorno, Post-Structuralism and the Critique of Identity', *New Left Review* 157: 28-44.

Jameson, F. (1971) *Marxism and Form*. New Jersey: Princeton University Press.

Jameson, F. (1984) 'Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism', *New Left Review* 146: 53-94.

Lipietz, A. (1982) 'Towards Global Fordism? *New Left Review* 132: 33-48.

Lynch, K. (1960) *The Image of the City*. Cambridge: MIT Press.

Lyotard, J.-F. (1984) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.

Mandel, E. (1975) *Late Capitalism*. London: Verso.

Marx, K. (1973) *Grundrisse*. Harmondsworth: Penguin.

Massey, D. (1984) *Spatial Divisions of Labour*. London: Macmillan.

Paris, C. (1983) 'The Myth of Urban Politics', *Society and Space* 1: 89-108.

Soja, E. (1986) 'Taking Los Angeles Apart: Some Fragments of a Critical Human Geography', *Society and Space* 4.

Soja, E., Morales, R. and Wolff, E. (1983) 'Urban Restructuring: an Analysis of Social and Spatial Change in Los Angeles', *Economic Geography* 59: 195-230.

Soja, E., Heskin, A. and Cenzatti, M. (1985) *Los Angeles through the Kaleidoscope of Urban Restructuring*. Graduate School of Architecture and Urban Planning, UCLA.

Thrift, N. (1986) 'Localities in an International Economy: Introduction to the Workshop'. Paper presented to ESRC Workshop on Localities in an International Economy, Cardiff, September.

Thrift, N. (1987) 'An Introduction to the Geography of Class Formation', in N. Thrift and P. Williams *Class and Space*, pp. 207-253. London: Routledge and Kegan Paul.

Williams, R. (1983) *Towards 2000*. London: Chatto & Windus.

Девід Кларк

*David
Clark*

Сучасність, місто і сторонній
Sucasnist', misto i storonnij

Місто – це місце незустрічей

Ставлення до “сучасності”, безсумнівно, відрізняється складністю і різноманіттям, але, можливо, саме XIX століття стало свідком ряду глибоких змін, що почалися за три з лишком століття до цього. Більше того, саме у XIX столітті епіцентр цих широких і різноманітних змін став неухильно переміщуватися до міста. Ось чому тодішні праці, присвячені проблемам міста, – від Бодлера (Baudelaire, 1970) до Зиммеля (Simmel, 1971) і Енгельса (Engels, 1962), – як правило, виражають здивування, замішання, а часом і явно виражену стурбованість розвитком умов сучасного міського життя. Нерідко така реакція виникала не в останню чергу завдяки сильному – чи уявному, чи відкрито обговорюваному, чи (як у випадку Енгельса) полемічно перебільшеному – контрасту з попереднім, ніби то більш “природним” способом соціального існування. Життя сучасного міста має здаватися фундаментальною протиприродною мутацією людського роду. Однак, таке здивування – і меншою мірою така стурбованість – демонстрували явну тенденцію до зниження в міру того, як риси сучасного міського життя ставали усе більш звичними. Відбувалося це не тільки в результаті зростлого нагромадження в місті матеріальних благ (сприятливого, наприклад, для функціонування міста) – це було також продуктом нагромадження побутового міського концентруючого

досвіду. Цей досвід призвів до появи гетерономного ряду урбаністичних дискурсів – до “технокосмополітизму”, що виробили концептуальну мову, за допомогою якої можна говорити про ті чи інші аспекти міста і міського життя і впливати на них згідно з поставленими цілями. Зниження таких реакцій, як здивування чи занепокоєння і прихід їм на зміну знаменитої зіммелівської “пересиченості” були, таким чином, частиною процесу, породженого новими суспільними відносинами, що виникли в сучасному місті; урбанізм, за Л. Уртом, став особливим “способом життя”.

Питання, підняті в працях про місто, що побачили світ у минулому столітті, безсумнівно, належали до тієї категорії, відповіді на які ніколи не будуть знайдені. Відповідно, подальший розвиток сучасного урбанізму приніс із собою вражаючу можливість витиснути (чи відтермінувати) усі такі запитання – і, більше того, заперечувати, що таке витиснення відбулося (чи що таке відтермінування мало місце). Сучасність у цілому функціонувала так, щоб зробити невидимими ті питання, що були незручні її власному існуванню: “Сучасність мала дивовижну здатність не піддаватися самоаналізу ... вона прикрила механізми самовідтворення завісою ілюзій, без яких ці механізми як такі не змогли б належним чином функціонувати”, – стверджує Бауман. Тою мірою, у якій питання, яких сучасність воліла б не торкатися, загалом розв’язні, практично уже вирішені; з ними от-от впораються раз і назавжди (впорається верховна влада, що володіє необхідним знанням,

умінням і досвідом). Однак, незважаючи на це, світом бродила примара амбівалентності. І ця примара найчастіше була в місті. Амбівалентність, що відображає (нездійсненне) бажання сучасності перебороти амбівалентність як таку, дозволяла з особливою силою відчутти свою примарну присутність у минушому, фрагментарному досвіді сучасного міського життя.

Взагалі ж, через імпресіоністичні міркування Зіммеля про місто XIX століття – про його темп і ритм, про трансформацію попередніх темпоральностей, про народження в ньому нових суспільних відносин (нав'язаних і координованих насамперед когнітивною силою грошової форми) і про трансформацію соціальної і фізичної дистанції і простору – червоною ниткою проходить наполеглива вказівка на минулий, фрагментарний характер життя сучасного метрополіса. Тому що тут, у сучасному місті, повноцінність присутності як такої поступилася місцем якійсь примарній присутності – начебто місто населене примарами чогось давно похованого. Амбівалентність, що виявляється у фрагментарному досвіді міського життя, персоніфікувалася, насамперед, у скороминущій фігурі стороннього. Сторонні населяли сучасне місто зі швидкістю, майже прямо пропорційною до того розмаху, з яким сучасність у цілому прагнула заперечувати неминучість амбівалентності. Тому що, з новими формами дистанційованих соціальних відносин, породжених сучасністю, поява в просторі стороннього була, з одного боку, зовсім необхідною, а з іншого боку, була неминуче заповнена тривою.

“Є друзі і вороги, – пише Бауман. – І є сторонні”. Сторонній належить до категорії людей, обумовлених саме їхньою невизначеністю: не друг і не ворог, не сусід і не чужинець – сторонній ламає бар'єри між тими й іншими. Аллотропна категорія стороннього неминуче кидає виклик параметрам принципу упорядкованої сучасності, що може бути, відповідно, охарактеризований як “гливкий” чи “слизький”: розмазується по обох полюсах опозиції, на обох сторонах межі, що порушує кордон, і в той же час цілком не присутній і не відсутній на жодній з цих двох сторін. І все-таки така “гливкість” чи “слизькість” має якість клейковини, необхідної для скріплення чи склеювання тих термінів, які сучасність прагнула втримати разом вже самим їхнім протиставленням. Сама можливість появи стороннього є, таким чином, прямим наслідком (нездійсненої) спроби сучасності знищити амбівалентність. Це – витиснення і заміщення тієї самої амбівалентності, що намагалася стерти впорядковуючі функції сучасності. Більше того, це витиснення було наслідком реконфігурації соціального і фізичного простору, внутрішньо необхідної для розвитку сучасності.

Якщо просторовий устрій ранніх суспільств був таким, що фізична і соціальна дистанції виявлялися тісно корелюючими, то соціальна форма сучасного міста – і поява стороннього – чітко вказує на руйнацію цієї кореляції. У до-сучасному суспільстві люди, чиє життя у фізичному просторі проходило в безпосередній близькості одного з одним, були, як правило, відповідно, близькі і з соціальної точки зору. Так само люди, дистанційовані географічно,

були дистанційовані одне від одного соціально. І хоча така ситуація ніколи не могла гарантувати чіткого розподілу на друзів і сусідів, що мешкають поблизу, з одного боку, і далеких чужинців і (потенційних) ворогів, з іншого боку, проте, вона давала деяку впевненість у міцності соціальних відносин (наприклад, ворогів, що перебувають близько до будинку, можна було, принаймні, розпізнати як таких; вони не несли в собі непередбачуваності потенційної загрози, почуття якої неминуче викликають чужинці). Істинне значення панування стороннього може бути осмислено тільки в контексті розпаду кореляції між соціальним і фізичним простором, породженого силами сучасної урбанізації. Тому що, у супереччя межам, що традиційно зрівнюють фізичний і соціальний простір, сторонній – на перший погляд протиприродно – “соціально далекий, хоча фізично близький”. Так амбівалентність, що характеризує простір сучасного міста, виявилася втілена у фігурі стороннього.

Сторонній, як показав Зіммель, життєво необхідний для нових умов громадського життя, що прагнула нав’язати сучасність, а його неминуче покликання – викликати тривогу. Зразком такої ситуації є сучасна грошова система, що була необхідна як попередня умова виникнення відносин, втілених у сторонньому, і одночасно підтримувалася саме цим типом відносин: “Бажаний партнер для фінансових операцій (про які правильно говорять, що “бізнес є бізнес”) – це людина, нам зовсім байдужа, не налаштована ні на нашу користь, ні проти нас” Однак, зустрічі зі сторонніми неминуче приймають форму тривожних “незустрічей”; скороминущі, епі-

зодичні зустрічі, породжені сучасною політичною економією і необхідні для її існування, і разом з тим назавжди відірвані від попередньої моральної економії, при якій соціальний простір зазвичай збігався з фізичним. Таким чином, можна сказати, що світ сучасного міста був, водночас, світом сторонніх і для сторонніх – світом, у якому почала панувати загальна відстороненість.

Для тих, хто хотів утвердити силу визначального і підтримуючого порядку, присутність стороннього служила знаком необхідності безупинного нав’язування порядку – єдиного, як їм здавалося, способу боротьби з амбівалентністю і опоганенням, сучасного урбаністичного суспільства. Адже якщо сучасність проголосила, що критерії оцінки громадського життя піддані процесу диференціації, то реакція сучасності – єдино можлива реакція, сумісна з її саморепрезентацією як єдиної, когерентної і внутрішньо зв’язаної ситуації – полягала в силі, що кодифікує, і владі закону. На практиці це породжувало полум’яну пристрасть до порядку, прагнення нав’язати систему норм, до яких повинна прагнути всяка соціалізація – норм, що, насамперед, протистояли браку порядку, властивому будь-якій формі амбівалентності. “Протиприродна” фігура стороннього, що порушує межі, стала найсерйознішою (потенційною) загрозою сучасному молярному порядку. Тому найбільш насущним імперативом для сучасності була підтримка своєї (що все більше інституалізується і бюрократизується) діяльності і посилення способів захисту проти будь-якого потенційного порушення її чітко окреслених меж. Соціальна

категоризація, облік, законотворчість, нагляд, поліцейські заходи і т.д. – от численні виміри пристрасті до порядку, що виникла як прямий наслідок необхідності захистити балюстради, від яких залежало виживання сучасності і продовження її функціонування. Процес етатизації (одержавлення) на національному рівні служив основним фундаментом для породження такого роду процесів – процесів, цілком і в першу чергу присвячених здійсненню поліцейської охорони і захисту абстрактно визначених меж і абстрактно споруджених бар’єрів, як територіальних, так і не територіальних. Можна сказати, що сучасність керується “суворим законом організації простору”, конструюючи “інтелектуально, за допомогою присвоєння і розподілу знання”, ясно упорядкований, обмежений і картографований “когнітивний простір”.

Місто було в мікрокосмі (і, можливо, дотепер є) найбільш значимим простором, що представляє потенційну загрозу амбівалентності. Самопроголошена здатність сучасності визначати, встановлювати й утримувати межі, необхідні для підтримки порядку, завжди була, звісно, наскрізь ідеологічною, заснованою на нерівноправних владних відносинах. І, принаймні, у старому світі – у сучасному європейському місті – історія міських вулиць пересипана революційними сутичками, що спалахують, і барикадами, що будуються для боротьби з пануючим порядком. Таким чином, класовий вимір сучасного міста іманентний сучасному урбаністичному “порядку” як такому. Дійсно, не слід недооцінювати, до якої міри сучасна урбанізація і форма, що вона прийняла,

тісно переплетені з розвитком капіталізму. Сучасний індивід, умова і продукт капіталізму, спочатку як “вільнонайманий робітник” (у характерній класовій формі раба заробітної плати і тому міцно зв’язаний з експансією грошової форми) був, значною мірою, тією ж фігурою, що сторонній, що підлягає нагляду на вулицях сучасного міста. І якщо капіталізм був, з одного боку, всеосяжна системою, здатною підживляти урбанізацію, що забезпечує його постійним припливом чорноробів (в умовах, достатніх, принаймні, для підтримки базової працездатності, а в більш довгостроковій перспективі – для відтворення робочої сили), то, з іншого боку, той же капіталізм був системою, що виходить з прагнення до сегрегації економічної раціональності від інших, моральних проблем – процес, що Бауман називає адіафоризацією. Таким чином, капіталізм зумів створити “резервну індустріальну армію” “нічийних людей”, що, принаймні потенційно, створювали найбільш значну загрозу встановленому порядку самою своєю присутністю в місті; це проблема, що виходить далеко за рамки економічної діяльності капіталізму, незважаючи на пряму економічну обумовленість. Аморфна, несформована міська маса сторонніх, що стала для сучасної держави об’єктом нагляду, була детермінована капіталом, і в той же час передана прямо в руки держави. Таким чином, структурні відносини між державою і капіталом були іноді суперечливими, але не менш гармонійними. Однак, навіть коли держава переходила до прямого придушення певних елементів сучасного міста, у самою місті вже починав визрівати принципово

инший стан справ, значення якого цілковито усвідомиться, мабуть, тільки через століття.

Дислокація фланера, чи Загублені в (естетичному) просторі

Для фланера місто – навіть якщо він, як Бодлер, там народився – це вже не місце проживання.

*Місто для нього – визначна пам'ятка
(Бенджамін; цит. за: Frisby, 1994; 94)*

У центрі всіх сучасних турбот про закон і порядок стояв сторонній – персоніфікація специфічно сучасної тривоги, що Бауман називає протеофобія: “Цим терміном позначається побоювання, викликане присутністю різноманітних, алотропних феноменів, що затято не піддаються звиклому до ясності пізнанню, ігнорують своє призначення і підривають класифікаційні сітки”. Сучасному молярному порядку загрожувало те, що цим порядком заперечувалося (неважливо, до якої міри він вирішив інспектувати і контролювати когнітивні простори міста), і це ще раз показує, що базовому організуючому принципу сучасності було призначено створити не менше, якщо не більше, проблем, ніж вирішити їх. Сторонній – слизька, ектоплазматична примара, породжена “суворим законом організації простору” – був найбільш безпосереднім і очевидним побічним продуктом всепоглинаючої тяги сучасності до утримання меж. Але якщо для уражених протеофобією різке збільшення кількості сторонніх було найпереконливішим підтвердженням того, що сучасності по-

трібно подвоїти зусилля, щоб досягти жорстко кодифікованого соціального порядку, то – у зовсім іншому ракурсі – у наше поле зору потрапляє персоніфікація іншого ставлення до сучасного міста: фігура фланера.

З погляду проблем, інституціалізованих у законі, фланер втілює прямо протилежну реакцію на дезорієнтуючу турбулентність сучасного міста: дійсну протеофілію, дислокуючу когнітивний простір міста, що прагнула нав'язати сучасність, прокреслюючи по ньому, шляхом ігрового, трансверсального блукання, гетеротопні контури естетичного простору. Тому “можна сказати, що якщо протеофобія – це рушійна сила когнітивної організації простору, те протеофілія прагне до естетичної організації простору”. Відповідно, фланер – незацікавлений спостерігач, шукач задоволень, що безцільно валандається вулицями міста ХІХ сторіччя, ледар, що вбиває час – став “ключовою фігурою в критичній літературі з питань сучасності й урбанізації”, фігурою, що персоніфікує ставлення до світу, “у кінцевому рахунку більш правдиве, ніж пристрась [до порядку] [міського] реформатора”. Якщо репрезентація сучасного міського жителя як стороннього мала безпосереднє відношення до турботи сучасності про порядок – і часом параноїдальної завзятості, з якою сучасність наполягала на соціалізації відповідно до закону і необхідності дефінітивних, молярних соціальних норм – то фланер маніфестує його, стороннього, дзеркальне відображення: молекулярну антиструктуру стосовно закону, алеаторну (випадкову) і руйнівну соціальність.

Якщо сторонній звичайно визначався – як лівими, так і правими реформаторами, але насамперед державою – стосовно праці, з погляду своїх здібностей чи бажання працювати (чи ж відсутності таких) – про що ясно свідчить криміналізація міської бідноти після прийняття закону про волоцюг – то інше обличчя стороннього, фланер, був більше пов'язаний з нетрудовою сферою, з грою. І все-таки, незважаючи на класовий вимір, наявність якого очевидна в цьому протиставленні, потрібно зазначити, що гру не слід визначати (усупереч схильності до того капіталізму) як просту протилежність праці; вона містить надлишок, що не зводиться до такої простої протилежності, як “дозвілля”. Як підкреслює Бауман, гра обов'язково повинна бути безоплатною чи надлишковою (тобто не повинна служити ніякій “корисній” чи “серйозній” меті); вона повинна бути вільною (у тому сенсі, що не можна грати вимушено чи за наказом); вона повинна бути не до кінця детермінованою (тобто слідувати “нереальності” чи фантазії принципу задоволення, а не детермінованості принципу реальності). І, нарешті, “валандатися – значить грати в гру з назвою “гра” (to play the game of playing)”.

Така гра усвідомлює себе як гру. Насолода цією грою – зріла і чиста. Вона чиста, тому що естетична близькість [фланера і тих, хто потрапляє в його поле зору] не нашттовхується на соціальну дистанцію; той, що прогулюється містом, може втягувати навколишніх сторонніх у свій особистий театр, не побоюючись, що притягнуті будуть претендувати на права ... інсайдерів.

Тому керівний принцип фланера може бути сформульований дуже просто: “дивися, але не торкайся”.

Фланера, що прогулюється публічними місцями метрополіса XIX сторіччя, нерідко розглядають як втілення візуального панування над міським простором, сконденсованого в скопюльському погляді, навантаженому гендерними імплікаціями. Тому практика фланерства, здавалося б, категорично виключає навіть можливість наявності фланерок. Однак, як відзначає Уілсон, у дійсності фланер вів набагато більш невизначене існування: його зовнішній панський вигляд був, по суті, набагато менш спокійним і упевненим, ніж це прийнято вважати. Звичайно, не можна і не слід применшувати важливість гендерного аспекту фланерства, але в той же час складність відносин між патріархатом, сучасністю і капіталізмом вимагає особливо уважного до себе ставлення. Аналіз цих відносин наводить на думку, що погляд фланера – це не пильний, неослабний чоловічий погляд, а, скоріше, вихолощений погляд кастрата. Тому говорити про чоловічий погляд фланера значить “значною мірою... недооцінювати безнадійність, що штовхає його на блукання”. Той факт, що цілий ряд жінок – я маю на увазі такі загально-визнані неабиякі і знамениті випадки, як випадок Жорж Санд – займалися такого роду фланерством, сигналізує про складність фланерки. Зокрема, інтерпретація фланера як вуайериста, що блукає заповненими людьми публічними місцями, куди велика частина жінок (прив'язаних до суворо приватизованого домашнього простору) практично не допуска-

лася, позбавляє складність сучасного міського простору гендерної специфіки й універсализує домашність, властиву в основному жінкам середнього класу.

Публічні місця у місті ХІХ сторіччя піддалися цілому ряду глибоких трансформацій, зв'язаних, як свідчать Бенджамін (Benjamin, 1973) і Кракауер (Kasauer, 1937), з нездоланим пануванням процесу комодифікації. Колишні міські місця громадського користування стали свідками розмивання власного статусу через все більше поширення приватної комерції, що породжує такий новий міський культурний досвід, як досвід паризьких аркад. Деякі з цих новокомодифікованих просторів – особливо універсальні магазини – і справді були орієнтовані насамперед на жінок середнього і вищого класу. У таких просторах ці жінки могли самі взяти на себе роль, близьку до ролі фланера. Якщо, таким чином, місто пропонувало жінкам з достатніми коштами специфічні нові види волі, то необхідність таких ізольованих просторів ясно вказує, що міський досвід цих жінок був досвідом середовища, у якому домінували чоловіки. У той же час, не можна сказати, що в сучасному місті жінки з робітничого класу не були допущені в місця публічного користування – і це незважаючи на нерівне і непросте існування, яке вони мали в порівнянні з чоловіками всіх класів, що займають цю територію. За зауваженням Уілсона стосовно жінок з робітничого класу, “у журналістиці середини і кінця ХІХ століття вражає не їхня відсутність, а їхня присутність”.

Напевно, це стане зовсім очевидним, якщо ми звернемося до проблеми, яка викликала найбільшу

зклопотаність у реформаторів – до проблеми жіночої проституції. Розпочата сучасністю гендерна організація публічної і приватної сфер зовсім не відображалася ясно і просто на публічному і приватному просторі міста. Навпаки, принципова амбівалентність вела до напруженої і двозначної сексуалізації усе більше комодифікованої міської арили. Саме відсутність ясного, однозначного просторового розмежування між публічною і приватною сферою збільшувало небезпеку міста для жінок – особливо для тих, кому місто було погано знайоме, що яскраво демонструє цитата з “Суботнього огляду” (“Saturday Review”) за 1862 р.:

“Сільський батько сімейства” прибуває до Лондона і відпускає двох своїх доньок, юних, чарівних і простодушних, пройтися крамницями. Незнайомі з моральною географією Уест-Енда, вони, наївні, йдуть забороненою стороною Ріджент Стріт. І от природний наслідок. Молодий джентльмен у любовному настрої, побачивши їх, що йшли неквапливою ходою двозначною територією самотніх, вільних і привабливих, приходить до висновку, що на них, мабуть, варто глянути і починає відповідно поводитися”.

Таким чином, різко виражений моралізуючий підтекст пристрасі до порядку у міського реформатора пов'язувався з присутністю певних “типів” жінок у місцях публічного користування міста ХІХ століття. Ця суперечлива ситуація відбивала лицемірство буржуазного вікторіанського чоловічого ставлення до сексуальних проблем, оскільки прагнення таких чоловіків убезпечити міські місця

громадського користування для власних дружин і дочок було цілком несумісне з загальноприйнятою експлуатацією ними жінок з робітничого класу як у домашніх, так і в навколишніх публічних міських просторах (Barret-Ducrocq, 1991; Trudgill, 1973). Стосовно проблеми проституції, що стала головною турботою реформаторів, побічно виявляється справжній статус фланера.

Присутність повії в місті XIX століття з відверто патріархальної точки зору сприймалася як метафора втрати ества, що відбиває і збільшує широкий колапс “природного порядку” у сучасному місті. Однак, якщо характеристика повії як “проти-природного типу” сигналізує про ту межу, що була встановлена для присутності жінки в місті буржуазним чоловічим дискурсом реформатора-урбаніста, то з погляду ретроспективної натуралізації більш ригідного попереднього патріархального суспільного порядку, міський досвід фланера також вироблявся в зв'язку з такого роду свідомістю. Зауваження Райєна про те, що “якщо місто було не тільки місцем народження нової системи цінностей, що склалася в рамках сучасності і капіталізму, але й ареною, на якій переформулювалися основи докапіталістичної патріархальної культури” можна застосувати до цілого спектра чоловічих типів, що населяли місто XIX століття і виробляли свою самоідентичність – однак, фланер відрізняється набагато більш суперечливою натурою, ніж допускає Райєн.

Виняткове значення для фланерства має той факт, що фланер займає парадоксальну класову позицію. Як пише Уілсон, “він джентльмен ... хоча

і почасти декласований, а, головне, він не має ніякого відношення до виробництва”. І якщо роль фланера “була доступна тільки одному вузькому сегменту населення, утвореного чоловіками ... вона ... нерідко вела до бідності і безвісності”. Багато фланерів, що віддавалися відкритому споживанню, асоційованому з міською зоною задоволення, вели непросте існування художників, письменників і журналістів, які розділяли специфічне “ставлення до світу куплених людей: вони були налаштовані критично й опозиційно до філістерства буржуазного суспільства, але їм платили за те, щоб вони розважали це суспільство”. Їхня позиція була така, що вони “відкидали суспільство, але ... [були] фінансово залежні від нього, і в результаті їхнє ставлення до суспільства було цинічним чи іронічним, а не жагуче і послідовно опозиційним”. Через свій міський досвід (фрагментарний й епізодичний, подібний іншим видам урбаністичного досвіду XIX сторіччя) фланер, так само як і реформатор, впадав у глибоку ностальгію; виникало почуття втрати епічної якості життя, що ретроспективно приписувалося більш ранньому способу існування. Однак для фланера запаморочлива суєта сучасного міста була насамперед усепоглинаючим відчуттям власного безсилля.

Естетизований, ігровий досвід, до якого прагнув фланер, репрезентував насамперед реакцію агографоба на міський простір, що дезорієнтує, і спробу справитися з ним. Дійсно, безсилля фланера безпосередньо відбивалося на його блуканнях. Відповідно до Бенджаміна, “шлях того, хто боїться дійти до мети, легко приймає форму лабіринта”. Тому

естетичний простір, породжений блуканнями фланера, приймав форму лабіринта. Фланер увесь час губився в естетичних просторах міста; його блукання безконечно відкладали задоволення і живили його меланхолію. Уїлсон припускає, що “у лабіринті фланер стушовується, стає пасивним, жіночним”. Таким є неприємне становище фланера перед обличчям загрози, яку модернізація міста створювала для встановленого патріархального порядку.

Таким чином, у певному сенсі фізична близькість фланера до повії в публічних просторах сучасного міста наводить на думку про незвичайну (і, безсумнівно, нерівноцінну) паралель з їх становищем у соціальному просторі – паралель, замкнута на теоретизуваннях чоловічого погляду, що просто оцінює своє самоутвержене панування за зовнішнім виглядом, зі своєї власної точки зору. У світлі небезпечної комодифікації, що поглинає місця публічного користування сучасного міста, проституція також почала служити метафорою тотальної присутності споживчої форми міського публічного простору, що веде до комерціалізації. На погляд фланера, це виглядало так, начебто “усе суспільство займалося якоюсь гігантською проституцією; усе йшло на продаж, і письменник проститував більше за інших, оскільки він проститував своє мистецтво”. І, незважаючи на внутрішню небезпеку романтизації фланера як цілком трагічної фігури, існування як фланерів, так і повії було, у кінцевому рахунку, стоїчним; зрозуміло, і ті, й інші виражали свої надії не в рамках дискурсу урбаністичних реформ, але і не в прямій опозиції до цих реформ. Радше, їхнє життя приймало

форму постійного щоденного виживання в лещатах протиріч сучасності.

Таким чином, оживлені місця публічного користування сучасного міста, населеного тими сторонніми, об’єктизованими під наглядом державних органів, були драматизованим ігровим майданчиком для фланера, людини, що оглядає урбаністичний спектральний вихолощений поглядом пораженця, що виливає на навколишніх сторонніх лібідозну енергію відповідно до власного естетизованого бачення світу. Наслідком цього дислокованого, естетизованого урбаністичного простору став глибоко відчужений, випадковий життєвий досвід, що народжує ностальгічне прагнення до колишніх часів, почуття туги за утраченим світом. Тому, наполягає Уїлсон, фланер був усього лише скороминущою, примарною фігурою – в остаточному підсумку, неможливою, невидимою чи фантазмагоричною – що стоїчно видумує саму себе і провадить нібито героїчне існування перед обличчям запаморочливого міського світу. Однак, буття фланера “більш очевидно після його смерті, ніж у період розквіту” – його існування під іншими обличчями переконує нас у тім, що міриади наступних культурних форм, “якими б новими вони не здавалися, як і раніше, несуть на собі його риси як праформу”. І дійсно, фланерська протеофілія запропонувала новий вид естетичної організації простору, контури якої так само тісно зв’язані з постсучасними міськими умовами кінця ХХ століття, як вони були зв’язані із сучасним світом метрополіса ХІХ сторіччя.

Спокуса, репресія і споживання

Система може обійтися без індустріального, виробничого міста, простору-часу споживчих товарів і ринково орієнтованих суспільних відносин. ... Однак, вона не може обійтися без урбаністичності як простору-часу коду і репродукції.
(Baudrillard, 1993b: 78).

Як першорядне місце виробництва, сучасне місто являло собою світ, організований відповідно до закону. У цьому аспекті воно співвідноситься з первісним змістом виробництва, “у дійсності не пов’язаним із процесом матеріального виготовлення; це слово, радше, означає зробити видимим, стати причиною появи і змусити з’явитися:виробити” (Baudrillard, 1987: 21). Однак для того, щоб змусити щось з’явитися, потрібно змусити щось інше зникнути. Відповідно, сучасне місто було одночасно першорядним місцем лиховісної аномії, конфлікту, кризи, насильства, божевілля, революції і злочину – усього того, що виходило за рамки законності, перебувало за межею закону. Звідси необхідність активного нагляду і репресії, характерна для сучасного міста. Однак у вимірі, трансверсальному стосовно всього перерахованого вище, перипатетичне існування фланера визначалося не з погляду якихось граней, за які можна було б переступити, а з погляду глибоко відчуженого стосунку до молярного порядку. Світ фланера завжди був уже гетеротопним стосовно когнітивного соціального простору сучасності. Дійсно, фланер спонтанно перетворював

інститут закону в правила необмеженого циклу беззупинної рефлексивної гри. Адже правило рятує і від закону, і від його протилежності (злочину, чи “беззаконня”); воно спрямоване по ту сторону закону. Як пише Бодрійяр, якщо закон – це завжди те, що можна переступити, “то стосовно правил гри не має сенсу говорити про “злочин”; усередині циклічного повернення немає планок, через які можна перестрибнути (замість цього той, хто порушує правила просто вибуває з гри)” (Baudrillard, 1990c: 131–132).

Однак, у певній точці простору-часу, хоча, звичайно, нерегулярно і спорадично, “спокушений фланер трансформувалася в споживача”. Погляд фланера (а також, можливо, погляд фланерки) був захоплений – чи, точніше, куплений – ефектною демонстрацією споживчих товарів, пропонованих модифікованими просторами міста. І тут ховається остаточна істина про погляд фланера. Для босів консюмеризма “право розглядати задурно було нагородою для фланера – завтрашнього покупця”. На фланерському погляді можна було робити гроші, і саме ця модифікована дзеркальність запропонувала модель, що буде відтепер опромінювати соціальний простір у цілому. У метаморфозі світу фланера у світ споживання “сталось чудесне втілення споживчого товару в покупця. Тепер уже неясно, що (чи хто) є предметом споживання, а хто (чи що) – покупцем” (там же: 173–174). У такому світі “один і той самий гомогенний простір без розмірковувань зводить разом людей і речі – це простір прямої маніпуляції. Але хто ким маніпулює?” (Baudrillard, 1994: 76).

Якщо спокуса міста як гри була дана фланеру когнітивним порядком закону, то трансформація системи в цілому була нічим іншим, як поширенням ролі фланера на все суспільство. Постсучасність привласнила фланерську екс-апропріацію простору сучасності, трансформувавши місто в керований ігровий майданчик. Сьогодні більше немає планок, через які можна перестрибнути; немає законів, через які можна переступити. На противагу колишньому чистому ігровому існуванню фланера, гра, у яку втягує нас системна мутація, це гра, насамперед, контрольована – у кібернетичному сенсі: з нею можна оперувати у відповідності з випадковою грою коду.

Таким чином, у результаті процесу вирівнювання, що конститує суб'єктів насамперед як споживачів, репресія більше не є пануючою формою соціального контролю. Відтепер ми перебуваємо в ситуації, керованій кодом, де “кожен знак і кожне повідомлення ... подається нам як питання/відповідь” (Baudrillard 1993b: 62), де усе набирає форми тесту чи тестування. Це ринково регульована форма, що все більше характеризується з погляду своєї здатності забезпечити модифіковані “рішення” побутових проблем (навіть її здатність породжувати “проблеми”, що потребують вирішення, не є тасмницею) Усе це гарантує капіталу постійну реалізацію вартості, і одночасно нав'язується істотно новий спосіб – чи код – соціальної інтеграції. Ми дійсно вступили у фазу лотерейного суспільства, керованого чарівністю невизначеної і спокусливо байдужої гри випадкових сил. Ця система базується, насам-

перед, на тому, що в нас немає іншого (реального) вибору, окрім як вибирати.

Варто пояснити, однак, що в цьому процесі попередній порядок адсорбується і транспонується у сферу гіперреальності. Отже, без закону обійтися не можна. Він не зникає, а продовжує жити, у стані примарного існування чи другого прищестя – фрактальний, а не фатальний спосіб зникнення. З усього цього однак не випливає, що класові примари перестали бродити світом постсучасності. З цього не випливає також, що через радикальний процес індивідуалізації надіндивідуальні угруповання і колективи як такі припинили своє існування. Клас схильний до метастазного розростання – з чого випливає поступове вивітрювання всякого автентичного змісту з поняття класу чи класової боротьби. Клас, таким чином, розростається уздовж нових осей, що все більшою мірою визначаються стосовно культурного, а не тільки економічного капіталу, у той час як швидко зростаючі (і класово неоднорідні) середні класи свідчать про те, наскільки тісно соціальний порядок переплітається із споживанням. Рівно ж вторгнення іскрометної, молекулярної антиструктурної соціальності – вирішальна характеристика нових “племен” – це прямий наслідок метастаз, що охоплюють протипоставлену їй ясність закону. Перехід від ситуації, що вимагає активної, централізованої сили репресії до ситуації керованої (у відповідності зі статистичною нормою), пасивною і децентралізованою силою спокуси є, за своєю суттю, переходом до епохи “безпосередньої колективності”, яка

– що особливо важливо для міста – володіє перехідною “іскристістю” міської юрби без необхідності присутності її членів у фізичному просторі. Таким чином, нео-племена – це феномен дійсного гіперпростору, що розриває і змішує розбіжності між фізичним, когнітивним, естетичним і моральним простором у грі відмінностей, що сама по собі недетермінована і, власне, байдужа.

Таким чином, структурна революція, вчинена системою, поглинає, а не викорінює сучасний соціальний порядок. Спокушені здобули від суспільства волю, більш не стримувану відповідно до закону. При цьому мається на увазі, що в їхніх власних інтересах грати за правилами суспільства споживання, що вони будуть (хоча б цинічно) приймати і завоювати увялення про те, що це суспільство їх влаштовує, а вони влаштовують суспільство. Адже для тих, хто не позбавлений власності, ринок, дійсно, має визначений “демократичний” характер, на відміну від всіх інших соціальних систем, що пробували вирішити ту ж базову проблему. Ринок це система, що в принципі – навіть якщо тільки в принципі – відкрита для кожного. Це система чистої недетермінованості, що не ґрунтується ні на виробничій меритократії, ні на будь-яких інших знаках винятковості (таких, як успадковані маєтність чи становище). І для того, щоб усталити цей останній момент, успіх у цій системі може, на рівні симуляції, відпокутувати номінальні атрибути успадкованого соціального стану: наприклад, ринок землевласницьких титулів і популярний, і прибутковий.

Таким чином, із практичної точки зору, прийняття свобод, пропонуваніх суспільством споживання, рівносильне прийняттю, хоча б цинічному, раціональності, ефективності і передбачливості ринку – що спричиняє прийняття супутньої тези про виняткову важливість грошей і всього, що пов’язане з володінням ними: інакше кажучи, насамперед, їх заробляння, хоча виграти їх з ризиком або успадкувати і т.д. – також цілком прийнятно. І, зрозуміло, якщо гроші роздобуті незаконними шляхом, з цього зовсім не повинно автоматично випливати, що вони погано пахнуть. Прийняття цієї свободи, визначення важливості грошей і їхнього придбання є взаємно посилюючими орієнтаціями. Оскільки гроші – це теж споживчий товар, з цього логічно випливає, що проблема здобування грошей, виразно найкраще (тобто, найбільш “демократичним” шляхом) вирішується за допомогою ринку (тобто, за допомогою ринку праці – звичайно, це дуже специфічний ринок, але, проте, це ринок).

Усе це прямо впливає з загальноприйнятого припущення, що нинішня система найбільшою мірою здатна гарантувати особисту свободу. Віра у консюмеризм, ринок і гонитву за грошима в принципі рівносильна – і тут, знов-таки, важливий сам принцип – припущенню, що ця система являє собою єдино можливу форму свободи від репресій. Це гарантовано мутацією самої системи: “Спокуса versus терор. Ось ставка, тому що іншої немає” (Baudrillard, 1993b: 183). Спокуса, таким чином, рівносильна “пакетній угоді”, єдино доступній формі свободи від

залишкового “іншого світу” репресії – навіть якщо, для мовчазної більшості, вона рівносильна (подивимося на речі реально) допуску грошей як “необхідного зла”, що тягне за собою торгівлю робочою силою на ринку. Тому “саме можливість викупити себе з цього іншого світу робить гроші настільки привабливими і спонукає людей з таким зусиллям їх здобувати” (Bauman, 1987: 169). Відмова прийняти вимоги суспільства споживання створює обставини, що вважаються необхідними для безупинного репресивного здійснення закону: “Інакше кажучи, – зауважує Бауман, – учорашні знедолені не могли стати виробниками, а сьогоднішні знедолені не можуть стати споживачами” (Bauman, 1995: 204). Таким чином, рівнобіжні світи спокуси і репресії, що конституують суспільство споживання, цілком взаємозалежні: “Дві частини можуть існувати тільки разом – і тільки разом вони можуть бути ліквідовані” (Bauman, 1987: 168). Це дві сторони того самого організуючого принципу.

Сьогодні ступінь залежності від ринку вища, ніж будь коли. Наша віра у споживання дійшла до тієї межі, де наша власна роздроблена самосвідомість – що звільнилася як від пра-сучасної общинної, так і від сучасної класової позиції – сама схиляється до “ринкового рішення” (що, звичайно, зовсім не те ж саме, що рішення на ринку – зовсім навпаки!). Але сьогодні, як вважає Бауман, “за допомогою ринку кожен може зібрати воедино різні елементи власної особистості на свій смак за технологією “зроби сам” (Bauman 1990b: 120). Це пря-

мий наслідок структурної революції, що урухомила випадкову гру сил чистої симуляції. І якщо викинуті із системи готові почувати себе жертвами, якими їх зробили проти їхньої волі, то це служить тільки знаком переваги такої системи. Спиралевидний ріст злочинів, пов’язаних із власністю, і спрямованих проти “спокушених”, вказує на інтимний, спорадичний і випадковий зв’язок між двома світами на рівні соціальної практики, що, будучи скерована спокусливою силою консюмеризму, забезпечує рудиментарну законність, можливо, окреслену чіткіше, ніж будь коли, – як механізм реклами. (Водночас слід також зазначити, що фундаментальна недетермінованість системи одночасно призвела до росту таких характерних для середнього класу порушень при відвідуванні крамниці, як клептоманія, які ведуть свій родовід з часу виникнення у XIX ст. сучасної споживчої культури (Abelson, 1989; Camhi, 1993).)

Ототожнення споживання зі свободою носить, таким чином, глибоко редуцціоністський характер. Хоча воно, на перший погляд, прямо співвідноситься з задоволенням і добробутом суспільства і його членів, у дійсності воно є не тим, чим здається, а, радше, способом забезпечення відтворення умов власної можливості. Повторимо: “Система споживання як соціальна логіка цілком ґрунтується на запереченні задоволення. Задоволення більше не є метою, об’єктом раціонального прагнення, але перетворюється в індивідуальну раціоналізацію процесу, що має зовні сформовану мету” (Baudrillard, 1988a: 46).

Підсумкові зауваження до пост-урбаністичного питання

З часом соціальна свідомість перестала зв'язуватися з виробництвом і зосереджуватися на побуті і споживанні. Разом з “субурбанізацією” почався процес децентралізації міста. (Lefebvre, 1996: 77).

На тридцять кілометрів усе навколо, усі вказівники скеровують Вас до цих велетенських гіпермаркетів, до цього гіперпростору споживчих товарів, де у багатьох сенсах народжується нова соціальність. (Baudrillard, 1994: 75).

Сучасне соціальне життя, породжене містом і міською реконфігурацією соціального простору. Постсучасне життя – це життя у місті, що продовжує своє існування у фрактальній формі. Серед моделей “пост-урбаністичного” простору, організованого цією формою існування, ми знаходимо гіпермаркет. Як вважає Бодрійяр, “роль гіпермаркета виходить далеко за рамки “споживання”, і предмети там більше не є специфічною реальністю: первинно їхня серійна, циклічна, видовищна організація – модель майбутніх соціальних відносин” (Baudrillard, 1994: 77). Специфічність предмета в такий спосіб узагальнюється і перевизначається для постсучасного суспільства в цілому: “предмети більше не є споживчими товарами: вони більше не є навіть знаками, значення яких і повідомлення про які кожен може дешифрувати і привласнити; вони – тести, вони запи-

тують нас, і ми повинні відповідати їм, і відповідь уже міститься у запитанні” (там же: 75). Відтепер і надалі ми будемо постійно тестуватися системою, і якщо саме це ми спостерігаємо у випадку маркетингових досліджень, підрахунку голосів виборців і т.д. (Clarke and Doel, 1994), то вся сфера споживання набуває характеру нескінченного референдуму, що конституює “простір-час цільної операційної симуляції соціального життя” (Baudrillard, 1994: 76):

Ми живемо у темний і страшний час, час опитувань, рейтингів і маркетингових досліджень. Вони роблять опитування, починають дослідження. Вони довідуються, що хочуть люди і дають їм це. Це не працює, тому що коли люди дістають назад нібито власні ідеї ... то ідеї завжди так чи інакше змінені, вихолощені, це зовсім не те, що вони мали на увазі. Вони вже знають цю туфту, це та ж сама туфта, про яку вони говорили маркетинговому досліднику: це нудно ... вони знаходять те, про що знали заздалегідь (Heimel).

У такій ситуації роль гіпермаркетів служить моделлю кінця соціального, “перевизначення зустрічних потоків у термінах інтегральних двосторонніх каналів зв'язку” (Baudrillard, 1994: 76). Ми стаємо свідками морфогенезу кібернетичного типу. Якщо один раз простір міста був підлеглий механічному контролю попереднього соціального порядку – робітнички, “заганяються у визначений час на своє робоче місце й у визначений час виганяються”, регульовані “безупинним раціональним обмеженням” (там же: 75-6) – то сьогодні це відбувається у відповідності зі “сценаріями молекулярного контролю, що

носять характер генетичного коду” (там же: 77). І такі коди самі спонтанно реінтегруються в систему за допомогою комп’ютерного моделювання торгових центрів і їх недетермінованих, неявно “функціональних” територій (порівн. Clarke, 1995).

Якщо стосовно більш ранньої, сучасної фази розвитку консюмеризму, з універсальним магазином як його культурним і комерційним апофеозом, “міста залишалися містами”, то “ті нові міста, що мають сателіти гіпермаркети чи торгові центри ... перестають бути містами і стають метрополісними територіями” (Baudrillard, 1994: 77). Ця ядерна, сателітна форма пронизує соціальний простір; “саме гіпермаркет встановлює орбіту, вздовж якої рухається субурбанізація” (там же). Подібний морфогенез виявляє гіперреальний статус таких моделей, як гіпермаркет. Тому що його функція не має нічого спільного із сучасним функціоналізмом роздрібною торгівлі. Такі “форми” – це “функціональні ядра, що більше не функціональні” (там же: 78). Вони служать для створення простору контролю, який бере свій початок у класичному режимі нагляду, що, разом з естетикою зникнення, сам інтегрується в інтер’єр торгового центра; кабельна телекамера стала частиною “декору симулякра” (там же: 76).

Тому такі “негативні сателіти міста ... пророкують кінець міста, у тому числі сучасного міста, як якісно недетермінованого простору, як оригінального синтезу суспільства” (там же: 78). Відповідно, сучасне місто, “історично споруджене місто, більше не живе практично і не розуміється практично. Це тільки предмет культурного споживання для ту-

ристів” (Lefebvre, 1996: 148). І в такий спосіб досвід пост-сучасного, пост-урбаністичного світу приймає форму неопосередкованого досвіду алеаторної трансформації простору-часу. Саме ця здатність соціальної системи змінюватися у відповідь на суперечливі умови власної можливості і перевизначати простір-час в образах власних симулякрів свідчить про те, що в майбутньому усвідомлення міста повинне повернути його як неможливий об’єкт. Ми дійсно є свідками ускладнення міста – його транспозиції в області симуляції.

Переклала Марта Філь

Бібліографія

Abelson, E.S. (1989) When ladies go a-thieving: middle-class shoplifters in the Victorian department store. Oxford University Press, Oxford.

Acton, W. (1968) Prostitution. MacGibbon and Kee, London.

Alliez, E. and M Feher (1989) Notes on the sophisticated city. In M.Feher and S.Kwinter (eds.),

The contemporary city: zone parts I and II, Zone Books, New York, 41-55.

Anon. (1862) The rape of the glances. The Saturday Review, 1 February, 124-5.

Barret-Ducrocq, F. (1991) Love in the time of Victoria. Verso, London.

Baemreither, J.M. (1889) English associations of working men. Sonnenschein, London.

Baudelaire, C. (1970) Paris spleen. New Directions Books, New York.

Baudrillard, J. (1972) Modernite. Encyclopaedia Universalis vol. 11.

– (1981) For a critique of the political economy of the sign. Telos, St Louis.

- (1987) Forget Foucauli. Semiotext(e), New York.
- (1988a) Selected writings. M.Poster (ed.), Polity, Cambridge.
- (1990a) Fatal strategies. Pluto, London.
- (1990b) Revenge of the crystal: selected writings on the modern object and its destiny, 1968-1983. P.Foss and J.Pefanis (eds.), Pluto, London.
- (1990c) Seduction. Macmillan, London.
- (1990d) Cool memories. Verso, London.
- (1993a) Baudrillard live: selected interviews. M.Gane (ed.), Routledge, London.
- (1993b) Symbolic exchange and death. Sage, London.
- (1994) Simulacra and simulation. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- (1995a) The virtual illusion: or the automatic writing of the world. Theory. Culture & Society 12,97-107.
- (1995b) Symbolic exchange: taking theory seriously. An interview with Jean Baudrillard by Roy Boyne and Scott Lash. Theory. Culture & Society 12, 79-95.
- (1996) The system of objects. Verso, London.
- Bauman, Z. (1987) Legislators and interpreters: on modernity, post-modernity and intellectuals. Polity, Cambridge.
- (1988) Freedom. Open University Press, Milton Keynes.
- (1990a) Modernity and ambivalence. In M. Featherstone (ed.), Globalization: nationalism, globalization and modernity, Sage, London, 143-69.
- (1990b) Thinking sociologically. Blackwell, Oxford.
- (1991) Modernity and ambivalence. Polity, Cambridge.
- (1992) Intimations of postmodernity. Routledge, London.
- (1993a) Postmodern ethics. Blackwell, Oxford.
- (1993b) The sweet scent of decomposition. In C.Rojek and B.S.Turner (eds.). Forget Baudrillard? Routledge, London, 22-46
- (1995) Life in fragments: essays in postmodern ethics. Blackwell, Oxford.
- Berman, M. (1983) All that is solid melts into air: the experience of modernity. Verso, London.
- Benjamin, W. (1973) Charles Baudelaire: a lyric poet in the era of high capitalism. New Left Books, London.
- (1975) The work of art in the age of mechanical reproduction. In Illuminations, Fontana, London, 219-53.
- (1985) Central Park. New German Critique 34, 32-58.
- Bourdieu, P. (1984) Distinction: a social critique of the judgement of taste. Routledge, London.
- Bowlby, R. (1985) Just looking: consumer culture in Dreiser, Gissing and Zola. Methuen, London.
- Buck-Morss, S. (1986) The flaneur, the sandwichman and the whore: the politics of loitering. New German Critique 39, 99-140.
- (1989) The dialectics of seeing: Walter Benjamin and the Arcades Project. MIT Press, Cambridge.
- Camhi, L. (1993) Stealing femininity: department store kleptomania as sexual disorder. Differences 5, 26-50.
- Chadwick, O. (1975) The secularization of the European mind in the nineteenth century. Cambridge University Press, Cambridge.
- Clarke, D.B. (1995) The limits to retail capital. In N.Wrigley and M.Lowe (eds.), Retailing, capital & consumption: towards the new retail geography. Longman, London, 284-301.
- and Doel, M.A. (1994) Transpolilical geography. Geoforum 25, 505-24.
- Davis, J. (1989) From 'rookeries' to 'communities': race, poverty and policing in London, 1850-1985. History Workshop 27, 66-85.
- Deleuze, G. (1972) Proust and signs. George Braziller, New York.
- and F.Guattari (1983) Anti-Oedipus: capitalism and schizophrenia. Athlone, London.

Derrida, J. (1976) *Of grammatology*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Doel, M.A. (1996) A hundred thousand lines of flight: a machinic introduction to the nomadic thought and scrunpled geography of Gilles Deleuze and Felix Guattari. *Environment and Planning D: Society and Space* 14, 421-39.

– and D.B.Clarke (forthcoming) *Transpolitical urbanism: suburban anomalies and ambient fear*. In C.Harrington and G.Cryslar (eds.). *Street wars: space, power and the city*, Manchester University Press, Manchester.

Douglas, M. (1970) *Purity and danger: an analysis of concepts of pollution and taboo*. Harmondsworth, Penguin.

Engels, F. (1962) *The condition of the working class in England in 1844*. Progress, Moscow.

Featherstone, M. (1989) *Consumer culture and post-modernism*. Sage, London.

Frisby, D. (1994) *The flaneur in social theory*. In K.Tester (ed.), *The flaneur*, Routledge, London, 81-110.

Giddens, A. (1994) *Living in a post-traditional society*. In U.Beck, A.Giddens and S.Lash, *Reflexive modernization: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Polity Press, Cambridge, 56-109.

Gregory, D. (1994) *Geographical imaginations*. Blackwell, Oxford.

Hrrington, C. and G.Cryslar (eds.) (1996) *Street wars: space, power and the city*. Manchester University Press, Manchester.

Harvey, D. (1985a) *The urbanization of capital*. Blackwell, Oxford.

– (1985b) *Consciousness and the urban experience*. Blackwell, Oxford.

Heimel, C. (n.d.) *How to be creative*. In *Godhaven II*, Godhaven Ink, P Ppo Box HP94, Leeds LS6 1YT, UK.

Jameson, F. (1983) *Postmodernism and consumer society*. In H.Foster (ed.), *The anti-aesthetic*, Bay Press, Port Townsend, 111-25.

Kellner, D. (1989) *Jean Baudrillard: from Marxism to postmodernism and beyond*. Polity, Cambridge.

Kracauer, S. (1937) *Offenbach and the Paris of his time*. Constable, London.

Kundera, M. (1984) *The unbearable lightness of being*. Faber and Faber, London.

Laermans, R. (1993) *Learning to consume: early department stores and the shaping of modern consumer culture 1860-1914*. *Theory, Culture & Society* 10, 79-102.

Lawrence, J.C. (1992) *Geographical space, social space, and the realm of the department store*. *Urban History* 19, 64-83.

Leach, W.R. (1984) *Transformations in a culture of consumption: women and department stores, 1890-1925*. *Journal of American History* 71, 319-42.

Lefebvre, H. (1971) *Everyday life in the modern world*. Harper and Row, New York.

– (1996) *Writings on cities*. E.Kofman and E.Lebas (eds.), Blackwell, Oxford.

Lofland, L.H. (1973) *A world of strangers: order and action in urban public space*. Basic Books, New York.

McRobbie, A. (1992) *The Passagenwerk and the place of Walter Benjamin in cultural studies: Benjamin, cultural studies, Marxist theories of art*. *Cultural Studies* 6, 147-69.

Maffesoli, M. (1996) *The time of the tribes: the decline of individualism in mass society*. Sage, London.

Marx, K. (1967) *Capital: a critique of political economy*. International Publishers, New York.

Miller, M. (1981) *The Ban Marche: bourgeois culture and the department store, 1869-1920*. Princeton University Press, London.

Morris, R.J. (1983) *Voluntary associations and British urban elites, 1780-1850: an analysis*. *The History Journal* 26, 95-118.

Ogborn, M. (1993) *Ordering the city: surveillance, public space and the reform of urban policy in England, 1835-56*. *Political Geography* 12.6, 505-21.

Pefanis, J. (1991) *Heterology and the postmodern: Bataille, Baudrillard, and Lyolard*. Duke University Press, Durham.

Proust, M. (1981) *Remembrance of things past*. Chatto and Windus, London.

Razzell, P.E. and R.W.Wainwright (eds.) (1973) *The Victorian working class. Selections from letters to the Morning Chronicle*. Cass, London.

Roberts, M.J.D. (1988) Public and private in early nineteenth-century London: the Vagrant Act of 1822 and its enforcement. *Social History* 13, 273-94.

Ryan, J. (1994) Women, modernity and the city. *Theory, Culture & Society* 11, 35-64.

Sartre, J.-P. (1957) *Being and nothingness*. Methuen, London.

Shields, R. (1992) The individual, consumption cultures and the fate of community. In R.Shields (ed.), *Lifestyle shopping: the subject of consumption*, Routledge, London, 99-113.

Simmel, G. (1971) The metropolis and mental life. In D.Levine (ed.), *On individuality and social form*. University of Chicago Press, Chicago.

– (1978) *The philosophy of money*. Routledge, London.

Taylor, P.J. (1996) What's modern about the modern world-system? Introducing ordinary modernity through world hegemony. *Review of International Political Economy* 3.2, 260-86.

Tester, K. (ed.) (1994) *The flaneur*. Routledge, London.

Trudgill, E. (1973) Prostitution and paterfamilias. In H.J.Dyos and M.Wolff (eds.), *The Victorian city*, vol 2, 693-706.

Walkowitz, J. (1977) The making of an outcast group: prostitution and working women in nineteenth-century Plymouth and Southampton. In M.Vinicus (ed.), *A widening sphere: changing roles of Victorian women*, Methuen, London.

– (1980) *Prostitution and Victorian society: women, class and the state*. Cambridge University Press, Cambridge.

– (1992) *City of dreadful delight: narratives of sexual danger in late Victorian England*. Virago, London.

Williams, R.H. (1982) *Dream worlds: mass consumption in late nineteenth-century France*. University of California Press, Berkeley.

Wilson, E. (1995) The invisible flaneur. In S.Watson and K.Gibson (eds.), *Postmodern cities and spaces*, Blackwell, Oxford, 59-79.

Wirth, L. (1948) Urbanism as a way of life. *American Journal of Sociology* 4, 1-24.

Wolff, J. (1990) *Feminine sentences: essays on women and culture*. Polity, Cambridge.

Еш Амін Найджел Тріфт

Ash Amin

Nigel Thriфт

Виразність повсякденного міста

Vyraznist' povs'akdennoho mista

Вступ

Нижче ми досліджуємо те, що можна вважати знанням про місто. Ми ставимо запитання, як можна теоретизувати про сучасне місто, не упускаючи з виду його неймовірну розмаїтість і життєву силу, а також з огляду на ознаки самих існуючих у місті практик. Ми навмисно оминаємо в нашому аналізі загальновідомі праці, оскільки не вважаємо, що різноманіття динаміки міста дозволяє теоретизувати про нього в поняттях рушійних структур. Ми звертаємося до іншого урбанізму, що розглядає місто як місце мобільності, як потік повсякденних практик, і який розрізняє міста за їх повторюваними феноменологічними ознаками. За переконанням Бруно Латури і Емілі Ерман – ми маємо на увазі їхній чудовий фотоальбом про сучасний Париж, – така візія вимагає глянути на місто з “олігоптика”, зверху, знизу і між поверхнями міста.

Ми визначимо центральні метафори цього нового урбанізму повсякденності. Ми бачимо три таких метафори, що прояснюють значення транзитивності, щоденних ритмів і впливів відбитків для організації і життєдіяльності міського життя. Ці метафори містяться, відповідно, у традиції фланерства, у ритмоаналізі й у відбитках міста. І хоча він широко визнаний, ми стверджуємо, що цей урбанізм перебільшує значення міста як простору для відкритого

потоків, людської взаємодії і безпосередньої рефлексивності. Тут ми спробуємо підійти до знання про місто з інших позицій – з погляду інституціональної, трансгуманної і дистанційованої природи міського життя.

Новий урбанізм у контексті

Видавні американські теоретики урбанізму на початку ХХ століття – Патрік Геддес, Льюїс Мамфорд і Луїс Вирт – прагнули узагальнювати знання про місто в різні історичні епохи як про цілісну систему. Вони розглядали місто як організм. За плутиноюю, шумом, суєтою і безладдям міського життя вгадувалася певна органічна цілісність. Місто уявлялося просторово зв'язним утворенням, що втілює особливий спосіб життя (стрімкого, світського, анонімного) з виразним просторовим і соціальним поділом праці усередині нього, зі специфічним ставленням до села, країни в цілому і до “зовнішнього світу”, а також еволюційну лінеарність (цивілізацію і прогрес). Ці класики прагнули теоретизувати місто як соціопросторову систему з її власною внутрішньою динамікою. Так, наприклад, Мамфорд бачив сенс у розробці типології міст: “Тиранополіс” з його паразитизмом і гангстерами-диктаторами, “Мегаполіс” з його жадібністю, відчуженістю і варварством і “Некрополіс” з його мародерством і примітивністю, що слідує за війною, голодом і хворобами. Мамфорд просто вражає інтерпретує кожен тип як органічну систему.

Але, незалежно від того, чи можна розглядати міста в різні епохи з такої точки зору, сучасні міста не є виразно внутрішньо погодженими системами. Межі міста стали занадто прозорими і розмитими (як у географічному, так і у соціальному сенсі), щоб теоретизувати його як єдине ціле. Сучасне місто не має завершення, у нього немає центру, немає чітко закріплених частин. Воно, радше, являє собою сплав найчастіше розбалансованих процесів і соціальної гетерогенності, місцем взаємозв'язку близького і далекого, послідовністю ритмів; воно завжди розтікається у нових напрямках. Саме цю характеристику міста потрібно схопити і пояснити, не піддаючись спокусі звести різноманіття міських явищ до якої-небудь суті чи системної цілісності.

За останні п'ятнадцять років урбаністична теорія пройшла значний шлях до визнання різноманіття і плюралістичності міського життя. Більшість провідних сучасних урбаністів, зокрема Мануель Кастельс, Девід Харві, Саскія Сассен, Едвард Содж, Річард Сеннет, Майк Девіс і Майкл Діа, визнають неадекватність одномірного уявлення про місто. Вони відзначають накладення продуктивної діяльності на нові види компетентної діяльності, на співприсутність різних класів, соціальних груп, національностей і культур, на різкий контраст між багатством і розкішшю з одного боку і крайньою убогістю – з іншого, на множинність тимчасових і просторових параметрів різних способів придбання засобів до існування в місті. Але в той же час цілком

справедливо було б зазначити, що, відтворюючи всю складність міського життя, вони все-таки прагнуть робити узагальнення, спираючись на перевагу одного якогось явища чи на рушійний для усього процес.

Існує, однак, і інша традиція, що завзято уникає подібних узагальнень, намагаючись вловити важливу банальність повсякденного життя в місті. Повсякденне життя має багато вимірів. У Анрі Лефевра, наприклад, воно складається з “щоденного життя”, визначеного як повторювані матеріальні і людські практики, з “повсякденності” як екзистенціального чи феноменологічного стану і зі “щоденності”, що представляє собою щось, на кшталт іманентної життєвої сили, що пронизує все, “єдиний і безмежний плинний простір-час-простір для “життя” (Seigworth 2000: 246). Як місто виявляється в повсякденному житті? – це питання цікавило, наприклад, сюрреалістів, а пізніше – ситуаціоністів, що намагалися зрозуміти це за допомогою неконвенційних путівників і карт, маніфестів і міркувань (Sadler 1998). Цим характерні і медитації мандрівного в нетрищах різних міст Вальтера Бенджаміна і його дослідження масового споживання як нового способу життя. Той же мотив ми знаходимо й у роботі Мішеля де Серто (1992) про те, як банальність – “спільність, що захлюстує,” (с. 5) – “утверджується у наших звичках” (с. 5) як “граматика повсякденних дій” (Gardiner 2000: 174).

В основі цього урбанізму повсякденності лежить відчуття необхідності вловити феноменаль-

ність, що не може бути пізнана в теорії чи в одній лише свідомості. Почасти таке відчуття походить з розуміння повсякденности як іманентної сили, як “надлишок енергії, що походить ні від тіла, ні від світу по окремоти, але від банальних рухів чистого процесу” (Seigworth 2000: 240). Як же вловити цю онтологію “процесу в надлишку”? Як думає Сігворт, “для того, щоб зазирнути “по іншу сторону явищ” філософія повсякденного життя повинна зосередити свою увагу на його безпосередності... на житті з усією його тягучою і розслабленою людською/нелюдською, неорганічною/безтілесною, феноменальною/епіфеноменальною і банальною/насиченою повсякденністю” (2000: 246). Урбанізм повсякденности повинен проникнути в суміш плоті і каменю, людського і не-людського, нерухомого і плинного, емоцій і дій. Але що з цього варто відзначати, а що ні? Треба пізнати місто, недоступне свідомості, насмілившись наблизитись до сфер поетичних одкровенень і почуттєвої близькості. Але і таке завдання теж не обходиться без проблем. Як ми можемо бути впевнені, що ці сфери відкриють нам віртуальність міста? Як нам уникнути зовсім марних зусиль?

Одна з відповідей на ці питання – використання метафор для того, щоб вловити поточні процеси. Далі в цій главі ми розглянемо три сильних метафори, традиційних для урбанізму повсякденности. Перша – це метафора транзитивности, що позначає просторову і тимчасову відкритість міста. Друга метафора зображує місто як місце, де сходяться

різноманітні ритми, поступово карбуючись у щоденних контактах і численних переживаннях часу і простору. Третя метафора вказує на місто як відбитки слідів: сліди минулого, руху, щоденних маршрутів уздовж і поперек міста, а також на зв'язки за його межами.

Фланер і транзитивність

Спекулятивна філософія Вальтера Бенджаміна “у її найбільш сильних аспектах не шукає істину в завершеності, але в зневажених деталях і в ледь відчутних нюансах” (Caygill 1998: 152). І це найбільше виявляється в дослідженнях міст, якими він мандрував – Париж, Неаполь, Марсель, Берлін і Москва. Бенджамін використовував поняття транзитивности для опису міста як місця для імпровізацій і змішань, можливих через те, що місто пронизане наскрізь минулим, а також піддане різним впливам простору.

Це поняття розповсюдилося у 1924 році з розповіді фланера про Неаполь; тут цілком очевидно Бенджамін був вражений театральністю міста, його пристрасно до імпровізації, його іронією. Неаполь виставляє напоказ свою транзитивність, коли священник, що привселюдно просторікує про непорядні вчинки, може зупинитися, щоб благословити весільну процесію; коли виявляється, що путівник Бедекера нічим не може допомогти в пошуках архітектурних пам'яток чи слідів міського “дна”; коли розігруються сценки на багатолюдній площі, де шляхетний пан

торгується з обважнілою дамою за винагороду, яку він хоче одержати за те, що підняв загублене нею в'язло. “Пористість – це незнищений закон міського життя, що виявляється у всьому”, – у тому, “як будинки і дії взаємопроникають у внутрішніх двориках, аркадах і сходових маршах,... щоб стати театром нових, непередбачених констеляцій. Момент визначеності відсутній” (Benjamin 1997: 171, 169).

Транзитивність/пористість – це те, що дозволяє місту постійно формувати і змінювати свій вигляд. Особливо відзначаючи цю властивість у вуличних імпровізаціях Неаполя, Бенджамін цілком ясно дає зрозуміти, що це стосується й інших міст. На прикладі Москви 20-х років він розглядає транзитивність нового соціалізму, засновану на співприсутності державної бюрократичної машини і мовчазних імпровізацій індивідів, що займаються неформальною торгівлею й обміном. Транзитивність міста виявляється в протистоянні нової монументальної архітектури і накопичення наметів і коробок, розставлених на тротуарах тисячами вуличних торговців, що продають усе, що завгодно. Транзитивність в обох містах має різні наслідки, але в обох випадках це поняття запам'ятовує місто як повсякденний процес, що урухомлюється взаємодією плоти і каменю.

За допомогою яких засобів можна вловити транзитивність? Для початку Майкл Шерінгем стверджує, що “схований принцип мінливості”, який рухає міським життям, вимагає і “відповідного йому руху з боку спостерігача”. Традиційні засоби

– карти, описи, макети, виділення найбільш істотного – мало придатні. Потрібно вжитися у роль рефлексуючого перехожого, у фланера, що, занурюючись у прогулянку містом через відчуття, емоції і сприйняття, вступає в “двосторонній контакт між містом і свідомістю”. У підсумку цього контакту ми здобуємо “знання, невіддільне від цього процесу взаємодії” (1996: 104, 111). Так, Шерінгем відзначає, що для Андре Бретона знання міста залежало від установки на ліричне передчуття і відкритість, виражені у суміші поетичного і фактичного. Для Бенджаміна ж, навпаки, його автобіографічний мандрівник прагне до “ледарства”, у якому цілеспрямована діяльність поступається місцем фантазмагоріям. У своїй подорожі Марселем Бенджамін допомагав собі помірним споживанням гашишу, щоб сповільнити потік і побачити його по-іншому. На відміну від цього, розповідь про Неаполь зосереджується на захоплених враженнях берлінця від неймовірно театралізованого середземноморського міста, а в Парижі він покладається на зважені міркування про архітектуру аркад. Так само і Жак Реда в 1890-х побачив Париж крізь призму алегорії, прокладаючи шлях за асоціативними зв'язками, що виникли у ході мандрівки.

Сучасний урбанізм віродив традицію фланерства розглядати місто з близької, вуличної, відстані. Тут ми знову наштовхуємося на думку про те, що місто як “складне утворення, що переживається” (Chambers 1994) вимагає альтернативних описів

і карт, заснованих на мандрівках. Чудовим прикладом такої роботи служить дослідження Речел Ліхтенштайн і Йена Сінклера (1999), у якому вони буквально відстежили життя і пересування єврейського вченого і затворника Давида Родинського для того, щоб скласти путівник слідами і місцям цього мешканця Східного Лондона початку 1960-х. Це “психогеографія” чужих просторів, окремих пам’ятників, містечок і єврейських поселень, де Лондон з’являється як біографічно помічене місто. Ми можемо глянути на уривок цього тексту – вступ Сінклера до путівника:

Родинський як психогеограф

Родинський був художником у традиції Тома Філіпса чи сюрреалістів, він творив заново існуючі об’єкти. Він робив карти Лондона у відповідності зі своїм уявленням про те, яким він повинен бути, так, ніби він описував це місто вперше. Ці карти були, радше, натяками, а не переконаними твердженнями. Якщо якась сторінка [путівника по Лондону] привертала його увагу, він списував її поля червоним. Інші райони не представляли для нього жодного інтересу, він їх пропускав. Він був таксономістом, що приділяв величезний масив інформації тим категоріям, що зацікавили його найбільше – в’язниці, цвинтарі, дитячі будинки, лікарні. Ці позначки і стали спроектованою автобіографією, діккенсівським оповіданням про запустіння, убогість і тюремне життя. Так Родинський бачить світ: глухий ліс незнання з його темними улоговинами. Скупчення страждань, що жадають

тепла його червоної ручки. Його система класифікації вибудовувалася навколо обраних будинків, що були колоніями приречених, закладами з суворо визначеними правилами поведінки, гулаги зниклих...

У чому полягала його система? Якщо до виділених будинків не вела червона доріжка, чи означало це, що він вважав їх важливими об’єктами, але не відвідував їх? Що означали лінії, що прокреслювали мудрі маршрути, – подорожі, пророблені автобусом чи пішки? Футбольне поле Арсенал обведене колом, але більш ніяк не відзначене. А вулицю Мейр прокладена червона доріжка, що закінчується біля ставків Клефем. Чи була вулиця Тістлуейт відзначена на честь Гарольда Пінтера (який жив там у молодості)? Чи означає це якийсь зв’язок, чи знайомство, чи споріднення, між Пінтером і Родинським?..

У передмістях Родинський зосереджується на “єврейських лікарнях” і “єврейських цвинтарях”, ніби задалегідь розписуючи своє майбутнє, передбачаючи ті дороги, якими його понесуть із Принслет стріт.

...Це були місця, за якими можна було б скласти розповідь про минуле життя: Хінідж стріт (синагога, де востаннє бачили Родинського, що відвідує Кіддуш), вежа на Філдгейт стріт, Чешир стріт, церква Хоуксмур, цвинтар на Брейді стріт. Острівці, де час утримувався у глеках пам’яті.

“Я нарешті зрозумів, що єдиний спосіб досягнути виготовлені Родинським карти – це пройти за його червоними лініями...”

(З книги Йена Сінклера “Потасмні ліхтарі: путівник Родинського”, 1999, сс. 10-14.)

“Теоретик” – це обдарований задуманий перехожий, що зумисне загубився в шоденній міській плутанині і ритмах. Цей перехожий обдарований і поетичною чутливістю, і поетичною наукою, що майже неможливо відокремити від методології дослідження міста. Бенджамін, наприклад, робив набагато більше, ніж просто вбирив у себе транзитивність Неаполя, Москви і Марселя. Він не був найвнимі і вразливим дилетантом. Навпаки, він був озброєний трансцендентальною спекулятивною філософією, що дозволяла йому відбирати, впорядковувати й інтерпретувати його почуттєвий досвід міста. Це були рефлексивні блукання, які припускали особливу теорію міського життя, що вимагала розкриття найдрібніших процесів у місті.

Деякі дослідники вважають, що саме чутливість фланера і пов’язує простір, мову і суб’єктивність, необхідні для “прочитання” міста. Такі інтелектуальні блукання не повинні романтизувати місто, але зображувати розмаїтість вуличного життя, несподівані спростування стереотипів. Показовий опис Нью-Йорка Джерома Черіна (1987): “Якщо ви хочете відкрити для себе Нью-Йорк, йдіть у дюни: відвідайте ці печери в Південному Бронксі, відкіля бере свій початок брейкданс як ритуальна війна між ворогуючими зграями підлітків. Чи прогуляйтеся “необлагородженою” Дев’ятою авеню, де усе ще відчувається наелектризоване сусідство з якоюсь вуличною анархією. Молодь і старі перемішуються, сваряться, фліртують... Чи підіть на Брайтоні Біч,

де російські та єврейські емігранти, одягнені в американський одяг 50-х років, поїдають свій борщ. Подивіться на країну мафії на Бат Біч, де молоді шибеники стоять у дверях ресторанів у своїх найшовковіших сорочках. Прогуляйтеся в Іст Сайд, де китайці, латинос і літні євреї висипали на вулиці й у парки, начебто з однієї кімнатки” (Цит. за: Margback, Bruch and Eicher 1998: 80).

Не може бути сумніву, що такого роду фланерство здатне розкрити безліч таємниць міста. Але таємниці, що розкриваються – це особливі таємниці, і з особливих частин міста. Вони не додають “автентичности” місту і не в останню чергу тому, що ці описи зроблені з певних суб’єктивних позицій. Наприклад, фланерство ніколи не було байдуже до статі. Надані описи були в основному чоловічими, найчастіше обтяженими почуттєвими конотаціями (юрби, вулиці, салони, будинки сприймалися як сексуально збудливі, чи найчастіше проводилися аналогії з жіночим тілом і з жіночністю). А жінки часто виявлялися стереотипізованими вибіркоким поглядом, як пише про це Анджела Макробі: “Витиснувши жінок за допомогою різного роду насильства у сферу домашнього господарства, у світ покупок, у внутрішній світ сексуального тіла, жіночності і материнства сучасність (modernity) змогла урочисто з’явитися в публічній сфері – на просторі білих, чоловіків, розуму, раціональності і бюрократії. Невеликий прошарок молодих жінок із середнього класу до певного часу міг займатися виконанням регуляр-

ної соціальної роботи в місті, у формі різного роду філантропічної діяльності, але з розвитком великої державної й урядової інфраструктури їхні послуги виявилися непотрібними... Ту “свободу”, що давало цій меншості жінок їхнє привілейоване становище, неможливо зрозуміти, не знаючи досвіду величезної більшості жінок і дівчат, що були лише об’єктами пильного поглядів, для яких місто було місцем їхньої роботи й проживання, що жили в “нетрищах” і подорожували містом не тому, що знайшли якусь нову свободу, а тому, що це було частиною їхніх повсякденних пошуків заробітку. Як ще могла жінка одержати роботу, бігати за дорученнями своїх панів, трохи відпочити і розслабитися, утекти від скупченості у своєму домі, якщо не тиняючись вулицями?” (1999: 36-7).

Транзитивність, заснована на досвіді жінок, що переймаються своїми щоденними турботами, не є характерною. Сказавши це, ми виявимо цілий пласт літератури про “фланьоз” (фланерш). Дебора Парсонс, наприклад, у своєму дослідженні описів Парижа і Лондона в період між 1880 і 1940 роками зазначає, що фланьоз дуже докладно представляє певні місця у своїй “жіночій міській свідомості” (2000: 7). Вона містить емпіричні знання корінних особливостей міста і за допомогою цього знання – дослідження того, що значить бути жінкою в місті, яке є для неї “найчастіше багатообіцяючим, іноді нестерпним, але завжди непереборним, що надає простір, у якому жінка може реалізовувати свою ідентич-

ність і мати свій авторський голос” (р. 228). “Місто завжди сприймається в поєднанні з зосередженістю на своєму особливому житті, що в ньому відбувається” (р. 223). У такий спосіб стать має дуже важливе значення для пояснення міської транзитивності.

Інша проблема фланерства – чи є блукання і роздивляння довкола ліпшим способом вловити транзитивність сучасного міста, засновану на безконечній тягlostі і безлічі зв’язків. Наскільки, наприклад, корисне знання фланера для розкриття “пористості” міського життя, пов’язаної з подорожами, як наприклад, результати великих щоденних коливань чисельності населення? От, приміром, спостереження Лондона Ніком Барлі: “Сто мільйонів авіапасажирів, що прибувають до Лондона щороку, майже вдвічі збільшують населення Британії. Подорожі таких масштабів сьогодні не дають змоги вважати міста стабільними утвореннями. Вони перестали бути просто географічними місцями розташування, вони є міськими контекстами, що пристосовуються до постійного потоку. Поки що він сприймається як сукупність будинків, місто – це постійно мінливий набір концептуальних можливостей, досить міцний, водночас такий, що розширюється і скорочується за вимогою, не втрачаючи при цьому своєї істотної визначеності... Але якщо один з аеропортів Лондона лежить фактично в Кембріджі, за багато кілометрів сільської місцевості, що простирається між ними, місто є більшою мірою територією

для уяви, ніж такою, що має певні фізичні виміри і параметри” (2000: 13).

Поетики фланерського знання недостатньо. Транзитивність міста варто вловлювати іншими засобами. Деякі з них представляють сьогодні вже повсякденні технології знання, історичні путівники і фотографії, що запам'ятали зміни в часі, демонстрація видів, що ілюструють місто в русі (наприклад, аеровідеозйомки), книги і фільми, що показують глобальні зв'язки міста (оповідання культурних діаспор, чи глобальні ланцюжки постачання міста продовольством). Ми проробили довгий шлях до знаходження таких інструментів, що лежать всього за один крок від вулиці і які більше не залежать від вражень знаючого фланера і від його інструментів (Featherstone 1998).

Альтернативна транзитивність

Мандрівники і щоденні подорожуючі відзначають транзитивність міст і без діагностичних теорій і фланерських інструментів. Їхні подорожі і зроблені спостереження досить чітко і красномовно позначають простір у місті. От як вимальовується альтернативний Лос-Анджелес в описах Сікві Хатчинсона поїздки автобусом, де зустрічаються в основному бідні, жінки і люди, що не мають своєї машини у цьому місті автомобілів: “Поїздка автобусом в Л.А. відкриває рівнобіжне місто... Вона дозволяє інакше глянути, побачити, почути і відчути запах, уникаючи автомобільності, навіть якщо ця поїздка

і відтворює її. Вулиці цього рівнобіжного міста йдуть межею автомобільності. Вони течуть у спокійній асинхронності до віртуального міста за вікном автомобіля, разом з жінками, що чогось чекають у лікарні, з бакалійними крамницями, пунктами видачі готівки, поліклініками. Від Лос-Анджелеса до Нью-Хейвена автобус – це місто жінок... кольорові жінки з робітничого класу складають кістяк автобусних пасажирів у таких яскраво виражених “заміських” містах, як Лос-Анджелес. За оцінками Лінкольнського інституту земельної політики тільки для 4-5% усіх пересувань у Сполучених Штатах використовується громадський транспорт. Однак, ці цифри не можуть адекватно пояснити рівень його використання в співтовариствах кольорових, де жінки дуже сильно залежать від автобусів і метро, протягом дня їдучи на роботу, до громадських установ, до друзів і родичів. Еліптична природа поїздок жінок по місту – це зворотний бік замиської столиці...” (2000: 108)

“Публіка в автобусі непомітна для тих, хто їде машинами. Незважаючи на шістдесят років автомобілізації вулиць, у Лос-Анджелесі не мати машини – означає не мати обличчя, бути одержимим незвидним знанням ритмів і каденцій міських вулиць, бути обтяженим спілкуванням з кожним перехрестям і зупинкою” (2000: 117).

А крім того, є й інші народні уявлення про місто, що є знанням міста як такого. Типовим прикладом цього можуть служити спогади прибулих здалеку чужинців, для яких місто запам'яталося, рад-

ше, за створеними у певній діаспорі образами, а не як таке. Візьмемо, приміром, пористість Лондона, побачену очима вест-індійської жінки Тенті, що йде Хероу роуд у романі Семюела Селвона “Самотні лондонці” (1956): “Тенті робила покупки у цій бакалійній крамниці кожен суботній ранок. Це було схоже на юрмище, коли усі... домогосподарки йшли за покупками, і Тенті перша з поміж них. На ринку вони трималися як у себе вдома: “Так, я ж тобі розповідала, що вона втратила дитину... півфунта соленої риби, будь ласка, в’яленої риби... так, так, я говорю, що... і два фунти рису, будь ласка, і півфунта червоної квасолі, ні, не цієї, а тієї, що в куті, у мішку...” (р. 78).

Вона звичайно встрявала в довгі, неспішні розмови з продавцями, не звертаючи уваги на людей у черзі. “Чи знаю я Монте Бей! – говорила вона. – Та я там народилася; коли я була маленькою, то купалася у тому ж морі, що і всі ці кінозірки... Чому я приїхала до Лондона? Це довга історія, дитинко, вона займе надто багато часу, а люди в черзі чекають. Я піклувалася про мого племінника, а тепер він тут, у Лондоні, працює на фабриці...” (р. 80, цит. за Akbar 2000: 70)

Ріад Акбар (2000), коментуючи Селвона, говорить, що для його персонажа реальний Лондон залишився недоступним; це так, якщо не вважати, що Лондон Тенті не менш реальний, ніж будь-який інший, у ньому сконцентроване відчуття цього місця мільйонами іммігрантів, що пізнають його і себе в ньому за допомогою локально-глобальних географій.

Ритми і ритмоаналіз

Лефевр, як і Бенджамін, побачив, що міста тримаються на відносинах безпосередности – на “музиці міста”, яку можна “розкрити в процесі рефлексії” (1996: 227, 101). Дивлячись зверху, з вікна, на перехрестя в центрі Парижа, Лефевр зауважує безліч потоків, що рухаються з різними швидкостями: люди, що перетинають вулицю, машини, що зупиняються і розганяються, юрби народу, що снують в різних напрямках, суміш запахів і шумів. І він додає: “до цього неблаганного ритму, що ледь стихає до ночі, долучаються інші, менш інтенсивні, уповільнені ритми: виходять до школи діти, лунають окремі пронизливі вигуки – ознаки ранку, що наступив. Потім, у дев’ять тридцять ранку, відповідно до розкладу, що навряд чи коли-небудь змінюється... прибувають торговці, а слідом за ними – туристи” (р. 221). Лефевр відзначає, що ритми – це не тільки те, що ми бачимо, нюшимо і відчуваємо, але й інше, те, що “існує, не будучи відчутним” (р. 223), наприклад, правила дорожнього руху, час початку роботи магазинів і шкіл, маршрути, що рекомендуються іноземними туроператорами і т.д. Ритми можуть бути і присутніми, і відсутніми.

Дослідження міських ритмів стає істотно важливим для сучасного урбанізму. Але що це таке – міські “ритми”? От відповідь Джона Аллена: “Ритми міста – це все, від регулярних пересувань людей містом аж до найширшого кола повторюваних дій, звуків і навіть запахів, що розмічають життя в місті

і дають його мешканцям почуття часу і місця. Це почуття не має нічого спільного з загальним впорядкуванням устремлінь будь-яких мас чи узгодженням щоденного життя в різних частинах міста. Це, радше, суміш міського життя, що вирує, у якій люди рухаються містом і за містом у різний час дня і ночі, у якій постійно, тиждень за тижнем, рік за роком, усе відновлюється” (1999: 56).

Ритми міста – це координати, за якими його мешканці і приїжджі впорядковують і формують свій досвід міста. Мультитемпоральність міста, від біоритмів тіла і цокання годин до шкільних розкладів і транспортних потоків, зовсім не потрібно інтерпретувати як втрату контролю. На відміну від цього уявлення, місто найчастіше відоме нам і визначається за допомогою цих ритмів і супровідних пристосувань, що упорядковують, (правила дорожнього руху, час роботи різних закладів, закони, що встановлюють режими тиші). Навіть і без цих пристосувань порядок можна вичленувати з покриваючих усе денних ритмів (Pison 1997). Справді, у місті з його різноманіттям різного роду діяльності, розкиданій тисячами його місць, дивовижним чином відсутній хаос і плутанина, почасти через повтори і регулярності, що і стають шляхами освоєння міського життя.

Метафора ритмів міста допомагає виявити непомітні темпоральності. Більшість робіт зосереджена на денних ритмах, тоді як дослідження нічного міста занадто часто концентруються на надзвичайних і неперемних подіях. З настанням темряви

місто стає одномірним – місцем веселощів і пороку, чи страшним місцем, наповненим приглушеними звуками і недозволеною діяльністю. “Ночі у великому місті” Йохима Шльора (1998) – це рідкісний виняток. Це чудове дослідження нічних ритмів і технологій їх впорядкування. Книга зосереджена на історії нічних вулиць Парижа, Берліна і Лондона в період між 1840 і 1930 роками. Тут описані зміни ритмів, зв’язані з історичними зрушеннями в суспільній моралі, офіційними розпорядженнями (сухі закони, комендантські години) і нічними технологіями (вуличне освітлення, технології охорони громадського порядку). Шльор показує, наприклад, як були скасовані закони про комендантську годину в місті, коли за безпеку вночі почали відповідати не цивільні наглядачі, а поліцейська влада, що лише зароджувалася, і на допомогу якій підоспіло вуличне освітлення. Ніч наповнилася новими ритмами гулятьїв, мандрівників і волоцюг, тоді як єдині дотепер володарі нічної вулиці – злочинці і повії – відсувалися в тінь. Потім, коли нічне життя на вулицях ускладнилося, з’явилися і нові розклади відкриття і закриття. З ростом індустріалізації робочий час поширився і на ніч, тепер уночі люди працювали у громадських закладах, на фабриках, у лікарнях, друкарнях, торгових залах, на складах, у поліцейських дільницях. Пізніше ніч, без законів про комендантську годину, що буває новими формами буржуазних і пролетарських розваг, зв’язаних з індустріалізацією, побачила спроби знову відрегулювати її ритми (ліцензійні

закони, правила поведінки в громадських місцях). Оскільки настання ночі і весь нічний час стали об'єктами посиленого контролю і публічного моралізування, з'явилися і нові демони ночі – у двадцятому столітті ніч у Парижі, Лондоні і Берліні почали називати часом міського дна, шпигунів і слідчих, маргіналів і волоцюг – усього “ненормального”.

Дуже мало з усього цього відображено у “великомасштабній” урбаністичній теорії, де пропущена велика частина міського життя. Так, наприклад, як не дивно, але повсякденні ритми домашнього життя дуже рідко враховувалися як частина міського життя, начебто місто закінчується на порозі будинку. Сьогодні хатне життя щодня переплітається з “громадською сферою” міста. Інакше як би ми могли інтерпретувати збільшення роботи вдома і телевізійних та інтернет покупок, все зростаюче виставлення напоказ домашнього життя в різного роду шоу і зйомках скритою камерою. Домашні ритми – це така ж частина міського життя, як, наприклад, вуличний рух, життя в офісах чи контакти на відкритому міському просторі. Вони теж повинні бути неодмінно включені в соціологію повсякденності міського життя.

Як вловити ритми міста? Лефевр звернувся до “ритманалізу”, проведеному на “спектральній” відстані. Якщо рефлексуючий мандрівник прочитає місто з деякою поетичною чутливістю, то в “спектральному аналізі” ритми міста розглядаються з більш відстороненої точки зору. За Лефевром, на-

приклад, відкрите чи закрите вікно: “... відкриває щось більше, ніж візуальні картини. Думкою перспектива подовжується так, що зміст цього виду несе також і його пояснення... Невиразність і обрії, перешкоди і перспективи вгадуються думкою, оскільки вони ускладнюються, накладаються один на одного доти, доки кризь них не проступить, не почне вгадуватися Невідоме – величезне місто” (1996: 224).

Вікно дозволяє прочитувати місто з певної висоти і на певній відстані, так, що приходи і відходи сприймаються в поєднанні. Таким чином, вікно – це і реальне місце, щоб розглядати різні ритми, взяті разом, й інструмент для міркувань, можливо у супроводі таких технологій, як карти, замальовки, тексти, фотографії і фільми.

Але це тільки відправний пункт ритмоналізу. Лефевр ясно дає зрозуміти, що “місто і все міське не може бути складене зі знаків міста” (1996: 143) з двох причин. По-перше, одні лише явища ще не розкривають того способу, яким поєднуються, накладаються, зникають і знову з'єднуються ритми міста, створюючи певний міський синтез. По-друге, фіксування ритмів повсякденного життя не дає доступу до іманентності, чи граничного стану того процесу, про який згадував Сігворт (2000). Тут Лефевр вважає необхідною певну “практику, що відповідає за... збирання разом того, що з'являється розрізненим, розкиданим і окремим, додаючи йому форму одночасності і стикованості” (1996: 143).

Однак, він дивує нас своєю неперебірливістю щодо засобів такої практики. Як і для фланерства, для ритманалізу не існує досить чітких методів, а лише ще інші метафори, на кшталт сприйнятливості і відкритості назовні. Ритмоналітик повинен бути захоплений ритмом: “Потрібно махнути на всіх руку, розслабитися і забути про себе, поки він [ритм] триває” (Lefebvre 1996: 219). Для цього і потрібна “поверховість”, бо, “щоб вивільнитися і слухати ритми потрібні зосереджена увага і певна кількість часу” (р. 223). Нарешті, вікно в спектральному аналізі стимулює обдарованого художника-аналітика мобілізувати набагато щось більше, ніж сили сприйняття і рефлексії. Але про ці інші сили ми можемо тільки здогадуватися, можливо, це сили абстрагування до називання і впорядкування іманентних властивостей, приховуваних скороминущістю ритмів міста. Ми можемо глянути на таку комбінацію теорії і сприйняття на прикладі психоаналітичної інтерпретації Зігмундом Фройдом ритмів життя римської п'яцца в листі до своєї родини з Рима 22 вересня 1907 року:

Лист Фройда з Рима

Мої дорогі,

На П'яцца Колона, біля якої я зараз стою, щоденно збирається кілька тисяч людей. Вечірнє повітря наповнене ароматами, вітру у Римі майже не буває. За колоною є майданчик для військового оркестру, що

грає тут щовечора, а на даху будинку, на протилежній стороні площі, розташований екран, на якому società Italiana дивиться проєкції слайдів. По суті справи, це реклама, але щоб заманити публіку, вона перемежовується картинками ландшафтів, негрів Конго, льодових сходжень і т.п. Але оскільки і цього недостатньо, цю нудьгу переривають ще короткі кінематографічні вставки, заради яких великі діти (включаючи і вашого батька) покірно терплять рекламу і монотонні фотографії. Однак вони так скупо видають ці шматочки, що я знову і знову дивлюся те саме. А коли я розвертаюся, щоб піти, то зауважую певне пожвавлення в уважній юрбі [der Menge aufmerksam], що змушує мене знову глянути на екран і переконатися, що почалися нові картинки, і я залишаюся. До дев'ятої вечора я заворожений [so der Zauber zu wirken]; потім я починаю почувати себе самотнім у юрбі і повертаюся у свою кімнату, щоб написати всім вам, замовивши спочатку нову пляшку води. Ті, що прогулюються парами, чи індісі, dodicі залишаються там, поки звучить музика і показують слайди.

В іншому куті площі постійно спалахує і згасє ще одна жахлива реклама. Здається, це називається Fermentine. Коли ми з вашою тітонькою були в Генуї два роки тому, це називалося Tot; там було як ліки від живота і дійсно нестерпне. Fermentine ж, навпаки, так не дратує. Люди, наскільки їм дозволяють сусіди поряд, стоять так, що можуть чути, що говорять за ними, спостерігаючи при цьому, що відбувається перед ними, і одержують, таким чином, усе

сповна. Серед них, звичайно ж, є багато маленьких дітей, про які багато жінок сказали б, що їм давно час бути у ліжку. Іноземці і місцеві переміщуються найприроднішим чином. Відвідувачі ресторану і кондитерської за колоною, на іншій стороні площі, також присмно проводять час; неподалік від оркестру завжди є плетені стільці, і городяни люблять сидіти на кам'яній балюстраді навколо пам'ятника. Не пам'ятаю, чи не забув я про фонтан на площі, вона така велика. Через її центр проходить Corso Umberto (розширенням якої площа насправді і є) з її візками й електричним трамваєм, але вони не заповдіюють ніякої шкоди, оскільки римляни ніколи не звільняють дорогу машинам, а водії, схоже, не визнають за собою права наїжджати на них. Коли музика затихає, усі голосно аплодують, навіть ті, хто не слухав. Час від часу пронизливі лементи лунають у юрбі, звичайно спокійній і благопристойній; цей шум зчиняють кілька хлопчаків-газетярів, що на останньому подиху, як марфонецькі глашатаї, вривають на площу з вечірніми газетами, наївно думаючи, що своїми новинами вони покладуть кінець майже нестерпному спокою. А коли в них є повідомлення про нещасний випадок, з убитим чи пораненим, вони воістину почувують себе господарями становища. Я знаю ці газети і купую дві з них щодня по п'ять centesimi за штуку; вони дешеві, і маю сказати, що там ніколи не буває нічого, що могло б зацікавити розумного іноземця. Подекуди виникає щось ніби тривога, починають гасати хлопчиська, однак, не варто думати, ніби щось трапилось, вони

незабаром розбіжаться. Жінки в цій юрбі дуже красиві; римлянки, як це не дивно, прекрасні навіть тоді, коли вони потворні, а серед них таких мало.

Я прекрасно чую музику і з моєї кімнати, але, звичайно ж, я не можу бачити всіх цих сцен. От зараз юрба знову аплодує.

З великим привітом, ваш тато.

Це витончений опис юрби не має змісту чи ностальгії втрати. Фройд влітає у своє тлумачення того, що відбувається на площі, анімаційні технології (слайди, кінематографічні проекції, рекламу, електричний трамвай). Ми бачимо “міську картину, де індивідуальна і колективна суб'єктивність приймають форму серед безлічі образів, звуків, натовпів, векторів, шляхів і інформації”, що зафіксована за допомогою “однієї специфічної спроби свідомо організувати це переповнене поле” (Crary 1999: 365). Джонатан Керрі переконаний, що такому погляду сприяли ті самі техніки, що склали ядро нового терапевтичного методу Фрейда: “У статті, вперше опублікованій у 1912 році, Фройд представив деякі важливі “технічні правила” майбутнього аналізу. Перша з цих технік була названа Фройдом “рівномірна концентрація уваги” і описувала усвідомлену стратегію, що полягала в тому, щоб “не скеровувати свій погляд на що-небудь особливе і зберігати увагу рівномірно зосередженою... стосовно усього, що можна почути”... Основне значення цього зауваження у спробі визначити стан сприйнятливості

аналітика, що відповідало б вільно проговореним асоціаціям хворого. Це передбачає ідеальний стан, у якому можна перерозподіляти свою увагу так, щоб нічого не пропустити, щоб усе було в полі зору, але при цьому без ризику шизофренічного перевантаження” (Cragy 1999: 367-8).

Техніка Фрейда – лише одна з можливих технік для аналізування ритмів міста; істотним тут є те, що сприйнятливість не відокремлюється від аналітичного методу.

Відбитки слідів і найменування в місті

Продовжимо, однак, наше дослідження центральних міських метафор. Якщо ритм, визначений як “локалізований час” і “темповане місце” (Lefebvre, 1996: 227), фіксує щоденний темп міста, то метафора “відбитків слідів” спростовує уявлення про місто як про замкнутий простір. Міста, звичайно ж, позначені межами, оскільки сплановані за архітектурними правилами, покриті транспортними і комунікаційними мережами як усередині, так і за межами міста. Але просторова і тимчасова пористість міста тримає його відкритим для слідів минулих і нинішніх зв’язків. Простори в місті завжди залишаються незахищеними, зокрема і “закриті” співтовариства, що роблять усе можливе, щоб відгородитися від інших, але все-таки і туди постійно вривається неспокій міста, а молоді їхні мешканці шукають нічних розваг в інших, більш, поживлених міських районах.

Сьогодні також піддається впливам минулого. Яскравий приклад тому ми знаходимо у Дорін Мессей в описі того, як у Мехіко, на площі Трьох культур, поруч стоять руїни ацтекської піраміди, католицька церква в стилі бароко і сучасні будинки в інтернаціональному стилі, тим самим уособлюючи “елементи трьох основних культур, що зійшлися в цьому місці” (1999: 100). Кожен шар міської археології відкриває “мудру і діючу систему взаємозв’язків” з усього світу, так що, “коли “іспанське” зіштовхується з “ацтекським”, і те, й інше вже є складними продуктами гібридної історії” (р.110). У Мессей ця “множинність історій, що носить просторовий характер” (2000: 231), пронизує собою і рух у просторі. Воно не прив’язано до історичних слідів у певному місці. Поїздка на машині, наприклад, допускає складну “одночасність траєкторій”, що складається з практик і думок мандрівників, історій тих місць, що вони проїжджають, траєкторій тих місць, відкіля вони виїхали і які тепер продовжують бути без них. Місто наповнене цими слідами одночасності, завантажене просторово-часовими шляхами.

Що нам дає визнання існування цих міських відбитків слідів? По-перше, це допомагає розвінчати ідею про те, що місто – це упорядкований і розподілений зразок мобільності, даючи при цьому змогу побачити безліч інших шляхів мобільності в місті (пасажири, покупці, туристи, діти, бездомні, а також різного волоцюги і шахраї). Це дозволяє побачити місто як протяжну мережу комунікацій, що

з'єднують віддалені місця (це можуть бути відвідини родичів і друзів), а також розділяючи суміжні простори (як це буває між сусідами, що не мають нічого спільного). Ці шляхи роблять місто пізнаваним. Ми встановлюємо наявність міста за прокладеними шляхами і вибудовуємо навколо них уявлення про знайоме місто. Це один зі способів називання міста з усією його ускладненістю, масштабами і змінами.

По-друге, розуміння “відбитків слідів” розкриває “змішаність” міста, як це називає Мессей. Одним із прикладів може служити присутність відбитків минулого в популярних і офіційних символах, що увічнюють і позначають місто (наприклад, Мехіко як місце перетинання культур, як місто з віковими зв'язками в усьому світі). Ці мітки позначають територію міста, тих, хто усередині її, і тих, хто зовні, а також незмінну змішаність міста. Такого роду увічнення стирає також пам'ять, місця й історію, що не вписуються в дане уявлення про місто (Klein 1997; Hayden 1997).

Місто як палімпсест пізнається, згідно з Кевіном Хетерітоном, за способом збирання міського бриколажу.

Карти, фотографії, малюнки, телекартинки, текстові описи, вірші і т.п. ... вони збирають, упорядковують, включають і виключають, вони роблять простір пізнаваним для кожного, хто захоче глянути на ці репрезентації [простору], а також уможлиблює порівняти його з іншим простором... Ці репрезентації містять істинні твердження (хоча і не обов'яз-

ково наукові) щодо простору. Вони представляють міфи міста як місце (1997: 189).

Тут остання позиція має вирішальне значення. Так чи інакше іменоване місто стає саме цим містом унаслідок реакцій людей на ярлики. Вони представляють ярлики. Марбак, Брух і Айхер припускають, що: “Коли ви чуєте чи читаєте про якийсь місто, ви майже автоматично згадуєте те, що читали чи чули про нього раніше, щоб оцінити те, що прочитали чи почули зараз” (1998: 3).

Ця мова дає нам образи місць, де ми ніколи не бували. Вируючий діловий світ Уолл Стріт, мерехтливий хмарочоси Вашингтона, блискотливий Лас Вегас, мозаїка етнічних районів Лос Анджелеса і старі спорожнілі фабрики північних промислових міст на кшталт Детройта – усе це образи, живописати які може кожен. Усі ці образи... представляють місто як певного роду місце. Представляючи конкретні міста як особливого роду місця, ми тим самим визначаємо і наші можливі дії в цих місцях. Ми, наприклад, цілком можемо очікувати, що в Лас Вегасі ми будемо мати зовсім інший, ніж у Детройті, досвід. Тому, коли ми їдемо в те чи інше місто, ми їдемо в очікуванні конкретного досвіду (1998: 6).

Люди і міста заздалегідь описують одне одного. Марбак, Брух і Айхер йдуть ще далі, припускаючи (на основі того, що сьогодні міста візуально представлені за допомогою того чи іншого роду образів), що міста можна сприймати як “форми листа, як конгломерати комунікацій між людьми за

допомогою архітектури, сусідства, мистецтва, манери одягатися, музики, повсякденної діяльності і розваг, так само як і за допомогою засобів масової інформації” (р. 12).

Міста дістають свої обриси завдяки безлічі “змішаних найменувань”. Тому прочитати місто можна тільки вивчивши засоби його найменування. Найбільш очевидні з них – туристичні карти і путівники, у яких відібрані особливі маршрути і відтворена історія для того, щоб оформити місто як привабливе місце. Той же почерк ми знаходимо й у естетизації центра міста за допомогою дизайну, у торгових галереях, еспланадах уздовж морського берега, у місцях відпочинку. Але, як відзначає Джейн Джейкобс у своєму дослідженні аборигенних проявів у сучасних австралійських містах, естетизація відіграє роль і “куди більш скромних міських трансформацій, таких, як вуличні написи, облаштуваність місць і художні проекти окремих громад. Деякі з цих перетворень допомагають “продавати” місто, а інші звернені до зовсім інших питань, наприклад, – до індивідуальності чи будівлі до того, щоб сприяти політичному оформленню найбільше маргіналізованих груп” (1998: 274).

Міста іменуються за допомогою різних засобів і найрізноманітніших способів, що можуть підтверджувати чи спростовувати стереотипи. У цих же поняттях можна прочитати й історію місцевої преси. У зафіксованій хронології місцевих подій конструється розповідь про місто, і з роками ця роз-

повідь обростає деталями. Ця вулиця, ця пивниця, цей кут, ця людина стають відомими, і через їхній колективне називання ми зауважуємо й інших людей і інші частини міста. Місто стає доступним, а завдяки називанню місць у хронологіях воно стає також і просторовим утворенням.

Коли в пресі з’являються критичні коментарі щодо архітектури і змін фізичного ландшафту, місто здобуває форму і за допомогою цих перетворень в уявленнях. Стає пізнаваним міський пейзаж. Завдяки коментарям Мамфорда ньюйоркці побачили своє місто як місто хмарочосів і стали сперечатися про те, “чи не виникає серед цієї маси нових чи майже нових будинків і нове почуття сорому за те, що так нерозумно витрачено стільки сил і потуги” (1998: 85). За допомогою таких вибіркового описів рукотворного середовища місто наділяється і пам’яттю, і історією, і тією основою, на якій й будуть будуватися осудні чи схвальні судження.

Нарешті, місто прописане й у літературному сенсі, за допомогою урбаністичних форм мистецтва. До них відносяться не тільки виставки в галереях і інших закритих просторах, але і відкриті простори (концерти в парках, вуличний реп, фольклорні фестивалі і паради), а також сама структура міста як матеріал (настінний живопис, графіті). Місто і саме може розповісти про себе, викрикуючи свої історії. Прикладом можуть служити міські графіті, що виражають особливо сильні почуття, викликані життям у певних містах. Леонард Крігель писав сто-

совно Нью Йорку, що “поширення графіті як ніщо інше може служити точним барометром занепаду громадянськості”, “статовозрілої плакатності” його політики (1993: 433-4). Менш поблажливі критики поміщають графіті разом з іншими фольклорними формами мистецтва, що виражають культурну розмаїтість міста, різноманіття його заповзятливих сил і конкурентну політику публічної сфери (Kirschenblatt-Gimblett 1996). Як би там не було, ця форма називання теж робить місто пізнаваним. Як пише С’юзен Сміт:

Чис це місто?

Приналежні корпораціям будівлі визначають його обриси; споживчі товари прокладають його вулиці.

Безлікі тисячі сплутють безіменними просторами.

Відкіля ми знаємо, чис це місце?

Гляньте на “неясні обриси комунікації”.

Вуличні знаки, мірки, оцінки, значки, значення, рух...

Graffito – малюнок чи напис, надряпаний на стіні чи на иній поверхні.

Що поганого в графіті?

Graffito – карлючки чи малюнки, найчастіше непристойні, котрі можна побачити на громадських будівлях, вбиральнях і т.п.

Що поганого в графіті?

Тріша Роуз знає, що; вона пише в “Чорному шумі”: “З середини 70-х графіті починає бути головним прикладом для опису ступеня міського занепаду і загострює вже існуючий страх втратити контроль над міським ландшафтом...”

І це ще не все. Як зауважують Девід Лей і Роман Цибрівський у своїй роботі “Міські графіті як мітки території”: “Виникла область напружености, розташована саме на поверхні стін... Ці діагностичні показники невидимого середовища установок і соціальних процесів, що містять у собі набагато більше, ніж страхи, погрози і забобони, виступають прелюдією і директивою до відкритої дії...”

Стіни – це не просто таблоїди установок, вони – маніфести дії...”

Елементарна онтологія

Отже, ми подивилися, як змінюється місто, якщо побачити в ньому процес без претензій на вичерпний погляд чи узагальнення. Ми реконструювали традицію повсякденного урбанізму як один зі способів пізнання різноманіття міста. Ми досліджували можливості сенсорних метафор, що схоплюють транзитивність і ритм міського життя і що дозволяють назвати місто так чи інакше. Однак, ми припустили, що такий урбанізм балансує на метафорах, яким бракує методологічної ясности.

Далі ми хочемо відкрити цю традицію для інших способів пізнання повсякденного міста, ґрунтуючись на розумінні структурованих і неструктурованих

регулярностей міського життя. Ми вважаємо, що традиція в її нинішньому стані повинна бути спростована у трьох позиціях. По-перше, її теоретична будівля спочиває на метафорах, що припускають нескінченну швидку зміну подій міського життя. У цьому варто засумніватися. Ми вже побачили, як міське життя розмічене лініями мобільності і подорожей, а також найменуваннями і уявленнями. Ритми міста не можуть вільно гриміти, де завгодно. Міста, крім усього іншого, забезпечують і механізм, за допомогою якого скеровуються ритми, – від світлофорів, що регулюють темп життя, до правил планування, “скеровуючих” місто в заданих напрямках (наприклад, коли і де можна торгувати). Рівно ж місто великою мірою регулюється бюрократією й іншими формальними і неформальними інститутами. Потoki і відкриті простори помережані безліччю правил, конвенцій, інститутів контролю і регулювання. Тим самим, місто варто розглядати як інституціалізовану практику, систематизовану мережу у повсякденному міському середовищі.

По-друге, традиція повсякденного урбанізму відзначена певного роду гуманізмом, що виявляється в зусиллях рефлексуючих мандрівників і ритмоаналитиків, в акцентуванні “людських” аспектів міського життя й у прагненні до безпосередніх контактів і міської громади. Однак, велику частину життя в місті складає, радше, механічна циркуляція тіл, об’єктів і звуків мови, рівно ж, як і наявність і регуляція в її надрах транс-людського і неорганічного

життя (від пацюків до каналізації). Новий урбанізм повинен визнати те, що визначеність створюється за допомогою різних технік регулювання (наприклад, дорожніми знаками, поштовими правилами, утилізацією відходів).

По-третє, можна відзначити плин у цій традиції, що осмислює міста, насамперед, як місця з’єднань, незважаючи на згадування просторової і тимчасової пористості. Знову і знову місто розглядається як місце локалізованих потоків і контактних мереж. Наша позиція полягає в тому, що в результаті поширення швидких комунікацій і глобальних потоків, а також завдяки постійному зв’язку з загальнодержавними і міжнародними інститутами зв’язки міста стали настільки розгалуженими, що теоретично місто варто представляти як місце локально-глобального з’єднання, а не як місце осмислених, поєднуючих, зближуючих зв’язків. Новий урбанізм повинен підкреслювати, крім того, і повсякденність просторово протяжних і віддалених зв’язків.

Маючи все це на увазі, як тепер ми можемо трактувати місто? Онтологія міста, що викладається нижче, має цілком очевидні філософські мотиви, позначені такими філософами, як Девід Юм, Джон Локк, Барух Спіноза, далі, такими мислителями початку ХХ століття, як психолог Вільям Джеймс, соціолог Габріель Тард і філософи Анрі Бергсон і Альфред Уайтхед, і представниками нової філософії кінця ХХ століття – Мішеlem Серром і Жилем Дельозом, основні положення яких блискуче розвив і практич-

но застосував Бруно Латур. Ця онтологія зосереджена на “спільності”, заснованої на принципах з’єднання, поширення і безупинної новації. Ключовими словами цієї онтології можна вважати “процес” і “потенціал”: “...Реальний світ є процесом, а процес... є становленням дійсних сутностей... становлення дійсної сутності в роз’єднаному різноманітті – дійсного і не-дійсного – набуває реальної гостроти відчуття однієї дійсної сутності” (Whitehead 1978: 22). У такому розумінні місто складається з потенційних і дійсних сутностей/з’єднань/сумісностей, за якими не слід шукати нічого “більш реального”. Нагромадження таких сутностей може спровокувати нові становлення, оскільки ці сутності зіштовхуються різними шляхами, їх можна досягти різними способами, вони “зрощуються” (використовуючи термін Уайтхеда). З’єднуючись, вони роблять щось інше, ніж коли вони нарізно, щось таке, що не можна пояснити простим додаванням, оскільки в них тепер виявляються властивості, які можна назвати “емерджентними”. За словами Уайтхеда: “бути потенційно елементом у реальному зрощенні багатьох сутностей в одну є однією з загальних метафізичних якостей, що властиві усім сутностям – дійсним і не-дійсним...” (1978: 22). Іншими словами, у природі самого “буття” закладений потенціал для будь-якого “становлення”.

Усі філософії становлення володіють рядом спільних рис. Одна з них – твердження про те, що інструменти, пристосування, є життєво важливими

елементами знання, а не просто пасивними засобами представлення пізнаного. Друга – це визнання інших, відмінних від свідомості, видів суб’єктивності. Третя – положення про те, що “почуття”, як би їх не визначали, мають вирішальне значення для сприйняття. Четверта – час не є “особливим послідовним просуванням” (Whitehead 1978: 35), але існує як послідовність різних форм, пов’язаних разом. П’ята – становлення переривчасте, “є становленням безперервності, але немає безперервності становлення” (Whitehead 1978: 35). І нарешті, що дуже важливо, це означає, що можна постійно будувати нові “здогади” (ідеї щодо облаштування світу). У світ можна привносити ще і ще (і це не можна надійним чином передбачати, занадто велика частка віртуальних здогадів). Наприклад, візьмо винахід рожево-лілового кольору Вільямом Перкіним у 1856 році. Новий колір “обіцяв новий погляд на світ” (Garfield 2000: 69). Загальна доступність цього кольору додала до міських вулиць новий візуальний тон, оскільки він швидко ввійшов у моду; за ним пішов фуксин (у 1859) і безліч інших кольорів, що раніше виготовлялися дуже складними способами з натуральних продуктів, а тепер вони вироблялися синтетично (такі, наприклад, як марена й індіго). Нові барвники буквально розмалювали міський світ у нові кольори. З цього зрозуміло, що така онтологія є незакінченою, відкритою. Вона не маніпулює поняттями, строго визначеними в теоретичній системі, чи у разі і назавжди зафіксованих даних; не існує одного

єдиного пояснення для жодного міського явища, але є, швидше, безліч розбіжних і переривчастих ліній польоту у своєму просторі і своєму часі.

Що ж тоді існує в містах? Як ми можемо судити про їхній потенціал і розмаїтість? На найелементарнішому рівні ми можемо говорити про життя, що вирує, не прикрашене життя, про сусідство різних існувань. Стаючи на цю позицію, ми постараємося визначити три напрямки. Перший полягає в тому, щоб просто зазначити, що місто – це ціла екологія з безліччю видів (крім людини), що живуть кожний у своєму повільному чи швидкому темпі, утворивши більш-менш щільні скупчення, населяючи міське повітря, землю і воду. По-друге, потрібно вказати на те, що велика частина того, що відбувається в місті, зосереджується на практиці біополітики, практиці формування тіла і відчуттів (життя взагалі), що має метою виробництво керованих суб'єктів. Влада проникає у саме тіло і форми життя суб'єктів. Іншими словами, у центрі всіх міркувань щодо міст є життя. І по-третє, треба вказати на те, що відчуття є найважливішим елементом міського життя. Міста зачаровують, це зачарування посилено створюється державою і бізнесом. Пригадування відчуттів, у свою чергу, вказує на цілу область людського життя за межами свідомості, свідомість, у кінцевому рахунку, – лише один з видів ментальних процесів. Ці процеси складаються з рефлексів і автоматизмів, що формують “несвідоме” міста, і пояснюють велику частину міської життєдіяльності. От ці постійні по-

штовхи повсякденної свідомості і танець жестів, соматичну комунікацію, і намагалися показати такі письменники, як Вальтер Бенджамін і, пізніше, Міхаель Таусіг, саме це ми і знаходимо майже в кожному описі міста: “Якщо, наприклад, ви побачите двох старих друзів, що зненацька зіштовхнулися на вулиці вперше за багато місяців, і ви почуєте їх перші радісні слова подиву і вітання, то ви відразу ж помітите, будучи досить уважними, тональний, мелодійний шар комунікації, що лежить під поверхневим значенням слів – то дзюркіт, що наростає, то голоси, що стихаються у своєрідному музичному дуєті, начебто дві пташки щебечуть одна одній. Кожен голос, кожен з учасників дуєту, злегка імітує мелодію іншого, додаючи свої власні інтонації і відтінки, а інший акомпонує йому – два співаючих тіла в такий спосіб настроюються один на одного і переспівують один одного, відшукуючи спільний регістр, згадуючи один одного. Потрібна лише ледь помітна напруга уваги, щоб зрозуміти, що цей мелодійний спів несе в собі основну частину комунікації цієї розмови, і що явно виражені значення вимовлених слів ковзають поверхнею цієї безодні, як хвилі, що перекочуються морськими глибинами” (Abram 1996: 80-1).

Сьогодні це спірне питання, чи з'єдналися нові форми життя (такі, як інформаційні утворення, що перестали бути “чортом з машини”) з колишніми міськими формами, чи вже немає сенсу взагалі оперувати цими поняттями, оскільки будь-яке життя складається зі з'єднань різних форм матерії. Більш

істотним є питання про те, як життя “оживляється”, як воно стає “тим, що сталося”.

Ми вважаємо, що цей поштовх виходить від виразного перетинання етологій, що являють собою мережі з визначеною кількістю одиниць, цей рух творить певні одиниці простору і часу як результат способів співвідношення діючих у цих мережах одиниць. З цього положення – про те, що безліч мереж обплутують місто – випливає цілий ряд висновків. Почнемо з того, що існує проблема опису. Метафора мережі аж ніяк не вдала, оскільки вона може викликати уявлення про фіксовану сукупність вузлів, з яких усе циркулює чітко заданими каналами, а не сукупність найчастіше слабких флюїдних потоків (Urry 2000; Latour 1999). Є й інша проблема, пов'язана з цією. Оскільки ці мережі є спробами стабілізувати і закріпити певні положення, обґрунтувати світ виробництвом нових світів, вони містять у собі (чи у взаємодії з іншими мережами, чи і те, й інше разом) також можливість стати ще чимось іншим. Будь-яка мережа може розвертатися, чи згортатися стосовно інших. Мережі, таким чином, – це спроба відхилення від картезіанського простору й аристотелівського місця. Дельоз пише про це так: “Я не люблю крапки. Вираз “поставити крапку” (закінчити) здається мені дурним. Не лінія проходить між двома крапками, але крапка лежить на схрещенні двох ліній”. І нарешті, усі мережі завжди переплетені між собою. Так, наприклад, людські суб'єкти, яких ми звичайно описуємо як єдність тіла і цілеспрямованости, насправді

є агрегатами безлічі суб'єктивних позицій, частинами багатьох мереж. У будь-якому випадку, “суб'єкт” буде результатом “включення” чи “відключення” певної позиції у певній мережі, результатом метань між окремими одиницями простору і часу.

Це відчуття калейдоскопічності міського світу, переповненого гібридними мережами, що функціонують кожна по-своєму, дозволяє нам, у той же час, побачити, наскільки важливе зіткнення (контакт). Мережі не можна ізолювати від іншого світу, вони завжди наштовхуються на інші мережі, стикаються з ними, воюють, кооперують, паразитують, ігнорують – варіації можуть бути нескінченними. Іншими словами, зіткнення і реакція на нього виступають формуючими міський світ елементами. Так уявлення про місце, наприклад, буде більш адекватним, якщо ми побачимо в ньому не стільки щось постійне, скільки момент зіткнення, не “наявне”, фіксоване в просторі і часі, але мінливість подій, звинини і плинність взаємозв'язків. Наші спроби закріпити місце в нерухомому стані, піймати його в пастку мереж, що повинні б зм'якшувати непередбачуваність, рідко бувають успішними, і то не на довго. Величні колони і портики, що запам'ятовують імперський тріумф, стають визначними пам'ятками парків. Квартали, що уособлювали багатство і владу, перетворюються в нетрища.

Усе це може здатися надто абстрактним і плутаним, важким для засвоєння, оскільки, як і всі онтології, ця теж тільки описує кістяк. Але ми сподіваємося,

що дали уявлення про те, наскільки повноцінною може виявитися така онтологія. Оскільки в цій онтології всі міста не можна звести до одного, вони воістину різноманітні. Вони завжди перевершують будь-як описи. Міста – це механізми споживання? Так, але не тільки це. Міста – це артефакти держави? Так, але не тільки це. Міста – це виробники патріархату? Так, але не тільки це.

Переклала Марта Філь

Бібліографія

Abram, D. (1996) *The Spell of the Sensuous*, Vintage, New York.

Akbur, R. (2000) 'Imagining London in two Caribbean novels'. In G.Bridgeand S.Watson (eds), *A Companion to the City*, Blackwell, Oxford.

Allen, J. (1999) 'Worlds within cities'. In D.Massey, J.Allen and S.Pile (eds), *City Worlds*, Routledge, London.

Barley, N. (2000) 'People'. In N.Barley (ed.), *Breathing Cities*, Birkhauser, Basel.

Benjamin, W. (1983) *Reflections*, Schocken, New York.

Benjamin, W. (1997) *One-Way Street*, Verso, London.

Caygill H. (1998) *Walter Benjamin: The Colour of Experience*, Routledge, London.

Chambers, I. (1994) *Migrancy, Culture, Identity*, Routledge, London.

Crary, J. (1999) *Technologies of Perception*, MIT Press, Cambridge, Mass.

de Certeau, M. (1992) *The Practice of Everyday Life*, University of California, Berkeley.

Deleuze, G. (1992) 'Postscript to the societies of control', *October*, 59, 3-7.

Featherstone, M. (1998) 'The flâneur, the city and virtual public life', *Urban Studies*, 35, 5-6: 909-25.

Freud, S. *The Letters of Sigmund Freud*, ed. E.L.Freud, Basic Books, New York, 1975, pp. 261-3.

Gardiner, M. (2000) *Critiques of Everyday Life*, Routledge, London.

Garfield, S. (2000) *Mauve*, Faber, London.

Godard, F. (1997) 'A propos des nouvelles temporalites urbaines', *Annales de la Recherche Urbaine*, 77, Dec.: 7-14.

Hayden, D. (1997) *The Power of Place*, MIT Press, Cambridge, Mass.

Hutchinson, S. (2000) 'Waiting for the bus', *Sodal Text*, 18, 2: 107-20.

Jacobs, J.M. (1998) 'Staging difference: aestheticization and the politics of difference in contemporary cities'. In R.Fincher and J.M.Jacobs (eds), *Cities of Difference*, Guilford, New York.

Kirshenblatt-Gimblett, B. (1996) 'Ordinary people/ everyday life: folk culture in New York City'. In G.Gmelch and W.Zenner (eds), *Urban Life: Readings in Urban Anthropology*, Waveland Press, Prospect Heights, Ill.

Klein, N. (1997) *The History of Forgetting*, Verso, London.

Kriegel, L. (1993) 'Graffiti: tunnel notes of a New Yorker', *American Scholar*, 62, 3: 431-6.

Latour, B. and Hermant, E. (1998) *Paris Ville Invisible, La Découverte*, Paris.

Lefebvre, H. (1996) *Writings on Cities*, trans. and ed. E.Kofman and E.Lebas, Blackwell, Oxford.

Lichtenstein, R. and Sinclair, I. (1999) *Rodinsky's Room*, Granta, London.

Marback, R., Bruch, P. and Eicher, J. (1998) *Cities, Cultures, Conversations: Readings for Writers*, Allyn and Bacon, Boston.

Massey, D. (1999) 'Cities in the world'. In D.Massey, J.Allen and S.Pile (eds), *City Worlds*. Routledge, London.

Massey, D. (2000) 'Travelling thoughts'. In P.Gilroy, L.Grossberg and A.McRobbie (eds), *Without Guarantees: In Honour of Stuart Hall*, Verso, London.

McRobbie, A. (1999) *British fashion Design: Rag Trade or Image Industry?* London.

Mumford, L. (1998) *Sidewalk Critic*, Princeton Architectural Press, New York.

Parsons, D. (2000) *Streetwalking the Metropolis*, Oxford University Press, Oxford.

Picon, A. (1997) 'Le temps du cyborg dans la ville territoire', *Annales de la Recherche Urbaine*, 77, Dec.: 72-7.

Schlur, J. (1998) *Nights in the Big City*, Reaktion, London.

Seigworth, G. (2000) 'Banality for cultural studies', *Cultural Studies*, 14, 2:

Seigworth, G. (2000) 'Banality for cultural studies', *Cultural Studies*, 14, 2: 227-68.

Sinclair, I. (1999) *Dark Lanthorns: Rodinsky's A-Z*, Goldmark, Uppingham.

Smith, S.J. (2000) 'Graffiti'. In S.Pile and N.Thrift (eds), *City A-Z*, Routledge, London.

Whitehead, A.N. (1978) *Process and Reality*, Free Press, New York.

Андрій Кирчів

Andrii
Kyrciv

Одкровення

Одкровенн'а

Заберуся звідси! Подамся світ за очі, геть від цього ненависного містоподібного сонмища темних вулиць, темних людей, темних душ. Матеріалізованого духовного бруду, де кожен живе чужим життям, окільки воно його цікавить більше, ніж власне.

Де немає тихого пристанища ні для душі, ні для тіла.

Де тебе з'їдять не по-дикунськи похапцем, а з галицько-інтелігентною педантичністю, смакуючи кожен відрізаний, посолений і нанизаний на виделку шматочок.

Де вищою чеснотою є каменування ближнього, а знищення всіх явних і уявних суперників дає привід для беатифікації.

Де сліпі вчать бачити, олігофрени – розуміти, а мертві – жити.

Де не вміють ні працювати, ні святкувати.

Zaberuša zvidsy! Podamša svit za oči, heť vid čoho nenavysnoho mistopodibnoho sonmyšča temnyx vulyč, temnyx ľudej, temnyx duš. Materializovanoho duxovnoho brudu, de kožen žyve čužym žytt'ám, okil'ky vono joho cikavyť biľše, niž vlasne.

De nemaje tyxoho prystanyšča ni dl'a duši, ni dl'a tila.

De tebe z'jid'at' ne po-dykunský pochapcem, a z halyčko-intelihentnoju pedantyčnist'ú, smakujučy kožen vidrizanyj, posolenyj i nanyzanyj na vydelku šmatočok.

De vyščoju česnotoju je kamenuvanňa blyžňoho, a znyščenňa vsix javnyx i ujavnyx supernykiv daje pryvid dl'a beautyfikaciji.

De slipi včať bačyty, olihofreny – rozumity, a mertvi – žyty.

De ne vmijut' ni pračuvaty, ni svjatkuvaty.

Де ієрархам немає діла до пастви з моменту наповнення нею їх височайших кендюхів.

Де немає Бога ні в душах, ні в храмах, а хрест кидає сатанинсько-червону п'ятикутну тінь на голови готових до бійки різноконфесійних хоругв.

Де приналежність до різних партій продукує ненависть і ворогів серед друзів і родин.

Де за минулою красою плаче знівечена архітектура, а за вандалами – шибениця.

Де активні, як сперматозоїди, нацменшини висувають різнодержавні претензії, а тупоголова маса аборигенів сидить по вуха в лайні власних чвар, прикриваючи його синьо-жовтою рядниною, і навіть не булькає на захист свого.

Де в ледь жевріюче сьогодні славлять минуле без надії на майбутнє.

Я виїду з цього міста. Як тільки зможу його розлюбити.

De ijerarxam nemaje spravy do pastvy z momentu napovnenňa neju jix vysočajšyx kend'uxiv.

De nemaje Boha ni v dušax, ni v xramax, a xrest kydaje satanynško-červonu p'jatykutnu tiń na holovy hotovyx do bijky riznokonfesijnyx xoruhov.

De prynaležnist' do riznyx partij produkuje nenavyst' i vorohiv sered druživ i rodyn.

De za mynuloju krasoju plače znivečena arxitektura, a za vandalamy – šybenyća.

De aktyvni, jak spermatozoidy, nacmenšyny vysuvajuť riznoderžavni pretenziji, a tupoholova masa aboryheniv sydyť po vuxa v lajni vlasnyx čvar, prykryvajučy joho syńo-žovtoju řadnynoju, i navit' ne bul'kaje na zaxyst svoho.

De v led' ževrijuče šohodenňa slavľať mynule bez nadiji na majbutńe.

Ja vyjidu z čoho mesta. Jak tiľky zmožu joho rozľubyty.

Ірина Магдиш

Тринога потвора байдужості. Київарбайтер
Trynoha potvora baiduzhosti. Kyjivarbajter

Що робити з рештою Львова, або тринога потвора байдужости

Магістрат має завше страшні клопоти з одним Днем, який має бути святом уродин міста. Щоб його такого зробити, щоби бразилійський карнавал, порівняно з нашим, став схожим хіба на сільські танці? Можна засліпити блиском жовтої корони на Ратуші (як золоту коронку на гнилий зуб), можна вчепити на неї ж, як пірсінг, ще якусь дивовижу – і диво станеться. І ми житимемо у королівському місті, і з радістю будемо мружитися від блиску дешевої біжутерії, аби не бачити, що прикрашає вона купу сміття, яка насипана з нашої не-любви та байдужости до Міста.

Ми власними руками збудували і продовжуємо споруджувати барельєфи і пам'ятники на гробівці Genius Loci, Духу міста. Їх уже набагато більше, аніж будь-яких інших, старих і нових, потворних і не зовсім. Ми відспівуємо його попсою у кожній маршрутці, пишемо некрологи графіті на сецесійних кам'яницях, наносимо табірне татування на шляхетне кам'яне тіло, нарощуємо чиряки засклених балконів на довершену архітектуру старих будівель. Виносимо бруд власної душі

на вулиці, щоб потім ходячи ними, замкнути коло і ставати споживачами власного гноїська.

Поруч з Ратушею уже кілька років стоїть зоологічне “диво” – триногий пес з почту богині Діани. Триногий не тому, що у Стародавній Греції була така порода, а тому, що зараз є така порода міщан, яким конче у новорічну ніч хочеться вилізти саме на кам'яну богиню (вона ж бо, нещасна у своїй нерухомости, не може опиратися гвалту, зате супутниці героя, “богині” строкатих лотків, верещатимуть від захвату). Для підтримки створеного іміджу можна ще хвацьки жбурнути пляшку з-під пива і відбити передню лапу Діаніному псу. Так і сидить те нещасне триноге сотворіння не один рік. На своїх, колись ще чотирьох, воно перебуло не одну війну і не одну владу, а у сучасному, замалим не коронованому Львові, втратило лапу. Може влаштуємо День міста і йому? Небагато треба – усього якесь відерко гіпсу і дві руки когось Небайдужого. Діана зрадіє, пес замахає вдячно хвостом. А тоді можна і коронувати, і флюгери вивішувати. Ці речі завжди дуже високо, карк скрутиш, заки побачиш, а попри ошасливленого пса і його божественну господиню ходитимемо щодня.

Може влаштуємо Санітарний день міста і знайдемо тих кількох недоумків (а їх справді небагато, судячи з однотипності мальовидел,

і вичислити їх не так уже й складно) і примусимо помалювати чи почистити від графіті хоча б центральну частину міста? Для цього також небагато треба – лише бажання Небайдужого, бодай одного.

Криза середнього віку для людини характерна болючим питанням “Що робити з рештою свого життя?” Що нам робити з рештками цього Міста? Залишити його красиво вмирати навряд чи вийде. По-перше, це вже репліка у світовій культурі, патент давно належить Венеції, а по-друге – красиво вмирати у нас не виходить, занадто багато брудних атрибутів ми привносимо у процес.

Інший шлях набагато складніший – творити нову філософію Міста, вчитися і пробувати мислити як урбаністи, а не як кочівники, що споживши одну територію, переходять на іншу. Налаштувати оптику свого бачення так, щоб дивитися на кожен камінь, кожную браму, кожен вітраж як на своє, приватне середовище, що формує тебе, вивчати самотужки непросту дисципліну гігієни душі й тіла, а разом і міста, як їх вмістилища. Крок за кроком, починаючи з першого питання “Що нам робити з рештою цього міста, у якому хочемо прожити решту свого життя?”

Нотатки колишнього кїварбайтера

З поміж кількох видів вимушеної трудової міграції, серед яких помаранчева іспанська, дитячо-інвалідна італійська, будівельна чеська і бордельна світова, кїївська виглядає найбільш інтелектуальною і найменш ризиковою у сенсі мафіозного полону з вилученням закордонного паспорта. Не йтиметься тут про будівельників з Галичини, які за заповітом регіонального Камєняра лупали сю скалу на Майдані Незалежності, на столичному вокзалі, на пент-хаузах Печерського чи Мінського районів. Виїжджаючи з якогось Борислава чи Самбора, вони залишають там жінок і дітей, почасти ошчасливлених, що віднині рідше бачитимуть не зовсім тверезого (від безнадії) татка, і частіше матимуть якусь копійку. Зрештою, ця категорія кїварбайтерів мало що додає до духу столиці (окрім чергових потвор у камені, але то не їх вина), і не особливо збіднює атмосферу залишених містечок. Оселяючись у будівельних гетто цілими бригадами, вони живуть у Києві за власними заробітчанськими законами, не асимілюючись до столичного трибу буднів. Та й повертаються вони частіше, бо перспективи у Києві для них немає, “кар’єрний” ріст обмежується кількістю поверхів чергового дива “Кїївміськбуду”.

Значно тривожнішою є тенденція до інтелектуальної трудової міграції. За останні десятиліття Київ перетворився на гігантську помпу, яка безупинно висмоктує з регіонів живі гроші. Централізація бюджетних коштів у столичних структурах позбавила освічену молодь будь-якої надії на облаштування власного життя десь у Львові чи Харкові. Пристойно заробити головою, за винятком хіба що передвиборчих фінансових вливань, у провінції практично неможливо. Помпа працює надпотужно і людський потік до Києва є таким же нескінченним, як при похоронах генеральних секретарів.

Ще десь на пероні вокзалу біля 91-92 львівського потягу ківарбайтери тримаються купи, їх поєднує страх перед необхідністю починати все спочатку, відвойовувати місце під столичним сонцем. Єднання триває дуже недовго. Вже незабаром кожен стає на свою стежку, яка якщо і не є стежкою відкритої війни між представниками львівської діаспори, то вже точно має ознаки холодного протистояння між конкурентами. Якщо ви опинилися у Києві раптом у скрутній ситуації, чи втратили роботу майже безнадійно шукати підтримки у своїх – закони виживання не дають ні часу, ні змоги подавати руку аутсайдерам. Навіть якщо хтось і захоче допомогти, то навряд чи зможе, бо сам є найманим робітником,

нічого не вирішує і мусить коритися вимогам працедавця. Ринок праці жорсткий і неблаганний. Або ти граєш за київськими правилами, або ти вибуваєш з гри.

Київські правила з точки зору повільності провінційного життя можуть видатися драконівськими. З одного боку, львів'ян охоче беруть на "розумові посади", небезпідставно розраховуючи на знання кількох мов, а особливо державної, а ще на те, що будуть рити під собою землю, працювати день і ніч, бо ж мають оплатити винайняте десь на Оболоні житло, мусять утримати себе і нерідко ще дорогу родину у Львові. З іншого боку, "киданути" ківарбайтера, пообіцявши йому суму у конверті і, не виплативши її, звільнити після кількох місяців праці – розважальний вид спорту для певної категорії столичних працедавців. Тим паче, що замінити завжди буде ким, свіжих претендентів не бракує.

Київ поглинає не лише гроші і робочі місця. Київ перекоює психологію і стиль життя тих, хто відважився встромити палець у ці лещата і не чується на силі, або і не хоче, опиратися процесу киевізації. Дехто, посумувавши трохи за нерозчинною кавою і звертанням "прошу пана", легко переходить на київський суржик, виправдовуючи це виробничою необхідністю, "пані" міняє на "барішня" і не відмовляється від розчинного пійла,

особливо у шефських чи владних кабінетах. Купивши помешкання десь ближче до Вишгорода, київський гість зверхньо наїжджає до провінції, ніколи не розповідаючи при цьому, що піднімається він на свій десятий поверх у такому смердючому ліфті, що варто повітря набирати ще на вулиці, що читає тільки російську версію “Дзеркала тижня” і проводить вихідні у натовпі на Хрещатику серед російської попси і порожніх пивних пляшок. Таких більшість, і важко їх засуджувати, бо такою ціною вони купують відносно благополуччя для себе і для родини. Це особистий вибір, як і вибір тих, хто ніколи не хотів би перетягувати своїх дітей до столичної школи, побоюючись, що у тому середовищі не сформується почуття власної і національної ідентичності, а натомість розбує або комплекс неповноцінності, або агресивна азійщина.

Київварбайтерам ніколи не виплачуватимуть компенсацій. Навіть через багато років і навіть Росія, хоча власне на її млини вони щедро ллють збагачену галичанством воду. Дай Боже їм вижити. Ми замовимо за них слово на Великодній всенощній.

Михайло Мишкало

А чому справді?
A čomu spravdi?

Не знаю як кого, а мене це трохи дивує. А чому справді? Чому в нас немає ніяких дискусій, якихось фантастичних, критичних статей, проєктів, навіть тричі теоретичних, на грані фолу, про майбутній Львів. Так на 2030 рік, хіба слабо. Чому всі порпаються у минулому? Ні, навіть не в сучасному, а в далекому-предалекому минулому. Скільки можна там все змінювати і переписувати? То була героїчна епоха, а потім не було нічого, і потім знову настала світла доба. Героїчна, правдива, чесна.

У нас що – немає майбутнього? Та надворі XXI століття, і його контури можна і у Львові надібати. Інтернет-кафе, мобільний зв'язок, автомобілі, які нібито щойно з автосалонів. (Звідки у людей такі шалені гроші, при такій загальній бідності?)

Так, за правлінням австрійців потужимо і поговоримо. Золотий вік. Каварні, бали, тістечка і біле вино. Все fajно. Най буде так. Про сучасне трохи страшно говорити. Ми всі винні, звичайно, що Львів руйнується. Але найбільше завинила влада, яка нічого не робить, відбиваючись традиційним “немає коштів”. Чому тільки завжди знаходять кошти на створення власної газети, де мер

може втулити, як за Брежнєва, свою нікому не потрібну промову чи хору, чи на одіозні пам'ятники (поставили і забули. І то нічого, що більшість його пам'ятає ще живим).

Попереднє правління, попри всі свої гріхи і недоліки, залишило після себе відреставрований проспект Шевченка. Хай і справедливо говориться, що це був косметичний ремонт, але він був. Зараз у нас просто падають будинки, і все, що робиться, це закривають базар. Цілодобову воду нам обіцяють, як палестинцям власну державу, вже років 50, напевно. Що з того?

Але цікаво все-таки зазирнути у майбутнє, послухати футурологів, що нас чекає. Як собі дасть раду теперішнє покоління українців, яке зараз у дитячих садочках. Мене, наприклад, цікавить, куди вони себе подінуть через років десять-двадцять, якщо зараз жодна жива душа з чиновницького чи бізнесового олімпу не говорить про створення робочих місць. Невже всі випускники шкіл чи володарі університетських дипломів, спеціалісти всіх профілів підуть працювати в супермаркети. Чому супермаркети? А тому, що про відкриття п'яти-шести нових нам повідомляла преса, – це в планах. Я щось не думаю, що всі мріють бути продавцями, фасувальниками чи цими кумедними хлопцями, яких чомусь називають охоронцями, хоча вони нічого і нікого не

охороняють. Куди подітись інженерам, фізикам, хімікам і лірикам, зрештою. На Схід, на Київ чи крутіше – на Захід, піднімати економіку США, Німеччини і Аргентини. Усі ж за прилавок не стануть. І щоб купувати, потрібно мати за що. У нас і так на базарах триста продавців продає один і той же товар. Чи то польський фарш, чи то куликівську ковбасу. Це як своєрідна допомога з безробіття.

Сфера розвитку послуг: це коли ми думаємо, що до нас приїде стільки ж туристів, як у Краків, наприклад. Можна помріяти і навіть посприяти цьому. Але, знову ж, не всі можуть перетворитись на коридорних, екскурсодів і проститутток. Деякі професії вимагають природного дару, і це не всім дано. Лакей – це якщо у крові щось таке є. Щодо перспектив туризму, якщо зберуться сучасні темпи руйнації історичного центру, то в нас залишиться Оперний, міськрада і ще з десятків банків у перероблених кам'яницях. Провалиться все вниз. Розсиплеться і стане прахом.

Кращі з кращих, носії ідей виїдуть. (Вони вже зараз, у вік інформації, володіючи декількома іноземними мовами і хорошими знаннями, можуть оцінити мізерність власного існування і своїх життєвих шансів у навколишньому середовищі). Нікому вони тут не потрібні зі своїми знаннями, зі своїми ідеями. Для їхньої реалізації потрібні умови. Виробництво, капітали, ринок збуту.

Це місто – місто Львів – буде містом рантиє і дрібних злодіїв. Банків, де працюватимуть діти тих, хто вже зараз там працює. Начальників, чий діти стануть начальниками. (Чому сучасна тенденція повинна змінитись?) Сотні посередницьких контор з капіталом сумнівного походження і такими ж сумнівними функціями. Скільки можна перепродувати, не створюючи жодних матеріальних благ? Керівників, яким незабаром не буде чим керувати. Населення невпинно скорочується. Чому воно повинно раптом рости і розвиватись, невідомо.

Де підвалини, хоча б якісь зачатки майбутнього? Скільки там не балакають про транспорт, про те, які маршрутки жахливі, і що? Як їздили в цих ящиках на колесах, так і будемо їздити. Куди подінемось. У кращому випадку “проб'ють” ще один тролейбусний маршрут чи трамвай пустять. Колись хоч був гіперпроект під назвою “підземний трамвай”. Теперішні правителі якось не мають польоту мислі. Скромно так себе ведуть щодо планів... Ніхто вже не говорить про побудову нового театру. А справді, для чого. Нових бібліотек. Нових дитсадків. (Старі продають під контори). Та навіть банальний завод, де б стояло сучасне обладнання і працювало декілька десятків тисяч осіб, ніхто і не планує відкривати. Найбільша іноземна інвестиція в області – завод кабелів під Стриєм. Це при тім, що кордон Євросоюзу від

Львова на відстані 60 кілометрів. І що? Новий Берлінський мур.

Я б дуже хотів, щоб хтось мене розкритикував, не залишивши живого місця. Конструктивно, виклавши аргументи про наше світле майбутнє. Присоромивши мій тотальний песимізм. (тільки без критики та ідіотизму старих революціонерів, що всі безхребетно продались і спились, і нових олігофренів, для яких слово “Америка” означає абсолют у всьому).

Андрій Шкраб'юк

*Andrii
Škrab'juk*

Індивідуальність на плані міста
Indyvidual'nist' na plani міста

Численні випадки руйнацій у львівському середмісті вкотре спонукають до розмислу над проблемою індивідуальності Львова. Точніше – над проблемою нашого усвідомлення того, що місто, в якому живемо, має свою *самоцінну* індивідуальність, яку годі звести – без відчутного ущербку для його духу – до якої-небудь ідеології.

Біда Львова криється не тільки в матеріально-фінансових неспроможностях мереж влади, не тільки в неуцтві-невмільстві планувальників, будівничих чи ремонтників. У новітній період історії Львова матерія міста (себто власне кам'яниці, дороги, комунікації) страждає також просто від факту його перебування на пограниччі. На зударі національних (українська/польська) та тоталітарних (комунізм/фашизм) ідеологій. І в цьому своєму пограничному стані Львів раз-у-раз був змушуваний грати роль символу тієї чи іншої ідеології: “віковічно вірного Польщі”, “колиски західноукраїнського революційного руху”, “осердя українського П'ємонту”. На власну індивідуальність часу і сили залишалося мало.

Тут зверну увагу тільки на один аспект намагання кожної ідеології присвоїти собі Львів, зробити місто своїм символом: постійно змінювані

назви вулиць. Проблема їх перейменування (звісно, вже в наш час) уже не раз була обговорювана, також і в публіцистиці. Однак, як ці перейменування впливають на дух та індивідуальність міста, які закономірності чи стереотипи можна виявити в надаванні нових назв – про це якось мало писалося.

Якщо поглянути на ланцюжки польських – совєцьких – українських назв вулиць та площ (опускаю тут, за браком місця, період 1941–1944 років), то ідеологічний полон, повсякчас накиданий Львову, відкривається мов якесь невинне й невмолиме “колесо сансари”: Кохановського (за Австрії і Польщі) – Маяковського (за советів) – Левицького (“за України”); Чарнецького – Радянська – Винниченка, Ягеллонська – Горького – Гнатюка...

Тут одразу мушу сказати, що аж ніяк не ставлю під сумнів потребу увічнити в назвах вулиць та площ імена деяких наших видатних національних діячів. Безперечно добре, що є у Львові вулиця Князя Романа (Баторія – Ватутіна), Січових Стрільців (3 Травня – 17 Вересня) чи Генерала Чупринки (Потоцького – Пушкіна; первісна назва цієї вулиці – Крижова). Йдеться про те, що в цьому увічнюванні перебрано у нас у Львові всяку міру, зокрема в самому середмісті. Крім того, залишаються та повторюються на плані міста попередні совєцькі ідеологічні кліше, хоча вже в новій, “українській національній” обгортці.

Візьмімо для порівняння варшавське середмістя; практично не знайдемо тут імен визначних поляків, самі тільки давні історичні назви: Свято-янська, Широкий Дунай, Вузкий Дунай, Запічок, Березова, Медова, Довга, Тісна, Козяча, Камінні Сходки, Краківське Передмістя тощо. Імена бачимо вже в трохі дальших, новішої забудови кварталах – Анелевича, Андерса, Солідарності... У краківському Старому Місті (оточеному зеленими “плянтами”) з новіших назв можна знайти тільки площу Весни Народів (між вулицями Францісканською та Домініканською).

В іншому добре знаному мені місті, Оксфордї, нема серед міських назв жодного імені якоїсь видатної особи, хіба що декілька імен давніх монархів. Вулиці мають назви або від університетських коледжів, або від християнських святих, або від давніх міських реалій: Cornmarket – Зерновий Торг, Longwall – Довгий Мур, Holywell – Святокринична, Old Greyfriars – Старофранцісканська (дослівно – “Стара Сіробратська”). Очевидно, якби оксфордці захотіли називати вулиці іменами видатних випускників свого університету, то не вистачило б не тільки міських вулиць і провулків, а й усіх доріг графства Оксфордшир...

А ось кілька прикладів сумнівних перейменувань із нашого середмістя. Не знаю, чи може згодитися львів'янин, який цінує самотність свого

міста, сприйняти назву “Соборна” як ім'я старої Бернардинської площі. Я її не сприймаю – бодай з огляду на відому батярську пісеньку (“Bernardyński mijam plac...”). Маленьку площу Веклярську (це там, де “паранормальна контора”) чомусь залишено при совецькій назві “Коліївщини”; між іншим, ця остання назва вельми парадоксальна, якщо взяти до уваги єврейське минуле цього закутка середмістя. Іванові Федорову, може, було б достатньо пам'ятника *на Підвалі* (так! – а не на спотвореній за советів “Підвальній”), вулиці з його іменем варто було б повернути давно назву – Бляхарська. “Ставропігійській” вулиці і площі більше пасувала б назва Божого Тіла; тут у совецькому перейменуванні видно як ідеологічну “прив'язку” Львова з його Ставропігією до Москви, так і атеїстичний острах: яке ще там “Боже Тіло”!?! Вулиця Лесі Українки таки мала б зватися по-старому – Скарбківською; мабуть, уже не конче боятися “класового ворога” – графа Станіслава Скарбека, будівничого театру, а ім'ям поетеси можна було б назвати вулицю яснішу й зеленішу.

Шкода за такими гарними львівськими назвами, як св. Миколая (Щербакова – Грушевського), Кармелітська (Дарвіна – Просвіти), Куркова (Лисенка), Сикстуська (Жовтнева – Дорошенка), св. Войтеха (Довбуша); вулиця Левицького (Кохановського – Маяковського) могла б мати

свою первісну, “органічну” назву – На Рурах. Шкода за самою індивідуальністю Львова, яка випадає з уваги, втрачає свою вартість, коли місто трактується як національний символ, а його мапа стає іконостасом чиєїсь ідеології.

Адже місто – це теж особа; великий живий мікрокосм (даруйте цю суперечність), що не може нормально існувати без пошанування його *самоцінності*, невідповідності в якусь одну парадигму. Місто, яке має свою яскраву індивідуальність, допоможе своїм мешканцям стати особистостями, перерости власну вузькість – якщо чуйно вслухаємося в його дух і ритм.

Володимир

ЄШКІЛЄВ

Місія купола

Misija kupola

Львівським куполам присвячується

Деконструкція міста відбувається переважно через топографію, себто через суміш Геометрії – радше у піфагорейському та франкмасонському її аспектах, аніж евклідовському – з телуричним (грунтівським, ландшафтним). Місто ж, як *особливе місце*, виводить ґрунт за межі власної метафізичної проблематики (а фізично-зримо: під асфальт, плитку, бруківку, фундамент будівлі, підмурівок тощо) й деконструкторові залишається відмита від профанної землемірности рафінована Геометрія.

На відміну від плацпарадної розлінованости французьких парків, вона майже невлонима для звичайного ока і постійно вислизає із створених розумом схем та кордонів. Натомість, набуваючи речевости та фактурности, Геометрія Міста перетворюється на архітектуру. Тобто, накидує на себе інший – вертикальніший за ґрунт, але від того не згірш вражений особливою *тупістю*, особливим зніяковінням матерії — маніфестальний “одяг”. Автора цього тексту архітектура завше цікавила саме у якості присутніх слідів Геометрії.

Первісною геометричною основою Міста був, є, та й, напевне, залишиться купол – встанов-

лена на зріз півсфера. Коли людина з’явилася на цій планеті, така геометрична форма Міста вже мала традицію, углиблену щонайменше на сімсот мільйонів років. Колонії прадавніх термітів і мурах відшліфували півсферичність, як найбільш функційний принцип міської забудови. Певно, ці шестиноги відчували час як стихію оскаженілих дистанцій і обмежили усі радіуси та хорди житла *колами спокою*, замкненими якщо не на Вічність, то вже певно на самодостатність теплого і метушливого комашиного Ірію. Так виник перший з Міських Синтезів: поєднання комунікаційної функції із захисною. Первісній людині залишилося лише перенести мільйонолітній досвід попередників на власні конструкції. Можливо, усі мури та вертикалі периметрів, що оточували й оточують людські поселення, є зародками недобудованих куполів.

Недобудованість півсфери завжди мобілізувала творчі ресурси міських поселенців. Певне тому вони у всі епохи вперто створювали ерзацкуполи: зіккурати на центральних площах акадських і шумерських міст, Золотий Храм Нерона, Пантеон, куполи Костянтинопольської та Київської Софій, бані Санта Марія дель Фьоре, Святого Петра у Римі, Великого Кремлівського палацу, Св. Лоренцо в Ескоріалі і лондонського Св. Павла, пагоду Храму Неба у Пекіні, кругле шатро Золотого Храму синґхів, золота баня мечеті

Омара тощо. У центрі кожного європейського міста височить собор, або ж великий будинок із куполом, як обов'язкова ознака метрополітарності. Головні вулиці таких міст будуються як зорові перспективи, стягнені до купольного осередку. Місто з куполом – це завжди маленька архітектурна імперія.

Можливо майбутня архітектура доведе принцип купольності до логічного завершення. Адже існують проекти міст з керованим кліматом, накритих прозорими куполами. А на інших планетах захисний купол стане нарешті органічною формою поселенської геометрії. Айзек Азімов ще у середині минулого століття нафантазував Гіпермісто з втіленою Геометрією Повної Сфери: планету Трантор, вкриту суцільною забудовою, немов оболонкою. Планетарне Місто і є, врешті-решт, остаточною формою урбанічного топосу, його умовною межею досконалості й функційної завершеності. Планетарне Місто всмоктує в себе всі можливі варіанти топографії. Під його гіперкуполом мають рости ліси, здійматися гори і відпочивати від штормів океани. Воно має перенести всі зовнішні небезпеки всередину себе і тим змінити *спосіб топосної турботи* своїх мешканців. Навіть цунамі, вулканічні виверження і сходження снігових лавин стають у ньому внутрішніми справами полісу й запобігаються циркулярами магістратів. Всі береги стають набережними і всі

шляхи – вулицями. Птахи вилітають назовні через шлюзи аеропортів. Землеробство відбувається виключно на *присадибних ділянках*, скількома тисячами гектарів вони не вимірювалися б.

Купол, окрім іншого, символізує перемогу життя над смертю. Це особливий чин суто міської Геометрії. Село, як відомо, топографічно не опирається смерті. Село – це завжди буттєвий пролог кладовища, в якому цінність (й, зрозуміло, “топос відповідальності”) перебуває не в забудові, а за її межами: на тій ріллі, де виростає майбутній врожай. Місто не володіє цим парадоксальним форматом ужиткової самодостатності. Воно прагне “нового” і вже тільки цим відмовляється від кожного включення танатичності у метафізику свого звичного існування. Місто є топічним і регулярним способом витиснення смерті з буття.

У Геометрії куполів сховані містерії запліднення і таємного виростання “нового”. Купол нагадує формою живіт вагітної жінки – колицу життя. Він також виступає презентантом Космічного Яйця і не треба їхати до Коломиї, щоби зрозуміти всі ті можливі маніфестальні стежки, які можуть вести свій початок від цієї презентації. Можливо саме завдяки цій захованій в його формі метафорі купол врешті-решт переміг шпильястість готичної архітектури, упроявивши в собі два символічні полюси християнської відповідальності: *напруження до соборності* та *Mysterium tremendum*.

Не виключено, що будуючи перший з великих куполів Середньовіччя, Брунелескі наближався до таємниць еклезіарного формату суспільної явності, до розуміння та оприявлення тої “ностальгійної містики присутності”, про яку так часто загадує Дерріда.

Купол нагадує нам ще й про механістичну функцію Міста (другий Міський Синтез). Процес витиснення смерті урбанічним середовищем накладає на нього імманентні ознаки складної машини, метафізичного “сифона”. Місто-машина витісняє шляхову (просторово-деактуалізуючу) ознаку смерті. Цю невидиму, позаправну і блукаючу ознаку добре відчув поет: “Le chemin est sans borne... Et tombent les tenebres”¹. Закінчення шляхів і мандрів є поверненням з володінь смерті до топосу життя, повноцінного існування (архетип “повернення блудного сина”). Ось чому кочівників давні левантійці називали “живими мертвими”, себто обділеними осідлістю, як ознакою істинного життя.

Тут варто нагадати, що, взагалі, є тільки два типи межової перервності шляхів: Місто і море. Море відтинає шляховість грубо і остаточно. Дорога добігає моря, впирається в берег і жодне

очікування кораблів не спроможне продовжити її сирітське буття. Місто ж перетворює шлях на вулицю й тим трансформує смертельну безпритульність доріг на шляхову узгодженість з форматами житла (можливо, через гуссерліанське Lebenswelt – живе присуття).

Вулиці є найпершими свідками механістичності Міста. Вулиця є специфічним способом формування світу, адже має подвійний механізм сенсотворення: через тяглість шляхового переміщення смислів і через комунікативну фіксацію просторово-часових структур: все потрібне для життя розташоване на вулиці. До всього можна дійти вулицею. Навіть “двір” є псевдовулицею, абож “вулицею+”. Вулиця запобігає метафізичному сирітству речей, *розташовуючи їх собою і через себе*. Світ, розташований вулицею і є, зрештою, Містом. Нагадаємо, що всі вулиці прямують до центрального купола, котрий стає, завдяки Геометрії, містичною віссю світоутворюючого механізму.

Так купол отримує свою імперську місію: означувати собою ойкумену і пародіювати її.

¹ Шлях без краю лежить... а над шляхом – імла.

Orest Орест Друль Друль

Метрополійні візії

Метрополійні візії

Кожне місто засобами своєї архітектурної семантики витворювало власний міф-утопію, матеріалізувало мрію його будівничих, їх розуміння покликання, місії міста – будучність, що чекає на своє втілення в просторі та традиції. З кожним новим поколінням вже втілена будівлями візія місії міста все більше впливала на розуміння перспектив його розвитку – як русло ріки урбаністична традиція міста спрямовувала цей розвиток в певному напрямку. Змінні політичні реалії, звичайно, намагалися керувати цим процесом розвитку, часами досягаючи успіху. Але це була, кажучи мовою фізики, нестійка рівновага, що без підтримки чужої місту сили тут же порушується – урбаністичне середовище змушує зійти з цієї неорганічної місту орбіти.

І, навпаки, якщо правильно вловити покликання міста, то саме середовище синергетично сприятиме розвитку: феномен оцього міського середовища (зрештою, не тільки, але особливо міського) полягає в тому, що воно впливає на кожного мешканця, викликає цілком певні – “запрограмовані” – реакції та емоції. Феномен дії пластичних образів міста на міщан-реципієнтів відомий віддавна, техніки урбанізму сягають своїм корінням до давньогрецької традиції “театрів па-

м’яті” – мнемотехнік, що базуються на властивості певних місць викликати певні алюзії для створення “механізму запам’ятовування” через пригадування (архітектурне витворення “колективної пам’яті”), вибудовуючи соціально-культурну ідентифікацію особи, генеруючи приналежності індивіда до певної спільноти, міста, і, ширше, нації чи/та країни. Як писав Ігор Клек: “Галицькі міста – як фабрики цивілізації – збудовані з того ж каміння і за тим же планом, що і центрально та західноєвропейські міста. І тому в так організованому міському середовищі (з вуличками, двориками, скверами, каварнями, кафельними п’єсами в квартирах і т.д.) самозароджуються і самовідтворюються ті ж реакції, емоції, конфлікти, що і у Кракові, Празі, Дрездені, чи якомусь Оломоуці”.

Місія Львова як міста метрополійного (тобто як центру окремішньої території, що притягає певні суспільно-політичні і культуральні активності) та ідентифікаційного (як центру кристалізації самототожності та самоусвідомлення всіх мешканців, що вважають себе приналежними до даної спільноти) визначалася його географічним розташуванням: як урбаністичного центру та міста “на межі”, причому амбівалентного у своїй “межовості”. Традиційна бінарна опозиція (центр-периферія) в кордонах держави, якій належав Львів (1), та різоматичне етнічне пограниччя різних культур і впливів на осях Схід-Захід та

Північ-Південь (2); зіткнення кількох периферій (“...межа – це і є єдиний критерій для всіх ідентичностей сучасного світу” за Алешандро Мело) створювали необхідну напругу для ідентифікаційної кристалізації.

У різні періоди історії зовнішня щодо міста влада ставила різні акценти на дуалістичній місії-ності міста: за Австро-Угорщини наголошувалось на метрополійній місії столиці коронного краю (з намаганнями приглушити його ідентифікаційність), за часів II-ї Речі Посполитої – на ідентифікаційній місії східного форпосту польськості (з намаганнями Варшави приглушити львівську метрополійність). Цю ж ідентифікаційну місію покликаний був виконувати і советський Львів: як великий промисловий та студентський центр, він мав би служити фабрикою російськомовних *homo soveticus*. (На маргінесі варто зауважити, що закономірно-парадоксальним проявом ідентифікаційної матриці Львова в умовах уніфікуючої політики колонізації чи русифікації стало виникнення у місті потужного джерела організованого українства та єврейства).

У часи екзистенції Львова в Українській державі, в силу її специфіки, два аспекти львівської місії-ності мали б стати рівноакцентовані. Вперше у своїй історії Львів став настільки унікальним: виявився єдиним в Україні великим європейським містом і мав би (міг би) прищеплювати українській

традиції європейську ідентичність у її природних і автохтонних формах (1); Львів – єдиний в Україні питомо україномовний урбаністичний центр і мав би (міг би) задавати державності України українськість у природний і сучасний (навіть не індустріально-модерний, а постіндустріально-постмодерний) спосіб (2). Без розвитку метрополійних функцій Львова ці ідентифікаційні завдання досягти буде надзвичайно важко. Однак це зовнішні, суб’єктивізовані через розуміння керівництвом країни цілей державної політики, рації посилення метрополійності Львова. (Об’єктивні резони полягають, звичайно, у релігійно-конфесійній, економічній, мовній та електорально-політичній окремішності території, що їх “патрує” Львів)

Вперше системно-теоретичне обґрунтування природної необхідності існування міст-метрополійних центрів подав Вальтер Крісталлер у 1933 році у своїй теорії центральних місць, побудованій за принципом – мінімум часу, сил і засобів для досягнення населенням малих населених пунктів своїх центральних місць. Основний постулат цієї теорії в тому, що розміщення місць економічної діяльності (в широкому розумінні – просто діяльності) визначається попитом і пропозицією. Зі збільшенням витрат зростає реальна ціна товару, а, значить попит на нього зменшується. Очевидно, що зі зростанням віддалі (зі зростанням

транспортних і часових витрат) попит на товар буде зменшуватися, поки не зникне. Зона збуту товару (в тому числі, скажімо, послуг управління, комунікацій, економіки, культури, освіти чи медицини) на ізотропній (щодо рельєфу, насиченості транспортними артеріями тощо) території буде мати форму круга і місце виробництва цього товару (послуг) найефективніше розмістити в центрі зони збуту, що стане центральним місцем, а поселення, що постачаються, стануть “залежними” місцями. Реальний розмір зони визначається транспортними витратами, що визначають ціну товару в порівнянні з товаром з іншого центрального місця – вся територія розділяється між ними. Зони в залежності від показників попиту можуть бути різними за величиною: товари, що мають вищий ціновий поріг будуть продаватися у меншому числі місць, ніж товари з меншим ціновим порогом. У результаті різних поєднань товарів та послуг, що пропонуються в різних містах виникає ієрархія “залежних” та “центральных” місць, міста спонтанно ранжуються за населенням, а що реальна територія неізотропна, то розташування населених пунктів не є геометрично правильним. Найвища концентрація пропозиції (а, отже, у пропонуваній моделі і населення) досягається у її метрополійному центрі, де внаслідок високої концентрації індивідуальностей досягається нова, креативна якість – створюються умови для генеруван-

ня нових ідей та “культуральних мутацій”. Всяка новація, всякі нові форми діяльності мають осередковий характер – виникають в точках розвитку, в осередках більш творчої діяльності, що потребує в цих місцях певної концентрації ресурсів. А. Ахієзер назвав цей феномен принципом Матея: “кожному, хто має, дасться йому та й додасться, хто ж не має, забереється від нього й те, що він має” (Матей, 25:29).

Доповненням до теоретичного обґрунтування В. Крісталлером існування різновеликих міст може послужити емпірична залежність, znana під назвою “закон Ціпфа”. Ще у 1913 році німецький географ Ф.Авербах запропонував, що залежність між розміром міста за населенням p та його рангом r в переліку, ранжованому за цією ознакою, близька до Паретового розподілу доходів (F. Auerbach, *Das Gesetz der Bevoekehrungskonzentration, Petermanns Geographische Mitteilungen, 59, 74–76 (1913)*):

$$r(p) = Ap^{-\alpha}.$$

А в 1949 році Дж. Ціпф, гарвардський професор польсько-єврейського походження, показав, що ступеневий коефіцієнт α рівний одиниці (G. K. Zipf, *“Human Behavior and the Principle of Least Effort,” Addison-Wesley, Cambridge, Massachusetts, 1949.*) і відтоді ранг-розмірна залежність носить його ім’я. Ця залежність характерна не лише для геоурбаністики, але й для дуже широкого

кола суспільних та біологічних явищ, де необхідна мінімізація зусиль при досягненні найбільшої ефективності: частоти вживання слів у мові чи ранжування відвідуваності сайтів, згадуваний вже розподіл доходів чи кількість виконуваних музичних творів, розподілу науковців за числом опублікованих статей чи біологічних родів за чисельністю видів.

Чисельному аналізу закономірностей ранжування Ціпфа – феномену гідного подиву щодо його універсальності – присвячена чисельна література (з її оглядом щодо геоурбаністики можна ознайомитися, наприклад, в статтях *G. Carroll "National City Size Distributions: What Do we Know after 67 Years of Research", Progress in Human Geography, 1982, №6, p.1–43* чи *P. Cheshire "Trends in Sizes and Structure of Urban Areas" в "Handbook of Regional and Urban Economics", 1999 року видання*).

П'ятдесят з лишком років досліджень цієї закономірності та її геоурбаністичному виявленні підсумовуються двома певною мірою тривіальними висновками: (а) розподіл розмірів міст доволі задовільно (у крайньому випадку хоча б для великих міст: з певного моменту розмір міст є прогресуючо меншим від передбачуваного закономірністю Ціпфа) апроксимується згаданою степеневою закономірністю та (б) коефіцієнт цієї показникової залежності близький до одиниці.

Менше консенсусу спостерігається стосовно пояснень природи Парето-Ціпфового феномену, хоча згрубша ці спроби можна згрупувати у два класи: (а) ієрархічні моделі, базовані на мікроекономічних припущеннях та (б) стохастичні моделі, що шукають причини у наслідках простих ймовірнісних припущень щодо виникнення та розвитку міст.

Обидва ці підходи вказують на передумову проявлення показникової закономірності належність ранжованих міст до певної системи розселення; в термінах центральних місць Крісталлера це можуть бути різнорівневі підсистеми – групи країн, окремої держави, регіонів у межах одного державного утворення тощо. Необхідність цієї передумови емпірично підтверджується кращою кореляцією розмірів (в сенсі кількості мешканців) міст в межах цієї системи з вказаною ранговою залежністю.

Використовуючи ці підходи, на основі залежностей Ціпфа для ранжування населення міст навколо Львова за часів Австро-Угорщини (1900 р.), міжвоєнної Польщі (1931 р.) та України (2001 р.) (Рис. 3) можна виявити географічне розташування територій метрополійної зони Львова в різних державах (Рис. 1). Варто зауважити, що міру метрополійного впливу певним чином характеризує інтенсивність міграційних потоків до Львова з територій навколо міста (Рис. 5).

Попри те, що Львів останні століття був метрополією другого порядку (тобто не столицею держави), зона його метрополійного впливу завжди виходила за межі адміністративної одиниці, офіційним центром якої він був: королівства Галичини і Лодомерії в Австро-Угорській імперії (в зону його впливу потрапляла й частина Буковини), воєводства II Речі Посполитої (в зоні його впливу були не тільки традиційні території Станіславського, Тернопільського та Краківського, але й частини Люблінського воєводства; натомість волинські воєводства так і не потрапили до львівської метрополійної зони), області СРСР та України (окрім власне Львівської у метрополійну зону Львова входять ще шість західних областей України). Справедливості ради варто зауважити, що в системі Раднаргоспів середини 60-х років його понадобласний статус був законодавчо формалізований, але уніфікаційність планованих категорійних показників розвитку для радянських обласних центрів другої категорії гальмувала розвиток одних і штучно посилювала розвиток інших (що, зокрема, вилилося відсутністю повноцінного другого міста львівської системи розселення): на графіках залежностей Ціпфа це чітко проявляється наявністю “плато” (міста з населенням 234–258 тис. мешканців), інші два плато – міста обласного підпорядкування та міста – районні центри. Порівняння графіків 1900 та 1931 років,

до речі, вказує як в умовах міжвоєнної Польщі Краків почав переростати статус другого міста львівської метрополійної зони, формуючи власну систему розселення; більш органічно його статусу відповідає шоста позиція загальнодержавної системи розселення з метрополійним центром у столиці – Варшаві. Варто відзначити, що Львів зі своєю метрополійною зоною теж доволі органічно вписувався у цю систему займаючи позицію третього міста.

Цікаві результати дає застосування описаної теорії щодо сучасної України. Виявляється, що жорстка одноцентрова урбаністична політика України, яка утвердилась за роки незалежності після певних коливань у бік поліцентричності і знайшла своє логічне завершення у законі “Про столицю України – місто-герой Київ”.

Апроксимація такої емпіричної залежності між величиною міст України з населенням понад 10 тис. осіб (згідно з даними Держкомстату станом на 1 січня 2001 року) та їх рангом показує, що вона задовільно описується залежністю:

$$p = 5519,2r^{-1,0424}$$

Тобто, для ефективного виконання Києвом функцій єдиного метрополійного центру всієї України його населення повинно бути не менше 5,5 млн., існуюче ж населення забезпечує лише 48% розрахункової концентрації людського капіталу.

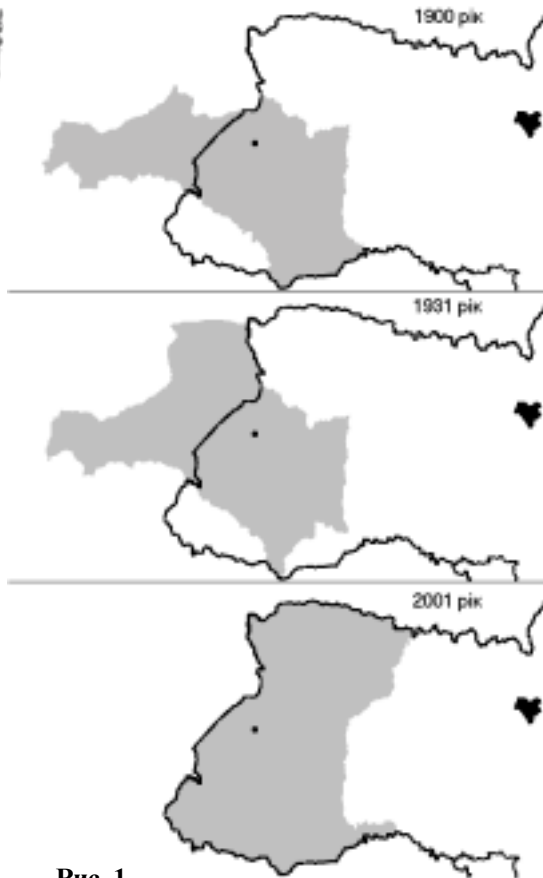

Рис. 1

Для порівняння наведено залежність Ціпфа для системи розселення міжвоєнної Польщі (Рис. 2).

Аналіз даних щодо кількості населення в містах України вказує, що мінімальні відхилення при апроксимації реального ранжування степеневими залежностями Ціпфа досягаються при їх апроксимації чотирма (Рис. 4) групами міст – чотирма системами міського розселення (розраховуючи коефіцієнт кореляції вказаної залежності для урбаністичних систем різної конфігурації, можна підібрати нерозірвану сукупність міст, для яких цей коефіцієнт буде найвищим – і визначити таким чином шукану територію системи розселення):

Центральна (Київська, Житомирська, Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська, Чернігівська, Сумська та частина Запорізької області) – з центром власне у Києві: $p = 2441r^{-1.096}$ (відхилення чисельності населення метрополійного центру від розрахункової – 9,8%),

Північно-Східна (Харківська, Донецька, Луганська області) з центром у Харкові: $p = 1638,4r^{-1.058}$ (відхилення – 9,0%);

Південна (Одеська, Херсонська, Миколаївська, частина Запорізької області та Кримська АР) з центром в Одесі: $p = 1041,5r^{-1.103}$ (відхилення – 3,8%) та

Західна (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, Закарпатсь-

ка та Чернівецька області) з центром у Львові:
 $p = 823,4r^{-1,0184}$ (відхилення – 4,6%).

Коефіцієнт кореляції у всіх випадках вищий 0,99.

Варто відзначити, що тільки населення Києва перевищує розрахункову, населення інших де-факто метрополійних центрів України дещо менше – їхній розвиток відбувається повільніше, ніж вимагає фактичний статус цих міст. Разом у цих чотирьох де факто метрополійних містах проживає 17,6% міського населення України, у той же час в них розміщено 43% театрів України, 42% всіх вищих навчальних закладів, в яких навчається 46% українських студентів.

Не ціпаючи теми федерального устрою України, органічною структурою якого і можуть бути території названих систем розселення, необхідно наголосити на доцільності врахування природних процесів розвитку і функціонування різноманітних міст. Про ексклюзивність столичної метрополійності вже згадувалося; рівноранговість решти значимих міст України як звичайних обласних центрів витворює обумовлений державною бюджетною політикою дефіцит фінансових ресурсів у природних метрополійних центрів, що не дає їм можливості повноцінно виконувати свої функції.

Попри всю неефективність, можливий, звичайно, і альтернативний сценарій розвитку:

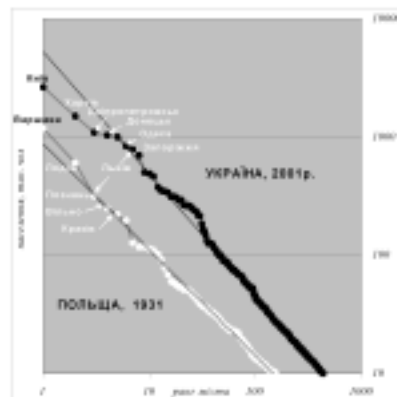

Рис. 2

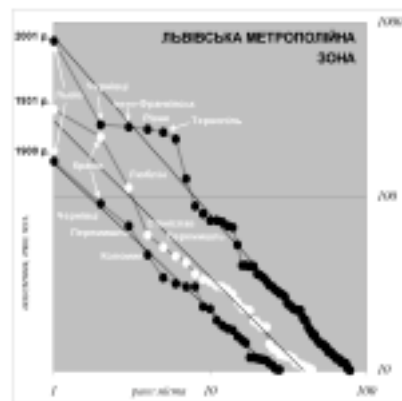

Рис. 3

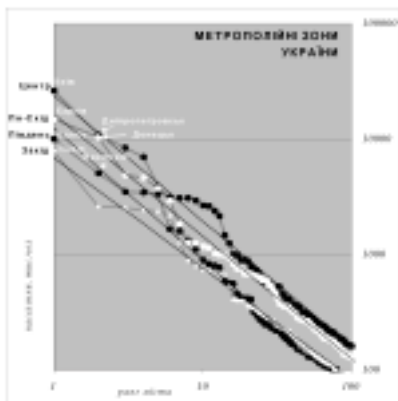

Рис. 4

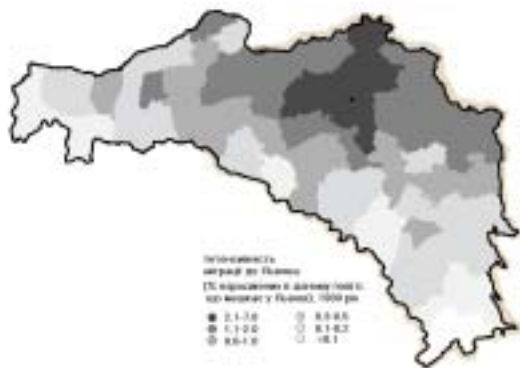

Рис. 5

завдяки бюджетному накачуванню населення Києва і Донецька або Дніпропетровська зростає вдвічі, верхнє закінчення кривої Ціпфа випрямляється, і Україна стає типовою унітарною, з точки зору геоурбаністики, державою. Львову ж відводиться місце звичайного міста на позиції десь наприкінці першого десятка.

Для самого Львова можливі дві перспективи:

– міська традиція, репрезентована урбаністичним середовищем, виховає львів'ян відповідно до залишених попередніми поколіннями візії життя, життєвих стратегій, або

– суспільство гомосовєтїкусів переробить міське середовище, тобто Львів, відповідно до свого розуміння міста.

Події *urbi et orbi* вказують, що друга перспектива стає все реальнішою...

Тарас Taras ВОЗНЯК Vozniak

Львів. Sine qua non – “без чого немає”
Lviv. Sine qua non – bez čoho nemaie

Філософія міста

Звертаючись до таких феноменів цивілізації як міста, щонайперше ми повинні усвідомити: вони не були постійним феноменом, що супроводжував розвиток як європейської, так і кожної іншої цивілізації. Тим більше міста у нашому європейському, а часто центральноєвропейському (базованому на магдебурзькому праві) сенсі. Бо ж насправді нас цікавлять саме вони, як особливий феномен європейської цивілізації. Були цілі епохи, коли міста занепадали, практично не існували, як от після падіння Римської Імперії. Великий населений пункт ще не є містом – це може бути і велике монгольське стойбище, і великий конгломерат селянських ліплянок – однак не місто. “Місто – ніби цезура, розрив, нова доля світу. Коли воно виникає, несучи за собою писемність, то відчиняє двері того, що ми називаємо історією. Коли з настанням XI століття місто відродилося в Європі, то почалося піднесення цього невеликого континенту. Тільки-но воно розквітає в Італії, настає Відродження. Так було з часів міських громад, полісів класичної Греції, з часів медні в епоху мусульманського завоювання й до наших днів. Усі поворотні моменти зростання виявилися у вибуху урбанізації” (1.1.413). Причому поява

міст та ріст їх системи, що дуже важливо, призвели не тільки до піднесення континенту (не такого багатого на природні та людські ресурси), але і до його панування над рештою світу.

Що призвело до чого – піднесення до народження міст, чи міста до піднесення континенту?

Досліджуючи народження та розвиток міст, ми маємо відмовитися і від простацької думки про те, що місто розвивається з села. Зовсім ні. Заснування, проголошення, будівництво міста чи надання йому міських прав – закладає зовсім інший закон функціонування певного простору (території міста – досі це окреслена територія з зовсім іншими законами та природою функціонування, ніж окіл довкола), зовсім інший часовий режим (не тільки ритм, але власне і режим). Акт заснування міста не бере до уваги населений пункт, який міг би знаходитись на цьому ж місці перед тим. Місто засновувалося на іншому праві та у іншому хронотопі. Місто, яким би малим воно не було, постає саме як місто. Місто – це не окіл, не країна, що простирається довкола, це – пункт, пуанта, кода. Місто насправді не просториться, розпросторюється, місто, це радше аномалія просторення околу, це дисонанс околу, синкопа. Місто, з огляду на свою аномальність та точковість, навіть не може насправді бути частиною цього околу, краю, країни – це “місце” на околі. Не даремно англійською мовою “country” це і країна,

місцевість, територія і сільська місцевість, “in the country” – це не тільки “на селі”, але й “поза містом”. Тобто місто до “країни” не зовсім належить – воно живе одразу іншим, своїм життя у всіх сенсах, це певне “місце” – пункт на терені. Місто – це інша якість населеного пункту, зовсім інші функції, інша швидкість функціонування, інша плінність часу. У “місці” поставлення міста *розлогість простору стиснута до точки* (перстня міських мурів), а *плінність часу* як розгортання перед подорожнім овиду – *до дискретности, раптовости* появи перед ним у доколiшньому краєвиді такого артефакту як місто. Ці показники у “місті” не кращі і не гірші, ніж у “селі”, чи “терені” – вони інші. Розложисте “село” чи “терен” плінуть повільно та природно, у відповідності зі змінами пір року, “село” та “терен” розлягаються, розгортаються по- та у- відповідності із рельєфом чи околom. Сама етимологія слова “край” виводиться від “кроїти”, “у-краяти” – о-креслення, у-краєння певного роз-логого простору, певного поля, а не означення на ньому дискретного пункту – міста. Це точно відображається етимологією українського слова “село”, яке теж означає не тільки власне сільський населений пункт, але й “сільський терен” і виводиться з праслов’янського “selo” – рілля, поле (2.3.596).

Натомість, місто не зважає ні на окіл, ні на природну зміну пір року, воно гвалтує рельєф та

живе за своїм, далеко не природним, ритмом життя. Місто вибухає на терені – торпедує його просторову та часову тканину. Воно, безсумнівно, більш соціогенне, ніж село. Воно рішуче та безкомпромісно облаштовує простір та час під свої потреби. На відміну від “села”, що є компромісом людини та природного простору і часу, *природного хронотопу*, місто творить свої, концентровані, стиснуті простір та час – свій, більш пристосований для людини, чи більше нею *перетворений, урбанізований хронотоп*. Тому не дивно, що міста є породженнями пізніших періодів людської історії, коли людина вже мала досить сил та відваги, щоб модифікувати природний хронотоп для своїх потреб. Найбільш урбанним, просунутим у цьому сенсі містом, як на наші часи, є, звичайно, Нью-Йорк, яке не зважає навіть на зміну дня і ночі, однаково функціонуючи цілодобово. Його хронотоп чи не найдалі відстоїть від хронотопу природного. Зруйнувати його можуть тільки чисто техногенні чи соціогенні катастрофи на кшталт обвалів на світових біржах чи нападів терористів 11 вересня 2001 р. Чи не був це напад “світового села”, “терену” на “міст” (правда “світового села” не у Мак-Люєнівському сенсі слова, а як світової периферії)? Одного “бачення світу”, однієї “картини світу” на іншу? Однієї метафізики на іншу. Зрештою, діалог міста та терену ніколи не припинявся і не припиниться – “місто”

потребує ресурсів, а “терен” – новочасних засобів, якими є техніка. Неодноразово діалог зводився до конфлікту та війни, підпорядкування та рабства. Рабство “советського села” у “советського міста” очевидне – практично повторно закріпачене колгоспне село у найбрутальнішій формі було принесене у жертву потребам соціалістичного міста. Мала постати нова індустріальна техніка, і нове “бачення світу”. І воно постало, правда, коштом “терену”. Із використанням перверзій советської індустріалізації та Голодомору. Хоча не завжди стосунки “міста” та “терену” набувають саме таких форм. У більшості європейських країн ці процеси відбувались не так драматично.

Отож, ми бачимо, що місто не породжується селом. Це різні, рівні о-своєння людиною часу та простору для себе, різні цивілізаційні чи навіть метафізичні рівні. І суть у мета-фізиці (від грецького *meta* та *physika* – те, що настає після фізики) людського життя. Бо саме “метафізика лежить в основі епохи, певним тлумаченням суцього і певним розумінням істини закладаючи основу її сутнісного образу... До сутнісних явищ Нового часу належить його... машинна техніка..., яка тотожна з суттю новоевропейської метафізики” (3.75) – однак розвинулась вона саме у новоевропейському місті і як новоевропейське місто. Саме місто стало складною машиною, машинною технікою (*Maschinentchnik*) з усіма його комунікаціями, ма-

гістралями, електричними, електронними, суспільними та іншими сітками, *машиною для життя*. А відповідно воно, як ця машина, почало визначати і новочасну метафізику як сконструйовану картину світу (*Weltbildes*).

У давнину місто часто творило довкола себе вторинні села, що були його малими імперіями і обслуговували його потреби. Так само, як воно творило архіпелаги малих міст на віддалі ододенного переходу, щоб забезпечити свої комерційні потреби. Згадаймо галицькі містечка та віддалі між ними – це теж ододенні переходи, як на ті часи. Зрозумівши причини їх появи у попередні епохи, ми зрозуміємо і причину їх сьогонішнього занепаду та майбутню перспективу.

Взаємини міста та села – це, насамперед, розподіл праці. Ряд технологій у селі реалізувати не вдалося б, або вони були б неефективними, і навпаки. Хоча ще довго після появи міст міщани займалися сільським господарством чи то з огляду на економічні потреби (як у наші, не найближчіші, часи), чи то з огляду на ментальні рудименти (як у новонавернених городян десь у глибинному Сихові). Місто для свого функціонування потребує праці села. Однак, така боротьба на глибокому метафізичному рівні, що ведеться з “машиною для життя” маргіналами з спальних районів вже всередині міста, якщо вона набирає

масового характеру, здатна її зруйнувати чи значно завадити її справності.

Однак, саме місто, як машина, стократно підсилює та прискорює всі процеси в економіці, суспільному житті, культурі. Ідеї швидко породжують одна одну, динамічніше втілюються, ніж у розміреному довколишньому терені, гроші обертаються та повертаються набагато швидше, їх помноження багатократноше.

Місто – це швидкість та концентрація. Воно притягує до себе людей, ресурси та ідеї, робить їхню концентрацію нестерпною і врешті-решт вибуховою (чи чули ви коли-небудь про революцію на селі? Радше про бунт...). Воно зіштовхує їх у своєму тиглі, під накривкою своїх дахів, називаючи це змішуванням (релігійним, етнічним та расовим), виробництвом, торгівлею, фінансуванням та громадським життям і політикою. Місто – неначе певний фокус у лінзі, у якому збираються усі ці промені. Саме у цьому сенсі місто є певним *підсилювачем та прискорювачем* суспільних, економічних та політичних процесів.

Місто – унікальний і надзвичайно потужний інструмент цивілізації. І саме тому воно є як *причиною*, так і *джерелом цивілізаційного зростання*, економічного, суспільного та культурного розвитку. Іноді запитують, а чи не навпаки – може економічний та технологічний розвиток призвели до появи та розвитку міст. Напевно, дійсно, це

явища, що взаємно обумовлюють та підсилюють один одного. Існують, користуючись термінологією Фернана Броделя, у “взаємній перспективі”.

Щоб зрозуміти роль та долю якогось конкретного міста у конкретному економічному контексті, ми повинні перейти від загального поняття *світової економіки* до броделівського *історичного світу-економіки*. Це друге поняття стосувалося тільки локальної частини світу, творило замкнутий економічний регіон. У цьому сенсі впродовж всієї історії ми бачимо паралельне існування певних локальних економічних регіонів, що могли доволі довго існувати самостійно та ефективно. Ці колишні історичні світи-економіки існували завжди, паралельно і не завжди співпадаючи з існуванням держав, імперій, суспільств та цивілізацій. Наприклад, таким світом-економікою була Московія чи, скажімо, Китай. Вони мали певні межі, що повільно *змінювалися* – як з огляду на політичні, так і на цивілізаційні чинники – війни, географічні відкриття. Однак, завжди кожен конкретний світ-економіка мав свій “*міський полюс*, місто, яке перебувало у центрі скупчення конче потрібних передумов, що забезпечували його ділову активність: інформації, товарів, капіталу, кредиту, людей, векселів, торговельної кореспонденції – вони припливали сюди і знову відпливали” (1.3.17). Щоправда зі зміною меж таких економік-світів змінювалися чи змішувалися і їх

метрополії. “Панівні міста не залишаються такими вічно, вони змінювали одне одного. Такі пересування... завжди були показовими. Вони уривали спокійний плін історії і відкривали перспективи тим цінніші, що вони були рідкісні”. (1.3.22) Свого часу для Європи такими центрами були Венеція, Генуя. Однак, з часом їх вплив катастрофічно змалів, буквально висяк разом з потоком інформації, товарів, капіталу, кредиту, людей, векселів, торговельної кореспонденції. У випадку з Венецією – змалів до гротеску. Найцікавіше спостерігати, як зміщувався такий “міський полюс” разом з розростанням меж світу-економіки у Північній Європі. Ми можемо спостерігати драму, коли Амстердам подолав Антверпен, а Лондон подолав Амстердам, або коли 1929 р. Нью-Йорк обійшов Лондон. Це щоразу було поваленням величезного історичного масиву, яке виказувало непевність колишньої рівноваги й силу нової, що мала утвердитися. “Це зачіпало все коло світу-економіки, і наслідки, як можна заздалегідь здогадатися, ніколи не були тільки економічними”. (1.3.22) Таке перенесення центру світу-економіки призводило до однозначного економічного, політичного та культурного занепаду старих міських центрів – перетворення їх у декорації. Приклад Венеції, Відня та Львова може й прикрий, однак занепад Парижа чи Лондона ще бруталніший. У рамках нової

єдиної світової економіки безсумнівним центром є Нью-Йорк.

Звичайно, з нашої загумінкової перспективи цей факт не такий очевидний. Для нас Париж – все та ж недосяжна мрія, а Відень, як старенька бабця, і далі втішається всенародною любов’ю нащадків колишніх підданих. Натомість з постановням Європейського Союзу може істотно зрости роль Берліна.

Та, попри беззаперечне існування глобальної світової економіки, світового інформаційного простору, може навіть транснаціональної культури, все таки світ певним чином структурується на економічні регіони. Ба навіть більше – глобальний світ ієрархізується – між різними все ще існуючими економічними регіонами є певні рівні щодо їх технологічної просунутости, інформаційної мобільности і т.д. Наприклад, у протиставленні до найбільшої донедавна економічної потуги США зараз твориться економічний регіон Європейського Союзу з високим рівнем технологічної розвинутости та конкурентности. Поруч з ним стагнує колишній постсоветський простір, роль якого у новітньому розподілі праці – надовго, якщо не назавжди, перетвориться на доповнююче “світове село” – ресурсний придаток, у тому числі і робочої сили.

Україна та Львів перебувають саме на цьому розломі. Вони не є навіть центром стагнуючого

регіону, а його периферією. Справжнім центром постсовецького економічного регіону є, звичайно, Москва, що концентрує на собі всі потоки ресурсів. Україні забракло політичної уяви, сили вирватися з могутнього центру тяжіння колишньої метрополії. Україна не ввійшла у динамічний новостворюваний економічний регіон ЄС. Ба навіть зв'язки з ним у неї не надто розвинуті. Тому й не дивне скуповування російським капіталом усього в Україні – він тут струменить цілком природним чином, бо ми перебуваємо у його полі гравітації, подобається нам це чи ні.

Роль такого міста, як Львів, що колись було в історичному світі-економіці Центральної Європи, а після 1939 року і до сьогодні – однозначно у євразійському економічному регіоні, доволі специфічна. Навіть у ХІХ столітті це було прикордонне, периферійне не тільки у адміністративному, але й у економічному сенсі місто. Можливо, саме у цьому шанс для нього.

Дивним чином багато міст, що були центрами історичних економік-світів, водночас були і його кордоном. Таким прикордонням були Венеція та Генуя, Антверпен та Амстердам. Навіть більше – центр світової економіки Нью-Йорк є такими прикордонним містом. Місцем зустрічі всього з усім, змішування всього і всіх. Можливо, саме у цьому одна із таємниць блискучої кар'єри?

Україна, Львів, опинилися на постсовецько-ЄСівському прикордонні. Наш єдиний шанс – стати центром цього прикордоння. Натомість, нам не вистачає духу згодитися з нашою маргінальністю, щоб реалізувати врешті-решт свою посередницьку функцію.

Що для цього потрібно? Щонайперше – це точне формулювання завдання. Ми маємо позбутися ілюзій стати центром значного самостійного економічного регіону – на це немає відповідних ресурсів. Ми мусимо скористатися з переваг прикордоння. Щоправда, тут є ряд неусвідомлюваних нами протиріч.

Першим протиріччям є *протиріччя між містом та державою*. У старі часи міста, а не держави чи імперії, були островами прогресу та свободи. Вони неначе хитрували з державою – існували під її крилом, однак відносно вільно. Як Львів під крилом Речі Посполитої. А там, де держави були сильні, як в Іспанії чи Франції, міста розвивалися повільно, окрім столиць, що були адміністративними машинами, як теперішній Київ, а не вільними містами. Може це парадоксально, але зараз Українська Держава в умовах відсутності розвинутого самоврядування, за потреби збільшувати централізацію, а отже – зміцнювати адміністрацію, не усвідомлено гальмує розвиток міст, у тому числі і Львова. І тут ми нашолюбимо на наш патріотизм і стоїмо перед

вибором – або Українська Держава, реальна, така, яка у нас формується, з усіма її недоліками, постсоветськими рудиментами та хворобами росту, або наша перспектива як міста, що грузне у периферії постсоветського економічного, політичного та культурного простору, однак не користує повною мірою зі свого “прикордоння”.

Центр, окрім того, гальмує ще й тому, що гроші та капітали повсюдно у постсоветській економіці мають не чисто економічну сутність, але й адміністративну. Тому вільних міст та чистих від адмінресурсу грошей тут немає. Практично вся “буржуазія” у нас компрадорська, а капітали посередницькі. Та Львів не є навіть таким значним владним центром, як Донецьк чи Дніпропетровськ, то ж звідки взятися адмінресурсу?

Розквіт Львова почався з вольового рішення австрійської адміністрації, саме у Львові розмістити адміністративний центр найбільшої своєї провінції *Королівства Галичини та Володимирії*. І тільки у другій половині XIX століття завдяки лібералізації Імперії та цьому чудесному рішенню Львів розцвів вже як самоврядний економічний суб’єкт – “вільне місто” (Freiburg чи Freistadt). Хоча “вільним містом” він був і у XIV-XVII століттях, тож певні традиції все ж були.

Можливо колись в Україні таки дійде до реалізації запланованої вже давно адміністративно-територіальної реформи, яка загрузла у комісіях

Верховної Ради, і Львів знову вольовим рішенням стане центром потужнішого, ніж сьогодні, регіону.

Другим протиріччям є *протиріччя між містом, як “машиною прискорення цивілізації” та традиційно рустикальним українським суспільством*, що гальмує оберти цієї машини. Скупчення рустикалів не означає появи динамічного міста. Хоча, звичайно, місто потребує припливу людності, однак вона має вливатися саме у міську соціальну структуру, а не розмивати її. Інакше завжди буде небезпека, що ми отримаємо не Freiburg, а Freidorf. Місто як ефективна “машина для життя” та сконсолідована “громада” може стати не ефективною, дуже часто “картина світу терену” не дає змоги створити та реалізувати візію міста.

В історії є чимало прикладів таких розладів “машин цивілізації”. Щоправда, не тільки з вини рустикалів (це український та львівський досвід). У чудовому молодому Амстердамі недобросовісні будівельні компанії ще у XVII столітті, будуючи неякісне житло, у районі Йордаан, створили район деструктивних злидарів. Свого часу ефективну соціальну структуру Парижа та Мадрида у XVIII столітті деформували великі пани, які перетворили ці міста з міст торгових у міста-споживачі, міста розкошів та забав. Ці міста більше споживали, ніж заробляли. Ще більшою перверсією став у XVIII столітті при Фрідріху II Берлін. Це було місто всуціль військових та держслужбовців. Не менш

блискучим прикладом розладу “машини цивілізації” було у XVII столітті і четверте щодо величини місто Європи – Неаполь. Веселий і брудний Неаполь кишив абсолютними злидарями, що склали третину його населення і яких з державою та містом не пов’язувало нічого, окрім шибениці, як згадують сучасники. Однак це патології.

Для сучасного Львова, якщо він хоче стати ефективним як місто, важливо щонайперше вибудувати саме цю свою візію як “місця” на “терені”, що хоче стати “містом”, а не розчинятися у ньому. За два століття до Томи Аквінського Ален де Ліль казав: “Нині все – це не Цезар, а гроші”. Сказати “гроші” – це те саме, що сказати “міста” (1.1.440). Можливо, саме на цій основі можна буде вже вкотре його відбудувати.

Чому саме Львів

Оглядаючи всю історію розвитку Львова, ми можемо побачити принаймні чотири дивним чином втілені у львівській архітектурі періоди розвитку міста, що сформували його дух. Це руський Львів, що задав головний тон місту, ренесансний Львів – місто великого торгового шляху, сецесійний – місто трьох (українського, польського та гебрійського) національних Відроджень, а також місто українського і польського (маємо це визнати) національного резистансу.

Часто запитують, а чи є Львів європейським у повному сенсі слова містом, закладаючи у поняття європейськості лише позитиви. Звичайно, так, як, скажімо, Венеція чи Севілья, де, як і у Львові, немало історичного Сходу і чие сьогоднішнє завдання і шанс – втримати це різноманіття, що є інструментом і перевагою.

Львів є містом полікультурного спадку. На його візантійську основу наклалися польське, німецьке, гебрійське, вірменське, австрійське, а згодом російське та советське нашарування, через Львів відбувалася трансляція європейських віань, через нього йшли на Україну католицизм, протестантизм, контрреформація, хасидизм, франкізм, сїонїзм. Сам же він зазнав ерозії соціалїзму/комунїзму і націоналїзму. Місто спробувало всіх європейських великих стилів – ренесансу, бароко, рококо, класицизму, щоб знайти своє справжнє обличчя у розніженїй віденськїй сецесїї.

Свою самостійність Львів вибудовував на магдебурзькому праві, автономії Кoenіgrеich Galicien und Lodomerien, австрійськомум парламентаризмі. У незалежній Україні місто намагається існувати на принципах хоча й обмеженого, однак самоврядування.

В історії українського національного руху Львів не раз відігравав ключову роль. Уперше – наприкінці XIX ст., коли через переслідування російського царату центр національного руху пере-

містився з Наддніпрянської України в Галичину. Саме тоді Галичину порівняли з П'ємонт, маючи на думці, що вона покликана відіграти в долі України таку ж роль, що і П'ємонт у визволенні та об'єднанні Італії.

Вдруге Львів став головним осередком українського політичного життя у 20-30-х рр. ХХ ст., коли тоталітарна система в СРСР придушувала будь-які спроби усамостійнення народів, і лише в Західній Україні, попри утиски польської влади, визвольний рух продовжував розвиватися. Проте, в обох випадках Львову не вдалося до кінця відіграти роль столиці “українського П'ємонту”.

З волі Гітлера та Сталіна, Західна Україна і Львів, як розмінна монета, опинилися у складі СРСР. Скільки років Україна була розірвана по різних імперіях – і ось, здавалося, нарешті єдність. Як з'ясувалося – зі звір'ячим обличчям. Чи про таку єдність йшлося західним українцям?

Чи не кожна родина на Західній Україні потерпіла від цього режиму. Оговтавшись, більшість населення так чи інакше почало опиратися, і цей опір тривав аж до 50-х років. До кінця свого існування комуністичне правління так і не зламало хребта мовчазному, але зятятому неприйняттю. Виростали нові покоління, а спротив залишався, створюючи передумови виникнення вогнищ і каталізаторів розвалу СРСР.

Після об'єднання України під советською владою і придушення націоналістичного підпілля Львів, здавалось, остаточно перетворився у пересічний обласний центр СРСР, хоч і з певною “місцевою специфікою”. Проте й тоді багато українських патріотів вірили, що нове національне відродження почнеться саме зі Львова.

Львів виправдав ці сподівання наприкінці 80-х, коли внаслідок горбачовської перебудови та гласності з'явилися перші паростки свободи. Тоді Львів першим став на шлях боротьби за державність і значною мірою потягнув за собою всю Україну, втретє ставши центром національного відродження.

Чому саме Львів? Опинившись під більшовицькою владою лише в 1939 р. (остаточно в 1944), Львів зазнав меншого впливу системи. Він і в советські часи залишався одним з найбільш українських міст України, де попри всі русифікаторські зусилля панувала українська мова. КГБ й комуністичній пропаганді не вдалося витравити пам'ять про національно-визвольну боротьбу. Справу підпільників 40-50-х рр. новими методами продовжували дисиденти 60-70-х – Львів став одним із найважливіших осередків дисидентського руху.

Незважаючи на атеїстичну пропаганду, Галичина залишалася цитаделлю релігійності, що

в советських умовах було проявом нонконформізму. У підпіллі продовжувала діяти заборонена Українська Греко-Католицька Церква.

Однак після здобуття Незалежності місто опинилося на роздоріжжі. Увага політичних лідерів сконцентрувалася на загальноукраїнських справах, націонал-демократичний політичний істеблішмент переїхав до Києва. Практично ніхто не займався власне регіоном та Львовом. Націонал-демократичні, а потім і постнаціоналістичні лідери бачили Галичину як своє завжди вірне запліччя, справний інструмент для здобуття чергового депутатського мандату. Як результат – регіон і місто почали деградувати: економічно, політично, суспільно. Прийшов час усвідомлення цієї ситуації, певного отверезіння. Потрібно визначитися як щодо своїх можливостей, так і щодо перспектив. Звісно, не можна вибудовувати утопічних проєктів на кшталт водного шляху з Гданська до Галаца, однак, якщо нічого не плануєш, то нічого і не досягнеш – місто та регіон і далі стагнуватимуть.

Спроба практичного планування

Якщо говорити про Львів, то щонайперше слід відійти від старих індустріальних підходів до його розвитку. По-перше, тому, що для такого шляху розвитку регіон не має жодних ресурсів (енергетичні та матеріальні ресурси у регіоні не-

значні), а по-друге, індустріальна епоха у світі завершується. Наступає епоха інформаційна, що потребує набагато менших матеріальних затрат, однак набагато більше затрат інтелектуальних. А інтелектуальний ресурс у регіоні є, хоча він майже не відновлюється. Інформаційний продукт, чи то телепередача, чи програмне забезпечення, дуже трудозатратний, а саме трудові ресурси у регіоні дуже великі.

Однак, для реалізації такого інформаційного, у найширшому сенсі слова, проєкту потрібні не просто трудові ресурси, а трудові ресурси високої кваліфікації. Тому безсумнівним пріоритетом має бути **розвиток освітньої структури**, університетський проєкт, модернізація, підвищення рівня і можливо перепрофілювання ряду вищих навчальних закладів.

Львів, історично місто багатонаціональне і полікультурне, має шанс стати свого роду Страсбургом Центрально-Східної Європи, **містом зустрічі** Заходу та Сходу Європи, **містом примирення** українців і поляків, українців і євреїв після сотень років конфліктів та непорозумінь. Європейський вигляд Львова є чималим ресурсом для переконування європейців у європейскості України. У цьому непоганім ресурсом був би розвиток Українсько-Польського Колегіуму не тільки у Любліні, але й у Львові і, можливо, трансформація його у справжній університет.

Львів може відіграти і роль **проєвропейського лобіста** в Україні. Саме звідси мали б генеруватися проєвропейські ідеї та проєкти, однак, досі постнаціоналісти плекають надії на якийсь ефемерний, неєвропейський, третій вибір України, чим успішно ллють воду на російський млин нового/старого євразійського проєкту. Виборці на чергових виборах мають нарешті замислитися і над тим, що професійні “рятувальники” України вкупи з дрібними галицькими олігархами вже давно продемонстрували, що саме регіоном та містом вони не хочуть і не будуть займатися, використавши його тільки як плацдарм для столичної кар’єри.

Безсумнівним пріоритетом Львова мав би стати і **потужний медіальний проєкт**. Сьогодні в Україні практично монополізовано весь інформаційний простір не тільки у політичному, фінансовому, мовному сенсах, але й у географічному – всі серйозні медіапроєкти зосереджено у Києві. Однак, оптимальною, на нашу думку, була б німецька модель децентралізації медіального простору, при якій головні газети видаються поза Берліном, головні телевізійні канали теж працюють у регіонах, хоча транслюються на цілу Німеччину. Загальнонаціональні медіальні ресурси не обов’язково мають творитися у Києві. Шансом міг би бути спільний телевізійний проєкт разом з ЕС (подібно до німецько-французького культурологічного

каналу Arte), або ж загальнонаціональний інтернет-проєкт саме у Львові. Не менше шансів мають і кілька респектабельних львівських газет.

Саме Львів мав би бути полігоном для відпрацювання **моделі успішного, зорієнтованого саме на ЕС а не на Росію міста**, (як інші “успішні” в Україні міста – Донецьк, Дніпропетровськ...), чого, до речі, очікували і на Сході України. Однак, Львів таким прикладом успішного прозахідного міста не став. Радше навпаки.

Не можна нехтувати і тим, що Львів і досі, дарма, що у Незалежній Україні, залишається, **найбільшим україномовним**, а отже, у повному сенсі слова, українським містом.

Львів мав би стати **місцем творення нової “української ідеї”, нового “українського проєкту”** – європейського варіанту динамічної і демократичної єдності у різноманітності, а не накинутого Росією екстенсивного євразійського варіанту, з її російськомовною суспільною верхівкою та суржикомовними масами. Саме Львів має нарешті подолати шкідливий, успадкований з 30-х років, постнаціоналістичний проєкт української моноетнічної держави.

Не можемо забувати і про Львів у контексті нового кордону з ЕС, бо з його встановленням місто буде відірване не лише від своїх головних економічних партнерів, але й штучно позбавить людей по обидва боки кордону їхнього історичного

спадку. Ні до чого доброго такі поділи, звичайно, не приведуть. Не інтегровані до європейських стандартів прав та свобод людини, Україна та Львів можуть стати новим вогнищем міжетнічних конфліктів.

Важко прогнозувати майбутню можливу роль Львова не виходячи з ресурсного потенціалу всієї Західної України. Після **проведення адміністративно-територіальної реформи** Львів, без сумніву, має стати **центром набагато більшого адміністративного утворення**, ніж Львівська область. Не конче воно має охоплювати тільки Галичину. У відповідності з різними пропозиціями туди мають увійти і Волинь, і Закарпаття, і Буковина. Вже довгий час цей законопроект не може вийти за рамки профільної комісії Верховної Ради. Можливо, власне, через відсутність таких депутатів від Західної України, які б зрозуміли потрібність вказаної реформи і пролобіювали інтереси регіону. Гальмує не лише депутатська обмеженість, але й опір сьогоднішніх обласних властей, що, мріючи залишатися “великими” володарями маленьких територій, дуже зручно спекулюють мітом “галицького сепаратизму”, долучаючись тим самим до деградації всього регіону.

Західний регіон завжди був **джерелом людських ресурсів**. Чимось подібним він є і зараз – до Києва чи за кордон вимивається найцінніший науковий потенціал, освічена молодь. Для

його регенерації та повернення хоча б частини заробітччанських емігрантів потрібно було б створити економічні передумови, однак цієї перспективи поки що не видно. Щоправда, у цьому можна побачити і певні позитиви – люди, що пропрацювали на Заході певний час переймають культуру праці, навички, технології, вони найменш негативно налаштовані щодо Заходу. Живий контакт з найближчими сусідами у Середній Європі знімає міжетнічні напруженості у самому регіоні. Масове володіння іноземними мовами у Західній Україні є неспівмірно більшим у порівнянні із відповідними показниками у Центральній чи Східній Україні. У Галичині чи Буковині на побутовому рівні без проблем спілкуються польською, угорською чи румунською мовами – мовами країн, що невдовзі, як члени спільноти, стануть значним ресурсом для співпраці з ЕС та НАТО.

Економічний потенціал Західної України та Львова сьгодні незначний, однак істотно позитивно відрізняється кількість повсталих тут малих та середніх приватних підприємств у порівнянні зі сходом України, де все ще переважає морально та фізично застаріла сировинна індустрія – видобуток металу, вугілля, енергетика. Саме така структура підприємництва у регіоні, що подібна до структури у сусідніх країнах Середньої Європи, створюють найкращу в Україні базу для фор-

мування середнього класу та розвитку громадянського суспільства.

Важливою перспективою регіону є розвиток **транспортної та продуктопровідної інфраструктури**, що значною мірою і зумовить успіх “європейського проекту для Львова”. Місто має стати ефективними воротами України на європейських транспортних магістралях. Сьогодні основна увага приділяється реконструкції та будівництву сучасних швидкісних доріг. Транспортна Координаційна група G24-T, що функціонує як Транспортне Міністерство ЄС, затвердила план перспективного розвитку Європейської транспортної мережі. Він передбачає розвиток 9 транспортних коридорів для вантажних та пасажирських перевезень через Європу. Два з них перетинатимуть Львів: транспортний коридор №3 Берлін-Вроцлав-Львів-Київ, транспортний коридор №5 Трієст-Любляна-Будапешт-Чоп-Львів. У майбутньому коридори №3 і №5 об’єднуються із південною трансєвропейською трасою Лісабон-Мадрид-Трієст, яку продовжать до Росії, Казахстану, Центральної та Південно-Східної Азії.

До цього часу транспортна сітка України, попри проєвропейські декларації, розвивається не у напрямку ЄС, а спиною до нього. Швидкісні потяги пускаються у першу чергу до Харкова та Одеси, а не до Львова чи ЄС. Проєкт швидкісного потягу Київ-Львів дуже на часі.

Не менш нагальною є і потреба подальшої розбудови **сітки прикордонних переходів** уздовж всього західного кордону України. Регіональні лобі мали б бути головними промоторами лібералізації майбутнього візового режиму на західному кордоні України з ЄС, однак дивним чином ніхто з, тоді ще кандидатів у депутати ВР, навіть не обіцяли цього. Без цієї лібералізації західний регіон та Львів опиняться у ситуації “візового” голодування, що спричинить напруженість на кордонних переходах і сприятиме масовому розвитку корупції.

Стратегічне значення має і нафтопровід “Одеса-Броди-Гданськ”. Однак, нещодавнє перенесення головного офісу зі Львова до Києва істотно зменшило причетність Львова до його експлуатації та підірвало економічну основу міста.

Для ефективного функціонування регіону та міста велике значення має розвиток вільних економічних зон на кордоні з ЄС та у самому Львові – вільна економічна зона “Яворів” прилягає до західної межі міста. Нещодавно розпочалися процеси перенесення виробництв з країн Середньої Європи, що приєднуються до ЄС, на прилеглу територію України – головню у вільні економічні зони поблизу кордону. Це очевидний позитив, адже примітивний рух товарів доповнився конкретними інвестиціями, створенням додаткових робочих місць, а отже і зменшенням соціальної

напруги у прикордонних регіонах. Рівень кооперованості регіону та Львова із країнами Середньої Європи значно вищий, ніж у цілому по державі. Однак, неодноразові спроби **створити вільну економічну зону у самому Львові** наполегливо блокуються у Києві.

Економічним ресурсом регіону та міста є майбутня близькість ЄС. У цьому контексті цікавим був би подальший розвиток системи єврорегіонів на майбутньому кордоні з ЄС, що стимулювало б транскордонну співпрацю. Зараз розробляється концепція ще одного **єврорегіону “Сян” з центром у Львові та Ряшеві** на базі Львівської області та Підкарпатського воєводства РП, що мав би стати механізмом розвитку транскордонної співпраці.

Карпатський, Волинський регіони та Львів мають **і великий туристичний та рекреаційний потенціал**. Для розвитку цього ресурсу потрібно виконати ряд передумов: у регіоні має бути сприятлива атмосфера для всіх приїжджих (особливо для так званого “сентиментального” туризму), доконечні розбудовані готельний бізнес, сфера обслуговування, музейництво (разом з кільцем замків довкола Львова). Щонайпершими завданнями є проблема водопостачання, реставрації та збереження історичного центру Львова.

Найближча мета української політики – статус асоційованого членства у ЄС та створення

зони вільної торгівлі. Найближчим часом головними формами співробітництва України з її західними сусідами є співпраця у рамках таких спеціалізованих структур, як Вишеградська четвірка і Центрально-європейська ініціатива. Для України та Львова головним партнером у цій інтеграції, звичайно ж, є Польща – саме Львів міг би стати **центром українсько-польського співробітництва у рамках співробітництва Україна-ЄС**. Всі необхідні передумови для цього вже закладено.

Одним з напрямів євроатлантичної інтеграції України є її зближення з НАТО. У цьому сенсі Західний регіон України і Львів, як місце розміщення Штабу Західного оперативного командування Української Армії, дислокації Українсько-польського батальйону, розміщення найбільшого у Європі Яворівського військового полігону, на якому головно реалізується програма України та НАТО – “Партнерство заради миру”, мають шанс стати одним з істотних центрів саме цього процесу.

Певними кроками і розгортанні процесу інтеграції України до ЄС може стати створення у Львові постійно діючих **наднаціональних установ**, осередків діалогу політиків, учених, митців, першим прикладом чого став Самміт президентів Центральної Європи. Не позбавлений сенсу запропонований Києвом проєкт створення у Львові однієї з резиденцій президентів України – звичай-

но, у разі практичного, а не вербального європейського вибору України. Абсолютно необхідним є **розвиток сітки генеральних консульств закордонних держав** та представництв різних міжнародних інституцій.

Не менш вагомим, однак мало пропагованим і не використовуваним фактором є і те, що Львів є містом трьох всеукраїнських релігійних центрів – Української Греко-Католицької Церкви, Римо-Католицької Церкви та Вірменської Апостольської Церкви. Львів є унікальною доменою двох Кардиналів і може стати великим духовним центром, **осередком екуменічного діалогу** – передумови цього закладає Український Католицький Університет.

Тільки відкрите місто Львів має шанс не потонути у безнадійній провінційності, не застигнути у “закостенілостях” франкових Галапагосів, а стати успішним українським європейським містом.

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. К., Основи, 1998.
2. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. М., Прогресс, 1987.
3. Heidegger M. Holwege. Die Zeit des Weltbildes. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1950.

АВТОРИ ЧИСЛА:

Айх Гюнтер (Guenter Eich, 1907–1972) — визначний німецький лірик і автор радіо-п'єс. Був солдатом Вермахту під час 2 Світової війни, серед іншого — у Львові. Його рання творчість вельми показова для першого етапу німецької повоєнної літератури, натомість для пізнішої властивий пошук до складаних мовних експериментів, герметизму, до радикальної вимоги “розглядати світ як мову”.

Альнпех (Альнпек, Алембек) Йоган (р. н. невідомий — п. 1636 р.) — львівський аптекар і громадський діяч. 1603–1607 рр. був одним із керівників виступів міського населення проти засилля патрициату. На прохання Георга Брауна (Брюйона), географа з Дортмунда, склав опис Львова під назвою “Topographia civitatis Leopolditane” (“Топографія міста Львова”).

Андрухович Юрій — поет, прозаїк, есеїст, перекладач. Заснував поетичну групу Бу-Ба-Бу (скорочення від “бурлеск — балаган — буфонада”). Автор поетичних збірок “Середмістя” (1989), “Екзотичні птахи і рослини” (1991), “Листи в Україну”, “Прапор” (1989) та романів “Рекреації” (1992), “Московіада” (1993) та “Перверзія” (1996).

Антоніч Богдан-Ігор (1909–1936), український поет, прозаїк, перекладач. Через офіційну заборону ширше знаний лише з середини 60-х, справив значний вплив на сучасну українську поезику. Автор збірок: “Три перстені”, “Книга Лева”, “Зелена Євангелія”, незакінченого роману “На другому березі”.

Бевз Микола — член ICOMOS, доцент НУ “Львівська політехніка”.

Бірюльов Юрій — львівський історик мистецтва.

Васильковскі Януш (Wasykowski Janusz) — сучасний польський літератор та історик. Автор низки книг про культуру та історію Львова в ХХ ст., головний редактор літературно-наукового альманаху “Rocznik Lwowski”, який з 1992 р. видає “Instytut Lwowski” у Варшаві.

Возняк Тарас — головний редактор Незалежного культурологічного Журналу “І”, автор збірок есеїв, філософ, політолог.

Гаврилів Тимофій — поет, есеїст, перекладач, філолог-германіст. Живе та працює у Львові. Останні книжки есеїстики: “Знаки часу: Спроби прочитання” (Львів, 2001), “Щоденник Одиссея” (Львів, 2002).

Герберг Збігнєв (Herbert Zbigniew, 1924–1998) — польський поет, представник школи бароко; версифікаційно багата, інтелектуальна, релігійна лірика.

Гординський Святослав (1906–1993) — український маляр, графік, дослідник українського і світового малярства, поет, літературознавець, редактор і книговидавець. З 1931 до 1939 роки жив у Львові, де заснував Асоціацію Незалежних Українських Мистців (АНУМ), до якої згодом увійшов і Богдан-Ігор Антоніч.

Гошко Тетяна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства НАН України. Сфера наукових інтересів — історія магдебурзького права.

Груневег Мартін (1562 — р. см. невідомий) — мандрівник, автор спогадів. Народився у Гданську. У 1582–1588 рр. був на службі у львівських вірменських купців. Ставши ченцем Домініканського ордена, до 1602 р. жив у Львові. Протягом 1601–1606 рр. написав німецькою мовою спогади, до яких увійшли описи відвіданих Груневегом міст. Його малюнки львівських архітектурних пам'яток є найстарішими документальними зображеннями, що дійшли до наших днів (*Наукова розвідка Ярослава Ісаєвича*).

Друль Орест — журналіст і соціолог. Мешкає у Львові.

Еш Амін (Ash Amin) — професор географічних наук. Очолював кафедру Дурхамського університету, дослідник в галузі економічної географії.

Єшкілев Володимир — український письменник та есеїст, літературний критик,

укладач енциклопедії сучасного письменства Плерома. Мешкає в Івано-Франківську.

Зіммель Георг (1858–1918) — німецький філософ і соціолог, основоположник так званої формальної соціології. Досліджував становлення суспільства, його історичні форми існування. Значну увагу приділяв проблемі методу соціального пізнання, досліджував взаємодію культури і життя, зробив свій внесок у розвиток філософії життя. Автор праць: “Філософія грошей”, “Соціологія. Дослідження форм усупільнення”, “Філософська культура” та ін.

Зіморочич Юзеф Бартоломей (1597–1677) — львівський історик, радник і бургомістр XVII ст. Студіям з історії рідного міста Зіморочич присвятив майже половину життя, 40 років вивчаючи історичні джерела. Результатом цієї діяльності став Leopolis Triplex — перша історія Львова від найдавніших часів до 1633 року.

Ісаєвич Ярослав — академік НАН України, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича.

Джакомо Казанова де Фаруссі (1725–1798) — славетний венецієць XVIII ст., відомий авантюрист і спокусник, великий коханець, мандрівник, фальсифікатор, епікуреєць і стоїк, один з перших істинних європейців, письменник, автор знаменитих “Спогадів з в'язниці Пійомбі”.

Кахане Давид — народився в Австро-Угорщині, вчився у Львові та Відні, в 30-их роках ХХ ст. був членом ради рабинів Львова, став першим післявоєнним рабином у чудом уцілій синагозі по вул. Вугільній, 3. Після утворення єврейської держави протягом 15 років був Головним рабином ізраїльських військово-повітряних сил (у чині генерала).

Кирчів Андрій — журналіст, політолог, фахівець у галузі зв'язків з громадськістю.

Кияновська Любов — доктор мистецтвознавства, професор, завідувача кафедрою історії музики Львівської державної музичної академії ім. М. Лисенка, авторка кількох монографій, зокрема “Стильова

еволюція Галицької музичної культури XIX–XX ст.”

Клех Ігор (1952) — львівський прозаїк, автор ряду повістей та новел. Мешкає у Москві.

Кльонович Себастьян Фабіан (1545—1602) — польський поет, що писав польською і латинською мовами, автор поеми “Роксоланія”, що містить опис західно-українських земель, зокрема Львова, та їх мешканців.

Колеса Микола (нар. 1903) — професор, композитор, диригент; засновник Львівської диригентської школи; автор двох симфоній, Української сюїти, Лемківського весілля для хору та струнного квартету.

Комський Григорій — есеїст, перекладач. Мешкає у Гайдельбергу (Німеччина)

Кравців Роман (1904—1975) — народився на Івано-Франківщині. Поет, перекладач. редактор видань “Голос нації”, “Вісті”, “Дажбог”. За активну політичну участь був ув’язнений. Автор поетичних збірок “Дорога”, “Промені”, “Остання осінь”, “Під осінніми зорями”, “Зимозелень”.

Магдиш Ірина — співредактор Незалежного культурологічного Журналу “І”.

Мазан Лешек — сучасний польський письменник-гуморист. Мешкає у Кракові.

Мишкало Михайло — журналіст, 17 років мешкав у гуртожитках, з них 10 — у чоловічих.

Мюллер-Вілянд Біргіт (Birgit Mueller-Wieland) (нар. 1962) — родом з Верхньої Австрії, студіювала германістику в Зальцбурзі. Авторка численних публікацій лірики і прози.

Неборак Віктор — письменник, автор книг “Лігостратон”, “Перечитана Енеїда”, “Введення у Бу-Ба-Бу”

Отко Наталя (Otko Natalia) — польськомовна поетеса (видала чотири збірки віршів), перекладачка. Львів’янка, молодший науковий співробітник Музею мистецтва давньої української книги.

Плютинські Антоні (Antoni Plutynski) — економіст, 11 вересня 1937 року виголосив на з’їзді O.Z.N у Львові промову про значення водного шляху Шльонськ-Дністер-Галац.

Пономарьов Віталій (нар. 1955 р. у Дніропетровську) — філософ, останні 42 роки мешкає у Києві.

Присяжний Кость — доцент кафедри реставрації ЛНУ “Львівська політехніка”.

Степанчикова Тетяна — театрознавець, режисер, автор низки монографій з історії львівських театрів, зокрема “Крізь терни до зірок! З історії гебрійського театру у Львові”.

Трацькль Георг (1887—1914) — класик австрійської поезії XX ст. Написав прозо-поему “Сон і затьмарення розуму”, збірки віршів “Вірші”, “Січень уві сні”.

Трифт Найджел (Thrift N.) — професор географії Університету Брістоля, спеціаліст з монетарної та фінансової географії, автор праці “Простір/Гроші: Географія монетарних трансформацій”.

Фрісбі Девід (Frisby D.P.) — професор кафедри соціології і антропології університету Глазго, наукові інтереси: модернізм і архітектура метрополій, історія німецьких соціальних теорій кн. XIX — XX ст.

Царьова Наталія — архівіст, автор біля 100 публікацій з архівістики та спеціальних історичних дисциплін, перекладів з латинської та старопольської, а також кіносценаріїв.

Чопик Ростислав — доцент кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка ЛНУ ім. І. Франка. Автор книг “Переступний вік: українське письменство на зламі XIX–XX ст.” і “Ессе Ното: добра звістка від Івана Франка”.

Чубай Григорій (1949—1982) — український поет, один із лідерів українського політичного авангарду 70-их років; перша книга віршів опублікована посмертно “Говорити, мовчати і говорити знову” (1990).

Шептицький Андрей (1865—1944) — граф, митрополит Греко-Католицької Церкви, український громадський і політичний діяч, під час німецької окупації відкрито виступав проти масового винищення євреїв і надавав їм притулок.

Шкраб’юк Андрій — протопсалт, письменник, мешкає у Львові.

Шльогель Карл (Schloegel Karl) — знаний німецький історик Східної Європи та Росії, автор численних історичних та культурологічних публікацій, один з найпомітніших інтелектуалів у цих царинах.

Шнюр-Пепловські Станіслав (Schnuer-Pepłowski Stanislaw, 1859—1900) — журналіст, редактор, плідний письменник, мемуарист, історик-любитель, діяч у сфері культури. Мешкав і творив у Львові, головною темою його публікацій було життя Галиції XVIII—XIX ст.

Яворські Францішек (Jaworski Franciszek, 1873-1914) — історик і письменник, перший дослідник і завідувач архіву львівського магістрату; колекціонер. Заснував у 1906 р. “Towarzystwo Miłośników Przeszłości Lwowa” одночасно з серією публікацій “Biblioteka Lwowska”, автор першої в цій серії монографії “Ratusz lwowski” та популярних книжок про життя давнього Львова.

Головна Руська Рада — перша українська національно-патріотична організація, що була утворена в Галичині з ініціативи та під проводом греко-католицької ієрархії на хвилі революційного піднесення європейської “Весни народів”.